

GRÓF TISZA ISTVÁN ÖSSZES MUNKÁI

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

4. SOROZAT

NEGYEDIK KÖTET

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

MEGJEGYZÉSEK.

I. Gróf Tisza István az Összes Munkák II-V. kötetében közzétett leveleket, táviratokat, távbeszélőn küldött üzeneteket, egyes előterjesztéseket és a hírlapoknak címzett közléseket 1914 január 1-től 1917 június 17-ig kivétel nélkül dr. Keblovszky Lajos miniszteri titkárnak, aki mind magyar, mind német nyelven kiváló gyorsíró volt, tollbamondda. A Stenogramm alapján dr. Keblovszky Lajos még azon a napon írógépre diktálta az anyagot Bauer Erzsébet írógépközvetítőnek. Az írógépen többnyire két példány (t. i. a tisztázott kiadvány és a miniszterelnök irattára számára készült másodpéldány), kivételesen egyes levelekről több példány is készült.

Egyes levelek, illetőleg táviratok fogalmazványa gróf Tisza István sajátkezű írása. Ezeknél ez a tény jegyzetben felemlített. Ilyen esetben a másolatot az eredetiről dr. Keblovszky Lajos, illetőleg dr. Latinovits Endre min. titkárok, egyes esetekben a miniszterelnök felkérésére gróf Tisza Istvánné készítették.

A II-V. kötetben felvett levelek, táviratok stb. az özv. gróf Tisza Istvánné úrnő által Gesztről 1921-ben a M. Tud. Akadémiának közlés végett két nagy ládában rendezetlenül megküldött iratok alapján közöltetnek.

II. A leveleket a kelezés sorrendjében kellett felvenni. Tárgy szerint sok levelet összefoglalni azért nehéz, mert egyrészt némely kérdésekben (pl. a külpolitikai viszony fejlődése Romániával, az élelmezési ügyek tárgyalása az osztrák kormánnyal stb.) a level-es táviratváltás évek sorára terjed ki és így három vagy még több kötetbe tartozó anyagot kellett volna különválasztva közölni, holott ezek a levelek a megírásuk hónapjában tollbamonddott más levelekkel, pl. ugyanakkor a magyar kormány tagjaihoz, a főispánokhoz, a kormánybiztosokhoz írt levelekkel szoros összefüggésben vannak, másrészt igen sok levél (pl. 1206., 1213., 1311., 1326.,

IV 1333., 1377/a., 1399.) több egymással össze nem függő tárgyra vonatkozik és a külön tárgyaknak szétválasztása keresztülvihetetlen.

Kivételesen összefoglalva közöltettek azok a levelek, amelyek egy-egy nagyobb kérdést tárgyalnak, pl. a magyarországi román nemzetiségű vezérférfiakkal folytatott tárgyalásokat, a címer- és zászlókérdés szabályozását, a Szerbiában katonailag megszállott területeken a polgári igazgatás szervezését stb.

Ilyen összefoglalás esetén viszont nem volt elkerülhető, hogy egyik-másik levélben más tárgyra vonatkozó bekezdések is foglaltatnak.

RÖVID BETŰRENDES MUTATÓ *

(A számok a levelek sorszáma utalnak.)

A címzett nevének megjelölésével közölt leveleken felül (pl. Csernoch Jánosnak) a névnek későbbi közlése arra utal, hogy az illetőről valamelyik sorszámu levélben említés történik.

- «Abbau» 1437.
Adeverul (román lap) 1464/a II; 1479.
Aktív tisztikar J182, 1376.
Alapítványi plébániák kegyúri joga 1198.
Albánia 1181, 1335/a, b, 1402, 1444/b.
Aldunán forgalom 1196.
- hadihajók 1377.
Alföld súlyos gazdasági helyzete 1411/a, b.
Alföldi gazdasági munkák hátramarádása 1411/a, b.
- magyar nép jelleme 1415.
«Alldeutsch» magyarelles hangulat 1254/b.
Alsóvereckei járás hazafias magatartása 1439.
Gróf Ambrózy Gyulának 1435.
Amerika I. Egyesült-Államok.
Amnesztia román nemzetiségű agitátoroknak 1253, 1254/a.
Gróf Andrassy Gyulának 1305, 1426, 1442.
Gr. Andrassy Gyula interpellációja a szaloniki-i konzulok letartóztatása ügyében 1477/a. (a jegyzetben.)
- Gyula 1224/1. sz. melléklet, 1446, 1470/a, 1489/a. —
Anglia 1446/b.
- magatartása a semleges államokka szemben 1204.
Angol háborús akarat szívóssága 1444/b.
- kormány tagjai 1915-ben 1282/a.
Annexió tervek (a vezérkarban) 1444/b 1468, 1472/b, 1475, 1498/a.
A. O. K. 1456 1492/a-b.
Gróf Apponyi Albert 1224/1. sz. melléklet 1470/a.
- hatása az ellenzékre 1489/a.
- Albertnek 1225/a, 1302, 1303, 1305, 1371, 1372, 1379, 1388, 1488/a, 1488/b.
Apponyi-féle iskolatörvény 1253.
Aradi vértanuk emlékünnepe 1301.
Aratási eredmények 1915-ben 1458.
Armbinden 1500/ee.
Armeebefehl a címer- és zászlókérdésben 1224/ff.
Armeeoberkommando (A. O. K.) 1456, 1492/a-b.
Armee-Zeitung magyarelles cikkei 1186.
Athén]464/b.
Auffenberg (Móric lovag) gyalogsági tábornok, volt hadügyminiszter és csapatfelügyelő, b. t. t. ellen becsületügyi eljárás. 1244, 1402.
Ausztria címere 1224.
— és Magyarország közjogi viszonyáról (gróf Tisza István emlékirata) 1232.

* A részletes betűrendes név- és tárgymutató a 4. sorozat Levelek utolsó kötetéhez fog csatoltni.

- Ausztria és Magyarország viszonya a világháborúban 1349, 1447.
- részesedése a román gabonában I. Román termés.
- Ausztriával élelmezési kérdések 1329/a, 1329/c, 1395-1395/c 1403, 1408, 1412, 1422, 1433, 1434, 1436, 1447, 1449, 1458, 1460, 1478, 1495.
- gazdasági kérdések tárgyalása 1402, 1408, 1436.
- Ausztriai kórházakban magyar sebesültek elhelyezése 1228.
- ápolónők alkalmazása 1461.
 - Ágyú megrendelések 1209.
 - Áldozatkészség (nemzeti) szobrának leleplezése 1237.
- Államsegélyek lásd Hadrakeltek családtagjainak segélye.
- Állami pótlék rokkantaknak 1491.
- Állítólagos merényletterv román politikusok ellen 1463-1464.
- Árdrágító visszaélések 1426.
- Árpát kell vetni a búza pótlására 1411/a
- Árvák államsegélye 1430.
- Bagdy György geszti földműves hadifogoly 1452/a.
- Baernreither volt osztrák miniszternek 1298.
- Bálás Béla főispánnak i 279.
- Balkán-akció] 181.
- államokkal viszony fejlődése 1181, 1233, 1267, 1274, 1333.
- «Bauplatz» (a külügyminisztérium megjelölésére használt kifejezés) 1299.
- Balogh Jenő igazságügyminiszternek 1224/i, m, p, o, y, jj, 1319, 1341, 1342, löOO/o.
- Balthazar Dezső ref. püspöknek 1332, 1423.
- Barakk-kórház 1203.
- Bardolff Károly, Ferenc Ferdinánd volt szárnysegédje 1229, 1489.
- Aurélnénak 1264.
- Bartos Andor főszolgabíró 1462.
- Bárczy István polgármesternek 1256/b.
- polgármester 1256/n és p.
- Beldunan berlini román követnek 1429.
- Belgium 1204.
- Belgrád 1402, 1469/b.
- Bemutató levelek Herczeg Ferenc o. k. részére 1414-1414/c.
- Beöthy Pálnak, a képviselőház elnökének 1181, 1267, 1333.
- Berlini út (gr. T. I.-ja 1915 jún.) 11S1.
- Bernatzik egyetemi tanár 1249.
- Berzeviczy Albert ny. miniszternek, a M.Tud. Akadémia elnökének 1225/c. 1225/d, 1306, 1470/b.
- ny. min.o.k.tárgyalásai nagynémet és osztrák politikusokkal a monarchiának és a német birod.-nak a háború utáni viszonyáról, 1470/a-b.
 - Béla ezredes 1235.
 - Jenő határrendőrségi tisztviselő. 1310.
- Beszéd (gr. T. I.-je) I. Ferenc József Öfelsége előtt 1915 szeptember 2-án Magyarország és Horvát-Szlavon-Dalmátországok hódoló küldöttségének fogadtatása alkalmával 1256/1, (133. 1.)
- Bessarabia 1262, 1464/c.
- Betegh Miklós kormánybiztosnak 1323, 1411/c.
- Bécsi gazdasági értekezlet 1437.
- Béke, békekísérletek, békekötés lehetőségei (1915 júl. – 1916 jan.) 1219, 1254/c, 1282/b, 1350, 1444/b, 1446, 1446/a, 1468, 1486.
- Békekötés Montenegróval 1468.
- Szerbiával 1444/b.
- Bíró János geszti földművesnek 1452/a.
- Boda Dezső budapesti főkapitány 1242.
- Bolfrás Arthur 1224/c, 1224/ff, gg.
- Arthurnak, a katonai kabinetiroda főnökének 1277, 1358, 1492/b, 1492/d.
 - válasza T. I.-hoz 1224/gg.
- Bolgár Vöröskereszt érdekében tartandó értekezlet ügyében levelezés 1369, 1371-1373, 1377.
- Boroevits Szvetozár hadseregarancsnoknak 1269, 1467/b.

- Boroevits levele gr. T. I.-hoz 1467/a.
 Bosnyák státútum felfüggesztése 1208.
 Bosznia címere 1224/e, f, h, p, y, 1341.
 - élelmzése 1268, 1287, 1292, 1416, 1417, 1436.
 Boszniai «Beirat» (Körber közös pénzügymin. terve) 1208, 1209, 1210, 1266.
 Bratianu (Jonel) román 7uiniszterelnök 1197,1212,1213,1254/c, 1404,1421, 1463, 1464/a-j, 1491.
 Brest-Litowsk 1262.
 Budapesti kórház áttelepítése a harc-
 tésre 1461.
 Buday Lászlónak 1193, 1418.
 Bug-vonal elérése 1213.
 Bukarest 1197, 1221, 1274, 1464/c.
 Bukaresti béke 1254/c.
 Bukovina átengedése 1219, 1220.
 Bulgária 1181, 1183, 1219, 1233, 1261, 1262, 1267, 1299, 1311, 1340, 1377, 1444/b, 1446, 1466/b.
 Bulgáriával egyezmény és Bulgária hadbalépése (1915 szept. 4.) 1272, 1419, 1419/a.
 Bulgáriának a központi hatalmakhoz csatlakozása i272.
 - alkalmából üdvözlő levél a szófiai osztrák-magyar követnek 1419.
 B. Burián István külügyminiszternek 1183, 1196, 1204, 1206, 1209, 1211, 1217, 1219, 1223, 1 224/a-g, j- l, n, s, t, Av-x, z, aa-ee, hh, ii, kk, 1229, 1230, 1239, 1242, 1244, 1246, 1254/b, 1263, 1287, 1288, 1295, 1299, 1311, 1326, 1335/a, 1335/c, 1336, 1340, 1357, 1359, 1370, 1377, 1378, 1394, 1402, 1413, 1421, 1433, 1437, 1444/a, 1445, 1446/a, 1453, 1454, 1456, 1459, 1464/b, 1464/e, 1464/f, 1466/a, 1468, 1470/a, 1472/b, 1475, 1477/a, 1485, 1492/c, 1500/b, 1500/d, 1500/n, 1500/q, 1500/s, 1500/t, 1500/w, 1500/y, 1500/aa.
 Báró Burián István külügyminiszter levelei gr. T. I.-hoz 1197, 1210, 1220, 1224/f. r. sz. 1224/z, 1272, 1326/a, 1335/b, 1335/d, 1337,1340/a, 1377/a, 1378/a, 1424,1446/b, 1464/h, 1466/b, 1472/0-1477/b, 1500/x.
 Báró Burián István 1224/ff, 1254/c, 1404. 1469/a, 1483.
 von d. Bussche (német követ Bukarestben) 1213, 1464/g.
 Buttykay Ferenc főispánnak 1331, 1375, 1439.
 Carp (román államférfi) 1254/c.
 Chlumetzky (osztrák államférfi) 1229.
 Choim (város Lengyelországban) 1213.
 Cicatricis Lajos főispánnak 1309,1411/b
 Címer-kérdés szabályozása 1224-1224/11, 1299 ut. bek; 1340, 1500, - 1500, jj.
 Civil-adlatás kinevezése a szerbiai katonai kormányzat mellé 1445, 1456, 1466/b.
 Báró Conrad von Hötendorff vezérkari főnöknek 1316, 1324, 1334, 1362, 1-464/d, 1464/i, 1490/a, 1500/k.
 Báró Conrad levele gr. T. I.-hoz 1500/k.
 — ellen Polónyi Géza támadása a képviselőházban 1500/k.
 — egyéniségének jellemzéséhez 1472/a, b, 1483, 1475.
 Costinescu (román földmív. min.) 1216, 1218.
 Csánki Dezső, az Orsz. Levéltár főigazgatója mint heraldikai szakértő 1224-1224/11, 1500/o.
 Csehek birtokvásárlásai a délvidéken 1291, 1492/a.
 — magyargyűlölete 1488/b.
 — viselkedése a harctéren 1489/b, 1493/2
 Csehország 1200.
 Csehországba áthelyezése magyar csapatoknak 1182.
 Csehországi . helyzet veszélyes 1492/a.
 Csernoch János hercegprímásnak 1237, ,1256/m, 13i3.
 — hercegprímás 1256/p.
 Csonkított katonákat gondozó Bizottság 1205.
 — intézetek 1238.

- Czakó Elemérnek 1492.
- Gr. Czernin Ottokár bukaresti követnek 1213, 1215, 1218, 1222, 1254/a, 1254/c, 1274, 1286, 1297, 1387/b, 1404, 1464/c, 1464/j, 1473/b, 1479, 1491, 1494, 1499.
- levelei, illetőleg jelentése 1212, 1216, 1221, 1254, 1273, 1387/a, U64/a, I-IV., 1473/a.
- Ottokár 1197, 1219, 1223, 1246, 1254/b, 1377/a, 1378, 1464/e, 146Ö, 1473/b.
- Dalmácia címere 1224/d, e, f, o.
- Dalmáciai lapok cikkei a délszláv kérdésről 1283.
- Danzer's Arme-Zeitung magyarellenes magatartása a világháború alatt 1186.
- Dardanellák 1181, 1183, 1197, 1218, 1219, 1233, 1311, 1454.
- Daruváry Géza kabinetirodái főnöknek 1198, 1208, 1256/h, 1256/1, 1256/p, 1301, 1346, 1407, 1443, 1469/a, 1488/a, 1488/b, 1100/g, 1500/i, 1500/m, 1500/r.
- Daruváry Géza gr. T. T.-hoz 1256/g, 1256/i, 1500/e.
- Daskaloff bolgár képviselő T. I.-nál 1261.
- Deák Albert kolozsvári ügyvédnek 1330.
- Dellimanics Lajos főispán 1350.
- Délszláv kérdés 1283.
- Drau, Die (Eszéken megjelenő német lap) 1188, 1189, 1283.
- Drumaru Erdélyből Romániába távozott agitator 1464/j. 1465.
- Dualismus a lengyel kérdés rendezésénél «noli me lāngere» (gr. T. I. álláspontja) 1336.
- Egyesült-Államok 1204, 1459.
- Egyesült-Államokkal jegyzékváltás 1459, 1466/a, 1466/b.
- Egyezmény bolgárokkal 1272.
- Eidinger-akció román gabona vásárlására 1220-1221.
- Ellenzéki pártvezéreknek törvényjavaslatok megküldése 1426, 1442, 1443.
- Ellenzék vezérferfiaival bizalmas közlések 1305, 1426, 1442, 1443.
- Eltitkolt készletek felderítése 1497.
- Emlékirat (gr. T. I. -a) Magyarország történetének és közjogi viszonyainak fejlődéséről 1232.
- (gr. T. I. -a) a Szerbiában megszállt területek jövőjéről 1444-1444 c.
- a gr. Szécsen Miklósnak (Békekötés Montenegróval) i486.
- Enver török hadügymin. 1206.
- Entente-csapatok Szalonikiben (1915 okt.) 1340, 1477/a, 1387/b.
- Erdei János geszti földműves hadifogoly 1452/a.
- Erdély elszakítását kívánó költemény terjesztése magyar iskolákban 1342.
- élelmezése 1436.
- katonai védelme tárgyában intézkedések 1286, 1297, 1357.
- Élelmezési kérdések és nehézségek 1458.
- tárgyalása Ausztriával (1. Ausztriával élelmezési kérdések).
- Boszniával (1. Bosznia élelmezése).
- Falkenhayn Erik gyalogsági tábornok.
- a német hadsereg vezérkari főnöke 1370, 1394, 1444/b.
- Fegyvergyár magyar munkásainak kitüntetése 1289, 1345, 1346.
- Fejérpatak László egyet. tanár, heraldikai szakértő 1224-1224/11, 1500/O.
- Báró Fejérváry Imrénének 1191.
- Felsőmagyarországi községek újraépítése 1271.
1. Ferenc József Ő Felségéhez előterjesztés a Szerbiában katonailag megszállt területek jövőjéről 1444/b.
- Filipescu román államférfi 1463, 1464/a, 1479.
- Fiumei viszonyok 1269.
- olaszok loyális és* hazafias iránya 1269.
- Flotten-Befehl a jelvénykérdésben 1224/ff.
- Fogathiány gazdasági munkáknál 1339, 13391a, 1367.

- Fonográf-felvételek hadi jótékonyági célokra 1487/a-c.
- Gr, Forgách János külügyi osztályfőnök 1473/b.
- Főispánoknak 1256/a, 1339,1385, 1496.
Főszolgabírák kötelességei 1385.
- Fries Károlynak, a Keresztyén Ifjúsági Egyesületek Világszövetsége főtítkárának 1383.
- Frígyes főherceg hadseregarancsnok O Fenségének 1275,1276,1314,1466/b, 1492/a. 1492/e.
- Ő Fensége 1202.
- Gabonabehozatal Romániából (l. Román termés vásárlása stb.).
- Galicia 1224/1.
- Ganz Hugónak 1470/c.
- Generaloberst rangja az o.-m, hadseregben 1295.
- Georgi Frígyes báró osztrák Landwehr - miniszter 1318.
- Geszti illetőségű hadifoglyok 1452/a-b
- Báró Ghülány Imre földművelésügyi miniszternek 1247/a, 1250, 1268, 1292, 1350, 1406, 1408/a, 1411/a, 141 l/e,
- Ghyczy Tihámér határrendőrségi tanácsos 1296.
Giebner Hans lelkésznek 1382.
Báró Giskra követnek 1483.
Goga Octavian 1254/a.
- Görög kormánnyal diplomáciai tárgyalások 1299, 1311. 1335/a-e, 1340, 1340/a, 1446/b, 1454.
- Görögország 1181, 1204, 1299. 1311. 1335/a-e, 1340, 1340/a, 1446/b. 1454, 1464/j.
- Gözekegépészek katonai szabadsága 141]e.
Gráci hadtest 1489/b.
- Grecianu román lelkész kémkedési bűnügye 1404.
- Griparis görög miniszter 1254/b.
- Győzelmek Galíciában 1.181.
- Hadifoglyok (orosz-) alkalmazása mezőgazdasági munkára 1448.
- élelmezése fejében térítés a gazdáknak 1428.
- Hadifoglyoknak (magyar-) segélyküldés Oroszországba 1451-1452/b.
- Hadihajók az Aldunán 1377/a.
Hadikölcsön 1321, 1332.
- Hadik gr. követnek 1420/a.
Hadik grófnőnek 1490.
Haditermény R.-T. 1412, 1417.
Hadi varromhely jótékonyági célokra 1325.
Hadműveletek okozta pusztítások 1250.
Hadrakeltek családtagjainak államségelye 1243/a-i, 1385, 1400,1401, 1430. 1479,
Hadsegélyző Bizottság védnökője Zita trónörököső Ő Fensége 1225/a.
szakosztályainak elnökei 1225/b, d és a 76. 1. 2. jegyzete.
Hadsereg épületeinek fellobogózása 1500/ff-jj.
Hadseregszállítási visszaélések 1328. 1425.
Hadsereg és haditengerészet zászlói és jelvényei 1224-1224/11, 1500-1500/jj.
Hadsereg újjászervezésének terve 1318.
Hadseregünk hősi küzdelmei 1467/b.
Harangok rekvirálása 1187.
Harcba induló harangok (Vargha Gyula költeménye) i441/a.
Harctéri helyzet (1915 július) 1181, 1213, (1915 augusztus) 1233, 1235, 1262, 1267, 1269, 1333 utolsó, (1915 szeptember és okt.) 1370,1387/a-b, (1915 november) 1402, 1444/b, 1464/j, 1468.
Harcterre visszaküldését kéri jutalmul Molnár Lajos huszárörrmester 1258.
Harnack Adolf berlini egyetemi tanár 1239.
Báró Harkányi János kereskedelemügyi miniszternek 1187. 1248, 1289, 1395/b, 1405,1408/a, 1481,1484/a-b.
Havas honvédhuzár őrnagynak 1293.
Báró Hazai 8amu honvédelmi miniszternek 1184, 1205,1234, 1258, 1318, 1361, 1363, 1390, 1438.
Háború céljai 1468.

- Háború céljai a vezérkari főnök óhaja szerint Szerbiával szemben 1444/b, 1468.
- Montenegróval szemben 1486.
- Háború utáni intézkedések megbeszélése 1300.
- Háromszékmezei államsegélyek 1243/d-f, 1480.
- Hegedűs Lóránt o.-k.-nek 1225/b, 1373, 1416.
- Helfferich német bir. pénzügyminiszter 1446/b.
- Heraldikus szakértők (Csánki Dezső és Fejérpataky László) 1224. 2. jegyzet 48-49. 1.; 1500/o.
- Herczeg Ferenc o.-k.-nek 12251b, 1414.
- tárgyalásai berlini politikai és írói körökkel 1414/a-c.
- Herrenhaus tagjainak tanácskozása osztrák kormányválság előidézése végett 1384.
- -intrigue 1384.
- Hidegháthy Imre főispánnak (1916 jan. 20-ikától horvát-szlavon-dalmát miniszter) 1284/b.
- Hilfsaktion für Deutsche und Öst.-Ung. Kriegsgefangene in Sibirien 1451.
- (román) 1226.
- Hindenburg főtábornagy oroszországi győzelmei (előnyomulás Ivangorod-Lublin-Cholm felé) 1213.
- Hlatky Endre főispánnak (Nagyvárad) 1328.
- Hoedl gazdasági alkalmazottnak 1420/b.
- Hohenlohe Schillingsfürst Gottfried hg. berlini nagykövet 1336, 1337.
- -nek gr. T. I. levele 14141a.
 - -hez báró Burián külügymin. jegyzéke 1497.
 - jelentései a külügyminiszterhez 1446/b, 1464/g.
- Hosszú László püspöknek 1338.
- Módoló küldöttség tisztelgése I. Ferenc József Ő Felsége előtt 1915 szpt.
- 2-án Schönbrunnban 1256-1256/r.
- Horovitz Gusztáv főhadnagynak 1271.
- Horvát bán (1. báró Skerlecz Iván)
- Horvát nemzet hazafői erényei a háborúban 1256/1, (133. 1.).
- nemzeti színű szalagok a zászlókon 1217, II. sz. mell.
 - zászló használata 1500/ff.
- Horvát-Szlavon-Dalmátországok autonómiájának kiemelése az Ő Felsége előtti tisztelgésnél 1256/n, mell.
- címere az egyesített kis címerben 1500-1500/jj.
 - hódoló küldöttsége 1256-1256/r.
- Hreljanovic Guido horvát képviselőnek 1294.
- Huszárok hőstettei 1440.
- Imakönyv magyar sebesülteknek 1493.
- Indemnítási vita meghosszabbítása 1426, 1443.
- Interpellációk 1485, 1488/a-b, 1500/k.
- Iparos körök hivatott szakképviselői az északi és déli megszállott területeken 1389.
- Isonzó-hadsereg küzdelmei 1181, 1467/a, 1488/b.
- Ivangorod 1213.
- Izabella főhercegnő Ő Fenségének 1355.
- Ő Fensége 1356.
- Izgalmat keltő interpellációk megelőzése 1488/a-b.
- Izlám jogállásának szabályozása 1341.
- Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszternek 1308, 1344, 1347, 1397, 1439/a.
- von Jagow, német külügyi államtitkár 1213, 1394.
- Jerzabecki csoportfőnök a közös hadügyminisztériumban 1436.
- Jegyzők tevékenysége államsegélyügyekben 1385.
- Jenő főherceg hadseregarancsnoknak 1461.
- Joanovich Sándor kormánybiztosnak 1474.
- B. Jósika Samunak, a főrendiház elnökének 1352.
- József főherceg Ő Fensége (akkor hadtestparancsnok) katonai erényei 1269.

- Kassai megfigyelő állomás elleni panaszok és megvizsgálásuk 1355-1356.
- Katonák özvegyeinek államsegélye 1430-1431.
- Katonai erőink kímélése 1472/b.
- és polgári hatóságok együttműködése 1202-1203.
- kórházak állapota 1192.
- kórházak áttelepítése a harctér közelébe 1461, 1489/a-b.
- védelmünk elhanyagolásának hátrányai 1492/a,
- Katonatisztek az Országos Kaszinóban 1455.
- Kazinczy-Körnek, Kassa 1441.
- Károly Ferenc József trónörökös Ő Fenséégének 1343, 1364, 1444/c és 1469/c.
- válasza T. I.-nak 1364/a.
- Károly István főherceg O Fenséégének 1238.
- Gr. Károlyi Mihály 1446/a.
- Kedvezményes vámok Németországgal szemben 1424.
- Kegyúri jog gyakorlása kincstári plébániáknál 1198.
- Keleti vasút ügye 1288.
- Keresztyén Ifjúsági Figyesületek Világszövetsége a hadifoglyok érdekében 1382-1383.
- Kémek a Kundschafterabteilungnál 1464/e.
- Kémkedés miatt nyomozás román lelkészek és tanítók ellen 1499.
- Készletek eltitkolása esetén eljárás 1495, 1496.
- Gr. Khuen Héderváry Károly nyűg. miniszterelnök észrevételei a megszállott szerb területek jövője tárgyában 1469/b.
- Kiegyezési tárgyalások előkészítése 1247/a-b.
- Kíméletlen eljárás katonai sorozásoknál 1448-1462.
- Kincstári plébániáknál a kegyúri jog gyakorlása 1198.
- Kirchner Hermann altábornagynak, a Hadsegélyző Hivatal főnökének 1237.
- Kivételes intézkedésekről szóló törvényjavaslat 1426.
- Gr. Klebelsberg Kunó államtitkárnak 1284/a, 1381.
- Kokárdák (nemzeti színű) használata 1492/d.
- Konsiliarärzte 1192.
- Konstantinápoly 1183, 1402.
- Kormánybiztosok északi és déli harctéren 1314-1315.
- munkássága szükséges 1314.
- Kormányváltozás terve Ausztriában (gr. Silva Tarouca és társai törekvése gr. Stürgkh megbuktatására) 1384.
- lehetősége Romániában 1253-1254/b.
- Korodi Lutz szász agitátor magyarellenés propagandája 1239.
- Koronaöröknek 1256/m.
- Koerber Ernő közös pénzügyminiszternek 1208-1210, 1224/c, 1266, 1469/d.
- Kriegsgetreide-Gesellschaft 1495.
- Kriegskreuz für Zivil Verdienste 1245.
- Kriegsüberwachungsamt hatásköre csak Ausztriára terjed ki 1358.
- Báró Krobotin Sándor közös hadügyminiszternek 1182, 1186, 1200, 1227, 1228, 1325, 1345, 1399, 1409, 1425, 1448, 1450, 1455, 1456, 1469/d, 1494, 1500/j, 1500/p, 1500/v, 1500/z, 1500/bb, 1500/dd, lóOO/gg 1500/ii.
- levelei gr. T. I.-hoz 1224/e, 1500/1, 1500, u. 1500/hh.
- Közbenjárások hadseregszállítási ügyekben II. 1062-1063 és IV. 1425.
- Közgazdasági tárgyalások Németországgal 1437, 1470/a-b.
- Közös min.tanács kívánása a vezérkar követeléseivel szemben 1498.
- miniszterek felelősségének rendezése 1402.
- Kukoricaliszt használata 1496.

- Kundschafterstelle intézkedései 1463, 1464/j.
- Knyper, volt holland miniszterelnök és leányai látogatása T. I.-nál 1483.
- Külföldön levő magyar hadifoglyok sorának javítása 1278.
- Különbéke Montenegroval 1486.
- Külpolitika (gr. T. I.-jának vezérgondolatai 1914 március óta) 1274.
- Báró Kürthy Lajos főispán, kormánybiztosnak 1199. 1296.
- Küzdelem a magyar nemzet és az uralkodóház közt 1232.
- «Laissez passer» külföldi román agitátor (Popovic) számára 1473/b.
- Lánezy Leonak, a P. M. Kereskedelmi Bank elnökének 1307, 1389.
- Lemberg 1199, 1254/c.
- Lengyel kérdés első tárgyalásai 1217, 1267, 1305, 1306, 1336, 1337.
- kérdésben gr. Andrassy Gyula megbeszélései Berlinben 1336.
- memorandum 1267.
- proklamáció Varsóba bevonuláskor 1217, I-II. 1223.
- Lengyelország 1217.
- Linsingen német tábornok 1207.
- Linzi kórházból magyar sebesültek hazaszállítása 1259-1260.
- Lóhiány 1367.
- Lovak rekvirálása 1438, 1474, 1476, 1482.
- Londoni King's College-ben szláv tanárok 1380.
- Lublin 1213.
- Lucaciú László, korábban lacfalusi g. kath. lelkész, román agitátor 1253, 1254/a.
- v. Mackensen vezérezredesnek, a délkeleti hadsereg főparancsnokának 1290,
- Magyar csapatok áthelyezése Csehországba 1182.
- dal, nemzeti színeket stb. a háború elején a parancsnokok szívesen megengedték 14921a.
- ezredek hősiessége 1182, 1479.
- Magyar imakönyv egyes katonai kórházakból visszaküldetett 1494.
- nemzeti jelvények eltiltása 1182.
- nemzeti lelkesedés a világháborúban 1493/a.
- nyelv eltiltása Csehországba áthelyezett csapatoknál 1182.
- sebesült katonák hazaszállítása osztrák kórházakból 1259, 1260. 1269, 1270, 1285, 1484/a-b.
- szakférfiak paritásos alkalmazása gazdasági kérdésekben 1413.
- nemzet és a hadsereg összhangja a háborúelején 1493/a és e.
- Magyarország a németbirodalom keleti politikájának legbiztosabb támasza 1254/c.
- Magyarország és Ausztria közjogi viszonya 1232.
- Magyarország paritásos állása a címer» és jelvénykérdés szabályozásánál 1224-1224/11.
- Magyarelles hangulat a tisztikar és vezérkar egy részénél 148fi/a-b, 1492, a-e.
- propaganda Németországban 1239. 1240.
- Magyarországi Munkások Rokkant- és Nyugdíjgyűletének 1368.
- Gróf Mailáth József főrendiházi tagnak 1251/c.
- Majoiescu román államférfi 1254/c.
- Malta szigetén magyar hadifogoly tisztek elhelyezése 1457.
- Mangra Vazul o. k.-nek 1201.
- Marghiloman Sándor román államférfi (később miniszterelnök) 1215, 1219, 1220.
- kabirtetalakítási terve 1915 aug.-ban arra az esetre, ha Románia a központi hatalmak mellett foglal állást 1253, 1254/a-c.
- Gr. Márenzi altábornagynak 1203.
- Marhakivitel Bukovinából 1352.
- Meczser Gyula főispánnak 1365.
- Medve Zoltán főispánnak 1185, 1195.

- Meghívó a bolgár Vöröskereszt érdekében tartandó értekezletre 1369.
- Megyei tisztviselők választásai 1302, 1303.
- Melzer Vilmos o. k.-nek 1240.
- Menedéklevél román nemzetiségű agitátor számára 1472/b.
- Metianu János görögkeleti román érsekmetropolitának 1185, 1348, 1396.
- Mezőgazdasági munkák nehézségei 1333, 1339/a, 1366, 1367, 1348.
- Mihali Tivadar o. k. 1338.
- Gr. Mikes Anniiménak (gr. Bethlen Tima) 1236, 12431d.
- Zsigmondnak 1185, 1195.
- Miklós Andor szerkesztőnek 1354, 1360.
- Minisztertanácsi jegyzőkönyvek megküldése a trónörökösnek 1364.
- Miskolczy Lajosnak 1476.
- Mobile Chirurgenruppen 1489/a-b.
- Molnár Lajos huszárörrmester a harctérre mielőbbi visszaküldését kéri jutalmul 1258.
- Moldova bukaresti román időszaki lap 1404, 1421, 1424.
- Montenegro 1486.
- annexiója 1486, 1497-1498.
- Montenegróval különbéke tárgyalások 1486, 1498.
- Herceg Montenuovo főudvarmestereknek 1256/a.
- Móricz Zsigmond írónak 1415.
- Munkások (magyar) kitüntetése 1289, 1345, 1346.
- (magyar) részvétele a háborúban 1256/e, 134. lap ut. bekezd.
- Musulin Sándor követ, rendkívüli miniszter a külügyminisztériumba beosztva 1217.
- Muzeális tárgyak lefoglalása Szerbiában 1424.
- gr. Nákó Sándor volt fiumei kormányzóknak 1255.
- Nagynémet («Alldeutsch») politikusok kívánságai 1470/a-c.
- Náray Lajos o. k.-nek 1366.
- Negotini sarok (Szerbia északi része) Bulgáriának 1206/1. pont.
- Nemzeti áldozatkészség szobrának leleplezése 1237.
- színű zászló, szalagok stb. eltiltása Csehországba szállított magyar csapatoknál 1182.
- lelkesedés Magyarországon a világháború alatt 1493/a.
- Német birodalom 1196, 1204, 1220, 1229, 1240, 12471a, 1263, 1267, 1274, 1299, 1311, 1335/b, 1446/b, 1470/a, 1470/c.
- «leghűségesebb barátja és őszinte bámulója» volt Tisza István 1470/c.
- és Magyarország viszonya csak baráti, de nem vazallusi viszony lehet 1470/c.
- birodalomban élelmezési nehézségek 1404.
- birodalommal közgazdasági és kereskedelmi tárgyalások 1194, 1421, 1424, 1437.
- csapatok ellátása a déli harctéren 1391.
- északi és Dél-Magyarországban 1207. és 1290.
- katonatisztek a Budapesti Országos Kaszinóban 1455.
- külügyi hivatal összeköttetései magyarországi román agitátorokkal, valamint orosz és francia összeköttetésekkel bíró magyar honosokkal 1254/c (IV. köt. 121. és 123. I.).
- és osztrák-magyar vezérkari főnökök együttműködése 1207.
- Németh István dunántúli ref. püspöknek 1441/a,
- Novoje Vremja (Új Idők) Pétervártt megjelenő időszaki lap 1421.
- Odescalchi Gyalma hercegnek 1282/b.
- levele T. I.-hoz 1282/a.
- Offenberger-ügy 1463, 1464-1464/j.
- Offiziersnachwuchs 1362.
- Olaszországnak háború utáni újabb támadásaitól tartottak a katonai körök 1467/b.

- Olasz harctér eseményei 1181, 1262, 1233, 1269, 1333.
- követelések hatása Görögországban és Szerbiában 1181.
- Optimizmussal szemben T. I. figyelmeztetései 1219, 1254/c. 1444/a.
Oroszország 1261, 1444/b.
- Orsz. Kaszinóban német tisztek belepése 1455.
- Osztrák belpolitikai helyzet furcsaságai 1470/d.
- élelmezési nehézségek 1. Élelmezési kérdések tárgyalása Ausztriával.
 - kormány helyzete és kormányválság terve 1384.
 - pontozatok Magyarország, a német birodalom és Ausztria viszonyáról 1470/a, b.
 - magyar és német közgazdasági értekezlet 1437.
 - politikusok bizalmas tanácskozásai 1470/a.
 - vezérkar együttműködése a németekkel 1207.
- Önkéntes jelentkezés harctéri szolgálatra 1258, 1427.
örlési kérdések 1422.
- Őszi gazdasági munkák nehézségei 1406, 1411/a–e.
- Pallavicini János örgróf nagykövet Konstantinápolyban 1206.
- Pank Oszkár lelkésznek (gr. Tisza Lajos volt nevelője) 1351.
Pánszláv törekvések csehek közt 1310.
- Patronázzszerű gondozás rokkantak, özvegyek, árvák javára 1255.
- Pecsétek használata címerkérdés rendezésénél 1485.
- Personál-unió Magyarország és Ausztria közt 1232.
- Pénzintézeti Központról törvényjavaslat 1426, 1489/a.
- Pénzintézetek jogosulatlan üzleti érdekei hadikölcsön jegyzésénél 1332.
- Pitești (Bogdán) romániai bojár, romániai hírlapok kiadója 1464 j, 1465.
- Pohl Gábor kasznárnak 1280.
- Polgári hadiérem adományozása 1407.
- Polónyi Géza o. k. interpellációi 1485, 1488, 1500/j-k.
- Popovic Aurél román publicista II. 267, 489; IV. 1180; IV. 1473/a-b.
- Porumbaru román külügymin. 1490.
- Postacenzúra a Felvidéken 1248.
- Pótsorozások 1184.
- Prága pánszláv törekvések központja (már 1915 szeptemberben) 1310.
- Pragmatica sanctio 1232, 1249.
- Preszly Elemér o. k.-nek 1482.
- Przemysl 1418.
- Proklamation der Heeresleitungen beim Einzug in Warschau 1217 I-Tl.
- Prónay Mihály főispánnak 1243/c, 1339/a.
- Puia Mária román tanítónő öngyilkossága 1479.
- Radoslawow bolgár miniszterelnök 1183, 1206, 1261, 1288.
Gr. Ráday Gedeon főispánnak 1321.
özv Ráth Györgynének 1281.
- Regnikoláris küldöttségek választása Magyarország és Horvát-Szlavon-Dalmátországek egyesített címerének megállapítása céljából 1500, d és köv.
Rekvirálások 1399. 1409, 1435.
- Rekvirált fogatok és lovak ára 1474, 1476, 1480.
- Rézfedelek rekvirálása törvényellenes 1187.
- Rokkantak elhelyezése és segélye 1236, 1238, 1449.
- Románia magatartása (1915 júl.-1916 január) 1181. 1196, 1197, 1213, 1218-20, 1222, 1229, 1233, 1246, 1254/c, 1263, 1267, 1273, 1274, 1297, 1357, 1387/b, 1404, 1405, 1410, 1446/b, 1453, 1468.
- határszélein erődítési munkálatok (védelmi célokra) 1286, 1297.
- Romániában beállható kormánnyávitás (Marghiloman Sándor kabinet-alakítási terve 1915 aug.) 1253, 1254/a.

- Románia ellen állítólagos támadás, ill. ultimatum terve valótlán 1494.
- Romániának területi engedmény (Bukovina három alsó kerülete) 1915 júliusban 1219.
- Román agitátorok ügyében amnesztia 1253, 1254/a,
- ajkú magyarországi katonák harc-
téri szolgálata 1478, 1479.
 - – magyar honosoknak belpolitikai
engedmények 1253, 1254/a, 1490.
 - másdógos füzet terjesztése 1319,
 - nemzetiségi lapokban terjesztett va-
lótlanságok 1479.
 - nemzetiségi vezérérfiakkal T. I. tár-
gyalásai 1913-ban II. 291-92;
1914 szept., nov.-ben II. 501 a-m,
1490.
 - nyelv használata a vallástanításban
1347, 1348, 1396.
 - termés megvásárlása, behozatala és
megosztása (Ausztriával, Boszniával
stb.) 1196, 1211, 1213, 1229, 1246,
1254/c, 1263, 1402, 1405, 1410, 1412,
1433, 1479, 1496.
 - tisztek alkalmazása Erdélyben bi-
zalmi állásokra 1316, 1334.
- Románok felmentése a katonai szolgál-
lat alól 1234.
- hazafias nyilatkozatai a világháború
alatt 1185.
 - kémkedési ügye 1404. 1499.
- Báró Roszner Ervin 0 Felsége
személye
körüli min.-nek 1226, 1500/cc.
- «Rumánische Komitees» in der Buko-
vina 1221.
- Gr. Salis-Rewis Ferenc altábornagy, a
Szerbiában katonailag megszállott
területek főkörmányzója 1445,
1466/b,
- Salonikiban (Görögország kikötője) az
entente katonai csapatokat szállít
partra 1340, 1387/b (IV. 235. 1.).
- az osztrák-magyar és német konzul-
ok letartóztatása 1477/a.
- Saloniki körüli hadműveletek 1304,
1454.
- Salonikiból «az entente csapatokat min-
den esetre ki kellene verni» (gr. T. I.
óhaja már 1915 dec.) 1454, 1464/j.
- Sarkotic István gyal. tábornok, Bosz-
nia és Hercegovina tartományi fő-
nöke 1327.
- Sándor János belügyminiszternek 1910,
1312, 1353, 1356, 1465.
- Ifj. Sándor János honvédszázászlós
sebesülten hadifogságba esett 1383
- Sárosmezei elpusztított községek hely-
reállítása 1184.
- pótsorozások 1184.
 - Schönaich volt hadügymin.-nek
1487/c.
- Gr. Schönborn-Buchheim Károly o. k.-
nek 1207.
- Schullerus Adolf nagyszebeni ág. ev.
lelkész levele a magyarellenes
németországi agitáció ellen 1239.
- Sebesült magyar katonák hazaszállítása
1259, 1260, 1270, 1285, 1332.
1484/a–b.
- Sepsiszentgyörgyi kórház 1322,
1323.
- Serbán János földmív. min. tan. 1390,
1436.
- földmív. min. tan.-nak 1392.
- Silva Tarouca grófnak, a Herrenhaus
tagjának 1349.
- Skandináv államok ellen Anglia eljárása
1204.
- Báró Skerlecz Ivánnak, Horvát-
Szlavon-Dalmátországok bánjának
1256/c, e, f, k, n, 1500/a, f, dd, jj.
- levele gr. T. I.-hoz 1256/d, j,; 1500.
- Slavici János román hírlapíró 1201.
- Sorozások 1184.
- Erdélyben 1357.
- Spanyolországi lapok nem írnak a ma-
gyar, hanem csak osztrák katonák-
ról 1359.
- Standarte des Heeres 122 4 bb és köv.
- Strauss, a Deutsche Bank igazgatója
1230, 1242.
- Gr. Stürgkh Károly osztrák min.-elnök
1189, 1224, 1224/f, g, 1224/p, r, v, z.
1350, 1433, 1453.
- osztrák min.-elnöknek 1202,
1224/h,

- o, 1224/1], 1245, 1247/b, 1249, 1252, 1256/q és r, 1283, 1291, 1300, 1317, 1329/c, 1384, 13951c, 1403, 1408, • 1410, 1434, 1447, 1458, 1460, 1478, 1496, 1500/ee.
- Szabó István geszti ref. lelkésznek 1452/b.
- Báró Szalavszky Gyula főispánnak 1411/d.
- Szalonnaszállítás Ausztriának 1400.
- Szalogok (nemzeti színű -) a magyar ezredek zászlóin 1224 t., 1500/c.
- Gr. Szapáry György, Jász-Nagykun-Szolnok megye főispánja 1267.
- Szántás, vetési munkák nehézségei 1915 őszén 1339, 1339/a, 1367, 1406, 1411/a, 1411/d.
- Szász József főispánnak 1185, 1195.
- Szászok levelei Németországban üzött magyarellenes propaganda ellen 1239, 1240.
- telepítési akciója Erdélyben 1312.
- Báró Szentkereszthy Béla főispánnak 1241, 1243/b, 1243/c, 1322.
- Szerbia 1181, 1196, 1204, 1326, 1377, 1387/b, 1402, 1468.
- ellen offenzíva előkészítése (1915 szeptembertől) 1290, 1297, 1333. sz. (6. bek.) 1387/b (ut. el.bek. 235.1.).
- annexióját T. I. a vezérkarral szemben ellenzi 1444/a-e, 1468, 1469/a-d, 1496, 1498.
- Szerbiában elfogott magyar katonák sorsa 1457.
- - a központi hatalmak hadseregé-
gének offenzívája (1915. okt. ele-
jén) 1333.
- katonai kormányzat szervezése 1326, 13261a, 1327, 1445, 1456.
- megszállott területeken élmezés ellátása 1391.
- talált muzeális tárgyak megosztása 1402, 1421, 1424.
- Szerbiának a monarchia területi épségét fenyegető magatartása 1204, IV. k. 18.
- Szerb nemzetiségű magyar honosokat
- gr. T. I. védett a katonai hatóságok ellen 1314, 1315.
- Gr. Széchen Miklós (rendkiv. követ a külügyminisztériumba beosztva) le-
vele T. I.-hoz 1486/a.
- emlékirata a montenegrói külön-
béke ügyében 1486/b.
- Gr. Széchenyi Miklós nagyváradi r.kath.
püspöknek 1320.
- Székelly katonák hősi küzdelmei 1479.
- Sziklay Ede főispánnak 1386.
- főispán 1356.
- Színék (nemzeti színű jelvények) hasz-
nálata 1500/c.
- Szilassy Gyula rk. követ és megha-
talmazott min. Athénben 1340,
1340/a.
- Szilágyi Sándornénak 1457.
- Szlavónia 1224Ü.
- Szmrecsányi György o. k. interpellá-
ciói 1485, 1488/a-b, 1500/j.
- Szotyori, ref. lelkésznek 1427.
- Szövetségesek zászlóinak kitűzése 1199.
- Gr. Sztáray Gábor főispánnak 1439.
- Báró Tallián Béla kormánybiztosnak
1315.
- kormánybiztos a katonai hatóság-
okkal szemben védelmére kel a
szerb lakosságnak 1314.
- kormány biztos és Tersztyánszkylov.
tábornok konfliktusa 1275, 1425.
- Gr. Tarnovszki Ádám osztrák-magyar
követ Szófiában 1183, 1230.
- követnek 1261, 1419.
- válasza T. I.-nak 1419/a.
- Tartalékos tisztek kiváló szolgálata
1182.
- zászlósok kineveztetése tisztekké
2136.
- Tavaszi vetőmag 1474.
- Tschirschky von Bögendprf bécsi német
nagykövet 1229.
- áthelyezésének terve 1377/a.
- Gr. Teleki Pá] o. k. 1484/a,
— Sándornénak 1430.
- Teleszky János pénzügymin.-nek 1243/f,
1250, 1393, 1400, 1401, 1408/a.

- Tengeralattjáró harc 1466/b.
 Tengeri rekvirálása és felhasználása 1435, 1435/a.
 Termelési statisztika 1433-34.
 Tersztyánszky lov. tábornok hadsereg-csoportparancsnok (Armeegruppenkommandant) 1275-77, 1313, 1425.
 Területi engedélyt (Bukovina három alsó kerületét) T. I. 1915 júliusban felajánl Romániának 1219.
 Teschen 1480, 1488/b.
 Teutsch Frigyes erdélyi ev. püspöki 239.
 Thallóczy Lajos 1327.
 - Lajosnak 1326, 13201a, 1445, 1456, 1485.
 Theodorini román honos magyargyalázása 1404.
 - Gr. Thurn a főhadiszálláson a külügymin. megbízottja 1370, 1378.
 Gr. Thurnhoz külügymin. utasítása 1464/h.
 Gr. Tisza István családi gondjai (hozzá tartozóinak betegsége 1915-ben) 1213.
 — intézkedései szegény emberek, rokantak, sebesültek, alkalmazottak érdekében 1265, 1243/a-i, 1284/a, b, 1285, 1289, 1344-46, 1431, 1432, 1451, 1452.
 — férfihozátartozói a lövészárkokban voltak 1190.
 ifj. gr. Tisza Istvánnak 1235, 1257.
 Gr. Tisza Kálmán megsebesülése a lövészárkokban 1293.
 — Kálmánnak 1233, 1262.
 — Lajos életveszélyes betegsége 1181, 1213, 1233, 1235, 1254/c, 1257, 1262, 1351.
 Tisztképzés terve 1361.
 Tolmácsok osztrák kórházakban 1228.
 Tótok katonai szolgálata 1186.
 Tótok érintkezése a csehekkel 1310.
 Töpler Kálmán polgármesternek, Sopron 1278.
 - György geszti számvevőnek 1265, 1432.
 Töply vezértörzsorvosnak 1192, 125«), 1270.
 Török munició áteresztése 1196.
 Törökország 1196, 1233, 1262.
 Trónörökösnek emlékirat a magyar történelemtől és közjogról 1232.
 - információ a magyar kormány munkájáról 1343.
 - min. tanácsi jegyzőkönyvek megküldése 1364-1365.
 Trónörökös pár budapesti tartózkodása (1915 aug. 7-től 14-ig) 1225/a-c, 1235.
 U-Boot Krieg 14661a, 1466/b.
 Újévi levélváltás a magyar miniszterelnök és a külügyminiszter közt, 1459, 1472/a.
 Ujfalussy Dezső főispánnak 1260.
 Ungvári körlevél görög kath. lelkészekhez 1439.
 Báró Urbán Iván főispánnak 1185, 1195.
 Urmánczy JS'ándor o. k. 1488/b.
 Üzenet az amerikai magyaroknak 1398.
 Vallási béke ápolása 1374.
 Vallástanítás elvére vonatkozó román rendelet 1348.
 Varsó 1217.
 Varsói proklamáció 1217/1.
 - végleges szövege 1217/11. és 1223.
 Vargha Gyula költeményének megküldése egyházak és iskolák részére 1440-1441/a.
 Vaskapunál hajózási nehézségek 1435.
 Vasúti forgalom 1207.
 Vasutasok nyugdíjába hadiév beszámítása 1481.
 - jutalmazása 1252.
 Vasúti szállítási nehézségek 1412.
 - tisztviselők háborús szolgálata 1481.
 Választójogi kimutatások 1418.
 Vázsonyi Vilmos interpellációja Aufenberg volt hadtestparancsnok ügyében 1402.
 Venizelos görög miniszterelnök 1299.
 Vezérezredesi rang az osztrák-magyar hadseregben 1295.

- Vezérkari főnökök (német és osztrák-magyar) együttműködése 1207.
 Vezérkarnál cseh tiszték szerepe 1492/a.
- Vilmos császárnak (1913-ban) emlékirat a balkáni helyzetről 1274.
- császár optimizmusának veszélyei 1444/a-b.
- császár nézete Szerbia jövőjéről 1444/δ (2978)
- Báró Vojnits István o. k.-nek 1306.
 - Sándor o. k.-nek 1304.
- Vöröskereszt kitüntetések 1251, 1264.
- Waldapfel és Offenberger-eset 1463, 1464-1464/j.
- Wallbaum Frigyes főispánnak 1185, 1195.
- Gr. Wangenheim német diplomata 1217, 1218, 1311.
- Washingtoni kabinet jegyzéke 1459, 1466/a-b.
- Wekerle Sándor nyűg. miniszterelnöknek 1194, 1225/a, 1225/b/
 von Wiesner (Frigyes) külügymin. o tan. 1464/h.
- Gr. Wuczek Frigyes főispánnak 1225/b.
- Wilson az Egyesült Államok elnöke 1466/b.
- World Alliance of Young Men's Christian Associations közvetítése magyar hadifoglyokért 1382-1383.
 Zaimis, görög államférfi 1340.
- Zászló- és jelvénykérdés 1223, 1224-1224/11, 1299 ut., 1326/a, 1340 ut., 1500-1500/jj.
 Zászlósuraknak 1256/m.
- Zenker Ferenc osztrák földművelésügyi miniszter 1395/c.
 Zentraltransportleitung 14841b.
 Zentralverband der deutschen Industriellen 1437.
 Gr. Zichy Aladár o. k.-nek 1305.
 – János o. k.-nek 1374.
- Zimmermann német birodalmi külügyi államtitkárnak (Unterstaatssekretär) 1414/b.
 Zita főhercegnő ö Fensége 1225/a-d.
 «Ziua» (román időszaki lap) 1201.
- Gr. Zselónszki Eöbertné úrnőnek (főrendiházi tag neje) 1285.
 Zsirszállítás Ausztriának 1460.

Összeállítás a «Levelek»ben említett főispánokról.

Vármegye	Székhely	Főispán
Abauj-Torna	Kassa	Sziklay Ede
Alsó-Fehér	Nagyenyed	Szász József
Arad	Arad.	Báró Urbán Iván
Árva	Alsókubin	Szinyei-Merse István
Bács-Bodrog	Zombor	Purgly Sándor
Baranya	Pécs	Szily Tamás
Bars	Aranyosmarót	Keltz Gyula
Békés	Gyula	id. Kéry Gyula; később Ambrus Sándor.
Bereg	Beregszász	Buttykay Ferenc
Beszterce-Naszód	Beszterce	Fejérváry Jenő; később Gróf Bethlen Balázs
Bihar	Nagyvárad	Miskolczy Ferenc
Borsod	Miskolc	Tarnay Gyula
Brassó	Brassó	Gróf Mikes Zsigmond
Csanád	Makó	Markovits Manó
Csík	Csikszereda	Gyalókey Sándor
Csongrád	Szentes	Cicatricis Lajos dr.
Esztergom	Esztergom	Meszleny Pál
Fejér	Székesfehérvár	Gróf Széchenyi Viktor. ¹
Fogaras	Fogaras	Széli József
Gömör és Kis-Hont	B imaszombat	Kubinyi Géza
Győr	Győr	Szodfriedt József
Hajdú	Debrecen	Domahidy Elemér
Háromszék	Sepsiszentgyörgy	Báró Szentkereszty Béla
Heves	Eger	Gróf Keglevich Gyula
Hont	Ipolyság	Ivánka István
Hunyad	Déva	Mara László
Jász-Nagykun-Szolnok	Szolnok	dr. Horthy Szabolcs ² 1915- től gr. Szapáry György
Kisküküllő	Dicsőszentmárton	Báró Kemény Ákos
Kolozs	Kolozsvár	Gróf Bethlen Ödön
Komárom	Komárom	Kürthy István
Krassó-Szörény	Lúgos	Medve Zoltán
Liptó	Tápiószentmiklós	Kiszely Árpád
Máramaros	Máramarossziget	Nyegre László
Maros-Torda	Maros- Vásárhely	Szász József
Mosón	Magyaróvár	Szontágh Jenő
Nógrád	Balassagyarmat	Prónay Mihály
Nyitra	Nyitra	Crans István.
Pest-Pilis-Soit-Kiskun	Budapest	Gróf Ráday Gedeon
Pozsony	Pozsony	Bartal Aurél
Sáros	Eperjes	Semsey Boldizsár; elhunyt után Bujanovich Gyula
Somogy	Kaposvár	Makfalvay Géza
Sopron	Sopron	Baán Endre
Szabolcs	Nyíregyháza	Ujfalussy Dezső

¹ Önként hadba vonult; ideiglenesen helyettesítette Hunkár Dénes, Veszprém m.^r főispánja.

² Önként hadba vonult. 1914 decemberben hősi halált halt.

Vármegye	Székhely	Főispán
Szatmár	Nagykároly	Csaba Adorján
Szeben	Nagyszében	Wallbaum Frigyes
Szepes	Lőcse	Báró Wieland Arthur
Szilágy	Zilah	Péchy Imre
Szolnok-Doboka	Dés	Gróf Bethlen Balázs
Temes	Temesvár	.ioanovich Sándor
Polna	Szekszárd	Kovács-Sebestény Endre;
Torda-Aranyos	Torda	Betegh Miklós
Torontál	Nagybecskerek	Dellimanies Lajos
Trencsén	Trencsén	Szalavszky Gyula
Turóc	Turócszentmárton	Báró Kürthy Lajos
Udvarhely	Székelyudvarhely	Ugrón János
Ugocea	Nagyszőlős	Becsky Emil
(Ing	Ungvár	Gróf Sztáray Gábor
Vas	Szombathely	Békássy István
Veszprém	Veszprém	Hunkár Dénes
Zala	Zalaegerszeg	Bálás Béla dr.
Zemplén	Sátoraljaújhely	id. Meczner Gyula, 1910-től
Zólyom	Besztercebánya	Szinyei Merse István
		Báró Kürthy Lajos

Főispánok a sz. kir. és a törvényhatósági joggal felruházott városokban:

Arad, báró Urban Iván; később Kinczig
 Baja, Purgly Sándor.
 Debrecen, Domahidy Elemér.
 Győr, Szodfriedt József.
 Hódmezővásárhely, Cicatricis Lajos.
 Kassa, Sziklay Ede.
 Kecskemét, Gróf Ráday Gedeon.
 Kolozsvár, Gróf Bethlen Ödön.
 Komárom, Kürthy István.
 .Marosvásárhely, Bernády György.
 Miskolc, Tarnay Gyula.
 Nagyvárad, MJatky Endre.
 Pancsova, Báró Dániel Tibor.
 Pécs, Visy László.
 Pozsony, Bartal Aurél.
 Selmeé és Bélabánya, Jváuka István.
 Sopron, Baán Endre.
 Szabadka, Purgly Sándor.
 Szatmárnémeti, Csaba Adorján.
 Szeged, Cicatricis Lajos.
 Székesfehérvár, gróf Széchenyi Viktor.
 Temesvár, Joanovich. Sándor.
 Újvidék, Matkovits Béla.
 Versec, bá'ó Dániel Tibor.
 Zombor, Purgly Sándor.

A főispánok nevei betűrendben.

Ambrus Sándor, Békés vm.
 Dr. Baán Endre, Sopron vm. és Sopron sz. kir. város.
 Dr. Bálás Béla Zala. Bartal Aurél, Pozsony vm. és Pozsony sz. kir. város.

Becsky Emil, Ugocea.

Dr. Bernády György, Marosvásárhely sz. kir. város.

Betegh Miklós, Torda-Aranyos.

Gróf Bethlen Balázs, Szolnok-Dohoka és 1915 okt.-tól Beszterce-Naszód vármegye.

Gróf Bethlen Ödön, Kolozs vm. és Kolozsvár sz. kir. város.

Békássy István, Vas.

Bujanovich Gyula, Sáros vm.

Buttykay Ferenc, Bereg.

Dr. Cicatricis Lajos, Csongrád vm., továbbá Szeged sz. kir. és 'Hódmező-
vásárhely thjf. város.

Craus István, Nyitra.

Csaba Adorján, Szatmár vm. és Szatmárnémeti sz. kir. város.

Báró Dániel Tibor, Pancsova és Versec thjf. város.

Dr. Dellimanics Lajos, Torontál.

Domahidy Elemér, Hajdú vm. és Debrecen sz. kir. város.

Fejérvány Jenő, 1915 okt.-ig Beszterce-Naszód.

Gyalóka Sándor, Csík.

Hlatky Endre, Nagyvárad thjf. város.

Horthy Szabolcs, Jász-Nagykun-Szolnok vm. (1911 augusztusban hadba
vonult.)

Hunkár Dénes, Veszprém.

Ivánka István, Hont vm., továbbá Selmec- és Bélabánya sz. kir. város.

Joanovich Sándor, Temes vm. és Temesvár sz. kir. város.

Gróf Keglevich Gyula, Heves.

Keltz Gyula, Bars.

Báró Kemény Ákos dr., Kis-Küküllő.

Id. Kéry Gyula, (később Ambrus Sándor), Békés.

Kintzig János, 1915-től Arad sz. kir. város.

Dr. Kiszely Árpád, Liptó.

Kovács-Sebestény Endre, Tolna.

Kubinyi Géza, Gömör- és Kishont.

Báró Kürthy Lajos, Turóc és Zólyom vm.

Kürthy István, Komárom vm. és Komárom sz. kir. város.

Makfalvy Géza, Somogy.

Mara László, Hunyad.

Markovits Manó, Csanád.

Matkovits Béla, Újvidék sz. kir. város.

Meczner Gyula, Zemplén (1916-ig).

Medve Zoltán, Krassó-Szörény.

Meszlény Pál, Esztergom.

Gróf Mikes Zsigmond, Brassó.

Miskolczy Ferenc, Bihar.

Nyegre László, Máramaros.

Péchy Imre, Szilágy.

Prónay Mihály, Nógrád.

Dr. Purgly Sándor, Bács-Bodrog vm., továbbá Baja thjf., Szabadka és
Zombor sz. kir. városok.

Gróf Ráday Gedeon, Pest-Pilis-Solt-Kiskún vm. és Kecskemét thjf. város.

Semsey Boldizsár, (később Bujanovich Gyula) Sáros vm.

Somogyi István Nagyküküllő.,

Szalavszky Gyula, Trencsén.

Gróf Szápáry György, 1915 januártól Jász-Nagykún-Szolnok vm.

Szász József, Alsó-Fehér és Maros-Torda vm.

Gróf Széchenyi Viktor, Fejér vm. és Székesfehérvár sz. kir. város. (1911
augusztusban hadbavonult, helyettese ideigl. Hunkár Dénes.)

Széll József, Fogaras.

Báró Szentkereszty Béla, Háromszék.

Sziklay Ede, Abauj-Torna vm. és Kassa sz. kir. város.

Szily Tamás, Baranya.

Szinyei-Merse István, Árva és 1916-tól Zemplén vni
 Szodfriedt József, Győr vm. és Győr sz. kir. város
 Szontágh Jenő, Mosón.
 Gróf Sztáray Gábor, Ung.
 Tarnay Gyula, Borsod vm. és Miskolc thjf. város
 Ugrón János, Udvarhely.
 Ujfalussy Dezső, Szabolcs.
 Bárány Urbán Iván, Arad vm. és Arad sz. kir. város.
 Visy László, Pécs sz. kir. város.
 Wallbaum Frigyes, Szeben.
 Bárány Wieland Arthur, Szepes.

Kormánybiztosok voltak:

Az északi harctéren a VT. hadtest mellett párnói id. Molnár Viktor, v. b. t. t., a magyar Főrendiház tagja.

Egész Erdélyre kiterjedő hatáskörrel Betegh Miklós, Torda-Aranyos vm főispánja.

Az egész délnyugati harctéren báró Tallián Béla, v. b. t. t., nyüg. földművelésügyi miniszter.

Ezenfelül Temes és Krassó-Szörény vármegyék területén Joanovich Sándor, Temes vm. és Temesvár sz. kir. város főispánja.

Torontál és Bács-Bodrog vármegyékben Dellimanics Lajos, Torontál vm. főispánja.

A Linsingen német tábornok parancsnoksága alatt álló német úgynevezett «déli hadsereg» mellett gróf Schönborn Buchheim Károly, o. k. volt a magyar kormány megbízottja.

A cs. és kir. minisztériumok vezetői és a «Levelek»-ben említett főbb hivatalnokai (1914-1916):

Külügyminiszter :

1915 jan. 18-ig gróf Berchtold Lipót; 1915 jan. 14-től 1916 dec. 24-ig Báró Burián István.

Osztályfőnökök a külügyminisztériumban: gróf Forgách János, b. l. l. (rk. követ és meghatalmazott miniszter c. és jelleg); gróf Wickenburg Márk b. t. t. és lovag Weil Ottó; Ideiglenesen a külügyminisztériumba beosztva szolgálattételre : gróf Szécsen Miklós, Mérey Kajetán; Barendsfeldi Rhemen Hugó és B. Gómirjei Musulin Sándor rk. követek és meghatalmazott miniszterek; gróf Hoyos Sándor, I. o. követségi tanácsos, a min. kabinetjének főnöke.

Cs. és kir. közös pénzügyminiszter:

Lovag Bilinszki Leó; 1915 február 19-től von Koerber Ernő, b. l. l., volt osztrák miniszterelnök, a Herrenhaus tagja.

Osztályfőnök a közös pénzügyminisztériumban és egyúttal a boszniai és hercegovinál osztály vezetője : Thallóczy Lajos b. t. t.

Közös hadügyminiszter :

Lovag Krobotin Sándor (1915-ben báróságot kapott).

Csoportfőnök Jarzebecki László, a hadbiztonság és a gazdasági osztály főnöke.

Katonai hatóságok:

A hadsereg főparancsnoka: Frigyes főherceg ő fensége, gyalogsági tábornok, később tábornagy.

A vezérkar főnöke : báró hőtendorfi Conrad Ferenc.

A főhadiszálláson, Teschenben az 1914-1915. években alkalmazottak közül a Levelek-ben említettek: Höfer Antal, vezérkari ezredes és a közös külügyminisztérium képviselője: gróf Thurn Pál.

A «Levelek»-ben említett diplomáciai képviselők voltak:

Bulgáriában: gróf Tarnowski Ádám, követ.

Görögországban: Szilassy Gyula, rk. követ és meghatalmazott miniszter.

A Német birodalomban: gróf Szögyén-Marich László, nagykövet; később herceg Hohenlohe Schillingsfürst Gottfried, nagykövet.

Németalföld: báró Giskra Károly, rk. követ és megh. min.

Olaszországban: 1915 május 21-ig báró Macchio Károly, nagykövet.

Oroszország: (1914 júliusban) gróf Szápáry Frigyes, nagykövet.

A pápai Szentszék mellett: herceg Schönburg-Hartenstein János.

Románia: gróf Czernin Ottokár, rk. követ és megh. min.

Svájc: b. Gagern rk. követ és megh. min.

Svédország: gróf Hadik Miksa, rk. köv. és megh. min.

Törökország: örgróf Fallavicini János, nagykövet.

Az osztrák kormánynak a «Levelek»-ben említett tagjai:

Miniszterelnök: gróf Stürgkh Károly.

Landesverteidigung miniszter: báró Georgi Frigyes.

Földművelésügyi miniszter: Zenker Ferenc.

Pénzügyminiszter: báró Engel, később lovag Leth Károly.

Kereskedelemügyi miniszter: von Spitzmüller Sándor.

A «Levelek» II-IV. köteteiben gyakrabban említett külföldi politikusok, kormányférfiak és diplomáciai képviselők:

Von Bethmann Hollweg, a Német birodalom kancellárja.

Bratianu Jonel 1914 január óta Románia miniszterelnöke.

Von d. Bussche, a Német birodalom követe Bukarestben.

Carp Péter, korábban román miniszter.

Costinescu, román földmív. min.

Fasciotti, Olaszország követe Bukarestben (1028 sz. levél).

Filipescu, Miklós magyarellenes román államférfi, az Unionista

Federacio egyik elnöke.

Giolitti János (Giovanni) olasz államférfi, több ízben min.-elnök.

Von Jagoce, a Német birod. külügyi államtitkára.

Marghiloman Sándor, román államférfi, 1918-tól kezdve Románia

miniszterelnöke (1915-től fogva hosszabb ideig remény volt arra, hogy

Marghiloman elnöklete alatt olyan román kormány alakul, amely a központi hatalmak mellett foglal állást).

Take Jonescu, magyarellenes román államférfi, az Unionista Federatio egyik elnöke.

Tschirschky von Bögendorff Henrik, a Német bir. nagykövete Bécsben.

Zimmermann, a Német bir. h. államtitkára (Unterstaatssekretär).

A Levelek II-IV. köteteiben említett katonai parancsnokok:

- Boroevic Szvetozar, gyalogsági tábornok, hadseregparancsnok, 191-i őszén és 1915 elején az északi harctéren; 1915 májustól fogva az olasz harctéren.
- Böhm-Ermolli Ede, lovassági tábornok, hadtestparancsnok; kezdetben a szerb harctéren, 1914 novembertől az északi harctéren.
- Ealkenhayn Erik, lovassági tábornok, később vezérezredes; 1914 októbertől a német vezérkar főnöke;
- Jenő főherceg ő fensége, vezérezredes, 1914 végétől kezdve a délnyugati harctér parancsnoka (General-Oberst und Kommandant der Südwestfront).
- József főherceg ő fensége, 1914 aug.-tól mint altábornagy a 31. honvéd hadosztály parancsnoka; 1915 tavaszától lovassági tábornok és a 'VII. hadtest parancsnoka, kezdetben az északi, 1915 májustól fogva az Isonzó-harctéren.
- Krauss Alfréd, altábornagy, a déli hadsereg vezérkari főnöke.
- Limán v. Sanders, tábornok, Konstantinápolyban a német katonai misszió parancsnoka.
- Linsingen, német gyalogsági tábornok, a német ügyvezett «déli hadsereg» parancsnoka Munkács körül.
- Von Mackensen, vezérezredes, 1914 utolsó hónapjaiban az északi harctéren a német hadsereg parancsnoka; 1915 ősztől fogva a Szerbia ellen irányuló offenzíva főparancsnoka.
- Báró Pflanzler-Baltin, lovassági tábornok, az Uzsoktól a bukovinai határig terjedő harctéren, a Keleti-Kárpátok és Erdély védelmére 1914 novemberben alakított új hadseregcsoport parancsnoka.
- Potiorek, tábornagy, a békében Bosznia-Hercegovina katonai kormányzója és az o. m. 6. hadsereg parancsnoka, 1914 aug. 6-tól 1914 dec.-ig a Balkánon levő összes haderők főparancsnoka.
- Tersztyánszky Károly, lovassági tábornok, hadtestparancsnok, kezdetben a szerb, később az északi harctéren; 1915 decembertől hadseregcsoport parancsnok (Armeegruppenkommandant).

Rövidítések jegyzéke:

- A. O. K. – (Armeoberkommando), a hadsereg főparancsnoksága.
 bír. – birodalom.
 b. t. t. – valóságos belső titkos tanácsos.
 l. – lásd és lap.
 min. – miniszter.
 o. k. – országgyűlési képviselő.
 o. m. – osztrák-magyar.
 rk. köv. és megh. min. = rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter.
 T. I. = gróf Tisza István.
 v. ő. = vesd össze.

Beöthy Pálnak a képviselőház elnökének.¹

1915 július 2.

Kedves Barátom!

Felhasználom a Tóth felutazása által kínálkozó alkalmat, bár tulajdonképpen nem sok pozitív információt adhatok.

Azután a sok baj után, ami ért a háború kitörése óta, végre egyszer igazán kedvezett nekünk a szerencse, amidőn úgy intézte, hogy az olaszok galíciai győzelmeink utánra halasszák orvtámadásaikat. Ha áprilisban támadtak volna, minden világtáj felől reánk gyűjtötták volna a házat, így azonban az oroszok elleni fényes győzelmeink s azon körülménynél fogva, hogy első hadállásainkból vissza tudjuk verni a 4-5-szörös olasz túlerő támadását, nemcsak tarthatjuk a diplomáciai szituációt, hanem bizonyos javulást is konstatálhatunk.

Románia aratni küldte tartalékosainak nagy részét és semmi-féle katonai akcióra nem gondol augusztus közepe vagy vége előtt. E mellett szaporodik ott azoknak a száma, akik közeledni látják a mellettünk való akcióbalépés idejét.

Görögországban és Szerbiában az olasz praetensio és főleg az entente részéről az ő rovásukra Bulgáriának tett ígérek nagyon elrontották az entente dolgát; Szerbia Albániában csinál nekik kellemetlenséget, más hadműveletektől pedig – úgy látszik – tartózkodik, Görögországban pedig egyelőre teljesen háttérbe szorult az entente melletti akcióbalépés gondolata.

Bulgáriában tagadhatatlanul tettek annyi kárt az entente fényes ajánlatai, hogy kissé elbolondították és követ élőbbekké tették őket. Ez is egyik oka annak, hogy a törökkel és velünk való kooperációt illető teljes megegyezést még nem sikerült náluk elérni, de alapjában megmaradt a bolgár kormány irántunk barátságos felfogása mellett.

¹ Önként hadba vonult.

Mint ezekből láthatod, a dolgok győzelmeink hatása alatt lassacskán érnek a Balkánon a mi javunkra, de mindezek a kis államok még mindig idegenkednek attól, hogy a kockát elvetve hozzánk fűzzék sorsukat.

Gyors és teljes eredményt ebben az irányban csak akkor lehetne elérni, ha az oroszokkal szemben felszabaduló csapatokat Balkán^akciónk megfelelő támogatására használhatnók fel, mielőtt az olasz, illetőleg francia harctérre küldenők őket. Olyan modalitás lebeg szemeink előtt, amely mellett a legnagyobb valószínűséggel nem is kellene most tényleg engagirozni őket s maga az a tény, hogy jelentékeny hadseregünk áll balkánpolitikánk támogatásában rendelkezésünkre, létrehozhatná a román-bolgár-török megegyezést.

Most tettük teljes nyomatékkal folyamatba a két katonai vezetőség kapacitálására irányuló akciót. A dolgot főleg azért jó volna megcsinálni, hogy a Törökországnak szánt muníció odaszállítása által teljesen biztosítsuk a Dardan ellátat. Mert habár igen sok túlzás van a törökök munícióhiányára vonatkozó híresztelésekben, kétségtelen dolog, hogy az állandó biztonság érzetét az adná meg, ha bőven el lehetne őket a Dardanellák védelmére szükséges nehéz munícióval látni.

Nem tudom hallottatok-e berlini utamról s az avval kapcsolatban úgynevezett beavatott körökben terjesztett mende-mondák eljutottak-e hozzátok? Ez utam természetesen főleg a Eomániának csatlakozása esetére nyújtható kedvezményekkel állott kapcsolatban, amelyekre vonatkozólag arról kívánlak biztosítani, hogy bárminő területi átengedésről éppen olyan kevésbé lehetne szó, mint Erdély autonómiájáról. Teljesen tisztában vannak vele a németek is, hogy ilyen «Zumutung»-ot szóvá sem tehetnek előttünk.

A hangulat a monarchiában jó; az olasz eljárás felrázta az osztrák férfiaságnak szunnyadó végső maradványait. Ottani defenzívánknak a várakozást messze túlhaladó sikerei elhallgattatták a rémlátókat és lelkesült büszkeséggel kísérjük északi hadseregeinket diadalmas útjukban.

Persze komollyá teszi az emelkedett hangulatot az éppen mostanában ismerős körökben ismétlődő sok véráldozat. Szegény Esterházy Pált¹ nagyon sajnálom. Igaz férfias gondolkozású

¹ Gr. E. P. a magyar Főrendiház tagja, hősi halált halt.

magyar úriember volt. Itt nyugtalanító hírek terjedtek el tegnap Szapáry Lajos felől; nagyon leköteleznél, ha táviratilag biztos hírt küldenél felőle.

Szegény Lajos¹ a legsúlyosabb vérmérgezés tünetei között reménytelen állapotban fekszik, hol nyugodtabban, hol kínlódva és vergődve. Megismer mindnyájunkat, lehet reá csillapítólag és vigasztalólag hatni, de öntudata láz nélküli állapotban is teljesen zavart. Erőbeli állapota olyan, hogyha nem jön közbe valami incidens, amely egyik percről a másikra előidézheti a katasztrófát, beláthatatlan időkig elhúzhatja, úgy hogy úgy Kálmán, mint István² megy vissza a harctérre.

Isten veled édes Palim, szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1182.

Krobatin hadügyminiszternél.

Den 2. Juli 1915.

Hochverehrter Freund!

Aus einwandfreier Quelle erhalte ich die Information, dass die aus Ungarn nach Böhmen transferierten Truppen gleich nach ihrer Ankunft daselbst den strengen Befehl erhielten, alle Fahnen, Bänder und andere Abzeichen, welche die Nationalfarben tragen, sofort zu beseitigen. Ausserdem wurden die ungarischen Reserve-Offiziere angewiesen, sich auch im ausserdienstlichen Verkehre der deutschen Sprache zu bedienen.

Ich kann mir wohl vorstellen, dass diese Massnahmen keine bewusste Spitze gegen das Ungarntum haben, sondern, dass das Militärkommando in Prag diesbezügliche allgemeine Befehle erlassen hat, um tschechischen Demonstrationen entgegenzutreten. Nichts destoweniger haben dieselben auf die so opferfreudige, *kriegslustige, hingebungsvolle* Stimmung der in Frage kommenden ungarischen Regimenter eine deplorable Wirkung und es wäre dringendst erwünscht diesen dieselben Freiheiten zu belassen, die sie diesbezüglich in ihrer Heimat genossen hatten.

¹ V. ö. 1017. sz.

² Gr. Tisza István másik öccse és fia, akik az életveszélyesen megsebesült gr. Tisza Lajost látogatták meg.

Es sind dies gerade *die herrlichsten Regimenter*, welche sich in diesem Kriege so wunderbar ausgezeichnet haben und wo ein jeder Kekrut und ein jeder nach Heilung seiner Wunde zur Front zurückkehrende alte Soldat auf den Kriegsschauplatz, wie zu einer Hochzeit geht. Ihre Transferierung nach Böhmen ist ja an und für sich ein grosser Nachteil für diese braven Truppen, den sie jedoch ohne Murren ertragen im Bewusstsein hiemit höheren Staatsinteressen zu dienen. Es ist jedoch ebenso hart ihnen gegenüber, wie schädlich vom Standpunkte der einschlägigen militärischen Interessen, dass man ihnen den Gebrauch ihrer nationalen Farben in dem bisher erlaubten Umfange untersagt hat.

Vielleicht noch zweckloser und schädlicher ist das Auftreten gegen den Gebrauch der ungarischen Sprache im ausserdienstlichen Verkehr. Ein grosser Teil der ungarischen Beserveoffiziere spricht sehr mangelhaft deutsch und wird einen solchen Befehl als eine lästige Sekatur empfinden. Es sind dies die Leute, die mit ihren geringen deutschen Sprachkenntnissen so ganz hervorragende Dienste *vor dem Feinde* geleistet und so viel zum Buhm ihrer Regimenter beigetragen haben.

Es ist ganz merkwürdig zu beobachten, wie verschieden der Umstand bei den verschiedensprachigen Begimentem gewirkt hat, dass die Bolle der aktiven Offiziere immer mehr auf die Beserveoffiziere überging. Wenn man diese Erscheinungen mit Verständnis beobachtet, so wird man so hervorragende militärische Eigenschaften und Leistungen des ungarischen gebildeten Mittelstandes wahrnehmen, welche dem ungarischen Beserveoffizier gewiss einen berechtigten Anspruch auf eine verständnisvolle und sympathische Behandlung geben.

In der sicheren Hoffnung bei Dir mit dieser Bitte auf volles Verständnis zu stossen, bitte ich Dich raschestens einschreiten zu wollen, damit unseren in Böhmen stehenden Truppen dieselben Freiheiten gegeben werden, die sie zuhause zum grossen Vorteile der militärischen Interessen genossen haben. Sollte ich mich diesbezüglich an das Armeeoberkommando wenden müssen, so bitte ich um baldigen diesbezüglichen Bescheid.

Mit warmer Freundschaft

Dein ergebener *Tisza*.

1183.

Br. Burián külügyminiszternek.

1915 július 3.

Kedves Barátom!

Tarnowsky 726. sz. sürgönye szerint Radoslawow mégis hajlandó a muníció dolgában román részről kívánt nyilatkozatot «note verbale» alakjában megadni.

Sok reményem nincs hozzá, de ilyen viszonyok között még sincs egészen kizárva, hogy a muníció Bulgáriáig eljusson.

Erre az eshetőségre nem kellene-e úgy Konstantinápolyban, mint Sophiában azt a megoldást előkészíteni, hogy Bulgária a muníció áteresztéseért kapja meg a Maritza-vonalat?

A dolgot szíves megfontolásodba ajánlja

igaz barátod *Tisza.*

1184.

Br. Hazai Samunak.

1915 július 3.

Kedves Barátom!

Amitől mind a ketten féltünk, úgy látom bekövetkezett. A második pótállásnál még a nyomorék embert is beveszik. így történt legalább Sárosban, ahol a 3662 előállított egyén közül 2730, tehát 75 % alkalmasnak találtatott s ezeknek július 15-én be kell vonulniok.

Nem tudom ilyen-e az eredmény a többi kiegészítő kerületekben is. Ha igen, nagyon meg kellene fontolni, nem volna-e feltétlenül szükséges az illetőket bevonulásuk után megbízható orvosi megfigyelés alá venni s a hadsereg kötelékéből elbocsátani azokat, akik előreláthatólag csak a kórházakat és üdülő-osztagokat fogják benépesíteni a nélkül, hogy bármi katonai hasznot tehetnének, feltéve, hogy el nem pusztulnak.

Ami különösen szerencsétlen Sáros vármegyét illeti, tekintettel arra a körülményre, hogy ez a vármegye annyit szenvedett az orosz betöréstől, hogy ott most folyik körülbelül 70 községnek rekonstrukciója s hogy úgy ezen munkát, mint a legszükségesebb gazdasági munkálatokat a gyalogos és fogatos erőnek jóformán teljes hiánya a legnagyobb mértékben akadályozza, nem tudom, nem kellene-e sürgősen valamely kivételes intézkedést tenni s ha

többet nem tehetünk is, legalább is az onnan besorozottaknak tényleges bevonulását lényegesen (1-2 hónappal) elhalasztani.

Nagyon leköteleznél, ha a keddi minisztertanácsig tájékoztatnád magadat ezeknek a második pótsorozásoknak eredménye felől s megfontolás tárgyává tennéd, lehet-e és mit csinálni az előfordult abszurdumok enyhítése érdekében?

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1185.

I. Arad, II. Brassó, III. Szeben, IV. Alsó-Fehér és V. Krassó-Szörény vármegyék főispánjának.

1915 július 3.

Kedves Barátom!

Az utolsó pár hónap alatt egész sereg hazafias nyilatkozat történt vezető román tényezők részéről. A többek között május 11-én Temes, 20-án Máramaros, 24-én Fogaras, június 10-én Szeben vármegye közgyűlésén tettek az ottani románság vezetői igen férfias és határozott nyilatkozatokat, amelyekkel világosan állást foglaltak minden irredentisztikus törekvéssel szemben.

Ugyanilyen nyilatkozatok történtek nyomatókos egyházi részről is. Kiemelhetem Metianu érsek április 16-án tartott hazafias beszédét, továbbá a szatmármegyei, nagybányai, marostordai és nagyváradi román papság és vezető világi tényezők hasonló kijelentéseit.

Minden ilyen esetben gondoskodtam róla, hogy ezek a nyilatkozatok a budapesti sajtóban közzétéssenek s mégis azt kellett tapasztalnom, hogy a hazai nacionalista román sajtó mondhatni teljesen agyonhallgatta azokat.

Felkérlek tehát, hogy hívd fel erre a körülményre az

I. aradi «Eomanul»
 ad II. a «Gazeta Transilvaniei»
 ad III. a «Telegraful Boman»
 ad IV. az«Unirea»
 ad V. a «Drapelul»

szerkesztőjének figyelmét, fejezd ki előtte megütközésemet a hazai románság hazafias magatartása ilyen lélekemelő jelenségeinek rendszeres agyonhallgatása felett, mond meg neki, hogy ez nem kerülte

el figyelmemet és hogy ebből az illető lap igazi intencióira kellene következtetést vonnom, miért is elvárom, hogy jövőre kellő nyomatékkal fogják az ilyen kijelentéseket közönségük tudomására juttatni.

A napokban gondoskodni fogok róla, hogy egy összefoglaló hírlapközlemény jelenjék meg az általam most említett nyilatkozatok felől s természetesen ennek megfelelő feltűnő helyen való közlését is elvárom.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1186.

Krobatin hadügyminiszternek.

Den 5. Juli 1915.

Hochverehrter Freund!

Gestatte, dass ich Deine werthe Aufmerksamkeit auf «Danzers Armee-Zeitung» lenke, welche, soviel ich weiss, während des Krieges gewisse Begünstigungen seitens der Kriegs Verwaltung geniesst.

In derselben wird der Ausdruck «ungarisch» konsequent vermieden und unsere Armee, unser Generalstab, etc. immer als österreichische Armee, österreichischer Generalstab, etc. bezeichnet; ein Vorgehen, welches von kompetenter Stelle gewiss missbilligt und hintangehalten werden sollte.

Viel ernster ist noch ein gewisser ungarfeindlicher Zug, der wenigstens in einzelnen Artikeln des genannten Blattes zu Tage tritt. Als Beispiel erlaube ich mir den in der Nummer 35 von 17. Juni erschienenen Artikel «Das Kaschauer Korps» zu erwähnen, in welchem zum Beispiel von Kaschau, wie von einer deutschen Stadt gesprochen wird, die Sache so hingestellt wird, als wenn nur ein Bruchteil dieses Korps aus Ungarn bestehen würde und verschwiegen, dass die kemungarischen Komitate Borsod, Heves, Szatmár und Szabolcs in diesen Korpsbereich gehören. Das Loblied auf die Slovaken, dem ich, nebenbei gesagt, *aus vollem Herzen beistimme*, verklingt dann in einer gehässigen und ungerechtfertigten Anklage auf *Ungarn*, wobei ich einfach auf den letzten Satz des Aufsatzes hinweisen und mich jeder weiteren Glosse enthalten zu können glaube.

Ich weiss, dass Du es gerade so gut empfindest, wie sehr so

ein Vorgehen gegen die grossen Interessen der inneren Harmonie unter allen Faktoren der Monarchie verstösst und wäre für eine energische Abhilfe sehr verbunden.

Mit aufrichtiger Hochachtung und warmer Freundschaft

Dein ergebener *Tisza*.

1187.

Br. Harkányi Jánosnak.

1915 július 6.

Kedves Barátom!

A hadügyminiszter által állítólag tervezett rézfedél rekvirálásokra vonatkozó szíves soraidat megköszönve, megjegyzem, hogy alig hiszem, hogy a hadügyminiszter még egyszer visszatérjen olyan rekvirálási eljárásra, amelynek törvénytelen volta felől kellőleg kitanítottuk. Ha azonban mégis mutatkoznának ilyen jelenségek, légy szíves kérlek közegeidet utasítani, hogy a legkategorikusabban figyelmeztessék őket az eljárás törvénytelen voltára és arra, hogy azzal szemben teljes határozottsággal állást fogok foglalni.

Természetesen ez az álláspont csak annál indokoltabbá teszi, hogy a hadsereg rézszükségletének fedezésével a magunk részéről komolyan és sikerrel foglalkozunk. Nagyon kérlek tehát, légy szíves ezt az ügyet annak három legfontosabb vonatkozásában, (kis üstök, háztartási cikkek és harangok) mielőbb a gyakorlati megvalósulás stádiumába vinni.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1188.

Gr. Stürgkh Károlynak.

Den 7. Juli 1915.

Hochverehrter Freund!

Infolge Überbürdung mit Amtsgeschäften komme ich nur jetzt dazu Deinen hochgeschätzten Brief vom 24. Juni über den Artikel des *Eszéker* «*Drau*» zu beantworten.

Ich habe denselben dem in dieser Frage zuständigen Banus mitgeteilt und es ihm angelegentlichst empfohlen, eine weitere Behandlung solcher heikler und gefährlicher Themata in der kroatisch-slavonischen Presse hintanzuhalten.

Genehmige, hochverehrter Freund, den Ausdruck meiner vorzüglichen Hochachtung

Tisza.

1189.

Br. Skerlecz horvát bánnak.

1915 július 7.

Kedves Barátom!

Stürgkhnek a «Drau» egy cikkére vonatkozó levelét mellékelve ez ügyet szíves jóindulatodba a legnyomatékosabban ajánlom. Teljesen egyetértek Stürgkhkel abban, hogy igyekezni kell minden ilyen kérdésnek vitatását a sajtótól távol tartanunk s gondoskodnunk arról, hogy különösen a horvát közönségben ilyen teljesíthetetlen vágyak és törekvések nagyra ne nőjjenek. Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1190.

Gr. B. úrnőnek.

1915 július 7.

Igen Tisztelt Grófné!

Nagyon sajnálom, hogy egy félreértés folytán nem lehetett személyesen szerencsém s még jobban sajnálom, hogy nem adhatok kedvező választ levelére.

Nekem minden hozzátartozóm a lövészárokban van. Olyan időket élünk, amidőn minden épkezláb embernek ott kell helytállnia, ahová a sors rendelte s bármennyire értem is a női szív aggodalmait, hasonló kérések tolmácsolására nem vállalkozhatom.

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híve *Tisza.*

1191.

Br. Fejérváry Imréné úrnőnek.

1915 július 7.

Kedves Báróné!

Bocsásson meg kérem, hogy csak most felelek, de higye meg, képtelen vagyok korrespondenciámat pontosan lebonyolítani.

A rokkantak ideiglenes ellátásáról is történt gondoskodás, mert egyfelől felhatalmaztuk a hatóságokat arra, hogy családjaiknak – ott ahol szükségük van rá – tovább fizessék az államszegélyt, másfelől úgy katonai részről fizetendő járandóságuk, mint a most megszavazott új törvényben megállapított állami pótlék jár nekik superarbitrálusuk napjától kezdve.

A baj ebben az esetben is az, ami annyi más dologban Magyarországon, t. i. hogy ezek a rendelkezések sok esetben papíron maradnak, a hatóságok lassan járnak el s a szegény emberek nem tudják hová forduljanak.

Főleg arra volna szükség, hogy őket kellő útbaigazítással lássuk el s ügyük elintézését az illetékes hatóságnál megsürgetjük. Abban sem volna semmi nehézség, hogy a hadsegélyző helyi bizottságok olyan esetekben, ahol sürgős segélyezésre van szükség, előlegezzenek nekik bizonyos összeget, amit azután a kiutalt segélyből kellene levonásba hozni éppen úgy, ahogy a háború első heteiben a családtagok államsegélyénél történt.

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híve *Tisza*.

1192.

Töply vezérfőorvos úrnak.

Den 7. Juli 1915.

Euer Exzellenz!

Ich habe die Ehre vorerst meinem lebhaften Bedauern Ausdruck darüber zu geben, dass es bei wiederholten Anwesenheiten Eurer Exzellenz in Budapest nicht gelang, die persönliche Bekanntschaft Eurer Exzellenz zu machen. Da ich jetzt in Abwesenheit des Parlaments etwas freier über meine Zeit verfüge*, so bitte ich bei Ihrer nächsten Anwesenheit in Budapest eine erneuerte Probe zu machen; es wird mich sehr freuen Eure Exzellenz kennen lernen und einen Gedankenaustausch über Manches haben zu können.

Einstweilen erlaube ich mir die meines Erachtens sehr wichtige und dringende Frage der Ernennung von Konsiliarärzten anzuregen. So viel ich weiss, wurde dieses Projekt von den angesehensten Fachkräften sowohl der Wiener, wie der Budapester Universität in Vorschlag gebracht und ich bin fest überzeugt, dass man hiedurch eine grosse Lücke ausfüllen und vielen Tausenden unserer heldenhaften Soldaten einen grossen Dienst erweisen würde. Den vollen Erfolg wird die Sache nur dann haben können, wenn sich der Wirkungskreis dieser Konsiliarärzte auf alle Spitäler, also auch auf die k. u. k. Militärspitäler erstreckt.

Ich fühle mich viel zu sehr mit unserer Armee verwachsen, als dass ich mich hüten müsste, ein offenes Wort zu sagen. Im

Grossen und Ganzen sind die Zustände in den Militärspitälern viel schlechter als in den anderen und der Einfluss von wirklich hervorragenden Ärzten auf die Behandlung der dort untergebrachten Soldaten viel notwendiger als in den anderen.

Ich muss dies auf Grund ziemlich reicher und unmittelbar persönlicher Erfahrungen behaupten und wende mich mit dem Vertrauen an Eure Exzellenz, auf einen auf Abschaffung aller Missstände und eine möglichste Erhöhung des Niveaus unseres Sanitätswesens gerichteten ernstesten Willen bei Eurer Exzellenz zu stossen.

Mit aufrichtiger Hochachtung Eurer Exzellenz

ergebener *Tisza*.

1193.

Buday Lászlónak, a Központi Statisztikai Hivatal igazgatójának.

1915 július 9.

Méltóságos Uram!

Az 1-től 200-ig terjedő veszteségi listák adatainak feldolgozását megköszönve szíves értesítését kérem az iránt, hogy ezek a listák melyik időpontig terjedő veszteségeinket tüntetik fel?

Egyúttal bátor vagyok kérni, hogy a honvéd-gyalogságra vonatkozó adatokat is ezredenként külön feldolgozva szíveskedjék velem közölni.

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híve *Tisza*.

1194.

Wekerle Sándornak.

1915 július 9

Igen Tisztelt Barátom!

Tekintettel arra, hogy a Németbirodalommal való gazdasági viszonyunkkal kapcsolatos kellemetlen jelenségek az utóbbi időkben szaporodtak, nagyon örülnék, ha a kérdésnek megbeszélése végett berlini utad előtt szerencsénk lehetne hozzád. Kettőnkön kívül csak Ghillányt, Harkányit és Teleszkyt kérném fel a megbeszéléseken való részvételre, amelynek idejéül és helyéül hétfő délután 4 órát és a miniszterelnökséget hozom javaslatba.

Mielőbbi szíves értesítésetet kéri

tisztelő híved *Tisza*.

1195.¹

I. Arad, II. Brassó, III. Szeben, IV. Alsó-Fehér, V. Krassó-Szörény vármegyék főispánjának.

1915 július 10.

Kedves Barátom!

Mellékelve küldöm a románok hazafias nyilatkozataira vonatkozó közleményt azzal a kéréssel, szíveskedjél gondoskodni róla, hogy az lehetőleg megfelelő glosszával

I. Arad: «Romanul»

II. Brassó: «Gazeta Transilvanei»

III. Szeben: «Telegraful Roman»

IV. Alsófehér: «Unirea»

V. Krassó-Szörény: «Drapelul» c. lapban

közzétételük. Azt mindenesetre kérem, hogy vagy megjegyzés nélkül vagy teljesen hazafias s a románság hangulatát emelni alkalmas glosszákkal kísérjék.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1196.

Br. Burián külügyminiszternek.

1915 július 10.

Kedves Barátom!

Mentől többet foglalkozik az ember a romániai gabonavásárlási ügygel, annál jobban meggyőződik ennek Romániára nézve életbevágó fontosságáról. A román közgazdaságnak tényleg létérdeke, hogy összesen körülbelül 40 millió mázsára tehető tavalyi készleteit és idei feleslegét megfelelő áron értékesítse; már pedig ezt a feladatot csakis a középeurópai hatalmak támogatásával érheti el.

Ez az igazság mindjobban átmegy a román köztudatba. Érzik, hogy a román kormánynek eddigi eljárása hozta létre a tavalyi készleteknek azt az összetorlódását, amely komoly nehézségeket állít az új termés raktározásának és értékesítésének útjába. A román kormánynek e miatt növekvő elégedetlenséggel kell

¹ V. ö. 1185. sz.

szembenéznie s már csak saját létfenntartása szempontjából is megfelelő megoldásról kell gondoskodnia.

Arról meggyőzhette őket az ideji tapasztalás, hogy belfogyasztásunk megfelelő szabályozásával és megszorításával emancipálhatjuk magunkat a román import alól és tudhatják azt is, hogy az egész élelmezés és gabonakereskedés állami szervezése révén az érdekelt kormányok kézben tartják ezt a kérdést a jövő gazdasági évre is, úgy hogy Románianak s a román kormánynak ezt a nagy érdekét csak a középeurópai nagyhatalmak kormányaival egyetértőleg lehet megoldani.

Nem lehetne-e ennek következtében oda terelni a dolgot, hogy Németországgal együtt köteleznők magunkat a tavalyi és ideji termésből eladásra kínált összes mennyiségnek Romániára nézve előnyös rezervaron való megvételére, ha Románia ezzel szemben a török muníció áteresztésére kötelezi magát? A megvett áru kifizetésére természetesen akkor kerülne a sor, amidőn az Romániából tényleg kivitetett s ezzel kapcsolatban a dolog megfelelő stádiumában figyelmeztetni kellene Romániát, hogy ekkora mennyiséget csak abban az esetben lesz képes tényleg kivinni, ha a dunai utat sikerül biztosítania.

Ennélfogva Románianak életbevágó érdeke, hogy olyan megállapodásra jusson Szerbiával, amely a román hajóknak az Alduna és Budapest közötti szabad forgalmát biztosítja. Ha ez sikerülne, úgy igen nagy könnyítést nyernénk Törökországgal való forgalmunkra nézve; ha pedig a szerbek megtagadják ezt a biztosítást, akkor Románianak saját érdekében a szerbek dunai állása ellen irányuló támadást kell támogatnia.

Szóval a román export érdekének megfelelő gondozása és latba vetése útján Romániát politikailag is mindjobban a mi táborunkba vonhatjuk.

Természetesen a megveendő termények túlnyomó nagy részét Németországnak kellene átvennie. Németország ezeket a nagy mennyiségeket igen jól felhasználhatja, de amennyiben járna is reá nézve a dolog némi pénzügyi áldozattal, sokkal kevesebb volna az, mint amire a török muníció átbocsátása céljából máris hajlandónak mutatkozott.

Ezeket a szempontokat szíves megfontolásodba nagyon melegen ajánlja

igaz híved *Tisza*.

1197.

A külügyminiszter válasza az 1196. sz. levélre.

TELEFONTÁVIRAT.

1915 július 11.

Hogy az 1915-iki román termés megvételének politikai kihasználásáról ép úgy gondolkozom mint tegnapi leveled fejtegetése. arra az utolsó közös értekezleten reá mutattam.

A politikai összefüggésre Bukarestben már Czernin is rámutatott Bratianuval szemben és ez az eszmesorozat ott automaticæ nagy erõvel hat. Azonban most junktimot csinálni a termésvétel és a lószerszállítás közt nem tartanám célszerûnek. Ez elkedvetlenítõleg hathatna és azzal a veszéllyel is járhatna, hogy Románia ellenségeinknek híreink szerint felmerült ajánlatát tarthatná elõnyösebbnek, mely szerint az Entente megvenné pausaliter az egész termést s azt kivinné a meghódítandó szorosokon, de árát minden körülmények közt kifizetné, akár beveszik a Dardanellákat, akár nem.

Szerintem a tervezett transzactionkat most a hozott határozatok értelmében gyorsan nyélbe kellene ütni s ha majd a románok kézzel foghatólag érzik a combinatio jótéteményét, akkor fogjuk azt elõnyösen a kellõ nyomásra felhasználni, mert õk vissza nem mehetnek többé, a kivitel megakasztása vagy méreteinek kitágítása minden pillanatban kezünkben van, s a földbirtokos közvélemény kényszeríteni fogja kormányát követeléseinek teljesítésére.

A dunai út megnyitását Románia kell, hogy komolyan megkísérelje, de sikerre a kilátás vajmi gyõnge.

Politikai haszna azonban a kísérletnek is lesz.

Burián.

1198.

Daruváry Gézának.

1915 július 13.

Tisztelt Barátom!

Engedd meg, hogy Jankovichnak* a mözsi és dunaföldvári plébániák betöltésére vonatkozó felterjesztésére hívjam fel szíves

¹ A v. és k. miniszter.

figyelmedet s arra kérjelek, lennél szíves Ő Felségének jelenteni, hogy e felterjesztésre a kormánynak igen nagy súlyt kell helyeznie.

Általában az alapítványi és kincstári plébániák kegyúri joga körül olyan praxis fejlődött ki, amellyel szemben már ismételten óhajtottam volna aggályaimat Ő Felsége előtt kifejezésre juttatni, resteltem azonban éppen a mostani időkben Ő Felségének olyan nagy kérdések által igénybe vett idejét ezekkel a kicsinyes dolgokkal elfoglalni. A helyzet úgy áll, hogy különösen egyes püspökök bizonyos tüntetéssel mellőzik a legfelsőbb kegyurat képviselő kormánynak óhajtásait és forcirozzak olyan egyének kinevezését, akiknek jutalmazása az egész papság magatartására nagyon káros kihatással van.

Ez a dolog a mai viszonyok között, amidőn az egyház és az állam közötti jóviszonyt hála Istennek semmi sem zavarja meg s a magas klérus legnagyobb részével, élén a hercegprímással a kormány a legszorosabb jóviszonyban van, hovatovább mind tarthatatlanabb s a kormánynak felelőssége érzetében gondoskodnia kell róla, hogy az állami kegyúri plébániák betöltésénél ne veszedelmes politikai irányzatok jutalmaztassanak.

Közelebbről kénytelen leszek ezt a kérdést Ő Felsége előtt előszóval kifejezni, addig is azonban kötelességemnek tartottam ezen aktuálissá vált két ügyre Ő Felsége legmagasabb figyelmét legalázatosabban felhívni.

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híved *Tisza.*

1199.

Br. Kürthy Lajos főispánnak.

1915 július 13.

Kedves Barátom!

Teljesen egyetértek azzal felfogással, hogy az osztrák színekkel együtt szövetségeseink színeit is helyes dolog kitűzni. Ezt az eljárást követtem Lemberg bevételekor én is, amidőn is a miniszterelnökség egy-egy frontján a magyar zászló mellett az osztrák, a német és a török zászló volt kitűzve.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1200.

Krobatin hadügyminiszternek.

Den 13. Juli 1915.

Hochverehrter Freund!

Am 2. Juli¹ hatte ich die Ehre Deine Aufmerksamkeit auf die bei den nach Böhmen transferierten ungarischen Truppen vorgekommenen Begebenheiten zu lenken und baldige Eemedur zu bitten. Da ich auf eine rasche Bereinigung dieser Frage ein sehr grosses Gewicht legen muss, so erlaube ich mir die Sache in Dein Gedächtnis zurückzurufen und eine baldige gefällige Benachrichtigung zu bitten.

Genehmige, hochverehrter Freund, den Ausdruck meiner vorzüglichen Hochachtung

Tisza.

1201.

Mangra Vazul o. k.-nek.

1915 Julius 17.

Kedves Barátom!

Lefordítottam magamnak *Slavici*² azon cikkét, amelyet kifogás tárgyává tettem volt és készséggel elismerem, hogy a lapkivonat nem eléggé szabatos volta indított olyan helytelenítő bírálat megtételére, amelynek alaptalanságáról a cikk teljes szövegéről meggyőződtem.

A «Ziua»³ tényleg ismételten elkövette azt a súlyos hibát, hogy ellenszenves, sőt gyűlöletes hangon írt a magyarokról s a jelenlegi magyar kormány nemzetiségi politikájáról. Nem látszott tehát lehetetlennek előttem, hogy a lapnak ez a hibás iránya, amelynek káros voltáról hasztalan igyekeztem Schlaawet meggyőzni, átragad Slavicire is.

Nagyon örülök, hogy nem így áll a dolog: hasznos dolgot cselekednék Slavici, ha a maga helyesebb felfogásának megnyerné a «Ziua» szerkesztőségének többi tagjait is.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*¹ L. 1182. sz.² S. János, román hírlapíró.³ Román időszaki lap.

1202.

Gr. Stürgh Károlynak.

Den 17. Juli 1915.

Hochverehrter Freund!

Ich habe mich in der Angelegenheit des neben Kaposvár geplanten Barackenspitals schon vor Einlangen Deines hochgeschätzten Briefes an den Kriegsminister gewendet. Es ist eine ewige Schererei mit den Militärorganen, die sich was darauf einbilden,, unabhängig von den politischen Behörden vorzugehen und mangels der notwendigen Ortskenntnisse Dummheiten machen.

Es ist sowohl vom Kriegsministerium, wie vom Armeekommando die richtige Weisung wiederholt ergangen, dass bei Inanspruchnahme von Gebäuden oder Herstellung solcher Anlagen im Einvernehmen mit der politischen Behörde vorgegangen werden sollte. Leider ist ein reaktiver Staatsarzt oder Infanteriemajor ein so hoher Herr, dass ihm Erzherzog Friedrich wenig imponiert. Man muss halt die Schererei immer von Neuem anfangen und froh sein, wenn man einen Teil des Unheiles verhüten kann.

Mit aufrichtiger Hochachtung

Dein ergebener *Tisza.*

1203.

Gr. Marenzi altábornagynak.

1915 július 17.

Kegyelmes Uram!

A Kaposvár mellé tervezett barakkórház ügyében a hadügyminiszter úrhoz intézett átiratom másolatának csatolása mellett felhívom Nagyméltóságod figyelmét arra a körülményre, hogy e telep helye tényleg nagyon szerencsétlenül van kiválasztva, a közegészségügyi viszonyokat komolyan veszélyezteteti s az ellen a legkomolyabban állást kell foglalnom.

További kellemetlenségek elkerülése végett van szerencsém tehát Nagyméltóságodat bizalmasan, magánúton felkérni, hogy ez ügyben addig is, amíg a hadügyminisztérium intézkedése bekövetkeznék, minden eljárást felfüggeszteni s egy megfelelő hely kiszemelése végett Somogy vármegye alispánjával érintkezésbe lépni méltóztassék.

Végtelen szerencsétlen dolog, hogy katonai hatóságok ilyen elhelyezési kérdéseket kiváló előszeretettel csinálnak a közigazgatási hatóságok mellőzésével és háta mögött, holott az általános közrendészeti és közegészségügyi szempontoknak ezek a hivatott őrei, ők rendelkeznek a szükséges helyi ismeretekkel is. Az ő mellőzésük folytán következnek azután be azok a sajnálatos események, amelyeket több helyen, így a lehető legegészségtelenebb és a közegészségügyet veszélyeztető helyen elhelyezett egyes hadifogolytáboroknál is észleltünk.

Nézetem szerint a háborúval kapcsolatos összes kérdéseket, amennyiben nem kizárólag katonai operációkra vonatkoznak, a katonai és polgári hatóságok vállvetett harmonikus együttműködésével lehet csak célszerűen megoldani.

Igen lekötelezne Nagyméltóságod, ha ezt a szempontot, amely teljes mértékben megvan a legfelsőbb katonai körökben, fájdalom azonban hiányzik a kisebb parancsnokságok nagy részénél, a rendelkezése alatt álló parancsnokságoknál érvényre juttatni méltóztatnék.

Fogadja Nagyméltóságod kiváló tiszteletem őszinte nyilváníását.

Tisza.

1204.

Br. Burián külügyminiszternek.

1915 július 17.

Kedves Barátom!

Nem gondolod, hogy Angliának a Skandináv államokkal és kivált Görögországgal szemben tanúsított s világszerte ismert magartása mellett itt volna a pillanat a népek és kis államok védőinek maszkját lerántani az ententeről?

Ha most úgy a németországi sajtó, mint a miénk kellő ügyességgel karolná fel ezt a témát, talán hatást érhetnénk el vele, főleg az Egyesült-Államokban, amelyek közvéleményét eredetileg főleg a szegény kis Szerbia és Belgium védelmének ürügyével sikerült az ententenak meghódítania.

Nekünk Szerbiának a monarchia integritását fenyegető orgijlikos merényleteit kellett megtorolnunk. Németország támadása Belgium ellen az entente részéről e kis állammal egyetértőleg gondosan előkészített hátbatámadás megelőzése volt. Az angolok ellenben az

egész háború alatt fenyegetik és brutalizálják a loyálisan semleges kis államokat s eljárásukra felteszik a koronát, amidőn a jogcímnek még csak látszatát is nélkülöző érőszakos cselekedeteket követnek el az irányukban mindig barátságos Görögországgal szemben.

Nem volna rossz a Balkán-államok hangulata szempontjából sem reámutatni, mi vár az olyan kis államra, amely az entente kezeügyébe esik.

Amennyiben helyeselnéd a dolgot, mozgósítanám a mi liliputi sajtónkat is s igyekeznék hasonló közleményeket a holland és amerikai sajtóban elhelyezni.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1205.

Br. Hazai Samunak.

1915 július 18.

Kedves Barátom!

Az elnökletem alatt működő Csonkított és Béna Katonákat Gondozó Bizottság budapesti fürdőkórháza számára folyó évi május 15-én 1442. M. E. res. szám, valamint május hó 26-án 2544. M. E. res. szám alatt kelt irattal először név szerint megnevezett egyéneknek vezénylését kértem. Nem sokkal ezután a honvédelmi minisztérium a nevezett bizottságot rövid úton arra kérte, hogy akcióinkhoz ne név szerint, hanem foglalkozás szerint jelölt egyének vezénylését kérjem. Bár bizonyos esetekben egyes, Magyarországon a saját szakmájukban nem egyszer egyedül álló szakemberek vezényléséről elvileg nem mondhatok le, folyó évi június hó 14-én 2856. M. E. res. sz. a kelt irattal az ottani részről kifejezett kívánságnak eleget tettem és a Császárfürdői fürdőkórházhoz szükséges személyzetet foglalkozásonként jelöltem meg. A fürdőkórház már egy hete annyira elkészült, hogy 3-40,0 embert befogadhatott volna, működését azonban nem kezdhette meg, mert a kért személyzet csak szórványosan érkezik és azok közül is Ötömösi Magyar Imre hadnagy tüdőbajos és jelenleg is lázas, Antal Béla tizedes, mészáros, baloldali veséjét kiirtották, Mandics Imre tizedes, borbélynak lábán ki valószínűleg fürdősi minőségben vezényeltetett, nyílt alszárfelekéyek vannak, lábfeje vizenyőtől duzzadt, cipőt húzni nem tud, stb.

A magam részéről a legnagyobb súlyt helyezem arra, hogy csonkított és béna katonáink megfelelő intézetekben mielőbb utókezelés alá vésessenek, hogy egészségük és keresetképességük helyreállíttassék. E célból az intézetek szervezését nyomatékosan sürgetem és nagyon sajnálatosnak tartanám, ha a kért személyzetnek késői vezénylése vagy meg nem felelő egyéneknek kijelölése következtében az akció megbéníthatnák.

Tisztelettel kérek tehát, méltóztassál intézkedni, hogy a Császár-fürdőhöz megfelelő személyzet vezényeltessék és hogy általában az elnökletem alatt álló bizottság részéről a minisztériumhoz intézendő beadványok kedvező és gyors elintézését nyerjenek.

Kiváló tisztelettel

igaz híved *Tisza*.

1206.

Br. Burián külügyminiszternek.

1915 július 19.

Kedves Barátom!

Valószínűen nyílt ajtót török be, de nagy hetzben két ötletet ajánlok szíves megfontolásodba:

1. Szerbia netaláni engedékenysége (az Entente-tal szemben)' nehezítheti Badoslawow helyzetét. Ezt a negotini sarokkal kellene ellensúlyozni, amit senkitől meg nem kaphat Bulgária, csak tőlünk. Nem volna-e jó Badoslawowot erre újból figyelmeztetni?

2. Az Enver-féle kérdésre (Pallavicini^x 624. sz.) azt kellene a németeknek felelniök, hogy a dolog tárgyaltan, hiszen a török-bolgár megegyezésnek nem szabad megghiúsulnia. Ha ez várákozás ellenére mégis megtörténnék, Németország további magatartása attól függene, hogy kinek makacssága okozta a balsikert.

Nem lehetne ezt nekik szuggerálni? Kíváncsian várom, mit mondott a király a címerrajzokhoz.²

Szívből üdvözöl

igaz barátod *Tisza*.

¹ Osztrák-magyar nagykövet Konstantinápolyban.

² V. ö. 1224. sz.

1207.

Gr. Schönborn Bucheim Károly o.-k.-nek.

1915 július 20.

Kedves Barátom!

16-án kelt soraidat vettem s azoknak a vasúti személyforgalomra vonatkozó részét Harkányival bizalmasan közöltem.

Nagyon furcsa a németekkel való viszony. A két Generalstabschef most már a legjobb barátságban van és nagyon jól dolgozik együtt. Ennek dacára egyes parancsnokokkal szemben vagy egyes vonatkozásokban fordulnak kisebb-nagyobb súrlódások elő. Ezt is eléggé sajnálom és nagy hálával veszem ezek elhárítására vonatkozó ajánlatodat. Azt hiszem azonban, hogy most már nem volna miért az immár orosz területen álló Linsingen¹ seregébe beosztatnod, hiszen akkor idehaza vesztenék el a te közreműködésedet.

Igaz nagybecsüléssel üdvözöl

őszinte híved *Tisza.*

1208.

Daruváry Géza kabinetirodái főnöknek.

1915 július 21.

Tisztelt Barátom!²

Tegnap közvetlenül elutazásom előtt beszéltem Körberrel.³ aki közölte velem az Ő Felsége által Boszniában kiadandó rendelet tervezetét. Bővebb megfontolás s e tervezet részleteinek megismerése csak megerősíti azokat az aggodalmakat, amelyeket Ő Felsége előtt egy korábbi audienciám alkalmával kifejtteni szerencsém volt.

Nézetem szerint egy ilyen félrendszabály semmit nem változtat azon a tényen, hogy a korona a bosnyák státútum rendelkezéseit hatályon kívül helyezi s e tervezet tanácskozó testületének inkább látszólagos hatáskört biztosít. Az alkotmányos érvényesülésre vágyó bosnyákokat tehát sem formai, sem tartalmi tekintetben ki nem elégíti és aligha számíthat jobb fogadtatásra, mint a státútumnak egyszerű hatályon kívül helyezése.

¹ L. német tábornok az északi harctéren.

² V. ö. 1209., 1210., 1266. sz.

³ K. Ernő közös pénzügyminiszter.

Másrészről biztosan, előreláthatólag a legrövidebb időben beálló komplikáció csiráit rejti magában és a legsürgősebb és legfontosabb feladat teljesítésének, t. i. egy minden párt, faj és felekezeti szemponttól és demagóg befolyásoktól független, megbízható, pontos és erélyes közigazgatás szervezésének lényeges akadályául fog bizonyulni.

Nézetem szerint alig csökkenti a bosnyák státútum felfüggesztésének hátrányait, ellenben e feltétlenül szükséges rendszabály leglényegesebb előnyeit problematikussá teszi.

A közös pénzügyminiszter úr egy-két napon belül írásban fogja velem közölni a tervezetet, akkor hivatalosan fogok azzal szemben állást foglalni s lesz szerencsém az indokaimat kifejtő átiratot Ő Felségének is bemutatni.

Addig is arra kérlek, szíveskedjél Ő Felségének levelem tartalmáról jelentést tenni és legmagasabb tudomására hozni, hogy a közös pénzügyminiszter úr e javaslatához a magyar kormány nem fog hozzájárulhatni, hanem azt az álláspontot foglalja el, miszerint a háborús viszonyokra való utalással egyszerűen hatályon kívül kellene helyezni a bosnyák státútumot s kijelenteni, hogy az alkotmányos működés előfeltételeinek beálltával. annak idején fog a kérdés megfelelőleg rendeztetni.

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híved *Tisza..*

1209.

Br. Burián külügyminiszternek.

1915 július 23.

Kedves Barátom!

Elválásunk után beszéltem Kroatinnal s nagy örömmre kisült, hogy a szóbanforgó ügymegrendelések túlnyomó nagy része jóval a júniusi minisztertanács előtt történt s csak idevonatkozó átiratának nem szerencsés fogalmazása okozta a kellemetlenséget.. Ezt a kérdést tehát barátságosan el fogjuk intézhetni.

Ugyancsak találkoztam Körberrel is; beszélgetésünk legfontosabb részére vonatkozólag tájékozásul mellékelem Daruváryhoz intézett levelem másolatát. Ez a «beratender Körper»² nézetem szerint nagyon szerencsétlen gondolat, a keleti ember kellő

¹ V. ö. 1208., 1210., 1266. sz.

² Boszniában tervezett «testület».

önbizalom és erély hiányát fogja belőle kiolvasni, kielégíteni senkit sem fog s maga ez a testület, amint minden hasonló testület példája mutatja, megalakulása vagy legjobb esetben a béke percétől fogva nyomban meg fogja kezdeni a harcot hatáskörének kiterjesztésére. Érdemleges átiratomat természetesen veled is közölni fogom.

Ezúttal annyi minden fontos témánk volt, hogy elfelejtettem a romániai gabonavásárlás kérdése felől tudakozódni. Reményilem találkozok nézetem a tiédde abban, hogy a dolgot igen nagy tapintattal és óvatossággal akként kell intézni, hogy lássák a románok, miszerint bennünk (persze a németekkel együtt) megvan a komoly szándék feleslegük megvételére, viszont reánk nézve teljességgel nem sürgős a dolog s eljárásunkra lényeges befolyást fog az a körülmény gyakorolni, teljesíti-e Románia, különösen municiószállítás szempontjából, a jóakaró semlegesség követelményeit.

Ha mi hidegvérrel, flegmatikusán kezeljük a kérdést, a román kormány helyzete saját közönségével szemben hovatovább mind nehezebbé válik s ez utóbbinak nyomása alatt kénytelen lesz módosítani eljárását. Nagyon leköteleznél, ha küldetnél bizalmas értesítést a dolog jelenlegi stádiuma s különösen afelől, megegyeztünk-e már a németekkel az akció szervezésének elvi kérdései iránt s megkezdődött-e annak gyakorlati előkészítése?"

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1210.

A külügyminiszter válasza az 1209. sz. levélre.

Den 24. Juli 1915

TELEFONTÁVIRAT.

Körber tervét egészen hiábavaló dolognak tartom, amit ő tud is és csodálkozom, hogy javaslatát velem részletesen előbb nem közölte.

Felelősségemnek részét ezen ötletért, melyet egészen úgy ítélek meg mint magad, nem vállalhatnám.

A román gabonavásárlási akciót illetőleg gondolom teljes tájékoztatást fognak nyújtani arra vonatkozó utasításaim, melyeket megküldetek. Szempontjaink megegyeznek a németekkel is, *remélem* meglesz a teljes egyetértés.

Burián.

1211.

Br. Buriánnak.

1915 július 24.

Kedves Barátom!

A romániai gabonaüzletre vonatkozó kérdésemre a mai posta jóformán meghozta a választ Czerninhez intézett 698. számú sürgönyödben, amely az én nézetem szerint is a helyes eljárást virtuozitással állítja oda.

Fájdalom a Czerninnek 699. szám alatt továbbított berlini sürgöny újabb «verblüffend» jele a németek felületességének. Előbb junctimot akarnak a gabonavásárlási akció *megkezdése* és a muníció áteresztése között. Meggyőzzük őket, hogy ez téves eljárás. Erre egyszerre átcsapnak a másik túlzásba s most már nekik is helyesebbnek látszik «das Getreidegeschäft ohne weiteren Vorbehalt abzuschliessen». Mintha egy üzletről volna szó, amelyet megköt vagy meg nem köt az ember s nem *egy számtalan üzletből álló hosszú komplikált akcióról*, amelyet útközben gyorsíthat, lassíthat vagy akár meg is állíthat az ember az illető pillanat politikai konjunktúrái szerint.

Kérlek küldd el nekik is azt a mesteri kitanítást, amiben Czernint is részesítetted. Hiszen lehetetlen, hogy meg ne értsék, miszerint az akció megkezdését nem szabad feltételhez kötnünk. Azután mikor benne vagyunk, mikor a román bojár szemtől-szembe látja a vevőt, kezünkben áll a dolgot politikailag kihasználni.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1212.

Kivonat gr. Czernin bukaresti követnek 1915 július 19-én gr. Tisza Istvánhoz írt leveléből.

«Hohenlohe (der deutsche) war hier auf der Durchreise nach Konstantinopel; scheint ein ruhiger, vernünftiger Mensch und war sehr erstaunt über die bei Hof herrschende Mentalität: der König ganz in den Händen Bratianus, die Königin viel passiver, als er dachte, Bratianu feig und falsch. Eesumé: hoffnungslos wenn wir nicht in der Lage sind ihnen ein Ultimatum zu stellen und

sie dermassen zu überraschen, dass sie überzeugt sind, wir können auch herein in das Land . . .»

Also schreibe einmal falls Du Zeit hast Deinem alten treuen

Czernin.

1213.

Gr. Czernin követnek.

1915 július 24.

Lieber Freund!

Herzlichen Dank für Deinen so warm freundschaftlichen Brief über meine Familiensorgen. *Meine Frau liegt seit beinahe 4 Monaten im Bett* mit einem ganz überraschend gekommenen starken Anfall von Gelenksrheumatismus in allen Gliedern. Anfangs hat die Arme furchtbar zu leiden gehabt, jetzt weniger, sie liegt aber ganz unbeholfen im Bett und es ist gar nicht abzusehen, wann sie aufstehen wird können. Sie hat noch immer ziemlich viel zu leiden, dabei ist die Sache eine furchtbare Geduldprobe.

Mein armer Bruder ist mit einer Bauchwunde am Ostersonntag hier angelangt und kämpft mit einer furchtbaren Blutvergiftung.¹ Vor zirka einem Monat schien es zwei Wochen lang, als läge er im Sterben. Es hat sich dann allmählich eine Besserung eingestellt, seit vorgestern sind jedoch wieder viel schwerere septische Erscheinungen aufgetreten, so dass er *in der grössten Lebensgefahr* schwebt.

Wie Du siehst, habe ich auch in meinem Familienleben schwere Monate durchlebt, muss jedoch die Pflichten meines Amtes erfüllen und kann *meinen Kranken nur kurze Minuten widmen*. Mach Dir also keinen Vorwurf, lieber Freund, dass Du mir einen Brief politischen Inhaltes geschrieben hast, im Gegenteil, ich muss mich mit diesen Fragen fortwährend auf das Gewissenhafteste befassen und bin Dir für jede Information sehr dankbar.

Gerade Dein vorletzter Brief, deren Beilage ich dankend zurückschicke, beweist, dass ein ganz privater Briefwechsel manche Lücken des amtlichen Verkehrs ausfüllen kann. In einer Konversation über rumänische Verhältnisse würdest Du mir eine Menge solcher Sachen sagen, die in der amtlichen Korrespondenz nicht

¹ V. ö. III. 1017.

erscheinen. Denke Dir, wenn Du mir schreibst, dass wir zusammen plaudern und schreibe das nieder, was Du dann erzählen würdest.

Sehr interessiert hat es mich, was Du über die Position Brantianus schreibst. Diese hyperschlaue und im Grunde genommen von Feigheit inspirierte Politik muss ja seine Position untergraben und eine Wendung herbeiführen, welche bei der jetzigen Kriegslage nur zu unseren Gunsten ausfallen könnte. Unsererseits können wir einen Druck auf Regierung und öffentliche Meinung einstweilen hauptsächlich durch den Abkauf vom rumänischen Getreide ausüben. Die diesbezüglich zu befolgende richtige Taktik ist meines Erachtens im Telegramme Buriáns Nr. 698. klar und präzis geschildert.

Die Deutschen springen von einem Extrem in das andere. Zuerst wollen sie den Anfang der Transaktion vom Durchlassen der türkischen Munition abhängig machen, dann erklärt auf einmal Jagow, er sehe ein, es ist besser «das Getreidegeschäft ohne weiteren Vorbehalt abzuschliessen». Als wenn von *einem* Geschäft die Rede wäre und nicht von einer grossen komplizierten Aktion, welche aus vielen minderten Geschäften besteht und geraume Zeit zur Ausführung braucht.

Es wäre gewiss ein Fehler den Beginn dieser Aktion an die Bedingung des Munitionstransportes zu knüpfen, da die Rumänen dadurch in der Auffassung bestärkt werden könnten, einen baldigen Fall der Dardanellen herbeizuführen. Die angefangene Aktion jedoch kann rascher oder langsamer geführt oder auch ganz aufgehoben werden, sowie es die momentane politische Konjunktur erheischt.

Haben wir einmal den Einkauf begonnen, sieht der Bojar den Käufer an Ort und Stelle, dem er sein Getreide zu hohen Preisen verkaufen kann, so können wir dann die geschäftliche Politik der Einkaufszentrale so einrichten, wie es notwendig erscheint, um damit die erwünschte politische Wirkung zu erzielen.

Erleichtert wird dieses Spiel durch dem Umstand, dass nur sehr beschränkte Verkehrsmöglichkeiten zur Verfügung stehen. Der Donauweg und freilich die Bahnstrecke über Orsova ist bis auf unabsehbare Zeiten gesperrt. Die Bahnverbindung über Galizien wird auch nur in mehreren Wochen, vielleicht 1-2 Monaten und auch dann nur in massigem Umfange zu gebrauchen sein, da dieselbe mit kolossalen militärischen Transporten belastet ist. Es

stehen also nur die drei, eigentlich zwei Schienenwege über Siebenbürgen zur Verfügung, welche *bestenfalls* eine 1.000,000 q im Monate befördern können.

Dies hat die Ausschubung der ganzen Aktion auf eine längere Periode zur notwendigen Folge und gibt uns viele Handhaben, auch in der Hinsicht in die Hand, Rumänien beim Eröffnen des Donauweges – sei es in der Form eines auf Serbien ausgeübten Druckes, sei es durch eine Vereinbarung mit Bulgarien, welche diesem Staate volle Bewegungsfreiheit gegenüber Serbien sichert - in unseren Dienst einzuspannen. Freilich soll'davon heute nichts gesagt werden; je weniger die Rumänen die Beschränktheit unserer Verkehrsmöglichkeiten in ihren Kalkül einstellen, umso besser.

Die zweite, freilich allein sicher zum Ziele führende Möglichkeit ist diejenige des militärischen Druckes. Ich gebe mir jede erdenkliche Mühe, um unsere und die deutsche Heeresleitung für diesen Gedanken zu gewinnen und habe diesbezüglich einen ziemlichen Fortschritt zu verzeichnen. Natürlich wäre nicht von einem Säbelrasseln die Bede, sondern davon, dass wir vertraulich und freundschaftlich ein sehr ernstes Wort mit dem Rumänen in einem Monate reden, wo wir die Möglichkeit haben, nötigenfalls militärische Massregeln gegen sie zu ergreifen.

Es ist meine Überzeugung, dass es bei einem solchen Vorgehen nicht zu einem Konflikte mit Rumänien kommen wird. Man muss aber auch für diesen unwahrscheinlichen Fall gedeckt sein und die Aktion raschestens durchführen.

Diese Situation kann freilich nur dann eintreten, wenn wir:

1. Die Bussen derartig besiegt haben, dass wir die notwendigen Kräfte vom russischen Kriegsschauplatze abziehen können;
2. diese Kräfte nicht so dringend im Westen und Südwesten brauchen, dass wir eine eventuelle Verwendung derselben gegen Eumänien riskieren können. Was das Erste betrifft, so ist die Situation in Bussland wirklich glänzend; auch heute treffen grosse Siegesnachrichten Hindenburgs ein, während unser Vormarsch auf Ivangorod-Lublin-Cholm planmässig fortschreitet. Es ist also ziemlich wahrscheinlich, dass wir in wenigen Wochen die ganze Buglinie erreicht, die davon westlich stehenden Festungen bekämpft und einen Teil unserer dortigen Truppen frei bekommen haben werden.

Bezüglich des zweiten Punktes wäre es schwer, ein sicheres,

Prognostikon zu stellen; die letzten Ereignisse berechtigen jedoch zur Hoffnung, das wir die Situation im Westen und Südwesten eventuell mit kleineren Verstärkungen geraume Zeit halten können. Es ist wohl überflüssig, Dich zu bitten, diese Idee ganz für Dich zu behalten und auch Bussche¹ gegenüber nichts merken zu lassen. Sie muss ein absolutes Geheimnis bleiben, um gegebenenfalls zu vollem Erfolg zu führen. Treffen die oben geschilderten Voraussetzungen ein, so bin ich überzeugt, dass wir durch dieses Auftreten in Rumänien unser dortiges Ziel friedlich erreichen, unsere Stellung auf dem ganzen Balkan mit einem Schlage befestigen und die Grundlage einer erfolgreichen Balkanpolitik vielleicht auf lange Zeit geschaffen haben werden. Freilich darf von einem Territorialopfer dann nicht mehr die Rede sein.

Antworte mir bald und ausführlich.

Mit warmer Freundschaft

Dein ergebener *Tisza*.

1214.

Br. Skerlec horvát bánnak.

1915 július 25.

Kedves Barátom!

Utolsó beszélgetésünk óta sokat gondolkoztam a horvát tárca felől. Nagyon belátom a dolog előnyeit, de csak abban az esetben, ha olyan egyénnel tudjuk az állást betölteni, a ki igazán erőgyarapodást és segítséget jelent a Horvátországban küszöbön álló politikai akció sikeres megoldása szempontjából.

Ebből a szempontból vizsgálva a dolgokat a szóbakerült jelek közül csakis Hideghéthy² ütné meg a mértéket; miután azonban ő reá vonatkozólag szintén hangsúlyoztál olyan aggályokat, amelyek kérdésessé teszik, hogy minden egyéni rátermettség dacára tudna-e az ügynek lényeges szolgálatot tenni, nem tudom, nem okosabb-e mentére hagynunk a dolgot, mindaddig, amíg valamely olyan megoldásra nem találunk, amely az adott pillanatban tényleg lényeges javára szolgál az ügynek.

Egyelőre igyekezzünk megmívelni a talajt, mielőtt magot vetnénk belé és zajtalan munkával biztosítani tervezett akciónk sikerét.

¹ Német követ Bukarestben.

² H. Imre. akkor főispán, később kinevezetett miniszterré.

Főleg két dologról volna szó: igyekeznünk kellene lehetőleg kedvező hangulatot ébreszteni Horvátországban Magyarország és az Unió iránt és privát kapacitáció útján meggyőzni a komolyabb és tiszteségesebb tényezőket Horvátországban egy az Összes megbízható elemeket egyesítő új pártalakulás szüksége felől. Ez utóbbi feladat elsősorban reád néz, a másikban én is segédkezhetem. Igyekeznem kellene észrevenni és felhasználni minden olyan alkalmat, amelyben kedvező befolyással lehetne valamely cselekedetem vagy nyilatkozatom a horvátországi hangulatra s nagyon hálás volnék, ha ilyenre alkalomadtán figyelmeztetnél.

Szívből üdvözl

igaz híved *Tisza*.

1215.

Gr. Czernin követnek.

Den 26. Juli 1915.

Lieber Freund!

Ich danke Dir sehr für die Antwort, die Du in Betreff der hiesigen Rumänen und unserer Zusammenkunft Marghiloman¹ gegeben hast. Ich würde Marghiloman natürlich sehr gerne empfangen und vertraulich mit ihm sprechen, könnte aber Budapest zu diesem Zwecke schon aus dem Grunde nicht verlassen, weil meine Heise nach Siebenbürgen unbedingt viel mehr Aufsehen erregen und eine Ausspähung aller Details derselben zur Folge haben würde, als seine Beise nach Ungarn. Will er das Aufsehen möglichst vermeiden, so wäre es das Einfachste, dass er eine Beise nach Wien oder weiter nach Westen macht und mich in Budapest zwischen zwei Zügen besucht.

Mit aufrichtiger Freundschaft

Dein ergebener *Tisza*.

1216.

A bukaresti követ a m. miniszterelnöknek.

Den 26. Juli 1915.

Lieber Freund!

Dein Brief vom 24.,² sowie die letzten Telegramme aus dem Ministerium des Äussern beweisen mir, wie man die Verhältnisse aus

¹ Román államfőrfi.

² L. 1213. sz.

der Ferne verkennen kann, respektive, wie mangelhaft meine Berichterstattung sein muss, wenn man auf Grund dieser jene Schlüsse ziehen kann, die Du ziehst.

Das hiesige Ministerium befindet sich in der ärgsten Klemme, in der es noch war. Tausende grosse und kleine Grundbesitzer verlangen den Ankauf und Export ihrer Ernte zu uns. Wenn wir diesen Leuten in der richtigen Form sagen: «Das sind die Folgen der Politik Costinescus¹ mit *diesem* Mann und *dieser* Politik können wir nicht paktieren» – so wird hier so ein Sturm gegen ihn entstehen, dass er sich nicht halten kann. Was wollen wir statt dem machen? Raschestens die Ernte aufkaufen, dem Finanzminister aus seiner bösen Situation heraushelfen und das grollende Gewitter vertreiben! Sowie wir anfangen zu kaufen und die notwendigen Anzahlungen geben, beruhigt sich die Erregung hier sofort wieder; noch mehr, die Rumänen werden sagen: «Unsere Politik ist doch die richtige, wir bringen unsere Ernte an, die Kaiserstaaten *brauchen* uns, wir können politisch treiben was wir wollen, von Wien und Berlin aus haben wir nichts zu besorgen» – und das wird sie in ihrem krankhaften Grössenwahn auch noch darin befestigen, dass sie, was immer sie machen, für ihre «Neutralität» am Ende noch belohnt werden und sie in ihrer heutigen Bolle bestärken.

Wenn Du hier an meiner Stelle wärst, so würdest Du ebenso wie ich an den tausend täglichen imponderablen Anzeichen sehen, dass es so ist und dass wir das Verkehrteste machen, was man machen kann, wenn wir uns heute für die neue Ernte interessiert zeigen. Ich will genau so wie Ihr in den Besitz dieser neuen Ernte gelangen, aber wenn wir uns vorerst durch 4-6 Wochen direkt ablehnend verhalten, so bekommen wir die Ernte samt dem Kopf Costinescus und daher wahrscheinlich samt einem politischen Frontwechsel zu unseren Gunsten.

Die Ankäufe der Entente sind nicht so gefährlich. Es könnte der Ankauf von Getreide, dass sie nicht exportieren können, nur einen doppelten Grund haben: Uns auszuhungern oder Rumänien zu kapazitieren. Dass ersteres nicht gelingt, wissen sie aus Erfahrung und über Rumänien sind sie nicht so gerührt, dass sie diesem Lande gar einen Gefallen täten — sie wissen sehr gut, dass Rumänien bei der *herrschenden militärischen Situation* für sie verloren ist.

¹ Román földművelésügyi miniszter.

Warum also sollen sie Millionen für ein Getreide ausgeben, das hier verfaulen wird?

Die Rumänen können nicht *mehr* zum Fall der Dardanellen beitragen, als sie dies so wie so tun; die Munition lassen sie *nicht* durch, solange Costinescu im Kabinet ist und mehr können sie doch nicht machen!

Vielleicht sind wir näher mit unseren Ideen als es scheint: wenn Ihr nämlich die Absicht habt, den Rumänen die eventuelle Exportmöglichkeit ihrer Ernte zu uns zu *zeigen*, das Faktum jedoch vorerst nicht zu schaffen. Sowie aber die Grundbesitzer die *Auszahlungen* auf ihr Getreide erhalten, so wird die Situation verpfuscht.

Wangenheim¹ war einen Tag hier, ist voller Optimismus für die Dardanellen.

Sehr bedauere ich Deine schweren Familiensorgen und wünsche vom ganzen Herzen, dass Du bald von ihnen befreit wirst. Schreibe mir bald und ausführlich auch hierüber.

In alter treuer Freundschaft

Dein aufrichtiger *Czernin*.

1217.

Br. Buriánnak.

1915 július 27.

Kedves Barátom!

Tegnap lehetetlen volt a varsói proklamáció szövegével foglalkoznom, ezért csak ma hívhatom fel több rendbeli aggályaimra figyelmedet, az én ízlésemre az egész túlságosan virágos és patetikus. Nem vélek csalódnai, ha Musulin² barátunk temperamentumos tollára ismerek, akire reáfér egy kis bremsolás.

Speciálisan túllő nézetem szerint a célon, 1. a «Morgenröte der Erfüllung» kifejezés, hiszen ezzel már a *remények teljesültét* tehát biztos eredményt helyezünk kilátásba, holott nézetem szerint csak a lengyel nép rég magába fojtott vágyai teljesülésének *reményeiről* beszélhetnénk; 2. «Euer Heil ist unsere Sorge», ezzel is mintegy elvállaljuk az *ő* boldogságukról való gondoskodást;

¹ Gr. W. német diplomata, aki Konstantinápolyból Berlinbe utazott.

² Báró Musulin Sándor, a közös külügyminisztériumhoz beosztott rk. követ és meghatalmazott miniszter.

3. «Für dieses Heil zu wirken, wollen wir ohne Säumnis beginnen und unser Bestes daran setzen», szerintem messze túlmegy azon amit ígérhetünk; 4. viszont a lengyelekhez intézett felhívásnak túlságos korlátozását látom a következő bekezdésben, amely a lengyelektől «bürgerliche Betätigung» útján való közreműködést kíván. Amint te igen helyesen állítottad oda utolsó találkozásunk alkalmával, éppen azt kellene a lengyeleknek megmondani, hogy ha el akarnak valamit érnei, vegyenek tevékeny részt a felszabadítás munkájában s a nélkül, hogy itt mi hangsúlyoznók a katonai részvételt, semmiesetre sem kellene azt a magunk részéről a «bürgerlich» szó beiktatása révén kizárni.

A sorok közül abból is, amit mondunk s abból is, amit nem mondunk, ki kell a lengyeleknek érezniök azt, hogy nekik kell legtöbbet cselekedniük, áldozniök és kockáztatniük, hogy az orosz, uralom alóli felszabadítást kivívják.

Fenti észrevételeimet szíves figyelmedbe ajánlva, arra kérek,, hogy ha újabb redakciója készül el a proklamációnak, azt velem közölni szíveskedjél.

A napokban felmegyek Bécsbe, hogy a trónörökössel és veled beszéljek; addig is szívből üdvözöl

igaz barátod *Tisza.*

Az 1217. sz. I. melléklete.

Entwurf einer Proklamation der beiden Heeresleitungen beim Einzug der verbündeten Truppen in Warschau.
Volk von Warschau und Volk von Polen!

Die siegreichen Truppen der beiden erlauchten verbündeten Monarchen haben den historischen Boden der althehrwürdigen polnischen Königsstadt betreten.

Langgehegte Hoffnungen eines edlen und heldenmütigen Volkes sind von der *Morgenröte der Erfüllung bestrahlt*. Bleibt der Gott der Heerscharen uns auch fürder gnädig, so beginnt mit dem heutigen Tage eine neue Zeit der gesicherten Entwicklung und des allseitigen Fortschrittes für Euch und für Euer Vaterland.

Volk von Warschau und Volk von Polen!

Unsere erlauchten Monarchen haben uns zu Euch gesandt, als Freunde und Beschützer, als Retter aus schwerer langer Drangsal, als Kündler einer besseren Zeit! Euere Leiden wissen wir mit-

zufühlen, Euere Wohlfahrt liegt uns am Herzen! (*Euer Heil ist unsere Sorge!*)

Für dieses Heil zu wirken, wollen wir ohne Säumnis heginnen und unser Bestes daran setzen, die Wunden, die ein grausames Schicksal Euch geschlagen hat, durch unsere Mühewaltung zu lindern und zu heilen.

An Euch liegt es, uns bei diesem Tun mit Euerer eigenen (bürgerlichen) Betätigung zu unterstützen, in Euere Hand ist es gegeben, mitzuwirken und mitzugestalten an dem Wiedererblühen Eueres Vaterlandes.

Volk von Warschau und Volk von Polen!

Die verbündeten Armeen grüssen Euch in dieser bedeutsamen historischen Stunde; blicket mit Vertrauen empor zu ihren siegreichen Feldzeichen und schöpft aus den ruhmvollen Taten der Gegenwart die Hoffnung auf eine glückliche Zukunft.

Az 1217. sz. II. melléklete. (Letzte Eedaktion.)

Entwurf einer Proklamation der beiden Heeresleitungen beim Einzug der verbündeten Truppen in Warschau.

Volk von Warschau und Volk von Polen!

Die siegreichen Truppen der beiden erlauchten verbündeten Monarchen haben den historischen Boden der altherrwürdigen polnischen Königsstadt betreten.

Langgehegte Hoffnungen eines edlen und heldenmütigen Volkes sind von der Morgenröte verheissungsvoller Geschehnisse bestrahlt. Bleibt der Gott der Heerscharen uns auch fürder gnädig, so beginnt mit dem heutigen Tage eine neue Zeit der gesicherten nationalen Entwicklung und des allseitigen Fortschrittes für Euch und für Euer Heimatland.

Volk von Warschau und Volk von Polen!

Unsere erlauchten Monarchen haben uns zu Euch gesandt, als Freunde und Beschützer, als Better aus schwerer langer Drangsal, als Hüter Eueres angestammten Glaubens, als Künder einer besseren Zeit! Euere Leiden wissen wir mitzufühlen, Euere Wohlfahrt und Euer Heil liegt uns am Herzen.

Für dieses Heil zu wirken, wollen wir ohne Säumnis heginnen und unser Bestes daran setzen, die Wunden, die ein grausames

Schicksal Euch geschlagen hat, durch unsere Mühewaltung zu lindern und zu heilen.

An Euch liegt es, uns bei diesem Tun mit Eurer eigenen patriotischen Betätigung zu unterstützen, in Euere Hand ist es gegeben, mitzuwirken und mitzugestalten an dem Wiedererblühen Eures Vaterlandes.

Volk von Warschau und Volk von Polen!

Die verbündeten Armeen grüssen Euch in dieser bedeutsamen historischen Stunde; blicket mit Vertrauen empor zu ihren siegreichen Feldzeichen und schöpft aus den ruhmvollen Taten der Gegenwart die Hoffnung auf eine glückliche Zukunft.

1218.

*Gr. Czernin követnek.*¹

Den 28. Juli 1915.

Lieber Freund!

Freilich habe ich aus Deiner amtlichen Korrespondenz nicht sehen können, dass Du mit solcher Wahrscheinlichkeit auf ein Stürzen Costinescus rechnest, falls wir uns in der Getreideankaufsforderung ganz steif verhalten. Vielleicht hat sich diese Überzeugung bei Dir in den letzten Tagen entwickelt, wo sich die Situation in Rumänien rasch zu unserem Vorteile ändern konnte.

Uns schien es nach den Informationen, die wir bis zum 20-24. erhielten, gewagt, die Sache schon zu Anfang der Aktion zu brüskieren und uns damit der Gefahr auszusetzen, dass ein Umschwung in Rumänien eintritt. Sollten die Dardanellen fallen, so würde Rumänien eine viel breitere Strasse für seine Produkte freibekommen, als die Schienenwege in die Monarchie und ich halte dieses Ereignis, wenn auch nicht für wahrscheinlich, doch gar nicht für ausgeschlossen.

Es ist ganz unglaublich, wie gemächlich die Deutschen bezüglich der Situation an den Dardanellen heramlügen, gerade, wie es ihnen im gegebenen Moment konveniert. Wangenheim scheint gemerkt zu haben, dass das deplorable Jammern, welches alle Deutschen vom Reichskanzler bis zur Frau eines Vizekonsuls in der Dardanellenfrage durch ganz Europa ertönen lassen, äusserst ver-

¹ Válasz az 1216. sz.-ra.

fehlt und schädlich war und will jetzt die Sache mit optimistischen Äusserungen wettmachen, die mit seinen amtlichen Berichten schnurstracks im Widerspruche stehen.

Meines Erachtens liegt die Wahrheit in der Mitte. Die Situation, dass die Türken ihre letzte Patrone verknallen, wird weder in drei noch in sechs Wochen eintreten. Andererseits ist es Tatsache, dass sie mit der Munition sparen müssen und sich infolgedessen in einer relativ schwierigen Situation befinden. Wären sie reichlich mit Munition versehen, so könnten sie die sich an die Meeresküste anklammernden Anglo-Franzosen mit Granaten überschütten und in 24 Stunden ins Meer werfen. So wie die Sachen jetzt liegen, können sie das nicht tun und haben selbst bei der Verteidigung grosse Nachteile eines relativen Munitionsmangels zu erleiden, Nachteile, welche bei einem mit noch weitaus grösseren Kräften vorgenommenen erneuerten Angriff eventuell schlechte Konsequenzen haben könnten.

Soviel bezüglich der tatsächlichen Informationen.

Was unseren Standpunkt in merito betrifft, hast Du vollständig recht: der Unterschied zwischen unserer und Deiner Auffassung ist keineswegs so gross, wie es den Anschein hat. Lese meinen langen Brief noch einmal durch, Du wirst sehen, dass es auch uns vorschwebt die ersten Schritte bezüglich der Organisation des Einkaufes zu machen, mit dem tatsächlichen Einkaufe aber langsam und bedächtig vorzugehen und das Tempo je nach den Bedürfnissen der politischen Lage einzuschränken oder zu verschärfen.

Schliesslich will ich erwähnen, dass ich aus amtlichen Ausweisen, welche ich Dir nötigenfalls zur Verfügung stellen könnte, beweisen kann, dass ein grosser Teil des von hiesigen rumänischen Volksbeglückern angekauften rumänischen Getreides nicht zu Gunsten der rumänischen Bevölkerung verwendet, sondern mit grossem Nutzen an deutsche Kaufleute verkauft wurde. So sind von den an die Adresse Nikolaus Serbán¹ nach Brassó eingelangten 87 Waggons 36, von den an die Adresse Aurora Kreditinstitut (recte Nicolaus Serbán und Juon Stojan) abgegangenen 54 Waggons 40, die an die Adresse Dr. Monoiu nach Brassó abgegangenen Waggons sämtlich, wie auch die an die Adresse Popescus in

¹ Akkor románajkú o. k.

Brassó eingelangten 4 Waggons nach Deutschland weiter befördert worden.

Ich glaube, es ist besser die Sache einstweilen für uns zu behalten und bitte Dich, ohne mich vorher zu benachrichtigen, Niemandem davon Mitteilung zu machen. Ich wollte Dir aber diese in vieler Hinsicht interessante Information nicht vorenthalten.

Mit herzlichem Gruss und warmer Freundschaft

Dein ergebener *Tisza.*

1219.

*Br. Burián külügyminiszternek.*¹

1915 július 29-

Czernin 904. számú jelentését olvastam. Fényes haditetteink dacára óvakodnunk kell a túlságos optimizmustól. Kedvezőtlen fordulatok, veszélyes komplikációk lehetősége nincsen kizárva; ettől eltekintve is nyugaton, délen, délkeleten annyi feladat vár megoldásra, hogy a kimerülés veszélye fenyeget, mielőtt a sikeres béke előfeltételeit megteremtő egész munkát elvégezhettük volna.

Ennélfogva tekintettel arra, hogy Románia csatlakozása a Dardanellák sorsát biztosítja, Bulgária állásfoglalását előreláthatólag eldönti és ezzel az egész balkánszituációt megoldja, másrésről a nagy harctereken is fokozza fölényünket és közelebb visz a győzelmes békéhez, nem idegenkedném attól a gondolattól, hogy a három alsó bukowinai kerületre vonatkozó ígéretünket még egy igen rövid időre fenntartsuk, természetesen akként, hogy ezt csakis Románia teljes aktivitása esetén a háború befejezte után adjuk át.

Abban egyetértünk, hogy egy magánembernek, aki jelöli magát a miniszterelnökségre, ilyen kijelentést nem adhatunk, úgy hogy, ha magadévá tennéd álláspontomat, Czeminnek kellene a királyt szóval figyelmeztetni reá, miszerint az egy hónapi terminus letelt, mi azonban még mindég hajlandók volnánk területi koncesszióra, ha a többször körvonalazott megegyezés Komániával 8 vagy 15 nap alatt bekövetkezik.

Ne gondold, hogy nem érzem a területi koncesszióknak jelen és jövőbeli egész súlyát. Azonban a még el nem döntött világháború beláthatatlan eseményei között reánk háramló óriási felelősség;

¹ Br. Burián válasza 1220. sz.

súlya alatt mégis arra kérlek, ne zárkózzál el ez elől a lépés elől, amely máris a Sibilla-könyvek példái szerint csökkenti áldozatunkat és most, amidőn még nagy fontossággal bír a dolog reánk nézve, gyors elhatározásra bírhatja Romániát.

A dolgot úgy kontemplálnám, hogy Czernin a legbizalmasabb kontaktusban maradna Marghilomannal, megmondaná neki, hogy mi írást nem adunk, ő azonban közvetlenül megmondja a királynak, hogy ha nagyon gyorsan bekövetkezik a mi javunkra szóló teljes fordulat, még mindig hajlandók vagyunk valamit adni Bukowinából.

A magyarországi románokra vonatkozó álláspontomat Czerninnek szóló következő sürgönyben foglaltam össze:

«Telegramm No. 904 gelesen. Ohne den Instruktionen des Ministeriums des Äusseren in den anderen Fragen vorgreifen zu wollen, mache ich darauf aufmerksam, dass die sogenannten Konzessionen an unsere rumänischen Staatsbürger nie Gegenstand eines Offertes oder Handels gebildet haben und auch in Zukunft keinen solchen bilden können. Gegenüber unseren Freunden in Rumänien mache ich kein Hehl daraus, dass die ungarische Eegierung ihren rumänischen Staatsbürgern gegenüber weitgehendes Entgegenkommen zeigt und vollständige, dauernde Harmonie mit denselben anstrebt. Ich bin auch gerne bereit ihnen in unverbindlichem Gespräche Aufklärungen über meine auf unsere Eumänen bezüglichen Absichten zu geben, Verpflichtungen einer fremden Eegierung gegenüber werde ich jedoch in dieser Frage niemals eingehen. Über unsere Nationalitätenpolitik können wir Freunden Aufschluss erteilen, niemals aber Versprechungen geben oder Verpflichtungen eingehen.

Selbstredend begrüsse ich die Aussichten auf eine Eegierung mit Marghiloman als wirklichen Leiter mit aufrichtiger Freude. Endlich kommt damit die vom Standpunkte der Interessen und des politischen Ansehens Rumäniens einzig richtige rumänische Politik zum Siege. Ich stehe zu einer vertraulichen Aussprache mit ihm, von welcher ich ein gutes Ergebnis erwarte, in Budapest gerne zu Verfügung.»

Telefonon leadatott d. u. ½ 2-kor.

Tisza.

1220.

A külügyminiszter levele gr. Tisza Istvánnak.

Den 30. Juli 1915.

A tegnap kifejezett szempontokkal¹ és célokkal természetesen teljesen azonosítom magamat.

A kérdés csak az, melyek a legjobban alkalmas eszközök e célok elérésére. És e tekintetben szerintem a Marghiloman által előtérbe állított indítványok a legnagyobb óvatossággal kezelendők.

Ne feledjük el, hogy a bukowinai felkínálást nem Kománia provokálta. Ebbe német okvetlenkedés vont bele minket. Komániának ez csak prejudikáló előleg és első fontos vívmány volna, de nem kielégítés, reánk nézve pedig nagyhatalmi tekintélyünk végzetes csorbitását és érinthetetlenségünk feladását jelentené.

En nagy visszatetszéssel belementem annak idején a bukowinai ajánlatba, mert annyi tekintélyes oldalon nagy reményeket fűztek hozzá és mert utóvégre lehetett volna ezt a felelősséget vállalni, ha tényleg Románia egész hadseregével idejekorán és hathatósan belépett volna ez akcióba velünk.

Ezt azonban nem tette, még akkor sem, mikor határidőhöz szabtam ajánlatunkat, egész egyszerűen azért, mert Románia el van tökéelve magát veszélynek ki nem tenni, hanem csak a szerinte végleges győztes fél mellé állítani hadseregét.

Ezen Marghiloman is alig fog változtatni valamit, amire különben majd annak idején megtesszük a próbát.

Megjegyzem még, hogy nézetem szerint bukowinai ajánlatunk megújítása megint csak gyengeségünk jeléül fog feltűnni és lerombolja azt a határozottan erős hatást, melyet a határidő megszabása idézett elő, amelyet másodízben már nem vennének komolyan.

Ami a magyar-román engedményeket illeti, ezekért Románia csak annyiban érdeklődik, amennyiben azok alkalmasoknak látszanak a terjeszkedés céljait előmozdítani. A többi illúzió.

A Marghiloman kombinációt a legnagyobb előzékenységgel előmozdíthatjuk és megígérhetjük támogatásunkat. Ha bel- és külpolitikai fordulat áll be, ez nem a bukowinai engedményen fog múlni, hanem a közvéleménynek gazdasági nyomásán.

Itt van a helyzet kulcsa most. Tekintélyünk nagyra nőtt,

¹ L. 1219. sz.

főkép, mert győzelmesek vagyunk, de azért is mert az erő és öntudat benyomását tudtuk Romániában kelteni.

Az Eidinger akció sikeresen mozgósítja a reakciót a kormány ellen; folytatjuk és vegyük meg akár az egész idej termést Németországgal együtt. Ez megfelelő áldozat és hatalmunkba keríti a román politikát. Ha ehhez jól választott időpontban és csak ha kell, azon kijelentésünk járulna, hogy hadviselésünket és politikánkat Románia érdekeire való tekintet nélkül rendeznők be, ha maga nem sietne Besszarábiát magának saját erejével biztosítani, akkor Románia vagy harcba indul végre velünk vagy visszaesik azon jelentőség nélküliségbe, amelyet nekünk sajnálnunk semmi okunk sem volna.

Nekünk a romániai játszmában mindig a *legerősebb* húzást kellene tennünk és meggyőződésem szerint a bukowinai alku megújítása nem volna az. Nem annak kedvéért csinálnának a Marghiloman-féle jó elemek más politikát, hanem mert belátják országuk *állandó* érdekeit.

Ha nem kínáljuk területünket, de megvesszük termésüket, jobban fogunk imponálni nekik.

Burián.

1221.

*A bukaresti követ a m. miniszterelnöknek.*¹

TÁVIRAT

(számjelekben.)

Feladatott Sinaia, 1915. évi július 29-én d. u. 2 ó. 20 p.
Budapestre érkezett, 1915. évi július 29-én este 7 órakor.

Miniszterelnök Urnak!

69.

Budapest.

Es erscheint für die Aktion Eidinger sehr zweckdienlich unverzüglich in Siebenbürgen und in der Bukowina rumänische Komitees begründen, welche die Befreiung ihrer bessarabischen Stammesgenossen vom russischen Joch auf ihre Fahne schreiben und lebhaft Propaganda für die Wiedervereinigung Bessarabiens mit dem Mutterlande entfalten sollen. Ähnlich wird auch in Bukarest inaugurirt. Die Komitees in Bukowina und Siebenbürgen sollen

¹ Válasz 1222. sz.

sich auch durch Entsendung von Deputationen nach Rumänien mit der diesbezüglichen Bukarester Liga ins Einvernehmen setzen und zündende Agitation entfalten.

Anregung wegen Bukowina ergeht direkt nach Wien.

Falls Du Plan für Siebenbürgen genehmigst, bitte ich den von Dir entsendeten Herrn mit Eidinger in Brassó betreffs näherer Besprechung zusammenzutreffen.

Rascheste Durchführung des Planes wäre notwendig.

Czernin.

1222.

SZÁMJELES TÁVIRAT.

*Válasz gróf Czerninnek.*¹

1915 augusztus 1.

Der patriotische Teil der hiesigen rumänischen Nationalisten hat sich seit Kriegsbeginn auf den Standpunkt gestellt, dass sie sich in die Politik Rumäniens nicht einmischen und dasselbe von Rumänien erwarten. Unter solchen Umständen wäre eine Stellungnahme unserer Rumänen, um das Königreich Rumänien zur bessarabischen Aktion zu bewegen, kaum durchführbar.

Tisza.

1223.

Br. Burián külügyminiszternek.

1915 július 30.

Kedves Barátom!

Nagy örömmel olvastam a Czerninnek 710. sz. a. küldött utasítást, amely semmit el nem siet és nyitva hagy minden lehetőséget. (Eine andere gute Gelegenheit wieder kommen könnte.) Ebből fejlődhetnek a dolgok abban az irányban tovább, amelyet tegnap jeleztem; most azonban komoly Winket adtál nekik arra vonatkozólag, hogy késedelmezésük őket károsítja.

Mellékelt német bölcseséget szíves gondoskodásodba ajánlom.

Hétfőn Bécsben leszek (látunk már címer- és zászló-rajzot).²

Addig is szívből üdvözöl

igaz barátod *Tisza.*

Egyetértek a lengyel proklamáció mostani szövegével is.

¹ L. 1221. sz.

² V. ö. 1224. sz.

1224.

LEVELEZÉS ÉS TÁVIRATVÁLTÁS A CÍMER- ÉS ZÁSZLÓ- KÉRDÉSBEN.

1915 június 24.

Daruváry Géza kabinetirodái főnök levele gróf Tisza Istvánhoz.

Igen Tisztelt Barátom!

Ő Felsége meghagyni méltóztatott, hogy szombaton 11 órára kitűzött audienciád előtt beszéljek Veled; kérlek tehát, légy kegyes velem közölni, hogy szombaton hol és hány órákor keresselek fel.

Szívélyes üdvözléssel

készséges tisztelő híved *Daruváry*.

A levél harmadik és negyedik lapján Tisza Istvánnak következő sajátkezű írása olvasható:

«Ez alkalommal közölte D., hogy Ő Felsége jobban szeretné az egész jelvény kérdést megoldani. Én az audiencián ezért hálás köszönetet mondva, kijelentettem, hogyha Ő Felsége két főelvet, t. i.: 1. hogy kétfejű sas az *osztrák* állam címerébe tartozik; 2. hogy magyar nemzeti színt a feketesárgával paritásos helyzet illeti meg, elfogadja s Stürgkhnek határozottan megmondja, hogy ezen az alapon meg kell a rendezést csinálni, akkor könnyen fog menni a dolog, ellenkező esetben kár vele bajlódni.

Ő Felsége igenlő válaszára munkához fogtunk s miután Stürgkh is belátta, miszerint a dolgot Ausztriában most a háború alatt lehet csak megcsinálni s az egész kérdésben okosan és loyálisan viselte magát, Buriánnak igen buzgó és ügyes közreműködésével pár hónap alatt létrejött a megoldás.

Tisza.

1915 október 14.

Jegyzetek az 1224. sz. levélhez.

Ausztria és Magyarország közös intézményeinek címer- és jelvény-ügye amelynek rendezetlen volta több mint félszázadon át sok keserűséget okozott, gróf Tisza István kezdeményezésére és több illetékes tényező, különösen a külügyminiszter és az osztrák kormány hozzájárulásával hosszabb tárgyalások alapján a dualizmusnak teljesen megfelelő módon rendeztetett.

A tárgyalások lefolyásának előzményei a következők: 1. Még 1915 húsvétkor, később június 23-án gróf Tisza István előterjesztést tett I. Ferenc József Ő Felségének az iránt, hogy a magyar seregek zászlóikon magyar nemzeti színű szalagokat használhassanak. Ennek az előterjesztésnek szövege a következő:

Az 1224. sz. I. melléklete.

Allergnädigster Herr!

Als ich zur Osterzeit die Ehre hatte die Durchführung der Verleihung von national-färbigen Bändern auf die Fahnen der ungarischen Regimenter alleruntertänigst in Vorschlag zu bringen, hatten Euere Majestät in richtiger Würdigung der damaligen Situation mich aufmerksam machen lassen, dass dieser Zeitpunkt zur Verwirklichung dieses hochherzigen Entschlusses nicht geeignet sei.

Ich habe einsehen müssen, dass bei der damaligen Stimmung, hauptsächlich in Österreich und der Beurteilung unserer Situation im Auslande dieser allerhöchste Entschluss in seinen Motiven und seinem inneren Wesen vielfach missverstanden würde und nicht die vor meinen Augen schwebende segensreiche Wirkung haben könnte.

Ganz überzeugt von der Richtigkeit des Standpunktes Eurer Majestät, habe ich also die Sache zurückgestellt und Euere Majestät gebeten, mir zu gestatten, in einem günstigen Augenblick auf dieselbe zurückkommen zu dürfen.

Ich glaube, dass dieser günstige Augenblick gekommen ist.

Die Siege in Galizien werden im In- und Auslande als ein glänzender Erfolg der verbündeten mitteleuropäischen Grossmächte eingeschätzt und die glorreichen Waffen thaten der ungarischen Truppen allgemein anerkannt. Andererseits haben die Ereignisse der letzten Wochen bewiesen, dass die Monarchie imstande ist mit einem verhältnismässig kleinen Teile ihrer Heere dem Angriff Italiens die Stirne zu bieten. Schliesslich wird die Änderung in der Haltung Rumäniens immer fühlbarer und es dringt die allgemeine Auffassung immer mehr durch, dass ein Angriff Rumäniens gegen die Monarchie wenigstens unmittelbar nicht bevorsteht.

Glänzende Siege gegen die Bussen, erfolgreiche Verteidigung an der italienischen Grenze und freundlichere Stimmung in Rumänien geben das Gesamtbild der Lage, bei welcher die Verleihung nationalfärbiger Bänder nebst dem begleitenden Aller-

höchsten Handschreiben vor allen Augen als der in der erhobenen Siegesstimmung gereifte freie Entschluss der Krone aufgefasst würde, welche mit der Erfüllung dieses berechtigten, heissen Wunsches die in den grossen Tagen dieses Krieges in neuen Heldentaten betätigte, althergebrachte Tapferkeit und Treue des ungarischen Volkes belohnt.

Andererseits sprechen wichtige Gesichtspunkte der höchsten dynastischen und Staatsinteressen für die jetzige Gewährung meiner Bitte.

Ich kann es nicht unerwähnt lassen, dass ich infolge Allerhöchster Ermächtigung noch im Winter sowohl einige angesehene Mitglieder der Regierungspartei, wie die Grafen Apponyi und Andrassy sondiert habe, wie sie die mir vorschwebenden Massnahmen beurteilen würden. Obwohl ich natürlich kein Wort darüber sagte, dass Euer Majestät schon die Gnade hatten, meinen diesbezüglichen alleruntertänigsten Vorschlag zu genehmigen, so haben die betreffenden Herren doch Kenntnis davon erhalten, dass ich mich mit der Idee befasse und mit einem entsprechenden alieruntertänigsten Vorschlag an Euer Majestät heranzutreten beabsichtige.

Bis jetzt war es nicht auffällig, dass es nicht zur Verwirklichung dieses Vorschlages kam, da ja die Kriegereignisse bis zum Mai keine *richtige* Veranlassung hiezu gegeben hatten, während unsere Erfolge im Mai mit der akuten italienischen Kriegsgefahr zusammenfielen, so dass der diesbezügliche Allerhöchste Entschluss auch dann Missdeutungen ausgesetzt gewesen wäre.

Bei der jetzigen im allgemeinen günstigen Lage jedoch würde ein weiteres Unterbleiben der Sache bei denen, die etwas davon wissen, den Gedanken erwecken, dass dieselbe auf den Widerstand der Krone gestossen sei: eine Auffassung, welche ich auch bei den Mitgliedern der Regierungspartei, bei den Führern der Opposition jedoch erst recht verhindern zu müssen glaube.

Aber auch abgesehen von diesem Umstände glaube ich meiner dahingehenden Überzeugung Ausdruck geben zu müssen, dass all die hochwichtigen Gründe, welche ich bei Unterbreitung meines alleruntertänigsten Vorschlages seiner Zeit eingehend zu erörtern die Ehre hatte, die Verwirklichung des in Frage stehenden Schrittes im jetzigen Zeitpunkte erheischen.

Ich habe seinerzeit die Ehre gehabt auf all' die Gründe hin-

zuweisen, welche dafür sprechen, dass im Wege der Verwirklichung der in der Emblemenfrage gegebenen königlichen Zusage im Verlaufe dieses Krieges unbedingt etwas geschehe. Nur in der gehobenen Stimmung dieses gemeinsamen Ringens kann eine Massnahme die erwünschte Wirkung haben, welche dem nationalen Gefühle Rechnung trägt und doch die Beibehaltung der ruhmgekrönten alten Fahnen sichert.

Ohne mich in müßigen Wiederholungen zu verlieren, will ich mich darauf beschränken in Ergänzung des früher Gesagten auf den Umstand hinzuweisen, dass sich Manches in den letzten Monaten ereignet hat, infolgedessen eine Tat Eurer Majestät, welche von Allen als die Offenbarung der väterlichen Anerkennung und Liebe ihres liebevoll verehrten Königs empfunden werden könnte, gerade jetzt erwünscht erscheint.

Es sprechen gewiss sehr wichtige Rücksichten der Staatsraison dafür, dass man nicht nur die hie und da aufgetretenen traurigen Erscheinungen, sondern auch die Unterschiede während der Kriegsdauer womöglich verschleierte, welche sich in der Begeisterung, Entschlossenheit, Zähigkeit, überhaupt in der moralischen Schlagkraft der einzelnen Volksstämme gezeigt haben.

Ich sehe vollständig ein, dass während des Kampfes das Selbstgefühl keines Volksstammes beeinträchtigt werden darf und auch im Auslande der Glaube an die Gleichwertigkeit aller Truppen der Monarchie nach Möglichkeit erhalten werden müsse.

Infolgedessen habe ich für alle dies bezweckenden Erscheinungen volles Verständnis. Nichtsdestoweniger führen diese jedoch zu dem Ergebnis, dass in den veröffentlichten Auszeichnungen und belobenden Erwähnungen Einzelner oder ganzer Truppenteile der ganze Wert der Leistungen Ungarns in diesem Kriege keineswegs entsprechend zutage tritt.

Es wäre ein Irrtum zu glauben, dass dies vom ungarischen Volk nicht bemerkt wird. Es liegt im Volkscharakter, dass der Ungar im Bewusstsein des eigenen Wertes eine ungenügende Anerkennung desselben durch andere mit stolzer Zurückhaltung über sich ergehen lässt. Das Gefühl der Ungerechtigkeit kommt nicht zum Ausdruck. Es nagt jedoch an der Volksseele und lässt einen bitteren Bodensatz zurück, was mit den Anforderungen der jetzigen Zeit, wie mit der hochherzigen Gesinnung Eurer Majestät gleichfalls im Widerspruche steht.

Es tut not, dass ein königliches Wort, eine königliche Tat, aus welcher alle Herzen die ganze Wärme der Liebe und Anerkennung Eurer Majestät herausfühlen würden, das erhebende Bewusstsein erwecke, dass die grossen Taten des ungarischen Volkes die volle Würdigung und freudige Anerkennung seines Königs fanden.

Und ich frage mich: was könnte geeigneter sein, um dieses Ziel zu erreichen, als das Erscheinen unserer nationalen Farben auf den siegesgekrönten Fahnen der Armee? Es ist wahr, die grosse Zeit in der wir leben, hat viele, mit der Fahnenfrage verbundenen Reibungen und Widerwärtigkeiten in den Hintergrund gestellt. Sie kann jedoch die Tatsache nicht aus der Welt schaffen, dass die Fahnen und Emblemen der Armee, laut feierlicher Erklärung der Krone mit der staatsrechtlichen Stellung Ungarns nicht im Einklänge sind. Das Erscheinen des Trikolor-Bandes an diesen Fahnen würde eine Begeisterung wachrufen, welche gerade den Gefühlen der Zusammengehörigkeit und des kameradschaftlichen Zusammenkämpfens in Glück und Unglück, durch Leben und Tod neue Nahrung geben würde.

Es ist der richtige Punkt, wo die königliche Anerkennung einsetzen kann. Das nationale Band an der alten schwarz-gelben Fahne wäre das richtige Symbol der in heisser Glut gemeinsamen Kampfes zusammengeschweissten seelischen Einheit all der lebendigen Kräfte, auf denen die Zukunft der Monarchie beruht.

Und auch vom Standpunkte der anderen Länder Eurer Majestät, sowie des gemeinsamen Heeres kann ich nichts erdenken, was gegen die Verwirklichung dieser Idee sprechen würde. Es kann ja gegen die Besserung eines althergebrachten Zustandes, welcher anerkanntermassen mit der jetzigen Struktur der Monarchie und mit der staatsrechtlichen Stellung des ungarischen Staates in Widerspruch steht, vom österreichischen Standpunkte umso weniger ein Widerspruch erhoben werden, als ja die Farben und heraldischen Zeichen, in welchen die Völker Österreichs das Symbol ihres eigenen Staatswesens erblicken, auch nach dieser uns erwiesenen Gunst eine präponderante Stellung behalten würden.

Andererseits kann auch von der Gefahr nicht die Bede sein, dass das Erscheinen der ungarischen und kroatischen Trikolore an den Fahnen ähnliche Begehren in Österreich wachrufen könnte, da ja alles, was sich in Österreich wirklich in lobenswerter Weise an den Anstrengungen dieses Krieges beteiligt, mit ganzer Seele an der

schwarzgelben Fahne und an dem Doppeladler hängt und gerade die Erfahrungen dieses Krieges die Handhabe bieten, zentrifugalen Bestrebungen der weniger verlässlichen Elemente mit ganzem Nachdruck entgegenzutreten.

Was speziell Kroatien betrifft, so würde auch dort die den Landesfarben erwiesene Anerkennung so wie die Fassung des Allerhöchsten Handschreibens mit Begeisterung empfangen werden und nicht nur die mit so erfreulicher Kraft auflodernden dynastischen Gefühle der Kroaten mit sich reissen, sondern auch einen wohltuenden Einfluss auf das so hochwichtige Verhältnis mit Ungarn ausüben.

Schliesslich sei es mir erlaubt, auf den Umstand hinzuweisen, dass die erhebenden Erfahrungen dieses Krieges in Bezug auf die Haltung unserer Nationalitäten ein grösseres Entgegenkommen des ungarischen Staates gegenüber seinen nichtungarischen Mitbürgern zur Folge haben müssen. Es ist diesbezüglich schon manches geschehen und ich bin fest entschlossen, die richtige Politik der Gewinnung der Herzen mit ganzem Nachdruck fortzusetzen. Es ist nicht ausgeschlossen, dass in kurzer Zeit ein neuer bedeutender Schritt den Rumänen gegenüber gemacht wird.

Ich bin fest überzeugt, dass dies die richtige ungarische Nationalpolitik ist und dass der ungarische Staat seinen historischen Beruf nur dann wirklich erfüllen kann, wenn er, wie Gottlob auch in diesem Kriege, auf die aufopfernde Hingebung der grossen Masse seiner Mitbürger rechnen kann.

Es darf jedoch keine Einseitigkeit in diesem Gedankengange zutage treten. Es darf der Glaube in Ungarn nicht erweckt werden, dass im Namen der Erfahrungen und Anforderungen dieser grossen Zeit nur Opfer von dem chauvinistisch-nationalen Standpunkte gefordert werden, wo doch dieselben Momente auch für eine grosszügige Berücksichtigung der mit dem jetzigen staatsrechtlichen Zustände und mit den Grossmachtinteressen der Monarchie im Einklang stehende Gefühle des ungarischen Volkes sprechen.

Die grosse Wahrheit, dass viele kleinliche Gegensätze und Belübungen der Vergangenheit auf immer begraben werden müssen und dass mit Verständnis- und vertrauensvollem Geiste alles ergriffen werden muss, was die Seele befriedigt und die Herzen einander näher bringt, hat in allen Richtungen des nationalen und staatlichen Lebens durchzudringen, um ihre segensreiche Früchte zu tragen.

Von diesem Gesichtspunkte durchdrungen, im Bewusstsein der grossen Verantwortung, die ich als Ratgeber Eurer Majestät in diesen ereignisschweren Tagen zu tragen habe, in der Überzeugung, dass ich mich an den höchsten Interessen des Thrones und des Landes versündigen würde, wenn ich es unterliesse, für die jetzige Gewährung meines diesbezüglichen alleruntertänigsten Vorschlages mit allem Nachdrucke einzutreten, – habe ich die Ehre Eurer Majestät alleruntertänigst zu bitten, die notwendigen Dispositionen allergnädigst treffen zu wollen, damit in den nächsten Tagen, wo noch alle unter dem Eindrucke der Einnahme Lembergs stehen, die Verleihung der nationalfärbigen Bänder und das Erscheinen des diesbezüglichen alleruntertänigst vorgelegten Allerhöchsten Handschreibens erfolgen könne.

Ich habe die Ehre die allergnädigste Gewährung einer Audienz am Samstag zu bitten, w^robei ich dann die diesbezüglichen Befehle Eurer Majestät entgegennehmen könnte, habe mich aber verpflichtet gefühlt, die Gründe schriftlich vorzulegen, welche mich dazu bewegen, die Lösung dieser in Schwebel gelassenen Angelegenheit im jetzigen Zeitpunkte zu erbitten.

Budapest, den 23. Juni 1915.

Stephan Graf Tisza.

Az 1224. sz. II. melléklete.

Gleichzeitig mit dem an den ungarischen Ministerpräsidenten gerichteten Allerhöchsten Handschreiben hätte ein Armee-Befehl zu erscheinen, in welchem allergnädigst angeordnet wird, dass die Fahnen der ungarischen und kroatischen Regimenter mit den im Handbillet erwähnten Bändern versehen werden.

Diese Bänder sollen bei den ungarischen Fahnen aus den ungarischen, bei den kroatischen aus den kroatischen Nationalfarben bestehen und an den zwei langen Enden mit dem Allerhöchsten Monogramm und dem ungarischen Staatswappen versehen sein.

Dieses von dem Allerhöchsten Kriegsherrn verliehene Band ist ein untrennbarer Bestandteil der Fahne und es ist diese letztere fortwährend mit demselben zu tragen.

Soweit es die Kriegslage gestattet, soll das Befestigen dieses Bandes in feierlicher Weise geschehen, wobei die in der Verleihung desselben zu Tage tretende liebe- und vertrauensvolle Gesinnung

des Allerhöchsten Kriegsherrn, sowie die untrennbare Solidarität der nationalen Entwicklung mit dem Glänze der Dynastie und der Machtstellung der Monarchie entsprechend gewürdigt wird.

*Az 1224. sz. III. melléklete.
A lf. elhatározás tervezete.¹*

Kedves Gróf Tisza!

A címer- és jelvénykérdés megoldása céljából kiküldött bizottság még nem készült el munkálatával; még mindig nem valósulhatott meg az a régen kijelentett akaratom, hogy a hadsereg jelvényei Magyarország közjogi állásával összhangba hozassanak.

Kívánom, hogy ez a kérdés minden késedelem nélkül mielőbb megoldassék és közös hadseregemet olyan zászlóval láthassam el, amelyen a monarchia változatlan alapjait alkotó dualizmus és Magyarország paritásos állása kifejezésre jut.

Ezen az elhatározásomon mit sem változtat hadseregparancsom, amellyel a közös hadsereg magyar és horvátországi ezredeinek zászlóira e két testvérnemzet közjogi állását és az általuk alkotott magyar államot kifejezésre juttató szalagot adományozok.

Szívem sugallatát követem, amidőn a magyar és horvát nemzet őseitől öröklött hűsége, önfeláldozása és vitézsége iránti elismerésem kifejezéseként elrendelem, hogy az állam címere és nemzeti színeink elfoglalhassák azokon a zászlókon helyeiket, amelyek alatt fiaink a mostani nagy napokban is olyan hőiesen ontják véréüket.

Ezeket a zászlókat annyi dicső fegyvertény teszi becsessé mindnyájunk előtt. Küzdjenek trónért és hazáért fiaink és unokáink is az őseik harci erényeit hirdető zászlók alatt. A múltak ellentéteinek megszüntét, a hadsereg dicső emlékeihez való ragaszkodást s a nemzeti érzés összhangját juttassa azon kifejezésre az általam adományozott nemzeti színű szalag.

2. Ezen előterjesztés alapján 1915 június 26-án I. Ferenc József ő Felsége a magyar miniszterelnököt kihallgatáson fogadta és azt közölte vele, hogy *inkább* óhajtáná a közös intézmények címer- és jelvényügyét szabályoztatni.

Ennek folytán a tárgyalások 1915 nyarán megindultak. Eész-tettek bennük magyar részről Töry Gusztáv igazságügyi államtitkár és mint heraldikai szakértők Csánki Dezső, akkor országos

¹ Az egész szöveg gr. Tisza István sajátkezű írása.

főlevéltárnok, a M. Tud. Akadémia r. tagja és Fejérpataky László, akkor a budapesti egyetemen az oklevél és címertan ny. r. tanára, a M. N. Múzeum könyvtárának igazgatója, a M. Tud. Akadémia r. tagja és osztály titkára.

Br. Burián István külügyminiszternek, továbbá az osztrák miniszterelnöknek a tárgyalások folyamán felmerült aggodalmait, illetőleg kívánságait az alább közölt levelek tüntetik fel.

A hónapokon át folytatott beható szóbeli szakszerű tárgyalások anyaga természetesen nem tartozik ennek a kötetnek keretébe.

3. A tárgyalások befejezése után I. Ferenc József Ő Felsége a miniszterelnökhöz kéziratoskat intézett, amelyek szövegét a Budapesti Közlöny 1915. évi október 12-iki 236. száma tette közzé.

Ő Felsége kiemelte, hogy szándéka volt Ausztria és Magyarország «közös intézményeinek használatára a közjogi viszonyoknak megfelelő címerrel gondoskodni» és egyúttal a magyar miniszterelnök előterjesztésére megállapította «a magyar szent korona országai egyesített címerét» is (idézett hivatalos lap 1-3. lap).

Ő Felsége ez alkalommal elrendelte azt is, hogy a hadsereg zászlója és a haditengerészet lobogója közjogilag megfelelő jelképe legyen azoknak a kapcsolatoknak, amelyek Ausztria és Magyarország mint két állam között fennáll an ak.

Jóváhagyta tehát, hogy a hadsereg zászlója és vezérszászlója egyik oldalán Ausztriának és Magyarországnak egymás mellé helyezett címerét viselje.

4. Az új szabályozás gyakorlati végrehajtása közben a monarchia közös intézményeinek használatára rendelt kis címernél az 1868: XXX. t.-c. 62. §-ába iktatott rendelkezésnek teljes végrehajtása nehézségekbe ütközött és a Horvát-Szlavonországokban felmerült észrevételek folytán a magyar miniszterelnök hozzájárult ahhoz, hogy a magyar törvényhozás is gondoskodjék az idézett 62. §. elvi rendelkezésének egy kivételes rendelkezéssel való kiegészítéséről.

Minthogy az e tárgyban folytatott levélváltás az 1916. évre is átment és az 1916 március 14-én közzétett újabb legfelsőbb kézirat az úgynevezett kis címert új alakban állapította meg: a szabályozásnak ezzel *a kiegészítésével* összefüggő levelek e kötet végén egybegyűjtve tételnek közzé.

1224/a.

Br. Burián külügyminiszternek.

1915 augusztus 6.

Kedves Barátom!

A küldött középcímert köszönettel megkaptam. Addig is, amíg bizalmasan közölhetném egy-két tudóssal, a magam részéről arra

hívom fel szíves figyelmedet, hogy a genealogikus címeren lévő főhercegi korona magasabb állásra jutott a két főkoronánál. Nem lehetne ezen segíteni? Ha emlékezetem nem csal, a nálad lévő régiebb rajz, amelyet mintegy kiindulási ponttul vettünk, ezt a kérdést szerencsésebben oldja meg.

Nem emlékszem tisztán lejjebb van-e elhelyezve a genealogikus címer, vagy kisebb-e aránylag a két állam címeréhez viszonyítva, mint ezen a rajzon, arra azonban határozottan vélek emlékezni, hogy az azon lévő főhercegi korona teteje lejjebb van a két állam korona tetejénél. Nem kaphatnám meg a most említett régiebb rajzot összehasonlítás végett?

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1224/b.

TÁVIRAT.

Br. Burián Istvánnak.

1915 augusztus 18.

Múltkori megbeszélésünk kapcsán közlöm, hogy a kis magyar címer módosítására vonatkozó eszmét elejtjük s a címernek változatlan fenntartását kérjük.

Tisza.

1224/c.

Telefontávirat gr. Tisza István miniszterelnöknek.

1915 augusztus 22.

Kérném hozzájárulásodat ahhoz, hogy a közös hadizászlón ne a közép, hanem a kis közös címer használtassék.

Nehézséget okoz a bosnyák címer, amelynek kimaradása most rossz politikai hatású volna, ha a többi országrészek címerei rajta vannak a zászlón.

Paritás szempontjából az osztrák Landwehr zászló a közép osztrák címet kapná.

Bolfras, Krobotin és Körber ugyanezen nézetet támogatják.

Különben az ügy simán halad.

Burián.

1224/d.

Telefontávirat br. Buriánnak.

1915 augusztus 22.

Az 1868: XXX. t.-c. 62. §-a így szól: «A magyar korona országai közös ügyeinek jelvénye: Magyarország s Horvát-, Szlavón- és Dalmátországok egyesített címerei».

Ennek folytán a közös hadsereg zászlóin a kis címert csak akkor használhatjuk, ha abba az 1912-ik évi magyar memorandum javaslatához képest Horvát-Szlavón- és Dalmátországok címere is bevételik. Ezt a dalmát címer miatt Ausztriára való tekintetből kerülni szerettem volna, de szemben a most idézett törvényszakasszal, egyáltalán nem tudom, használhatunk-e közös ügyeknél olyan kis címert, amelyikben a társországok nem szerepelnek?

Kedden Bécsben leszek.

Tisza.

1224/e.

Telefontávirat Buriánnak.

1915 augusztus 26.

A magyar kormány a Nagyméltóságod által felhozott indokok előtt meghajolva hozzájárul, hogy Bosznia címere a középcímerbe bevételik, azonban csakis akként, hogy e címer Dalmáciához hasonlóan mind a két állam címerében nyerjen elhelyezést. A magyar középcímernek ehhez képest módosított rajzát legközelebről lesz szerencsém megküldeni.

Tisza.

1224/f.

Telefontávirat gr. Tisza Istvánnak.

1915 augusztus 27.

Még Stürgkhkel kell beszélnem, mert előállt az a helyzet, hogy később esetleg majd az osztrák középcímerből két pajzsot kell kivenni: Dalmáciát és Boszniát.

Burián.

1225.

Br. Buriánnak.

1915 augusztus 28»

Kedves Barátom!

ígéretemhez képest küldöm neked Stürgkhhöz a címerkérdésben intézett levelém másolatát s egyúttal mellékelem a módosított magyar középcímer rajzát.

Mint a rajzból láthatod, ezen megtartották Dalmáciának korábbi elhelyezését. Ha óhajtod, változtathatnánk rajta aképpen, hogy Szlavóniával megcseréljük, amely esetben Horvátország maradna közbül a három egy-királyság címerei közül, amit főleg a címerek minősége tesz szükségessé, mert a horvát címer kockái könnyebben tűrik el a magyar címer általi nagyobb mérvű eltakar-
tatást, mint Szlavóniáé, amelyen a nyest is el lenne takarva.

Különben is a szóbanforgó címerek között Szlavóniáé a leg-
régibb s az áll a magyar állammal legrégebb idő óta kapcsolatban.

Avval a kéréssel, hogy álláspontomhoz csatlakozni s az ügy
mielőbbi rendezését keresztülvinni méltóztassál, maradok

igaz híved *Tisza.*

1224/h,

Gr. Stürgkh miniszterehöknek.

Den 28. August 1915..

Hochverehrter Freund!

Gestern abends habe ich noch ein telephonisches Gespräch mit Burián gehabt, wobei ich von Deinem in Betreff des bosnischen Wappens geäußerten Bedenken Kenntnis erhielt. Nach nochmaliger reiflicher Überlegung der Frage komme ich nun mit der Bitte zu Dir, den Vorschlag der ungarischen Begierung, dass das Wappen Bosniens einstweilen in beide Staatswappen hineingenommen werde, trotz Deiner Bedenken annehmen zu wollen*.

Ich sehe ja ein, dass manches gegen diese Lösung ins Treffen geführt werden kann. Vorerst vom ungarischen Standpunkt wird es der ungarischen Begierung gewiss vorgeworfen werden, dass dass Anrecht beider Staaten der Monarchie an Bosnien in gleicher Weise zum Ausdruck gelangt, wodurch das geschichtliche Anrecht Ungarns verdunkelt erscheint.

Dies ist eigentl^{ich} der ernsteste Vorwurf, welcher gegen un-

seren Vorschlag gemacht werden kann. Für Euch kann von einer gewissen Schwierigkeit nur für den Fall gesprochen werden, als Bosnien definitiv Ungarn zugesprochen wird und hiedurch die Notwendigkeit sich ergibt, das bosnische Wappen aus dem österreichischen Staatswappen zu eliminieren.

Ich glaube nun, dass diese Schwierigkeit nur eine scheinbare ist. Nach der heutigen Lage der Dinge kann man ja mit ziemlicher Wahrscheinlichkeit annehmen, dass eine solche Lösung der bosnischen Frage pari passu mit viel beträchtlicherem Ländererwerb in Eussisch-Polen geschehen würde, was erstens ein freudiges Verzichtleisten auf das arme Bosnien von Seiten der öffentlichen Meinung in Österreich zur Folge haben, andererseits Euere Heraldiker vor die schwierige Frage steilen würde, einen entsprechenden Platz im österreichischen Staatswappen für die neuen Gebiete zu finden. Es wäre gar nicht schlecht diese Aufgabe dadurch zu erleichtern, dass jetzt Teile in das Wappen hineinkommen, welche seinerzeit dem polnischen Adler Platz machen könnten.

Ich hoffe hiemit den Beweis geliefert zu haben, dass die Deinerseits vorgebrachten Bedenken einer solchen Lösung der Frage keine unüberwindbaren Schwierigkeiten in den Weg legen. Andererseits muss ich betonen, dass die andere mögliche Lösung – denn eine dritte wäre kaum denkbar – die weitgehendsten staatsrechtlichen Bedenken auslöst.

Sobald in irgendetwelcher Form das Wappen eines Territoriums oder Landes ausserhalb der beiden Staatswappen im gemeinsamen Wappen erscheint, so hat man damit irgendein drittes Wesen in die Monarchie hinein konstruiert, welches sich mit dem Grundprinzip, dem Dualismus nicht vereinbaren lässt. Die ganze Struktur der Monarchie beruht auf dem Grundgedanken, dass dieselbe aus den beiden paritätisch gestellten Staaten besteht. Zum Besitzstand der Monarchie kann gar nichts in einer anderen Weise gehören, als dass es Eigentum eines Staates oder beider Staaten ist. Auch dieser zweite Fall eines Kondominiums kann nur vorübergehend existieren und darf als dauernder gemeinsamer Besitz, als etwas von beiden Staaten absonderliches, nicht in den Wappen erscheinen.

Oie mit Bosnien verknüpften alltäglichen Erfahrungen haben uns reichlich belehren können, wie unangenehm und besorgniserregend auch ein solches hybrides Embryo für unsere Gesamtentwicklung ist, wie es Bosnien seit der Annexion war.

Gerade in den jetzigen Tagen, wo der Weltkrieg so Vieles ins Wanken gebracht hat und einen solchen Einfluss auf die Einbildungskraft der Völker ausübt, würde eine Konstruktion unseres Wappens, welche als ein Embryo des Trialismus ausgelegt werden könnte, Kombinationen und Aspirationen bei unseren Südslaven hervorrufen, welchen wir sowohl im ungarischen, wie im österreichischen Interesse mit vollem Nachdruck entgentreten müssen.

Aus diesen Gründen muss ich trotz meines lebhaften Wunsches, Deine Bemerkungen in weitgehendstem Masse zu berücksichtigen, Dich hochverehrter Freund bitten, unseren Vorschlag gefälligst annehmen und damit die Bereinigung dieser Frage zum Abschluss bringen zu wollen.

Genehmige, hochverehrter Freund, den Ausdruck meiner Hochachtung.

Tisza.

1224/i.

Balogh Jenő igazságügyminiszternek.

1915 augusztus 28.

Kedves Barátom!

Nagyon köszönöm a küldött címerrajzokat. A középcímert felküldtem Buriánnak, megjegyezve, hogy Szlavóniát megcserélhetjük Dalmáciával. Természetesen amint az 1874-iki rescriptumban megállapított magyar címer módosulás alá kerül, ő Felségének erre vonatkozó intézkedése a magyar miniszterelnökhöz kiadott királyi leiratban jutna kifejezésre s a közös ügykörben használt címerre vonatkozólag Buriánhoz intézett királyi leirat egyszerűen a magyar középcímert jelölné meg, mint a közös ügykörben használandó címer egyik alkatelemét.

Szívből üdvözl

igaz híved *Tisza.*

1224/j.

Br. Buriánnak.

1915 szeptember 5.

Kedves Barátom!

Egy-két kompetens szakemberrel teljes diszkréció kikötése mellett megbeszéltem a magyar állam egyesített címerén a bosnyák címer bevétele folytán teljesítendő módosítás kérdését s a dolgot

minden oldalról meghányva-vetve arra az eredményre jutottam, hogy a mostani status quo-t csak a lehető legkisebb mérvben bolygassuk meg, amit azáltal lehet elérni, hogy a címer aljában jelenleg Fiume által elfoglalt helyet annak kétszeresére megnöveljük s Bosznia és Fiume címere között megosztjuk. Egyéb tekintetben maradna a jelenlegi címer változatlanul.

Ezt a címert így megrajzolva, kellő leírással és Ő Felségéhez a magyar államcímer módosítása tárgyában intézendő felterjesztésnek valamint Ő Felsége resolútiójának tervezetével együtt szerdán fogom remélhetőleg megkapni s azonnal rendelkezésedre bocsátani.

Sietek ezt szíves tudomásodra hozni azért, hogy az általad elrendelendő rajzokban a magyar címer belső beosztása mindaddig üresen hagyassék, amíg ezek az iratok hozzád fel nem érkeznek.

Szívből üdvözl

igaz híved *Tisza*.

1224/k.

Telefontávirat br. Buriánnak.

1915 szeptember 8.

Hálás köszönettel vettem a címerkérdésre vonatkozó felterjesztés tervezetét. Kérném méltóztassál annak benyújtásával holnap reggel Bécsbe érkező leveletem megvárni.

Tisza.

1224/l.

Br. Buriánnak.

1915 szeptember 8.

Kedves Barátom!

A címer- és jelvény kérdés tárgyában Ő Felségéhez intézendő felterjesztésed fogalmazványát köszönettel küldöm vissza. Annak tartalmával lényegileg természetesen teljesen egyetértek és csakis stiláris szempontból van szerencsém azon mai telefonbeszélgetésünk alkalmával már kifejezett kérésemet ismételni, miszerint a szövegben ismételten előforduló «Staatsgebiet» kifejezés «Staat»-tal helyettesíttessék. Ebben a vonatkozásban a különben is nagyon szerencsétlen «Staatsgebiet» kifejezés éppen nem fedi az általa kifejezni óhajtott fogalmat, mert hiszen a két *államnak* címeréről van szó és nem a területéről.

Ami a «gemeinsames Wappen der österreichisch-ungarischen

Monarchie» kifejezést illeti, amennyire időm engedte, utána néztem az anteaktáknak és konstatáltam, miszerint eddig úgy a hivatalos iratokban, mint a közönséget tájékoztató közleményekben azon ritka esetekben, amidőn nem a «címer- és jelvénykérdés rendezése) kifejezés használtatott, egyszerűen «közös címer» megjelöléssel éltek. Azt hiszem leghelyesebb volna, ha a hozzád intézendő leiratban szintén csak «das gemeinsame Wappen» mondatnék s a «der österreichisch-ungarischen Monarchie» szavak kihagyatnának.

Az ugyanis általában ellentmondás nélkül elismert dolog, hogy közös címerre szükség van. Viszont tág teret nyitnánk beláthatatlan közjogi szörszálhasogatásoknak annak a kérdésnek felvetésével, hogy ez a közös címer a monarchiának vagy a monarchia két államának közös címere-e? Miután ilyen szerencsétlen, végnélküli polémiákat a lehetőségig kerülni szeretnék, másrésztől összhangban maradnánk az eddig használt terminológiával és teljesen megfelelően a gyakorlati szükségnek is, ha egyszerűen csak a «das gemeinsame Wappen» kifejezést használnánk, arra kérek, méltóztassál a «der österreichisch-ungarischen Monarchie» szavak kihagyásához hozzájárulni.

A hadseregarancs szövege nem fekszik ugyan előttem, de erre vonatkozólag teljesen megnyugtat az, amit telefonon mondani méltóztattál.

Végül megjegyzem, hogy a magyar címerrajzot csak holnap fogom megkapni, amidőn is azt Ő Felségéhez intézendő felterjesztésem tervezetével együtt el fogom neked küldeni.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1224/m.

A m. kir. igazságügyminiszter levele a miniszterelnökhöz.

1915 szeptember 9

Igen Tisztelt Barátom!

Tegnapi megbeszélésünkhöz képest van szerencsém megküldeni:

a) a magyar egyesített címer és a magyar állampecsét kiegészítése tárgyában készült felterjesztés tervezetét és iratjegyzékbe foglalt mellékleteit,

b) az osztrák miniszterelnök úr számára a magyar egyesített

címer német nyelvű leírásának és lombos rajzának további példányát azzal, hogyha az osztrákok Dalmácia címerének leírásánál nem «oroszlánfejek», hanem leopárdfejek» megjelölését kívánának használni, ehhez a magyar leírásban is alkalmazkodhatnak (habár helyesebb oroszlánfej ékről szólni, mert az ábra tényleg oroszlánfejeket mutat).

Kívánatos volna, ha a közös intézmények tervezett két címerének rajzát és leírását megkaphatnám, hogy azokat átvizsgálhassuk. Az átvizsgálást félnap alatt elvégeznők.

Végül röviden összefoglalom a közös külügyminiszteri felterjesztésre felmerült észrevételeket:

1. Staatsgebiet helyett Staat.

2. Gemeinsames Wappen der österreichisch-ungarischen Monarchie helyett egyszerűen gemeinsames Wappen, ha nem volna elfogadható a következő megjelölés: Wappen für gemeinsame Institutionen.

3. A régi nagycímer kifejezetten hatályon kívül kellene helyezni, amely esetben a középcímer megjelölés egészen elesnék és a tervezett két címet nagycímernek és kiscímernek kellene nevezni.

4. A közös külügyminiszteri felterjesztéshez a tervezett két címernek nemcsak rajzát, hanem leírását is mellékelni kellene legkegyelmesebb jóváhagyás végett, még pedig a magyar résznek leírását az idezárt iratok közt német nyelven is meglévő magyar leírás értelmében. Az osztrák rész és a genealógiai címer leírásának magyar szövegét kívánatra készséggel elkészíteném, mihelyt a német szöveget megkapom.

5. Természetes, hogy a lobogókon és másutt, ahol az osztrák császári korona képe egy vagy több helyen előfordul, Szent István koronája is ugyanolyan számban ábrázoltatnék.

Balogh Jenő.

1224/n.

Br. Buriánnak.

1915 szeptember 9

Kedves Barátom!

Mellékelve küldöm a magyar egyesített címer kérdésében Ő Felségéhez intézendő felterjesztésemet a hozzá csatolt címerrajzzal és leírással együtt azzal a kéréssel, hogy ez utóbbiakat a

közös címer elkészítésénél figyelembe venni s a felszerelt felterjesztést, amennyiben valamely észrevételed nem volna reá, a tiédde egyidejűleg a kabinetirodába juttatni méltóztassál.

Amennyiben valamely módosítás válnék szükségessé, az iratokat idevágó észrevételeiddel együtt kérem vissza.

A címerrajz és leírás egy példányát Stürgkhnek is elküldtem, miután szükséges, hogy a mindkét címerben előforduló két címer (Dalmácia és Bosznia) leírása a magyar és az osztrák leírásban teljesen megegyező legyen. Ha az ő tudósai valami módosítást kívánának, azt a magyar leíráson is keresztülvezetném.

Magára a közös címerre vonatkozólag tegnapi levelem kiegészítéséül szíves figyelmedbe ajánlom, nem volna-e helyes, most kimondani, hogy a nagy címer használaton kívül helyeztetik s a most megállapítandó két címert most mindjárt kisebb és nagyobb címernek elnevezni. Tényleg a nagycímer egészen obsolettá vált,, úgy hiszem semmiféle érdemleges körülmény nem kívánja, hogy később még egy ilyen címer is megállapíttassék. A most megállapítandó két címer minden gyakorlati követelménynek eleget tesz,, úgy, hogy csak félreértésekre adhat okot, ha megtartjuk a közép-címer kifejezését, amelyben a nagycímer fogalma implicite benne foglaltatik.

Végül tolmácsolom az én heraldikusaimnak ¹ azt a kérését is,, hogy a közös címer leírását velük való bizalmas közlés céljából egészen rövid időre rendelkezésemre bocsátani méltóztassál.

Szívből üdvözl

igaz híved *Tisza.*

1224/o.

Gr. Stürgkh Károlynak.

Den 9. September 1915.

Hochverehrter Freund!

In Anbetracht des Umstandes, dass in den jetzt zu bestimmenden beiden Staatswappen die Wappen Dalmatiens und Bosniens enthalten sind, wäre es wohl angezeigt, dass dieselben in der Beschreibung des österreichischen und ungarischen Wappens genau in derselben Weise beschrieben werden.

Ich habe demnach die Ehre die von den hiesigen Heraldikern verfertigte Beschreibung des ungarischen Staatswappens mit einer Zeichnung desselben Dir beiliegend zur Verfügung zu stellen mit

¹ Csánki Dezső és Fehérpatak László.

der Bitte, die eventuellen Bemerkungen Deiner Heraldiker mir schleunigst mitteilen zu wollen.

Unseren gelehrten Herren hat es viel Kopfzerbrechen gekostet, ob die drei Tierköpfe Dalmatiens Leoparden oder Löwen genannt werden sollen. Sie haben sich für das Letztere entschieden; sollte jedoch österreichischerseits für die Leoparden Stellung genommen werden, so werde ich – wie so oft im Leben – auch hierin nachgeben.

Sollte irgendeine Bemerkung vorliegen, so würde ich Dich bitten, es auch Burián mitzuteilen, dem ich ebenfalls ein Exemplar mit meinem Seiner Majestät zu unterbreitenden alleruntertänigsten Vortrag mit der Bitte übersende, diesen letzteren, falls keine Bemerkung vorliegt, gleichzeitig mit seinem Vortrag an die Kabinettskanzlei leiten zu wollen.

Genehmige, hochverehrter Freund, den Ausdruck meiner vorzüglichen Hochachtung.

Tisza.

1224/p.

Balogh Jenőnek.

1915 szeptember 9.

Kedves Barátom!

A címerre vonatkozó rajzokat és iratokat hálás köszönettel vettem és Buriánnak és Stürgkhnek elküldtem. Egyúttal arra kérlek, hogy egy címerrajzot és leírást a miniszterelnökség részére is méltóztassál készíttetni.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1224/g.

Az osztrák miniszterelnök gr. Tisza Istvánnak.

Hochverehrter Freund!

In tunlichst umgehender Beantwortung Deines hochverehrten Schreibens vom 9. d. M. habe ich die Ehre Dir in Bezug auf die Einzelheiten der Wappenbeschreibung Nachstehendes mitzuteilen:

1. Die drei Tierköpfe im Wappen Dalmatiens sind nach hierortiger Auffassung Löwenköpfe. Zeuge dafür der im Auftrag des Ministeriums des Äusseren angefertigte Entwurf der Wappenbeschreibung für das gemeinsame mittlere Wappen.

2. Indem ich Dir inbetreff der Angemessenheit einer textlichen Übereinstimmung der auf Bosnien-Herzegowina und Dalmatien bezugnehmenden Teile der Wappenbeschreibung in allen drei Vorlagen vollkommen beipflichte und das Gleiche anstrebe, konstatiere ich, dass der mir gütigst übermittelte Entwurf der Beschreibung des ungarischen Wappens in diesen Teilen mit dem mir übermittelten, im Auftrage des Ministeriums des Äussern von berufenster heraldischer Seite verfassten Entwürfe der Beschreibung des Gemeinsamen Wappens *nicht* übereinstimmt, sondern im Wortlaute wie folgt differiert:

I. DALMATIEN.

a) *ungarischer Entwurf*

(in Blau drei schwebende gekrönte, goldene vorwärts gekehrte Löwenköpfe) (oben zwei, unten einer).

b) *Entwurf des Gemeinsamen Wagens*

(in Blau drei (2,1) golden gekrönte, vorwärtssehende ebensolche Löw^Tenköpfe).

II. BOSNIEN.

a) *ungarischer Entwurf*.

Bosnien: in Gold ein aus natürlichen Wolken nach rechts ragender, rot gekleideter, gebogener rechter Arm, in der blossen Faust einen blanken Krummsäbel mit goldenem Handgriff und Quereisen haltend.

b) *Entwurf des Gemeinsamen Wappens.*

Land Bosnien und Herzegowina: In Gold, vom linken Schildrande aus silbernen Wolken hervorbrechend ein gekrümmter rot bekleideter Arm, der in der blossen Faust an goldenem Gefäss einen blanken Krummsäbel schwingt.

Ich würde im Hinblick auf die heraldisch fachliche Kompetenz, die ich den Beratern des Ministeriums des Äussern im vorliegenden Falle auf die von dort vorgelegte Fassung kompromittieren. Ich vermag die freundliche Zusendung der ungarischen Wappenbeschreibung und der Skizze des ungarischen mittleren

Staatswappens, für die ich verbindlichst danke, in diesem Augenblicke nicht mit Gleichem zu erwidern, da die Beschreibung des österreichischen Wappens erst heute fertig gestellt wird und die meinem Vortrage beizulegenden Skizzen des kleinen und mittleren österreichischen Wappens mir auch erst zugehen sollen. Im Übrigen ist alles hier vorbereitet, um den diesseitigen Vortrag in den aller-nächsten Tagen zu unterbreiten.

Ich setze Deinem Wunsche gemäss Burián gleichzeitig von diesem Deinen, sowie von meinem Schreiben in Kenntnis.

Genehmige, hochverehrter Freund, den Ausdruck meiner ausgezeichnetsten Hochachtung.

Stürgkh.

1224/r.

A külügyminiszter telefontávirata gr. Tisza Istvánhoz.

Den 12. September 1915.

Stürgkh biztosít, hogy nem képes vállalni felterjesztésünkben azt a kitétel «gemeinsames Wappen der beiden Staaten der österr.-ung. Monarchie» és nagyon kér, hogy nyugodjál meg a («gemeinsames Wappen der österr.-ung. Monarchie») kifejezésében.

Arra utal, hogy már az általa eddig elfoglalt álláspont is nagy megterheltetésével jár az itteni közvélemény előtt. Azon módosítás, melyet te javasolsz, szerinte itt nagyobb vihart idézne elő, mint a többi változás együttvéve, mert azon egységnek, melyet kiidé az «osztrák-magyar Monarchia» fogalom képvisel, megtrgdná csak ugyanoly fokig menő jelvényes kifejezését.

Ezen fontos ügy sima bevégzésének érdekében kérlek, méltóztassál hozzájárulni az én fogalmazványomban használt kitételhez, melyet nem tartok sérelmesnek, mert ha szabad Ausztria-Magyarországról a törvény értelmében beszélni, azt gondolom, hogy szabad ennek a fogalomnak egy közös, de paritásos szimbólumát is röviden ezen fogalom után elnevezni.

Arra is kérnélek, nagyon, hogy a nagy címer kérdését illetőleg megmaradhassunk az általam felvett rövid észrevételnél, mely azt hiszem, kizár minden prejudiciumot. A nagy címer tényleg használatban alig van, de egyszerű eltörlése élénken érinthetné az uralkodó érzékenységét, mert abban van ábrázolva úgyszólván az uralkodóház történelmének, múlt dicsőségének és jövő reményeinek összképe.

Ezen nem sürgős, utolsó kérdés, könnyen lesz elrendezhető később, legjobban talán a címerkérdéssel együtt, azon módon, hogy a középcímer schemája szerint a nagy címer összes pajzsai, melyek már most is körülbelül a két koronához való tartozóságuk szerint vannak csoportosítva, meg lesznek osztva és a két országos címerben elhelyezve.

Burián.

1224/s.

Telefontávirat br. Buriánnak.

1915 szeptember 12.

A címer elnevezésénél felmerülő nehézség nézetem szerint csak úgy hidalható át, ha egyszerűen «közös címerről» beszélünk, ami gyakorlatilag teljesen megfelelő, mert hiszen magától értetődik, hogy a mi közös címerünkről s nem más hatalmasságéról van szó.

Magyar törvényes állapot szerint a Monarchia két ugyanazon uralkodó alá tartozó s az elválaszthatlan együtt birtoklás folytán tartós egyesülésben álló államnak összessége, de nem egy a két államtól megkülönböztetett, azok felett álló magasabb állami egyéniség; külön souverainitással nem bír, úgy hogy az állami pecséten kifejezésre jutó souverainitás kizárólag a két államban foglaltatik. Ennélfogva a «közös címernek» az a megjelölése, hogy «a monarchia közös címere», magyar szempontból sérelmes és itt határozott visszautasításra találna.

Nagyon melegen óhajtánám, hogy a te felterjesztésedben is nem a «monarchia közös címere», hanem egyszerűen «közös címer» kifejezés használtassék. Miután azonban felelősségem az általad valamennyiünk nevében javasolt megoldás érdemére vonatkozik, de nem terjed ki a felterjesztés egész szövegére, ahhoz, hogy a «Monarchia közös címere» kifejezés a nyilvánosságra úgy sem kerülő felterjesztésből kiküszöböltessék, feltétlenül nem ragaszkodom. Azt azonban minden esetre kérem kell, hogy ő Felsege leiratában és minden nyilvánosságra kerülő iratban egyszerűen a «közös címer» kifejezés használtassék.

A nagy címerre vonatkozó kívánságodhoz hozzájárulok.

Tisza.

1224/sz.

Telefontávirat gr. Tisza Istvánnak.

1915 szeptember 13.

Álláspontodat természetesen honorálnom kell és iparkodom az egyszerű «közös címer» kifejezéssel beérni. Azonban a dolog nem egészen könnyű, mert a legfelsőbb kéziratban, valamint a hadsereghez intézendő parancsban kissé ridegnek és fogyatékosnak fog feltűnni.

Azt szeretném tehát még csak kérdezni, nem nyugodnál-e bele ezen kitételbe «das gemeinsame österreichisch-ungarische Wappen» vagy «das gemeinsame österreichische *und* ungarische Wappen»?

Burián.

1224/t.

Telefontávirat Buriánnak

1915 szeptember 13.

Címerre vonatkozó üzenetet köszönettel megkaptam.

Abba, hogy «das gemeinsame österreichisch-ungarische Wap-pen» kifejezés használtassék, nem nyugodhatnám bele. «Das ge-meinsame österreichische und ungarische Wappen» kifejezésbe természetesen igen, azt hiszem azonban, hogy ezt Stürgkh nem fogadja el, úgy hogy nem képzelhetek más lehetséges megoldást, mintha egyszerűen «közös címer»-t mondunk.

A ma reggel vett címerleírásra vonatkozó érdemleges nyilatkozatomat legkésőbb holnap délelőtt közölni fogom.

Tisza.

1224/v.

Balogh Jenőnek.

1915 szeptember 13.

Kedves Barátom!

Mellékelve küldöm Stürgkhnek a címerre vonatkozó levelét, valamint a külügyből e percben kapott tervezetet azzal a kéréssel, hogy ez utóbbit a tanácskozásainkba bevont urakkal együtt átnézni s a netalán felmerült észrevételeket velem lehetőleg a mai nap folyamán közölni méltóztassál.

Ami a heraldikus részleteket illeti, kérésem az volna, hogy

ott, ahol lényeges ok az ellenkezőt nem kívánja, igyekezzünk a javasolt szöveget változatlanul elfogadni.

Egyébként pedig a magam részéről kívánni fogom: 1. hogy a szöveg kezdetén «das gemeinsame Wappen der österreichisch-ungarischen Monarchie» helyett «das gemeinsame Wappen» kifejezés tétessék, aminek fejében, ha ez osztrák részről kívántatnék, az ellen sem tennék kifogást, hogy a cím is csak «Beschreibung des gemeinsamen Wappens» legyen; 2. hogy C) alatt «Läpder der heiligen Stephanskron» helyett a magyar törvény terminológiájának megfelelően «Lander der heiligen ungarischen Krone» tétessék.

Mielőbbi szíves válaszodat kéri

igaz híved *Tisza.*

1224/w.

Telefontávirat Buriánnak.

1915 szeptember 14.

Miután heraldikusainknak egész csomó kisebb megjegyzése van, amelyek azonban semmi érdemleges komplikációt nem okoznak, ezeket átiratba foglalva ma expediálom, úgy hogy holnap reggel kezeid között lesznek.

Egyúttal, miután heraldikusaink a dalmát és bosnyák címer leírását a külügyminisztériumnak javaslata szerint fogadták el, a magyar címer leírása megfelelőleg módosítandó. Méltóztassál tehát a nálad lévő aláírást a módosítások keresztülvezetése céljából sürgősen visszaküldeni.

Tisza.

1224/z.

A külügyminiszter telefontávirata gr. Tisza Istvánnak.

1915 szeptember 14.

Stürgkh azt üzeni nekem, hogy sajnálatára nem fogadhatja el sem a «das gemeinsame österreichisch und ungarische Wappen», sem az «das gemeinsame Wappen» kitételt. Mindkettő szerinte az «osztrák magyar monarchia» fogalmának eltüntetése vagy elhomályosítása, amely fogalom pedig az 1868 november 14-iki legfelsőbb kézirat második kikezdésében, melyet magára nézve e dologban döntőnek tart, meg van állapítva.

Ily körülmények között fontos ügyünk befejezése, amelyet a király is csak tegnap sürgetett nálam, most kizárólag ezen az egy

különbségen fordul meg és nagyon kérlek nyújts segédkezet az ellentét áthidalására.

Engedd meg őszintén kimondanom, hogy én «az osztr.-magyar Monarchia közös címere» kifejezést nem tarthatom sérelmesnek.

Címer se nem jogforrás, se nem jogkijelentés, amit legjobban bizonyít ezen Monarchia címereinek története, hanem csak jelvény, a jelen esetben szimbóluma azon kapocsnak, amely meghatározott korlátok közt egy fogalomra köti össze a két államot. Kell, hogy ezen politikai entitásnak, melyet a mi államszövetségünk képez és amelyet a törvény is egy kifejezésbe foglal össze, látható hivatalos és a törvényes viszonyoknak megfelelő paritásos módon kifejező szimbóluma is viselhesse nyíltan nevét azon államköteléknek (Staatenbund), melyet képvisel és heraldikailag ábrázol.

Burián.

1224/z.

Telefontávirat br. Buriánnak.

1915 szeptember 14.

Álláspontomon sajnálatomra lehetetlen változtatnom. Holnapután reggel Bécsbe érkezem, akkor elintézhethetjük a kérdést.

Tisza.

1224y.

Balogh Jenőnek.

1915 szeptember 15.

Kedves Barátom!

Miután Dalmáciára és Boszniára vonatkozólag elfogadtuk a bécsi heraldikusok szövegét, az egyesített magyar címer általunk készített leírását visszakértem Buriántól s magyar és német szövegben a bécsiek «Beschreibung»-jával együtt azzal a kéréssel küldöm, méltóztatnál gondoskodni róla, hogy a magyar leírásnak Dalmácia és Bosznia címerére vonatkozó része a bécsivel teljesen összhangba hozassék.

Heraldikai technicus terminusokról lévén szó, nem akartam ezt a munkát magam elvégezni, hanem arra kérnélek, hogy abba a mi szakértő munkatársainkat bevonni szíveskedjél.

Ma este Bécsbe megyek és nagyon kívánatos volna, hogy a kiigazított szöveget magammal vihessem.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1224/z.

Br. Buriánnak.

1915 szeptember 17.

Kedves Barátom!

A hozzád intézendő legkegyelmesebb kézirat szövegét köszönettel vettem. Annak első részébe a «Gebrauch» szó után igénytelen nézetem szerint be kellene a következő szavakat szúrni: «einen den staatsrechtlichen Verhältnissen entsprechenden Wappens», mert különben nem egészen világos, hogy miről akar ő Felsőge gondoskodni.

Amidőn e körülményre szíves figyelmedet felhívnam, egyúttal mellékelem a kézirat magyar szövegének tervezetét.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1224/aa.

Br. Buriánnak.

1915 szeptember 19.

Kedves Barátom!

Utolsó találkozásunk alkalmával fogytán volt az idő s óriási fejfájás is gyötört, úgy hogy elfelejtettem 14-én kelt 4972/res. szám alatt a jelvényügyben hozzád intézett átiratomat szóbahozni. Miután azonban te sem tettél arról említést, abban a feltevésben vagyok, hogy tett észrevételeim értelmében rendben van a dolog.

Most már csak arra kérek, hogy a publikáció idejéről 2-3 nappal előre légy szíves értesíteni, hogy az itteni sajtót bizalmas információval láthassam el. Nem kétlem ugyan, hogy a sajtó számára fog a külügyminisztériumban egy tájékoztató communiqué készülni, de ezt szeretném a vezető újságírókkal folytatandó behatóbb beszélgetéssel kiegészíteni, mert nagy súlyt helyeznék reá, hogy a dolgot a magyar sajtó lehetőleg jól fogadja, de kerüljön minden olyat, ami az osztrák közvéleményt még jobban irritálná és Stürgkh helyzetét nehezítené.

Igen jó volna, ha mindjárt rajzokat is kaphatnék, hogy azokat a megbeszélésbe bevont journalistáknak megmutathassam.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1224/bb.

Br. Buriánnak.

1915 szeptember 21.

Kedves Barátom!

E percben veszem a hadseregpáncs tervezetét s arra sietve jegyzem meg a következőt:

1. «staatsrechtlich deutlich» helyett «staatsrechtlich ent-sprechend»-et kellene mondanunk, mert hiszen a mai jelvények is elég világos közjogi jelentéssel bírtak, a baj az volt, hogy ez nem felelt meg a törvényes helyzetnek s Ő Felsége a közjogi helyzetnek megfelelő jelvények megállapítását helyezte volt kilátásba.

2. Ugyancsak az 1. bekezdésben «aller Teile der österreichisch-ungarischen Monarchie» helyett «der zwei Staaten der österreichisch-ungarischen Monarchie»-t kellene mondani. Az előbbi föderalistikus mellékízzel bír s Magyarországot vagy ami ennél még rosszabb volna, Magyarország egyes részeit, mint a Monarchia számos egyéb részével egyenértékű tényezőt tünteti fel. A monarchia közjogi struktúrájának alapja a dualizmus és a paritás, azt kell tehát a címerben és jelvényben a legpregnansabban kifejezésre juttatni.

3. Feltétlenül kifejezésre kell jutnia a zászlót és «Standartot» körülvevő háromszögű lángok tekintetében beálló annak a változásnak, hogy a veres-fehér helyébe veres-fehér-zöld tétetik és a fekete-sárga és a nemzeti szín a hadsereg zászlaján paritáson jelenjen meg.

4. Ugyanebből a szempontból meglepetés reám nézve, hogy a «Standarte» sárga színének meghagyása van tervbe véve. Nézetem szerint ez rést üt azon az alapgondolaton, hogy a két állam színe paritáson érvényesüljön s az osztrák színeknek olyan praedomináló helyzetet hagy meg, amelyet a legnagyobb mértékben aggályosnak kell tekintenem. Az igaz, hogy külön a «Standarte» színéről nem volt szó, de elvi megállapodásunk a színre nézve általában az volt, hogy a jelvény a semleges fehér színből álljon, az azt körülvevő háromszögű lángokban a két állam színei paritáson jelenjenek meg és ezen elvi megállapodás alól kizárólag a tengerészet lobogójánál tettünk kivételt.

A 3. és 4. alatti észrevételek alapján kérem tehát, hogy a 2. bekezdés elején a «weisse» és «gelbe» szó elmaradván csak «Fahne» és «Standarte des Heeres» mondassék a szín megjelölése nélkül.

A 2. bekezdés utánra, közvetlenül a hadilobogóra vonatkozó bekezdés elibe, pedig egy új bekezdés helyeztessék, amely elrendelje, hogy úgy a zászló, mint a «Standarte» fehér színű legyen s változó fekete-sárga és piros-fehér-zöld színű háromszögű lángoktól legyen körülvéve.

5. Töredelmesen megvallom, hogy a «Standarte des Heeres» rendeltetésével nem vagyok egészen tisztában és nem is sikerült itt rövid úton biztos információt szereznem. Micsoda alkalmakkor használtatik az? Ha azt húzzák fel várakra, hadiépületekre, magasabb parancsnokságok székhelyére, akkor pláne döntő fontossággal bír, hogy az új zászlóhoz hasonlóan fehér színe legyen.

6. Nem teljesen megfelelő kifejezés a 2. bekezdés végén az «umschlungen von dem Devisenbande», miután a szalag nem fogja körül a két címert, hanem azok alatt van elhelyezve s a címerpajzsot éppen csak érinti. Ennélfogva az «umschlungen» szó helyett «geziert», a magyar szövegben «díszíti» volna megfelelő.

7. A magyar szövegbe hadilobogó mellé a «tengerészeti» jelzőt nagyobb világosság kedvéért odatenném, mert a magyar nyelvhasználatban a «zászló és «lobogó»-nak olyan külön jelentősége, mint a «Fahne» és «Flagge»-é nem fejlődött ki és nem ment át a köztudatba. A magyar ember a «zászló» és «lobogó» szavakat körülbelül synonym gyanánt veszi és használja, miért is első percben mindenki a hadsereg zászlajára gondolna.

Nagyon kérek, légy szíves holnap telefonon értesíteni, rendben, van-e a dolog és személyesen felhívni, ha valami érdemleges ellenészrevételed volna.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*..

1224/cc.

Telefontávirat br. Buriánnak.

Igen sürgős!

1915 szeptember 22.

Mentől tovább gondolkozom a kérdés felől, annál jobban megerősödik az a meggyőződés, hogy súlyos hiba volna a Standartenál a sérelmes szint meghagyni. Itt támadások és félremagyarázásoknak nyitna tág kaput, lényegesen rontaná a kérdés megoldásának üdvös hatását a nélkül, hogy katonai vagy osztrák szempontból jelentős előnnyel bírhatna.

Kérlek tolmácsold Ő Felsége előtt azt a legalázatosabb kéresemet, hogy a címerkérdés rendezésére vonatkozó nagylelkű elhatározásának üdvös hatását zavaró ebben az egy részletkérdésben is kegyeskedjék aggályaimat tekintetbe venni.

Tisza.

1224/dd.

A külügyminiszter teleföntávirata gr. Tisza Istvánnak.

1915 szeptember 23.

Ő Felsége az általad kívánt kisebb módosításokat, a Heeresstandarte-nak fehér színét is, helybenhagyta, de nem fogadta el a neki visszatetsző (geziert) kifejezést a *jelige* szavak említése előtt és ragaszkodik az «umschlungen» szóhoz, amely különben megfelelő és nem tartalmazza szükségképpen a *köröskörül* fogalmát.

Ebbe – azt gondolom – belenyugodhatunk. Így a dolog teljesen rendben van és minden úgy lesz berendezve, hogy az összes legfelsőbb kéziratok vasárnap megjelenhetnek hivatalos lapokban.

Burián.

1224/ee.

Br. Buriánnak.

1915 szeptember 23.

Kedves Barátom!

E percben kaptam Ő Felsége döntésére vonatkozó üzenetedet, amelyet teljes megnyugvással veszek tudomásul. Maradjon tehát az «umschlungen» szó, a magyar fordításban azonban a sokkal helyesebb «övezi» szóval kérem a «fogja körül» kifejezést helyettesíteni.

Egyébként úgy ezt, mint a fordításra vonatkozó egyéb nyelvi észrevételeimet mellékelt jegyzékbe foglaltam; azzal a kéréssel küldöm azokat, méltóztatnál gondoskodni, hogy 21-iki levelemben foglalt érdemleges észrevételeimmel együtt keresztülvezetessenek.

Nagyon hálás volnék, ha az összes iratokat szombaton reggelre megkaphatnám.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

Felkértem a hadi és hajóparancs magyar fordításának átnezésére és kiigazítására. E feladatot azonban a teljes szövegre

nézve csak akkor végezhetném el, ha az észrevételeim folytán módosított német szöveget végleges alakjában megkaphatnám. Félek azonban, hogy az idő rövideje folytán ezt be nem várhatom, miért is a kezeim között lévő eredeti szövegre teszem meg nyelvtani vagy stilisztikai szempontból felmerülő észrevételeimet:

1. Az első bekezdésben «legyenek» helyett «legyen» teendő, mert magyarban az «és» szócska által összekötött két alany után az ige nem többesben, hanem egyesben áll.

2. Az 5-ik bekezdés szövegét következőleg ajánlom: «Legyenek ezek a rendelkezések a legtávolabbi időkgig élő tanújelei a Monarchia összes népei áldozatkészen, örömet együttműködő erejének, amely olyan nemesen nyilatkozik meg hadseregemnek és hajórajomnak a jelen háborúban véghezvitt hőstetteiben.»

3. 6-dik bekezdésül ajánlom: «A zászlóhoz és lobogóhoz szóljon mindenkor a hazafiak megújuló hűségesküje: hogy egyesült erővel fogják védelmezni és sziklaszilárdan megoltalmazni Ausztria-Magyarországnak Házammal való kapcsolatát.»

4. A következő bekezdésben «a szükséglet mértékéhez képest pótoltassanak» helyett «a felmerülő szükséghez képest» szavak teendők.

5. Ugyané bekezdés végén «használandók» helyett «használatban maradnak» teendő.

Ezek a magyar fordításra vonatkozó nyelvi észrevételeim, amelyek korábban tett érdemleges észrevételeimet természetesen nem érintik. Ezek közül az «umschlungen» szóra vonatkozót el ejtem csak a magyar fordításban kérem «fogja körül» helyett, «övezi» kifejezést használni.

Tisza..

1224/ff.

Br. Bolfras Artúrnak, a katonai kabinetiroda főnökének.

Den 23. September 1915.

Euer Exzellenz!

Ich habe die Ehre mitzuteilen, dass ich das im Wege des Ministeriums des Äusseren mir zugesandte Konzept des Armee- und Flottenbefehles im Original nicht zurücksenden kann, da ich die sowohl das Meritum, wie die ungarische Übersetzung betreffenden Bemerkungen auf demselben ausgearbeitet habe, sodass dasselbe zum weiteren Gebrauch nicht mehr geeignet erscheint.

Meine Bemerkungen habe ich am 21. und heute in zwei Briefen Baron Burián mit der Bitte mitgeteilt, dieselben an die kompetente Stelle leiten zu wollen, was voraussichtlich noch im Laufe des morgigen Vormittags geschehen wird. Ich wäre sehr verbunden, wenn ich den ausgebesserten deutschen und ungarischen Text Samstag früh erhalten könnte.

Ich kann diesen Brief nicht schliessen, ohne meinem innigen Danke für die äusserst wertvolle Hilfe Ausdruck zu verleihen, die wir bei Lösung dieses schweren Problems bei Eurer Exzellenz gefunden haben. Als treuer Diener unseres Allergnädigsten Herrn fühle ich mich glücklich, dass hiemit die letzte bisher noch uneingelöste Zusage Seiner Majestät erfüllt erscheint. Ich glaube, dass wir auch vom Standpunkte der dynastischen und militärischen Interessen eine nützliche Arbeit verrichtet haben.

Mit aufrichtiger Hochachtung Eurer Exzellenz

ergebener *Tisza*.

1224/gg.

Br. Bolfras válasza.

Chef der Militärkanzlei Seiner Majestät.

Den 24. September 1915.

Euer Exzellenz!

Entsprechend dem, im hochgeschätzten Schreiben vom 23. d. M. geäusserten Wunsche Eurer Exzellenz, beehre ich mich den ausgebesserten deutschen und ungarischen Text des Armee- und Flottenbefehles in der Anlage zu überreichen.

Genehmigen Euer Exzellenz den Ausdruck meiner ausgezeichnetsten Hochachtung, eiligst Eurer Exzellenz ergebenster

Bolfras G. d. Inft.

1224/hh.

Telefontávirat Buriánnak.

Den 26. September 1915.

Es heisst im Armee- und Flottenbefehle: «Fahne und Standarte sind weiss und abwechselnd von *schwarz-gelben* und *rot-weiss-grünen* dreieckigen Flammen umgeben.» Dieser allerhöchsten Anordnung, welche einen wesentlichen und unveränderlichen Bestandteil der Regelung der ganzen Frage bildet, wird in der vom Ministerium des Äusseren vorgeschlagenen Weise nicht entsprochen.

Es heisst nämlich in der Beschreibung, dass die Standarte und Fahne mit «abwechselnd schwarzen, goldenen roten und grünen») Spitzen besetzt ist.

Es ist zwar richtig, dass infolge der weissen Fahnenfarbe die Intervalle dieser Spitzen mit weiss gefüllt sind. Es erscheint jedoch die weisse Farbe nur als die neutrale Ausfüllung der abwechselnd auf einander folgenden vier anderen Farben, wobei gerade das Wesentlichste, nämlich das paritätische Erscheinen der ein zusammenhängendes Ganzes bildenden Nationalfarben beider Staaten der Monarchie, verwischt wird.

Ich bedauere sehr, diesbezüglich Schwierigkeiten machen zu müssen; dieses korrekte Erscheinen der zwei verschiedenen Farbengruppen ist jedoch ein wesentlicher Punkt der neuen Ordnung und ich muss Euer Exzellenz bitten, eine genaue Durchführung derselben veranlassen zu wollen.

Die Sache ist sehr leicht zu machen, sobald man: 1. die Flammen, sowie es auf den jetzigen Emblemen der Fall ist, in einander kehrt und keine weissen Intervalle einfügt; 2. dieselben so einteilt, dass ihre Zahl auf jeder Seite der Standarte und der Fahne durch 10 zu dividieren sei, denn es kommt dann in diesem Falle in jede Ecke dieselbe Farbe in derselben Situation (mit schräg einwärts gerichteter Spitze) zu stehen, so dass die Harmonie in keiner Weise gestört ist. Ich erlaube mir eine Skizze dieser Einteilung mit heutiger Post Eurer Exzellenz zur Verfügung zu stellen.

Tisza.

1224/ii.

Br. Buriánnak.

1915 szeptember 24.

Kedves Barátom!

Mai telefonüzenetem kiegészítésül mellékelve küldöm a Standarte-nak és zászlónak egy-egy olyan rajzát, amelyiken a fekete-sárga és magyar nemzeti szín elhelyezése teljesen megfelel, úgy a közjogi kívánalmaknak, mint a symmetria szempontjainak is.

Megjegyzem, hogy ezen a rajzon a zászló hossza úgy aránylik a szélességhez, mint 5 a 4-hez, ami némi csekély eltérést mutat a jelenlegi zászlók proportióitól. Ezt a jelentéktelen eltérést éppen a különböző színű háromszögű lágok symmetrikus elhelyezése teszi szükségessé; de annak sem volna semmi akadálya, hogy a jelen-

legi vagy tetszés szerint bárminő más arány tartassék fenn, csak hogy akkor természetesen nem ugyanazon szín kerülne a zászló négy sarkába.

Biharmegyei birtokaimat október 1-ére bérbe adván, feltétlenül le muszáj még ebben a hónapban Gesztre szaladnom. Utam keddet és szerdát fogja igénybe venni, gondolom ez alatt úgy sem kerülne a sor a publikálásra. Mindenesetre most már nekem kellene kérnem, hogy az péntek előtt meg ne történjék, hogy visszajövetem után időm legyen az újságírókkal beszélni.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1224/77.

Balogh Jenőnek.

1915 szeptember 26.

Kedves Barátom!

A címerek rajzának pontos elkészítése bizonyos időt vesz még igénybe, úgy hogy a rajzok nem fognak a rezolúciókkal és leírásokkal egyidejűleg megjelenni. Ennek folytán a «Budapesti Közlöny» és «Rendeletek Tára» részére is csak később bocsáthatom azokat rendelkezésre.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1224/kk.

Telefontávirat Buriánnak.

1915 október 11

Nagyon kérek méltóztassál gondoskodni róla, hogy az Armeee- und Plottenbefehl az Armeeeoberkommando részéről ne olyan kommentárral publikáltassék, amely újabb bonyodalmat és kellemtelenséget okozhatna.

Tisza.

1224/ll.

Gr. Stürgkh Károlynak.

Den 12. Oktober 1915.

Hochverehrter Freund!

Es gereicht mir zur aufrichtigen Freude Dir mitteilen zu können, dass die Behandlung der Emblemen-Frage in der heutigen ungarischen Presse eine im Grossen und Ganzen *genommen recht* befriedigende ist.

Es ist mir gelungen ein jedes derartige Triumphgeschrei hintanzuhalten, welches erregend auf die Nerven in Österreich gewirkt hätte; es wird überall betont, dass nicht von einer neuen Errungenschaft, sondern von der Verwirklichung der Konsequenzen des 67-er Ausgleiches und von der Einlösung einer alten Zusage die Rede ist und es wird die Sache mit sympathischen Bemerkungen bezüglich der Emblemen und Farben des österreichischen Staates verknüpft.

Ich erlaube mir ein paar diesbezügliche Auszüge aus scharf oppositionellen Blättern beizufügen, die Du vielleicht verwerten können wirst.

Nach Abschluss dieser grossen und wichtigen Aktion drängt es mich meinem innigen Danke und meiner aufrichtigen Anerkennung gegenüber der staatsmännischen Entschlossenheit und Weisheit zum Ausdruck zu bringen, welche Du hochverehrter Freund in dieser für Dich gewiss schwierigen Frage zur Schau getragen hast. Ich hege die lebhafteste Hoffnung, dass diese in jeder Hinsicht korrekte Lösung auch in Österreich mit Beruhigung hingenommen und es Dir zum Verdienst gerechnet wird diese heikle und in so vieler Hinsicht störend wirkende Frage aus der Welt geschaffen zu haben.

Mit aufrichtiger Hochachtung

Dein ergebener *Tisza*.

1225/a.

*Gr. Apponyi Albert, gr. Khuen-Héderváry Károly, gr. Serényi Béla o. k.-nek és Wekerle Sándor nyug. min. elnöknek.*¹

1915 július 31.

Tisztelt Barátom!

A trónörökös-pár augusztus első felére tervezett budapesti tartózkodását fel kívánám arra használni, hogy Zita főhercegnőnek, mint a hadsegélyezési ügy védnöknőjének tájékoztatást nyújtunk a magyar Hadsegélyező Bizottság tevékenysége felől. Javasolni szándéksom tehát a főhercegasszonynak, hogy a Hadsegélyező Bizottság szakosztályainak elnökeit ügyvezető alelnökeikkel együtt külön-külön kihallgatáson fogadja s nekik alkalmat nyújtott az illető szakosztály tevékenységének előadására.

¹ A nevezettek a Hadsegélyező Bizottság szakosztályainak elnökei voltak.

E kérdésben csak pár nap múlva adhatok biztos értesítést, amidőn is előadhatom a trónörökös párnak budapesti időzésükre vonatkozó javaslatomat. Az idő rövidségére való tekintettel azonban már most kívántam ezt tudomásodra hozni azzal a kéréssel, hogy abban a valószínű esetben, ha a főhercegasszony elfogadja erre vonatkozó javaslatomat, a szóbanforgó audienciára Budapestre jönni s előterjesztésedet szóval megtenni s esetleg írásban átadni méltóztassál.

A trónörökös párt budapesti időzésének idejét, valamint ezen kihallgatásokra vonatkozó határozatát, amint bizonyosat tudok, közölni fogom.

Fogadd igaz nagyrabecsülésem őszinte kifejezését.

Tisza.

1225/b.

Gr. Apponyi Albert, gr. Khuen-Héderváry Károly, gr. Serényi Béla, Simontsits Elemér, Herczeg Ferenc, Hegedűs Lorant o. k.-nek, Wekerle Sándor nyűg. min. elnöknek, gr. Wilczek Frigyesnek.

1915 augusztus 3.

Kegyelmes Uram!

Tisztelt Barátom!

A trónörökös párt 7-én érkezik Budapestre és 14-éig marad itt. A legközelebről megállapítandó részletes programot, amint lehet, közölni fogom. Addig is értesítek, miszerint Zita főhercegnő Ő császári és királyi Fensége valószínűen akként fog alkalmat keresni a Hadsegélyző Bizottság tevékenységével való megismerkedésre, hogy a végrehajtó bizottság ülését a Várba hívja össze és ezen ülésen fogja az egyes szakosztályok jelentéseit meghallgatni. Az ülés napját annak kitűzése után haladéktalanul közölni fogom. Fogadd igaz nagyrabecsülésem őszinte kifejezését.

Tisza.

1225/c.

Berzeviczy Albert b. I.1., o. k.-nek, a M. Tud. Akadémia elnökének.

Berzevicze

1915 augusztus 5.

Kedves Barátom!

A trónörökös párt budapesti tartózkodását Zita főhercegnő arra is felhasználja, hogy mint a Hadsegélyezési ügy védnökője a

végrehajtó bizottság egy ülésén részt vegyen. Ez ülés hétfőn 9-én délután 3 órakor a királyi várba van tervbe véve, s azon az egyes szakosztályok röviden referálnának működésük felől.

Nem tudom, kiteszed-e magadat a hosszú út fáradalmainak azért, hogy ez ülésen részt végy s a háborúval kapcsolatos beszédek ügyéről tájékoztasd a főhercegasszonyt, de kedves kötelességemnek tartom e körülményt tudomásodra hozni azzal, hogy természetesen nagyon örülnénk, ha szerencsénk lenne hozzád. Audienciák kedden és csütörtökön lesznek.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1225/d.

*Berzeviczy Albert b. t.t. ny. min.-nek, a M. Tud. Akadémia elnökének,
Berzêvicze.¹*

1915. augusztus 10.

Kedves Barátom!

Köszönöm szíves soraidat. Elmaradásodat annyival inkább sajnálom, mert úgy az ülésen, mint az audiencián szalónkabátban jelenünk meg; így díszmagyar gondod tárgytalan lett volna. Az ülésen pedig nagyon hiányoztál nekem, miután súlyt helyeztem reá, hogy a trónörökösasszony, aki igazán intelligens, eszes asszonynak látszik, a magyar közéletben való ezen első találkozásánál mentől impozánsabb benyomást kaphasson.

Az ülés különben igen jól folyt le. Csekélységemen kívül Apponyi, Wekerle, Khuen, Serényi, Hegedűs Lóránt, Herczeg, Bárczy² és Kirchner³ adta elő mondókáját s a főhercegasszony utólag is üzent nekem, hogy nagyon érdekes volt a dolog.

Igaz nagyrebecsüléssel üdvözöl

régi barátod *Tisza*.

1226.

Br. Boszner Ervin Ő Felsége személye körüli miniszternek.

1915 augusztus 1.

Kedves Barátom!

A Bécsben alakult *román Hilfsaktion* levelét azzal a kéréssel mellékelem, hogy ez akció és vezetői felől puhatolódzni s amennyi-

¹ L. 1225/c.

² A Hadsegélyző Bizottság szakosztályainak elnökei.

³ A Honvédelmi Minisztérium Hadsegélyző Hivatalának vezetője.

ben tényleg üdvös s politikai szempontból is aggálytalan működést fejtenének ki, köszönetemet tolmácsolni s aziránt tájékozódni sziveskednél, indokoltnak látszanék-e, hogy nevezettek akcióját valamilyen segélyben részesítsem.

Sziből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1227.

Krobatin hadügyminiszternek.

Den 1. August 1915.

Euer Excellenz!

In Beantwortung des hochgeschätzten Briefes vom 15. Juli habe ich die Ehre mitzuteilen, dass ich nicht unterlassen habe, den Tatbestand bezüglich der Einladung der ungarischen Regierung zur Vorkonferenz am 7. Juli festzustellen, wobei konstatiert wurde, dass diesbezüglich ein Missverständnis vorlag.

Die Mitglieder der ungarischen Regierung erhielten nämlich erst am 6. Juli und auch dann nur incidentaliter im Wege einer mündlichen Äusserung des Herrn Ministerialsekretärs Gaertner Nachricht, dass eine Vorbesprechung am 7-ten abgehalten wird, welche jedoch nur eine Liebenswürdigkeit den Deutschen gegenüber sei, damit sie nicht ganz unbeschäftigt den 9-ten, als den Termin der eigentlichen Verhandlungen abwarten sollen.

Eine solche mündliche Mitteilung seitens eines untergeordneten Beamten des k. k. österreichischen Ministerratspräsidiums, kann natürlich als eine Einladung zu einer Konferenz im Kriegsministerium nicht betrachtet werden.

Wie ich schon bei der Ministerkonferenz am 8-ten zu erklären die Ehre hatte, halte ich eine jede Tendenz diesbezüglich für ausgeschlossen und werde mich einer jeden weiteren Bemerkung enthalten, erlaube mir nur die Bitte an Euer Excellenz zu richten, gütigst Sorge tragen zu wollen, dass Einladungen zu solchen Konferenzen künftig rechtzeitig und in entsprechender Form direkt an die verantwortliche Zentralstelle geleitet werden sollen.

Genehmigen Euer Excellenz den Ausdruck meiner vorzüglichsten Hochachtung.

Tisza.

1228.

Krobatin hadügyminiszternek.

, Den 3. August 1915.

Hochverehrter Freund!

Zu meinem Ärgernis habe ich vergessen eine dringende Kleinigkeit zu erwähnen. Es handelt sich um die Personen, welche geneigt wären als Dolmetsche zu den in Österreich untergebrachten ungarischen Soldaten zu gehen. Wie mir die Gräfin Teleki¹ mitteilt, wurde jetzt das Verlangen gestellt, dass die Betreffenden ihre Photographien einsenden.

Ich bitte Dich könnte man von diesem nachträglich gestellten Verlangen nicht absehen? Es handelt sich meistens von Lehrern und Lehrerinnen, die sich genügend legitimieren können, anderseits jetzt ihre Ferienzeit diesem Dienste widmen könnten, im September jedoch wieder zu ihren Schulen einzurücken haben. Will man sie jetzt noch daran halten, ihre Photographien einzuschicken und die Rücksendung ihrer Legitimationen abzuwarten, so vergeht damit ihre ganze freie Zeit und die ganze Aktion fällt ins Wasser.

Sei so gut sehe ab von diesen Formalitäten und telegraphiere der Gräfin Teleki, dass die betreffenden Personen mit den Legitimationen der hiesigen Kriegsfürsorge-Kommission und mit Papieren, aus welchen ihre Identität erhellt, die Eise sofort antreten können.

Es handelt sich um eine schöne, nützliche Sache, wobei wirklich kein Anstand vorliegen kann und wo die sich immer wieder herausstellenden neuen Schwierigkeiten einen deprimierenden Eindruck auf das Publikum machen müssen.

Mit aufrichtiger Hochachtung und warmer Freundschaft

Dein ergebener *Tisza*.

1229.

Br. Buriánnak.

1915 augusztus 4.

Kedves Barátom!

A romániai gabonaművek importjára vonatkozólag az a megállapodás jött létre Németország és a monarchia között, hogy 50%-os arányban osztozzunk a behozott mennyiségek felett. Ez a

¹ Gr. Teleki Sándorné úrnő.

megosztási kulcs teljesen megfelelő, amíg azokról a relative korlátozott mennyiségekről van szó, amelyeket a közlekedési eszközök jelen állapota mellett tényleg el tudunk szállítani. Ha azonban arra kerülne a sor, hogy Románia kedvező politikai állásfoglalását összes tavalyi és idej feleslegeinek megvételével honoráljuk, vagyis ha közel egy milliárd értékű mintegy 40.000.000 mm termény megvételére kerülne a sor, ez a quantum egyaránt felülhaladná a monarchia szükségletét és anyagi eszközeit.

Magyarország természetesen csak csekély részét venné át ennek a mennyiségnek, de a hadseregre és az Ausztriára eső tömegek az észszerűen tervbevehető bevásárlási kereteket messze túlhaladnák.

Okvetlenül szükségesnek vélném tehát, hogy megállapítsuk azt a maximális mennyiséget, amelyet a monarchia egyáltalán igénybevenni hajlandó s olyan megállapodást létesítsünk a német birodalommal, amelynél fogva a feles megosztási kulcs csak bizonyos határig áll fenn, azon túl Németország javára mondunk le az egész mennyiségről.

Hitem szerint, ha kellő ügyességgel találjuk fel a dolgot, ezt Németország nemcsak örömmel elfogadja, de kompenzacionális objektumnak is tekintheti. Szerintem egyenesen a kompenzációk kérdésével kapcsolatban (éppen most ezen a címen igen kellemetlen modorban kívánnak lovakat a németek) kellene felajánlanunk, hogy mi hajlandók vagyunk a román gabonára biztosított igényünk egy részéről kompenzáció gyanánt lemondani.

Mindenekelőtt az osztrák kormánnyal kellene a dolgot tisztáznunk s ismerve azt a gyermekes bizalmatlanságot, amivel osztrák testvéreink nagy része minden a magyar kormány részéről jövő javaslatot fogad, az ügy érdekében célszerűnek látnám, ha tőled jönne ilyen kezdeményezés. Arra kérek tehát, méltóztassál a dolgot megfontolni s ha helyesled álláspontomat, megfelelő javaslattal fordulni az osztrák és magyar kormányhoz.

Inkább kuriózmódon csatolom igen ügyes határrendőr-főnökünk jelentésének másolatát.⁴ A Tschirschky-Chlumetzky-Erdélyi²-Vajda³ kompániához nagyon hasonlítana ilyen intrikálás, megvallom, nem hiszem, hogy Körber keze is benne

¹ A másolat nem volt az iratok közt.

² Magyar nevű román nemzetiségű agitátor.

³ Vajda (Vojvoda) Sándor román ajkú magyar o. k.

volna. Bardolff^x úr most a 2. hadsereg vezérkari főnöke s tudom, hogy szeret könnyen elképzelhető irányban politizálni s a magyarokról nyilatkozni.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1230.

Br. Buriánnak.

1915 augusztus 4.

Kedves Barátom!

Ma még egy levelet kapsz tőlem; első levelem elküldése után jutott ugyanis a *visszakérőleg* mellékelt bizalmas jelentés² kezeimhez, amely a Tarnowski által említett Straussiadákra vonatkozólag bővebb felvilágosítást nyújt. Ha ebben Strausznak, aki nem ugyan a birodalmi banknak, hanem a *Deutsche Banknak igazgatója*, tényleg benne van a keze, akkor a dolog szálainak a német külügyi hivatalig kell elnyulniok. Azt hiszem tehát szükséges, hogy tudomást nyerj a dologról és esetleg megtedd Berlinben a szükségesnek látszó lépéseket.

Strausz jelentkezett nálam, de nem fogadtam. Nem tudom, nem volna-e jó reá ijeszteni, hogy lecsukjuk, ha ilyen a monarchiát kompromittáló és hadviselő érdekeit károsító intrikákba ártja magát. Ehhez a háború tartamára teljes jogunk volna.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1231.

Daruváry Gézának, a kabinetiroda főnökének.

1915 augusztus 7.

Tisztelt Barátom!

Mellékelve³ küldöm annak az emlékiratnak s a hozzácsatolt törvénykivonatoknak egyik példányát, amelyet Ő Felsége tudtával a trónörökös számára készítettem s Ő császári és királyi Fenségének a mai napon átnyújtottam, azzal a kéréssel, hogy ezt a példányt Ő Felségének átadni sziveskedjél.

Örölnék rajta, ha vennéd magadnak a fáradságot annak elolvasására, hogy te is tudomással bíj a dologról. Hogy azt legbizal-

¹ Bardolf Károly Ferenc Ferdinánd trónörökös volt szárnysegéde.

² A másolat nincs az iratok közt.

³ L. 1232. sz.

masabban óhajtom kezelni, mert még csak látszatát is kerülni kívánnám annak, mintha a trónörököst közjogi oktatásban kívánnám részesíteni, azt bizonyára felesleges előtted hangsúlyoznom. Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híved *Tisza*.

1232.¹

Az 1231. sz. levél melléklete.

Bis zur Mitte des 15. Jahrhunderts war das Königreich Ungarn das grösste Staatsgebilde in der Osthälfte Europas und hat sich, wenn nicht von innerem Hader geschwächt, gegen jeden Feind siegreich behaupten können.

Eine Änderung tritt mit der Errichtung der türkischen Grossmacht am Balkan ein. Dem Feldherrntalent und der staatsmännischen Weisheit Johann Hunyadi's und seines königlichen Sohnes gelingt es noch die heranbrausende türkische Flut einzudämmen. Nach König Mathias' Tod wird die türkische Gefahr immer grösser und die im Jahre 1526 bei Mohács erfolgte Katastrophe überzeugt das ungarische Volk davon, es sich vor der türkischen Eroberung nur durch dauernden Anschluss an eine andere Macht erwahren kann.

Diese Überzeugung führt zur Wahl König Ferdinands und seiner Nachkommen auf den Thron Ungarns.

Juridisch genommen handelt es sich nur von einer Personalunion. Es werden ja die Herrscher der österreichischen Erblande von Fall zu Fall von den Ständen Ungarns zu ihrem Könige gewählt. Bei jedem einzelnen Wahlakt ist es der freie Wille des ungarischen Volkes, welches die Krone Stephans des Heiligen wieder auf das Haupt des Erben des Hauses Habsburg setzt.

Von einer organischen Verbindung Ungarns mit den anderen Ländern unter dem Hause Habsburg kann umsoweniger die Eede sein, da das Verhältnis des Landes zum allerhöchsten Herrscherhause auf einem bei jedem Thronwechsel zu erneuernden Wahlakt basiert, folglich das Verhältnis Ungarns zu den Erblanden kein dauernd gesichertes ist.

Selbst die Einführung des erblichen Königtums in Ungarn ändert nichts an dem rechtlichen Zustande der Personalunion. Im

¹ Ezt az Emlékiratot gr. Tisza István Budapesten adta át.

Jahre 1687 wird die Königswürde im Mannesstamme des Hauses Habsburg für eine erbliche erklärt. Im Jahre 1723 wird das Erbfolgerecht auf einige weibliche Linien erstreckt. Aber gerade die Umstände, unter denen diese grosse Änderung sich vollzieht, beweisen die vollständige rechtliche Unabhängigkeit des ungarischen Königtumes.

Aus den Artikeln II und III des Gesetzes vom Jahre 1687 erhellt es ganz unzweideutig, dass die Stände Ungarns das Erbrecht der männlichen Descendenten Kaiser Leopolds und König Karls des Zweiten von Spanien auf die Krone Ungarns aus freiem Entschlusse dekretieren und das Recht der Königswahl nach Erlöschen dieser Linien sich vorbehalten.

Noch lehrreicher sind die Vorgänge im Jahre 1723.

Kaiser Karl hat die Pragmatische Sanktion im Jahre 1713 erlassen. Dieselbe wurde von den Ständen der einzelnen Erbländer gutgeheissen und ratifiziert.

In allen diesen Akten erscheint der Kaiser als Legislator. Er ist es, der das Erbrecht der weiblichen Linien aus eigener Machtvollkommenheit decretiert; die Pragmatische Sanction ist ein kaiserliches Patent, welches von den Ständen nur gutgeheissen wird.

Ganz anders geschieht es in Ungarn. Weder das Praeambel der ungarischen Gesetze vom Jahre 1723, noch die das Erbrecht der weiblichen Linie statuierenden Gesetzartikel I. und II. gründen sich auf die Pragmatische Sanction. Die Erweiterung des Erbrechtes des Hauses Habsburg auf die ungarische Krone erscheint nicht als Genehmigung eines dynastischen Entschlusses, sondern als freie Willensäusserung der ungarischen Legislative, in welcher die Dankbarkeit der Nation für die siegreiche Befreiung des Landes von der türkischen Herrschaft zu Tage tritt.

Auch der Gesetzartikel X vom Jahre 1790 spricht ausdrücklich von der «durch *Gesetzartikel I und II* vom Jahre 1723 auch in Ungarn *festgesetzten* Erbfolge des weiblichen Geschlechtes».

Ich erlaube mir eine deutsche Übersetzung dieser Gesetzartikel beizufügen und auf §§ 3 und 4 der Praefatio, § 1 des Artikels I und §§ 4, 5, 6, 7 und 11 des Artikels II hinzuweisen, aus welchen deutlich erhellt, dass die Erweiterung des Erbrechtes aus freiem Entschlusse der Stände erfolgte (Praefatio § 4 und Artikel I § 1), dass dies aus Dankbarkeit für die siegreiche Befreiung des Landes

geschah (Praefatio § 3) und dass sich der Umfang dieses Erb-rechtes nicht mit demjenigen der Pragmatischen Sanktion deckt, da sich Ersteres nur auf die Descendenz der Kaiser Karl, Josef und Leopold erstreckt und das Recht der freien Königswahl für den Fall des Aussterbens dieser drei Linien aufrechterhält.

Das ungarische Königtum hat also auch nach Einführung des Erb-rechtes seinen ureigenen nationalen Charakter behalten. Es hasiert auf dem freien Entschlusse des Volkes, welches das heilige Symbol des ungarischen Staates, die Stefanskrone, den Erben des allerhöchsten Herrscherhauses verleiht.

In diesem Umstände liegt dasjenige Moment, welches die ungarische Königswürde von den Herrscherwürden der römisch-germanischen Welt unterscheidet und der Königstreue des ungarischen Volkes einen ganz eigenartigen Charakter verleiht.

Im Verhältnisse des Ungars zu seinem König fehlt das feudale Moment. In der Treue des Ungars treten nicht die Gefühle des Vasallen gegen den Lehensherrn zu Tage. Es ist die selbstbestimmte stolze Hingebung an den selbstgewählten König, dessen mit der Stefanskrone geweihtes Haupt der Träger, Beschützer und die Personifikation des ungarischen Staates ist. Eine Gesinnung, welche ein freieres, selbstbewussteres Gepräge trägt, als das aus der feudalen Ordnung hergebrachte dynastische Gefühl der west-europäischen Völker, aber eben darum den Untergang des Feudalismus mit unversehrter Kraft überlebt, alle Erprobungen äusserer Gefahr siegreich besteht und in Tagen weltgeschichtlicher Krisen die sicherste Stütze des Thrones ist.

Solange das ungarische Volk in seinem Herrscher *seinen* König, den Beschützer seiner Gesetze, den Repräsentanten des freien ungarischen Staates sieht, gibt es keine Macht, keine Versuchung auf Erden, welche den Ungarn in dem Entschluss, bei seinem Könige zu stehen mit äusserster Kraftanstrengung bis zum letztem Atemzuge, schwankend machen könnte.

Nur die Momente, in welcher der national-konstitutionelle Begriff des Königs von Ungarn mit der tatsächlichen Ausübung des Herrscherberufes in Zwiespalt gerieht, bedeuteten schwere Krisen für das Verhältnis Ungarns zu seinen Königen.

Leider blieben wir in der Vergangenheit lange Jahrhunderte hindurch von solch schwerer Erprobung nicht verschont.

Wie ich oben hinzuweisen die Ehre hatte, war das rechtliche

Verhältnis Ungarns zu den anderen Ländern der Habsburgischen Hausmacht bis 1723 die reine Personalunion. Selbst die Gesetzgebung dieses Jahres geht nur einen Schritt weiter, indem sie im § 7 des G.-A. II den unteilbaren und unzertrennlichen Besitz Ungarns und der Erbländer ausspricht und damit das Anrecht und die Pflicht gegenseitiger Verteidigung dekretiert.

Aus diesem Rechtsatzte folgt die einheitliche Führung der auswärtigen Politik, sowie eine solche Kegelung des Heerwesens, welche die gegenseitige gemeinsame Verteidigung für alle Zeiten verbürgt. Sonst ist und bleibt Ungarn ein von den Erbländern getrennter, unabhängiger Staat, welcher eine selbständige Gesetzgebung besitzt und nach seinen eigenen Gesetzen verwaltet werden soll.

Es wird dies im Artikel III vom Jahre 1723, sowie nachher noch zu verschiedenenmalen, in besonders feierlicher Form in dem in deutscher Übersetzung ebenfalls beigeschlossenen Artikel X vom Jahre 1790 zum Ausdruck gebracht.

Dieser rechtliche Zustand stand jedoch mit den tatsächlichen Verhältnissen im Widerspruch.

Tatsächlich war der König von Ungarn Herrscher eines grossen fremdartigen Länderkomplexes. Nur selten im Lande erscheinend,, von Katgebern umgeben, welche die Eigenart des ungarischen Staats- und Volkslebens weder begreifen noch würdigen konnten,, von den Mitteleuropa damals beherrschenden politischen Strömungen durchdrungen, fanden sich die Könige im Widerspruche mit den eigentümlichen Institutionen, Wünschen und Gefühlen ihres Volkes.

Es war dies die Zeit, wo in Mittel- und West-Europa auf den Trümmern der feudalen Anarchie die Staatsgewalt in der Form streng zentralisierter Autokratien errichtet wurde. Das Werk der grossen Herrscher und der grossen Staatsmänner jener Zeit charakterisiert sich durch rücksichtsloses Zerschlagen von allem Partikularismus, aller Sonderrechte und der Errichtung der im absoluten Herrscher personifizierten Staatsgewalt.

Auch die Herrscher der Habsburgischen Hausmacht und ihre leitenden Staatsmänner waren von diesem weltgeschichtlichen Impulse ergriffen. Auch sie sahen ihre Mission in der Errichtung der schrankenlosen, einheitlichen Staatsgewalt. Sie kannten Ungarn viel zu wenig, um zu der Erkenntnis zu kommen, dass dieses Land,

welches die feudale Struktur nie kannte, auf nationalkonstitutioneller Basis zum Staatsbegriffe kam; dass das, was ihnen als schädlicher Partikularismus, wegzufegender Rückschlag einer veralteten anarchistischen Zeit erschien, in Wirklichkeit eine höhere Entwicklungsstufe im Leben der Völker bedeutet und die lebensfähigen Keime des modernen konstitutionell-nationalen Staates enthält.

Sie waren nicht fähig zu begreifen, dass gerade dies das kostbarste Kleinod des ungarischen Volkes ist, an welchem gerade die Besten des Landes, gerade jene Elemente mit ihrer ganzen Kraft hängen, welche die festeste Stütze des Königtumes bilden.

Es zieht sich der Kampf bald unter der Asche glimmernd, bald hellaufflodernd lange Jahrhunderte hindurch. Der Gegensatz zwischen den Machtbestrebungen des Herrscherhauses und dem Selbständigkeitsinn des an seinen nationalen Institutionen hängenden Volkes breitet sich wie ein schwerer Fluch über die Geschicke der Dynastie und des Landes aus.

– Gerade diese Tage der schweren Erprobung geben das glänzendste Zeugnis von der unwandelbaren Treue der Ungarn zu ihrem Könige. Es schien als ob ein unüberbrückbarer Abgrund die Politik der Dynastie von den Lebensbedingungen unserer nationalen Existenz trennen würde. Immer wieder mussten dieselben gegen das konsequente Bestreben verteidigt werden, auf den Trümmern des nationalen Staates eine fremdartige autokratische Weltherrschaft aufzurichten. Wiederholt kam es zum Bürgerkrieg, welcher die Loslösung der Bande, welche das Volk mit dem Hause Habsburg verknüpften, in den Bereich der Möglichkeiten zu rücken schien.

Auch das hat die Treue Ungarns dem geweihten Träger der Stefanskronen gegenüber nicht irre gemacht.

Mit der einzigen Ausnahme Franz Rákóczi's des II-ten, der der Versuchung, die Königswürde anzueignen, nicht widerstehen konnte, haben alle Führer der nationalen Bewegung in Ungarn ihre ausschliessliche Ziele in der Herstellung und möglichsten Sicherung der konstitutionellen Rechte und der nationalen Eigenart gesucht. Wurde dies gewährt, so war der Zwist zu Ende und nur neue Angriffe gegen das nationale Recht riefen neue Kämpfe hervor.

Der wahre Charakter der ungarischen Loyalität tritt in den Tagen äusserer Gefahr in vollem Glänze zu Tage. Mit gerechtem Stolze blickt noch heute der Ungar auf die Antwort, die das Land

in Tagen schwerer Not und Gefahr seinem *König* Maria Theresia, gab und auf die aufopfernde Tapferkeit, mit welcher dieses kleine und arme Volk in diesem Kampfe auf Leben und Tod sein Schicksal mit demjenigen des Herrscherhauses verband.

Auch die langen Kriege des Napoleonischen Zeitalters hielt das Land mit unerschütterlicher Treue durch. Alle Drohungen und Versuche des grossen Corsen waren vergeblich.

Jahrhunderte kamen und gingen; Länder wurden erobert und wieder verloren: Ungarn war und blieb die treueste Stütze des Thrones, wenn nur kein offener Angriff auf seine hergebracht; Echte zum Widerstände zwang.

Freilich selbst in ruhigen, friedlichen Zeiten drückte der Zwiespalt in der Auffassung und politischen Richtung des Volkes und; seiner Herrscher alpen schwer auf alle Zustände des Landes. Die weiten Herrscherrechte der ständischen Staatsordnung Hessen eine zentralisierende Eichtung hauptsächlich in militärischen und Finanzfragen ohne direkten Konflikt zu; es wurden die königlichen Echte im Kreise der Militär- und Finanzhoheit immer mehr durch die in Wien konzentrierten Zentralorgane ausgeübt, das ungarische Element, welches mit seiner nationalen Eigenart sich in das Gefüge der zentralisierten Autokratie nicht hineinfinden konnte, wurde von der Leitung der höchsten Staatsgeschäfte immer mehr zurückgedrängt und das Verfassungsleben Ungarns nahm de facto immer mehr den Charakter einer erweiterten Provinzialautonomie auf.

All dies wurde als Zurücksetzung des nationalen Elementes und Unterstellung des Landes unter fremden Einfluss bitter empfunden und hatte naturgemäss ein gewisses Entfremden des Ungartums von den Strömungen, Zielen und Kämpfen der grossen Politik zur Folge. Auch die Besten des Landes verloren das Interesse für die Fragen der Weltpolitik und lebten sich immer ausschliesslicher in den Gedankenkreis einer Defensive des ungarischen Corpus Juris ein. Es war dies ein Zusammenschumpfen, ein Ausdörren der politischen Lebenskraft dieses politisch und militärisch so hochbegabten Volkes, wobei ein grosser Teil seiner geistigen und moralischen Kräfte für die gemeinsamen Ziele der ganzen Monarchie verloren ging.

Dieser Zustand konnte andauern, so lange nicht an der hergebrachten ständischen Ordnung gerüttelt wurde. So lange nämlich der König die auswärtigen, militärischen und zum grösstenteils

die finanziellen Angelegenheiten ohne parlamentarischen Einfluss leitete, konnte er bei Ausübung dieser Hoheitsrechte spezifisch ungarische behördliche Organe bei Seite lassen oder den Wiener Zentralorganen unterstellen. Es wurde dies ungarischerseits angefochten, die einschlägigen Fragen bildeten einen permanenten Gegenstand der ständischen Gravamina, es fehlte jedoch den Ständen der Hebel, mit welchem sie diesen tatsächlichen Zustand in der Praxis ausser Wirkung setzen könnten.

Mit dem Durchdringen moderner, konstitutioneller Ideen wurde dieser Zustand zur absoluten Unmöglichkeit. Es entstand die Notwendigkeit, die ganze finanzielle Gebahrung unter parlamentarische Kontrolle zu stellen und durch Bestellung der dem Parlamente verantwortlichen Eategeber den Einfluss der Volksvertretung auf die Ausübung der Herrscherrechte in auswärtigen und militärischen Angelegenheiten zu sichern.

Der Widerspruch zwischen der in unzähligen Gesetzen gesicherten Selbständigkeit des ungarischen Volkes und der tatsächlich zentralisierten Erledigung der höchsten Staatsgeschäfte trat aus dem latenten in das offene Stadium.

Die ersten Versuche zur Einführung der parlamentarischen Eegierungsform mussten mit geschichtlicher Notwendigkeit zum Konflikte führen.

Die traurigen Jahre der Konfliktszeit bedeuteten eine schwere Heimsuchung für Ungarn und eine Eeihe verlustreicher Ereignisse für die Dynastie. Der Zustand des zwar niedergeworfenen, aber den deutschen Zentralismus nur schwer ertragenden Landes bedeutete eine politische Lahmlegung und militärische Schwächung der Monarchie und hatte eine Eeihe diplomatischer und militärischer Niederlagen zur Folge.

Die Notwendigkeit eines Ausgleiches der konstitutionellen und nationalen Rechte Ungarns mit den berechtigten Anforderungen der Grossmachtstellung der Habsburgischen Monarchie, welche die innige Harmonie der Bestrebungen und Gefühle herbeiführen und hiemit die dauernde Grundlage für ein gedeihliches Zusammenwirken Aller schaffen sollte, brach sich nach allen Seiten Bahn und führte zum 1867-er Ausgleich.

Dieser Ausgleich, – welcher in der konsequent durchgeführten dualistischen Struktur der Monarchie und der paritätischen Stellung des keinem fremden Willen untergeordneten ungarischen Staates

eine entsprechende Basis für die praktische Betätigung aller Rechte und Freiheiten des ungarischen Volkes schuf und den Einfluss desselben auf die internationale und militärische Aktion der Monarchie einräumte, andererseits jedoch alle Bedingungen der Grossmachtstellung der Monarchie und der einheitlichen Erledigung der gemeinsamen Angelegenheiten sicherte, – öffnet eine neue Epoche für die Monarchie. Nach mehr als drei Jahrhunderte langem Ringen ist endlich die Lösung gefunden, bei welcher das ungarische Volk sich ganz in die tatsächlichen Verhältnisse einleben und mit ihnen zufriedenstellen könne und die ganze Kraft dieses solch regen Sinn für die Gesichtspunkte staatlicher Machtentfaltung habenden energischen Volkes den gemeinsamen Zielen zur Verfügung steht.

Kaum war die neue Ordnung geschaffen, so wurde sie als Verjüngung der Monarchie empfunden. Die Wunden der letzten unglücklichen Kriege waren schnell geheilt, die internationale Position der Monarchie gestärkt, ein neuer Cours auch im auswärtigen Dienste eingeschlagen, die gefährliche orientalische Krise der 70-er Jahre ohne Krieg mit vollem Erfolg bewältigt.

Es folgten Jahre der inneren Konsolidierung und wirtschaftlichen Entwicklung. Trotz manch störender Momente, trotz der Schwierigkeiten, mit welchen das konstitutionelle Leben in Österreich zu kämpfen hatte und des unglücklichen Umstandes, dass manche Kreise in Österreich sich in die neue Ordnung nicht fügen wollten, dieselbe rückgängig zu machen wünschten und immer neue Reibungen und Hader mit Ungarn zum gemeinsamen Schaden anzufachen trachteten, wuchs die materielle und moralische Kraft der Monarchie, befestigte sich ihr Ansehen und ihre politische Stellung. Der erhöhte Einfluss Ungarns auf die politische Führung der Monarchie hatte eine erspriessliche Wirkung, die Ausgleichspolitik bewährte sich auf der ganzen Linie.

Leider blieb diese Entwicklung nicht ohne Störung. Der Umstand, dass die Mängel der parlamentarischen Geschäftsordnung in Ungarn allen Streichen einer Minderheit Tür und Tor öffneten, wurde von Mitte der 90-er Jahre an von der gegen den Ausgleich gerichteten extrem radikalen Richtung systematisch ausgenützt, um die Ausgleichspolitik zu disreditieren, das Ansehen und die Macht der die Mehrheit führenden, besonneneren, besseren Elemente zu untergraben und das Land in die Arme einer wüsten, zersetzenden Abenteurerpolitik zu stürzen.

Die Majorität erwachte zu spät zum Bewusstsein der drohenden Gefahr. Die einzig richtige Remedur, eine, wenn notwendig, mit Gewalt durchzusetzende Reform der Geschäftsordnung, welche die gesetzliche Macht der Mehrheit vor der Willkür der Minderheit schützen könne, wurde nicht rechtzeitig versucht.

Der erste Versuch misslang, und es schien, als ob das wilde Treiben politischer Vorurteile und zügelloser Leidenschaft die Politik des 1867-er Ausgleiches in Ungarn in den Abgrund stürzen würde. Die Gnade Gottes und die mit väterlicher Liebe gepaarte Weisheit unseres Allergnädigsten Herrn hat dem Lande Zeit und Gelegenheit gelassen, mit eigenen Kräften vom Rande des Abgrundes umzukehren.

Von seinen Illusionen gründlich geheilt, kehrte das Land auf den Weg der Deák'schen Politik zurück. Mit den Wahlen von 1910 ging diese traurige Zwischenzeit zu Ende. Ein nochmaliger verzweifelter Versuch der Minderheit, die alte parlamentarische Anarchie zurückzurufen, wurde von der Mehrheit mit männlicher Entschlossenheit vereitelt und die sichere Grundlage der Herrschaft der besonneneren Mehrheit mit der eingeführten Reform der Geschäftsordnung endlich geschaffen.

Schon in der kurzen Zeit vor Ausbruch des Krieges fing diese Befestigung der Ausgleichspolitik an ihre Früchte zu tragen. Was dieselbe für die ganze Monarchie bedeutet, ist erst in diesem Kriege allen Augen wirklich klar geworden.

Es war die erste grosse Kraftprobe seit dem Ausgleich, vielleicht die grösste, die die Monarchie je bestanden hat. Seit den Tagen der Maria Theresia war sie von keiner solchen Gefahr bedroht. Wie damals, so hat sich das ungarische Volk auch jetzt mit ganzer Wucht, mit ganzer Begeisterung in den Krieg gestürzt und es hat dies auf die Widerstandskraft der ganzen Monarchie eine ausschlaggebende Wirkung gehabt.

Nie hat die Monarchie einiger, entschlossener, tatkräftiger allen Gefahren getrotzt. Haben sich auch hie und da Symptome centrifugaler, zersetzender Strömungen gezeigt, so hat sich die aufopfernde Energie und die einigende Kraft des Ungartums auch diesen Erscheinungen gegenüber bewährt.

Wenn jemand bis zu dem Kriege Zweifel darüber haben konnte, so steht jetzt im Glänze grosser Ereignisse die Wahrheit vor Aller Augen da, dass die Einigkeit, die Kraft, das feste Zusammenhalten

aller Teile der Monarchie in den Tagen gemeinsamer Gefahr nicht in den Formen eines auf den Trümmern des freien Nationalrechtes Ungarns aufgebauten Staatssystems zu suchen sind, welches bei dem Scheine eines strengeren Gefüges den Keim von Zwiespalt und Zerwürfnis in die Seelen legt, sondern in einem staatsrechtlichen Systeme, welches bei voller Wahrung der Lebensbedingungen der Grossmachtstellung das nationale Recht Ungarns in Ehren hält und die Einigung der Seelen und deren freie Hingebung für die gemeinsamen Ziele ermöglicht.

Im Laufe ereignisschwerer Jahrhunderte wurde der Versuch immer wieder gemacht, das grosse Problem der Habsburgischen Monarchie: die Kräfte Ungarns für die Zwecke der Sicherheit und Machtentfaltung des Ganzen nutzbar zu machen, im Wege eines engeren staatsrechtlichen Anschlusses, auf den Trümmern des ungarischen Staates zu lösen.

Dieser Versuch musste misslingen. Das in seiner nationalen und staatlichen Existenz gefährdete Ungarn bedeutet inneren Gegensatz, Kampf, Aufreibung der besten Kräfte, Lahmlegung für die Monarchie.

Nicht durch Unterordnung unter die zentrale Gewalt eines über Ungarn stehenden Gesamtstaates, wird die ganze Kraft dieses Landes für die Ziele der Gemeinsamkeit gesichert. Im Gegenteil: nur dieser Versuch ist das wirkliche Hindernis dafür.

Ganz Ungarn ist von der Überzeugung durchdrungen, dass seine Existenz mit der Macht der Dynastie und der Grossmachtstellung der Donaumonarchie untrennbar verwachsen ist, und wird freiwillig sein Bestes und Alles im gemeinsamen Kampfe aufbieten, es muss ihm nur die Möglichkeit hiezu durch eine Struktur der Monarchie geboten werden, welche seine angeerbten Rechte auf eine nationale und staatliche Existenz befriedigt.

Der 1867-er Ausgleich bildet den einzig sicheren Weg zu diesem Ziele. Er bedeutet das Minimum dessen, was die Grossmachtstellung benötigt, und das Maximum, was der ungarische Staat von der eigenen Unabhängigkeit für die Zwecke der Gemeinsamkeit freiwillig opfern kann.

Als Ausgangspunkt kann nur die volle Souverainität des ungarischen Staates gelten, welcher keinem über ihm stehenden höheren Staatswesen unterordnet ist. Einem solchen Staatsgebilde hat sich Ungarn nie unterworfen. Nie ist ein Willensakt des unga-

rischen Staates erfolgt, mit welchem derselbe einen Teil seiner Souverainität zu Gunsten eines über ihm stehenden gemeinsamen Staatswesens abgetreten hätte.

Die intakte Souverainität des ungarischen Staates hat nicht nur während der Zeit des Wahlkönigtums, also bis 1687 selbstredend bestanden, sie hat auch die Einführung des Erbfolgerechtes und die Ausdehnung desselben auf die weibliche Linie überlebt. Nirgends in den 1687- und 1723-er Gesetzen ist die Rede von der Unterordnung dieser Souverainität. Im Gegenteil werden alle Freiheiten und Rechte des Landes in feierlicher Form bestätigt und es ist auch laut dem Gesetzartikel X vom Jahre 1790 Ungarn «ein freies und unabhängiges, d. h. keinem anderen Reiche oder Volke unterworfenen Staatswesen, welches seinen eigenen staatlichen Bestand und seine eigene Verfassung besitzt».

Dieser souveraine Staat ist mit den anderen Ländern seiner Herrscher infolge des Umstandes in dauernde Beziehungen geraten, dass im Gesetzartikel II des Jahres 1723 der Grundsatz des untrennbaren und unteilbaren Besitzes des Königreiches Ungarn mit den Erbkönigreichen und Provinzen festgesetzt wurde, was natürlich die gemeinsame Verteidigung zur Folge hat.

Infolge dieses Prinzipes hat die Monarchie nach Aussen hin als eine internationale Einheit aufzutreten und vorzugehen.

Ihrer inneren Struktur nach ist sie nicht ein Gesamtstaat,, welcher sich in untergeordnete Staatsgebilde gliedert, sondern die Vereinigung von zwei souverainen Staaten, welche ihre auswärtigen und zum Teile ihre militärischen Angelegenheiten gemeinsam versehen, aber auch zur Erledigung dieser gemeinsamen Angelegenheiten kein höheres Staatswesen gebildet haben.

Es fehlt gänzlich die erste Vorbedingung eines höheren staatlichen Organismus: die gemeinsame Gesetzgebung. Auch für gemeinsame Angelegenheiten haben die Gesetzgebungen des ungarischen und des österreichischen Staates von einander unabhängig zu entscheiden und es kann eine gesetzgeberische Regelung derselben nur durch conforme Beschlüsse beider Legislativen zustande kommen.

Weder der Umfang der gemeinsamen Angelegenheiten, noch die Art der Regelung derselben wurde von den zwei Staaten bestimmt. Es gibt nicht und gab nie ein gemeinsames Ausgleichsgesetz.

Die Grundlage für die Gemeinsamkeit gewisser Angelegenheiten bildet der Gesetzartikel II vom Jahre 1723. Die in demselben niedergelegten Grundsätze werden mit dem Gesetzartikel XII vom Jahre 1867 näher ausgeführt. Sowohl das Eine, wie das Andere ist ein ausschliesslich ungarisches Gesetz.

Es ist ein in Österreich allgemein verbreiteter Irrtum, die korrespondierenden ungarischen und österreichischen Gesetze vom Jahre 1867 als gemeinsame Ausgleichsgesetze zu betrachten. In Betreff ihres juridischen Charakters entbehren sie eines jeden Merkmales der Gemeinsamkeit und sind einseitig ungarische, respektive österreichische Gesetze.

Die Ausgleichsverhandlungen, welche in den letzten Monaten des Jahres 1866 und in den ersten des Jahres 1867 dem Zustandekommen des ungarischen Gesetzes vorangingen, waren Ausgleichsverhandlungen nicht zwischen den beiden Staaten der Monarchie, sondern zwischen Ungarn und seinem Könige, welche den zwischen diesen ausgebrochenen Konflikt beenden sollten. Kein Faktor der österreichischen Legislative ist zu diesen Verhandlungen herangezogen worden und es hat der Reichsrat keine Gelegenheit gehabt, dabei mitzuzentscheiden.

Schon im Februar 1867 ist der Ausgleich perfekt geworden und wurde das ungarische Ministerium ernannt. Im März gelang die Vorlage des späteren Gesetzartikels XII im ungarischen Reichstage zur Verhandlung. Im Juni war das Gesetz sanktioniert. Dies Alles ohne irgendwelche Mitwirkung der österreichischen Gesetzgebung. Erst im Dezember dieses Jahres ist das österreichische Gesetz zustandegekommen, welches – obwohl mit nicht unerheblichen Abweichungen – analoge Bestimmungen enthält und die Mitwirkung beider Staaten bei der Erledigung gemeinsamer Angelegenheiten ermöglicht.

Auch für die Zukunft wurde keine gemeinsame Legislative geschaffen. Die Delegationen sind bei Weitem keine solche. Diese Ausschüsse der Vertretungskörper beider Staaten, welche nebenbei gesagt ihr Pensum gesondert erledigen, gewöhnlich schriftlich miteinander verkehren und im Ausnahmefalle einer gemeinsamen Abstimmung diese auch in einer Weise abhalten, welche die Majorisierung der einen Delegation durch die andere vollständig ausschliesst, haben keine gesetzgeberische Gewalt.

Ihr Wirkungskreis erstreckt sich auf die Durchberatung des

gemeinsamen Budgets, die Ausübung der parlamentarischen Kontrolle bezüglich der gemeinsamen Minister und die konstitutionelle Einflussnahme auf ihre Amtsführung; alle mit den gemeinsamen Angelegenheiten verbundenen gesetzgeberischen *Aufgaben* (die Inartikulierung internationaler Verträge, die das Heerwesen betreffenden Gesetze etc.) werden im Wege besonderer ungarischer und österreichischer Gesetze von den beiden Legislativen erledigt.

Dieses intakte Aufrechterhalten der Freiheit und Unabhängigkeit des ungarischen Staates, welcher keinem höheren Willen, keiner über ihm stehenden Staatsgewalt untergeordnet ist (Gesetzartikel X vom Jahre 1790) und die gemeinsamen Angelegenheiten mit dem anderen Staate der Monarchie auf Basis der vollständigen Parität (§ 28 des Gesetzartikels XII vom Jahre 1867) erledigt, ist die Voraussetzung eines friedlichen Zusammenlebens Ungarns mit dem anderen Staate der Monarchie. Andererseits bietet sie die volle Gewähr dafür, dass die ganze Kraft des ungarischen Staates den Zielen der Grossmachtstellung der Monarchie zur Verfügung steht.

Wenn jemand den geringsten Zweifel diesbezüglich gehabt haben konnte, so liefert dieser Krieg den Beweis dafür, was diese Kraft für die Gemeinsamkeit bedeutet. Nicht nur in geographischer Hinsicht bildet Ungarn den festen Mittelpunkt für die in losem Halbkreise um dasselbe liegenden Länder des anderen Staates. Auch in politisch-militärischer Hinsicht ist das feste einheitliche Gefüge Ungarns die stärkste Säule der ganzen Monarchie. Je loser der innere Zusammenhang des österreichischen Staatswesens, je mehr dort lokale und ethnische Sonderbestrebungen gegenüber der Zentralgewalt zur Geltung gelangen, je schwerer der Kampf mit den centrifugalen Elementen in jenem Staate der Monarchie geworden, umso notwendiger ist es für die Gesamtheit, dass der ungarische Nationalstaat alle Bürger der ungarischen Krone in seinem schlagfertigen, zielbewussten Organismus vereinigt.

Gewiss nicht mit den Mitteln roher Gewalt und mittels Unterdrückung der nicht ungarischen Volksstämme.

Die staatsbildende Kraft der ungarischen Nation hat sich im Laufe ihrer tausendjährigen Geschichte gerade darin bewährt, dass sie eine Anziehungskraft auf die unter ihrer Herrschaft lebenden anderen Völker ausüben, ein Gravitationscentrum für dieselben

bilden und ihren freien Anschluss an die politische Einheit des ungarischen Staates sichern konnte.

Auch die in der ersten Hälfte des vorigen Jahrhunderts mit solcher Kraft aufgetretene nationalistische Agitation hat diesen Zustand nicht umzustossen vermocht. Es haben sich Gegensätze entwickelt, Reibungspunkte vermehrt, trotz all' dem lebt aber auch heutzutage in der grossen Mehrzahl unserer nichtungarischen Mitbürger die alte Tradition, laut welcher sie ihr Schicksal mit ihrem ungarischen Vaterlande verbinden und ihr physisches und moralisches Wohl unter seinem Schutz suchen wollen.

Wie glänzend betätigt sich diese Wahrheit in der schweren Erprobung der Gegenwart! Nicht nur die Ungarn kämpfen mit bewunderungswürdiger Aufopferung und Energie in diesem Lebenskampfe Ungarns und der Monarchie. Mit gleicher Treue nehmen an demselben alle Volksstämme teil: nicht nur unsere Deutsche, die ja bei selbstbewusster Wahrung ihres Deutschtums im ungarischen Patriotismus mit den Ungarn stets wetteifert haben, sondern auch unsere slavischen Stämme. Sogar die was Energie, Widerstandskraft und Zähigkeit betrifft militärisch minderwärtigen Rumänen haben es an Loyalität und patriotischer Treue nicht fehlen lassen.

Es ist wahrlich erhebend zu betrachten, wie wenig die so feindliche Stimmung des Königreiches Rumänien auf unsere Rumänen einwirken konnte, und es ist sehr lehrreich den Vergleich zu machen zwischen dem Verhalten der vermeintlich von ungarischer Tyrannei unterdrückten Slaven Ungarns und demjenigen der Slaven Österreichs.

Wie anders haben sich unsere Ruthenen benommen, wie diejenigen Ostgalziens! Was für ein Unterschied ist zwischen dem heroischen Durchhalten der Slovaken und den Wahrnehmungen, die man nicht nur bei den Tschechen, sondern hie und da auch bei den Polen machen konnte! Selbst die Serben, die aus dem eigentlichen Königreiche Ungarn stammen, welche also unter direkter ungarischer Herrschaft standen, haben sich ganz anders benommen, wie diejenigen Syrmien, Bosniens oder Österreichs.

Eine Fülle fruchtbarer Wahrheiten strömt uns aus der Erfahrung der Gegenwart entgegen. Wir Alle, die wir in dieser Monarchie leben, müssen die beredte Sprache der Weltgeschichte verstehen.

Ungarn muss unentwegt auf dem erprobten Wege seiner nationalen Politik weiterschreiten, welcher die Unabhängigkeit und den nationalen Charakter des eigenen Staates wahr, hiebei den nichtungarischen Staatsbürgern weitergehende Beeilte bezüglich ihrer Sprache und nationalen Kultur einräumt, sie mit brüderlichem Vertrauen und Liebe in allen ihren berechtigten Interessen fördert und die Grundlage jeder ungarischen Nationalpolitik nicht ausser Acht verliert, dass der ungarische Nationalstaat seinen eigenen Fortbestand nur solange sichern kann, bis er ein paritätisch mitbestimmender Faktor einer starken, mächtigen, geachteten und aktionsfähigen Grossmacht an der Donau bleibt.

Es sind zwei Faktoren in der Monarchie, deren ganzes Schicksal mit der Macht und dem Glanze der Doppelmonarchie verwachsen ist, deren Existenz mit ihrer Grossmachtstellung steht oder fällt: die ungarische Nation und die Dynastie.

Es war ein grausames Spiel des Schicksals, dass gerade diese zwei Faktoren in Jahrhunderte langem Eingen vergeblich . versuchten, sich zu verstehen und eine sichere Basis harmonischen Zusammenwirkens zu schaffen. Es wurden die besten Kräfte brachgelegt oder in unnatürlichem Kampfe verzehrt; immer und immer wieder hatte das Ganze unter dem schwächenden, lähmenden Einfluss dieser Dissonanz zu leiden.

In 1867 wurde endlich die Lösung gefunden, das gegenseitige Verständnis gesichert, alle Voraussetzungen gedeihlichen, harmonischen Zusammenwirkens gefunden. Die Monarchie trat in eine neue Epoche ein, deren ganze Tragweite erst im jetzigen Weltkriege zu Tage tritt.

Endlich steht die ganze Kraft Ungarns für die Zwecke der Grossmachtstellung der Dynastie zur Verfügung und kann die Dynastie dem ungarischen Volke bei Erfüllung seines historischen Berufes fördernd zur Seite stehen. Endlich haben wir uns zu gemeinsamer Arbeit gefunden und es darf die grosse, siegreiche Wahrheit nie mehr in Vergessenheit geraten, dass diese Harmonie der Geister, diese vereinte Arbeit von Herrscher und Volk die einzig sichere Grundlage einer besseren Zukunft bildet.

1233.

Gr. Tisza Kálmánnak.

1915 augusztus 6.

la bon posta.

Kedves Kálmánom!

Köszönöm leveledet.

Szegény Lajosról nem írtam, mert olyan lényeges esemény vagy fordulat nem állott be, amit közölnöm kellett volna, jóslatba pedig, különösen ha az reménység kifejezésével jár, igazán már babonás vagyok bocsátkozni.

Állapota távozásodtól fogva lassan, de következetesen *javult*. A láz majdnem teljesen elmaradt, egy, legfeljebb két morphiumpinjekcióval nyugodtan kihúzta a napot, fájdalmai nem igen voltak, öntudata majdnem teljesen rendessé vált, úgy hogy téves képzetektől mondhatni teljesen megszabadult. Így tartott ez július 20-áig, akkor láza kicsit emelkedni kezdett, július 22-én majdnem abban az órában, amikor a királynak mondtam, hogy most már mégis merem állítani, hogy lényegesen jobban van, rázóhideget kapott & ettől fogva kedvezőtlenebb viszonyok között fluktuáló állapotban van.

Magyarozatát a dolognak tulajdonképpen nem találják. Kétszer megvizsgálták, most pedig már teljesen eltávolították a gipszet, de újabb gyenes gócba nem akadtak és említésreméltó beavatkozásra sem került a sor. Az az operáció, amit szegény Pauline¹ említhetett, abból állott, hogy az első operáció helyén a hasüreg jobb szélén lévő nyílást némileg kitágították, hogy a gennynek nagyobb lefolyást biztosítsanak.

Erre tényleg szükség volt, de az ott talált genny mennyiség egyáltalán nem magyarázta meg a közbejött lázakat, amint hogy eltávolítása nem is szüntette meg őket. Miután a láznak lényegesebb okára sehol másutt nem találtak, a csípőtájékot veszik gyanúba, de az arról tegnap készült Röntgen-felvétel nem mutat elváltozást.

Ismétlem, az utolsó két hét alatt fluktuál a helyzet, sem javuló, sem rosszabbodó tendenciája nem mutatkozik. Átlagos képe a következő: hőmérsék hol 36.5 és 38 között variál, hol körülbelül

¹ Özv. br. Radvánszky Béláné úrnő, gr. Tisza István nővére.

egy fokkal magasabb skálában; 3-szor ment rázóhideggel kapcsolatosan 39 fok fölé. Pyramidont ritkán kap, csak ha 39 felé közeledik a láz. Pulzusa normális hőfok mellett 100-110 körül van, hőfokemelkedés esetén megfelelően több 140-ig, de most is elég egyenlő és rendszeren jóminőségű. Fájdalmai nincsenek, idegessége nagyobb, mint a javulási időszakban volt, de a viláért sem olyan fokú, mint a legrosszabb időkben. Az akkor adott 30 cgr morphium helyett 8-12-vel beéri. Öntudata zavart, de kevésbé, mint amidőn te láttad. Egészen logikusan beszél a legtöbb dologról, de közben átcsap a leghihetlenebb álképzetekre. Táplálkozás elég jó, erőbeli állapota nem hanyatlik, úgy hogy bár súlyosnak és veszélyesnek tartom állapotát, a viláért sem látom olyan reménytelennek a helyzetet, mint 5-6 héttel ezelőtt.

Ilona¹ állapota csigaléptekkel javul.

Jolán² a kicsivel Kovácsiban regnál, roppant jól érzi ott magukat és Csepkó uraság³ nagyszerűen fejlődik. Éppen ma látogatnak meg másodsorra, hogy Berzeviczy ezredessel, ki nálunk ebédel, találkozhassanak. A kis majom igazán jól néz ki, jókedvű, virgonc és gyorsan fejlődik. Hihetetlen fürgeséggel tud négykézláb szaladni.

Politikai helyzetről nem sok újat írhatok. Mint gondolhatod, az oroszok elleni egyre impozánsabb arányokban kialakuló győzelmünk⁴ politikailag is érezteti hatását a nélkül, hogy már valami kézzelfogható befejezett ténnyel tudnék beszámolni.

Romániában nagy az ijedelem, de még mindig nem tudták magukat semmire elhatározni. Ebben az irányban most főleg tavalyi és idej nagy terményfeleslegeik értékesítése révén igyekezünk őket befolyásolni. Csalódtak abban a számításukban, hogy reá fogunk az ő terményeikre szorulni; most az idej nagyon jó termésen kívül 18 millió mm tavalyi felesleg (legnagyobb rész tengeri) van a nyakukon, amit sem raktározni, sem a most rendelkezésre álló vasutak segélyével elszállítani nem tudnak. Így azután nő az elégedetlenség a román kormánnyal szemben, amelynek hyper ravaszsága és ellenünk tanúsított ellenséges érzülete fosz-

¹ Gr. Tisza Istvánná úrnő.

² Gr. Tisza István menyé.

³ Gr. Tisza István unokája.

⁴ A május 2.-iki gorlicei áttörést követő nagy általános offenzíva eredményei. L. III. 1054. sz. (278. 1. *) jegyzet.

totta meg a román mezőgazdaságot a magas áron való értékesítés előnyeitől s hozta a mostani súlyos helyzetbe.

Németországgal összeállva egységesen szervezzük a bevásárlást, embereink jártak is már lent, tettek előkészítő lépéseket, de nem akarunk vásárolni, amíg ezért politikai ellenszolgáltatást nem kapunk s ha ezt kellőleg megérti az ottani publikum, remélhetőleg ellenállhatatlan nyomást fog a kormányra kifejteni.

Ennél gyorsabb eredményt remélhetünk Bulgáriában. Ott most az az impresszió, hogy komolyan akarják a csatlakozást és meglehet, hogy ezzel a szerbiaelleni végső offenzíva gyorsabban a lehetőségek sorába lép, mint remélni mertem volna.

A Dardanellák vígan állják a sarat s ma kevesebbet hall az ember a munícióhiányról, mint hónapokkal ezelőtt; aminek egyik oka azt hiszem az is, hogy nagyon sok hangulatkeltő túlzás volt a régebbi rémhírekben, másrészt pedig a németek előmunkásokat és gépeket küldöttek le s nagy arányokban kezdték meg a muníciógyártást Törökországban, úgy hogy ha nincsenek is bővében kivált a nagyobb kaliberű lőszereknek és érzik annak hátrányait, hogy takarékoskodniuk kell vele, még hosszú időn keresztül ki fogják az ostromot állni.

Az olaszok minden erejüket megfeszítve a végkimerülésig támadtak, úgy hiszem, úgy szövetségeseik, mint a belügyi helyzet nyomása alatt. Tényleg semmi eredményt nem tudtak elérni és borzasztó veszteségeket szenvedtek. Miután nagyszámú tűzérőséggel állandóan lövik hadállásainkat, fájdalom, a mi veszteségeink is súlyosak (főleg gránátsebek), de persze megközelítőleg sem olyanok, mint az olaszoké.

Isten áldjon édes Kálmánom; igyekeztem mindenről részletesen referálni. Szegény Lajosról azért nem írok gyakrabban, mert igazán roppant bajos véleményt kifejezni s épp annyira félek reményt nyújtani, mint amennyire nehezemre esik az ellenkező.

Szívből üdvözöl

szerető bátyád

István.

1234.

Br. Hazai Samunak.

1915 augusztus 7.

Kedves Barátom!

Köszönöm a felmentett egyénekre vonatkozólag eddig megküldött két iratcsomagot. Félreértések elkerülése céljából egyelőre

bátor vagyok megjegyezni, hogy bizonyára nem kerülte el figyelme-
det, miszerint csakis *a román* lakosság szempontjából van ezekre
a kimutatásokra szükségem, úgy hogy csakis olyan kiegészítő kerü-
letekből kérem azokat, amelyeknek *teteses román lakossága van*.
Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1235.

Ifj. gr. Tisza Istvánnak.

1915 augusztus 9. este.

Kedves Jó Fiam!

E percben halljuk, hogy Podmaniczky Pufi¹ ma este indul.
Sietve firkálok tehát friss híreket neked.

Jolkáék² pompásan vannak. Telefonon sok-sok csókot küld
neked és sajnálja, hogy ő már nem írhat. A kisember szemmel
láthatólag gyarapodik testi és lelki bájaiban.

Szegény Lajosról, fájdalom, nem adhatok ilyen jó híreket.
Körülbelül 10 napig tartó fluktuálás után 4-5 nap óta pozitív
rosszabbodás mutatkozik, a láz nő (39 fok fölé is), öntudata zavar-
tabb, nyugtalanság és fájdalmak fokozódnak. Most már mind
valószínűbb, hogy a csipőtájékon van e kedvezőtlen jelenségek
fészke, úgy hogy Dollingerék³ nagy operációt tartanak szükséges-
nek, amelynél csak a beteg részek feltárása fogja megmutatni, hogy
melyik csontból és minő terjedelemben kell genyedő részeket el-
távolítani. Indítványukra Eiselsberget,⁴ aki talán első élő kapaci-
tás ma Európában, konzíliumra és esetleg operáció végrehajtá-
sára meghívtuk, fájdalom, azonban csak szerdán érkezhetsz ide.

Megvallom, nem hiszem, hogy az operációt el lehessen kerülni,
akkor pedig kérdés, egyáltalán kibírja-e s ha igen, nem lesz-e béna
egész életére? *Igazán borzasztó*, mennyit kell szegény fiúnak szen-
vednie *s nekünk, akik szeretjük, mennyi újabb gondon és emóción
kell átmennünk*. Július 20-ika táján igazán minden tekintetben
olyan határozott állandó javulás mutatkozott, hogy már a legjobb
reményekkel voltam eltelve.

Szegény mamád egy állapotban van, vagy mondjuk, alig

¹ Báró P. Béla tényleges a. huszártiszt, aki vissza ment a harctérre.

² Ifj. gr. Tisza Istvánné.

³ D. Gyula sebészprofesszor.

⁴ E. bécsi egyetemi tanár.

észrevehetően javul. Agyából kiemelve lábra állítjuk s akkor kétoldalt fogva tipeg pár lépést egy kerekre helyezett karusszeléhez, amelyben a pipázóba vagy a terraszra kitoljuk. Néhány órai fennléte után fekszik újra vissza ágyába. Láz nincsen, de azért keze és főleg lába erősen meg van dagadva és főleg vállában olykor erős fájdalmai vannak.

Berzeviczy¹ nálunk ebédelt, nagyon örültem vele megismerkedni; tegnapelőtt pedig az az őrmester állított be friss hírekkel felőled, akitől valami csomagot küldtél Jolkának, azt persze továbbítottuk Kovácsiba.

A trónörökös pár itt van, ez újból nagyon jó hatást tesz mindenkire. Tegnap ebédet adtak, ma délelőtt a rokkant intézményeket nézték meg, délután a főhercegasszony elnökölt a Hadsegélyező Bizottság egy ülésén igen értelmesen és kedvesen.

A katonai helyzet – mint bizonyára tudod – kitűnő. Az olaszok semmire sem mennek, csak óriási tűzérési tömegükkel okoznak főleg gránátsebesülésekből eredő jelentékeny veszteséget. Persze ez a veszteség meg sem közelíti az övéket. Varsó és Brest-Litovsk között nagyon jól alakul a helyzet, mintha olyan débandadefélébe jutnának az oroszok, akik nehéz viszonyok között tagadhatatlanul nagy bravúrral csinálták eddig hosszú visszavonulásukat. A harctéri helyzet folytán kedvezően látszik alakulni a diplomáciai is, kész eredményről azonban nem tudok még beszámolni.

Isten áldjon, kedves jó fiam. Üdvözlöm az ezrednél lévő barátaimat, téged pedig meleg szeretettel zár szívéhez

Atyád.

1236.

Gróf Mikes Árminné, Bethlen Tima grófnőnek.

1915 augusztus 10..

Kedves Tima!

Kérdéseidre a következőket válaszolom: 1. a rokkantak államsegélyét akkor lehet megállapítani, amidőn tényleg felülvizsgáltattak és elbocsáttattak. Addig, amíg azt valóságban meg nem kapják, tovább járhat a családtagok számára eddig folyósított államsegély.

2. A merev tagokkal már elbocsátott katonákat természetesen

¹ B. Béla ezredes, a harctéren együtt szolgált T. I. fiával.

utókúrába fogjuk venni. Most folyik ezeknek az összeírása és rajta leszünk, hogy mihamarább reájuk kerüljön a sor. Fájdalom, minden erőlködésem dacára még mindig nem tudtam a kívánt 6000-es létszámot elhelyezni és elsősorban azokat vesszük elő, akiknél éppen most van itt az utókúra ideje, úgy hogy gyors és lehetőleg teljes eredményt remélhetünk. Nagy örömömre szolgál, hogy aránylag nagy percent *teljesen meggyógyulva* hagyja el az intézetet.

3. Ami a hazabocsátott és utókezelésen még át nem ment rokkantakat illeti, ezeknél tovább folyósítani lehet a családtagok segélyét. Ha pedig segélyre jogosult családtagok nincsenek vagy általában ezen az úton megélhetésüket nem lehet biztosítani, a főispánok terjesztik fel őket a Hadsegélyző Bizottsághoz, amelynek erre a célra van külön alapja. Erre vonatkozólag még június hóban intéztem körlevelet a főispánokhoz. Ezzel adtam meg a választ negyedik kérdésedre is.

Isten áldjon édes Timám, mindig szíves-örömet áll rendelkezésedre

vén couzinod *Tisza István*.

1237.

Kirchner Hermann altábornagynak.

1915 augusztus 10.

Kegyelmes Uram!

A szoborfelavatási ünnepély¹ programját megbeszéltük Hazaival. Mindketten abban a nézetben vagyunk, hogy azt lényegesen egyszerűsíteni kell.

Arra kérjük tehát, szíveskedjék a három első, továbbá a 9., 10., 13. és 14. számot elhagyni. A himnusz meghallgatása után következnek az egyetlen beszéd, amely indokolt volna. Ennek megtartására a hercegprímás Ő Eminenciáját lehetne felkérni. Ez a beszéd felavató és egyúttal áldó beszéd jellegével bírna.

Meg kell még jegyeznem, hogy nem egészen tudjuk, hogy miféle küldöttségek lebegnek kegyelmes uram szemei előtt, mert hiszen ilyen alkalomra küldöttségeknek kiküldése nem látszik indokoltnak.

Igaz tisztelettel vagyok kegyelmes uram

őszinte híve *Tisza*.

¹ A nemzeti áldozatkészség szobrát állították fel.

1238.

Károly István főhercegnek.

Den 10. August 1915.

Kaiserliche und Königliche Hoheit!

Falls es zutreffen sollte, dass wir bei der Enthüllung des vom Kriegsfürsorgeamte initiierten Kriegerdenkmals die Ehre haben werden, Euere Kaiserliche und Königliche Hoheit in Budapest zu sehen, erlaube ich mir ehrfurchtsvoll anzufragen, ob es Euerer Kaiserlichen und Königlichen Hoheit genehm wäre, eventuell am Nachmittag desselben Tages die Präsidenten und Vizepräsidenten der Sektionen unseres Kriegsfürsorge-Ausschusses zu einer Konferenz einzuladen, bei welcher Gelegenheit über das bisher Geschehene Bericht erstattet werden könnte.

Sollten Euere Kaiserliche und Königliche Hoheit geruhen auch die im Interesse der amputierten und gelähmten Soldaten errichteten Anstalten zu besichtigen, um sich des inzwischen gemachten Fortschrittes überzeugen zu wollen, so würden wir selbstredend mit der grössten Freude zur Verfügung stehen.

Indem ich die weiteren Befehle Euerer Kaiserlichen und Königlichen Hoheit zu erbitten die Ehre habe, bitte ich den Ausdruck meiner tiefsten Ehrfurcht gnädigst entgegennehmen zu wollen,

Tisza.

1239.

Br. Buriánnak.

1915 augusztus 11.

Kedves Barátom!

A szászoknak szóbahoztam, hogy berlini kormánykörökben Korodi és Brandsch¹ a magyar-németség nevében agitálnak a románoknak adandó kedvezmények kérdésében és tüntetnek fel a románok elnyomói gyanánt bennünket. Ők vállalkoztak rá, hogy ennek ellensúlyozására jelentékenyebb vezetőembereik érintkezésbe lépnek tekintélyes németországi ismerőseikkel s ez ígéret következtében kaptam a csatolt három levelet, amelyek közül a Harnacknak² szólót Teutsch Frigyes püspök, a másik kettőt pedig Schullerus Adolf nagyszebeni szász pap írta.

¹ Korodi (Lutz) volt erdélyi szász tanító és B. Rudolf akkor szász nemzeti-ségi o. k. Mindketten magyar gyűlöletből Németországban éveken át hamis híreket terjesztettek.

² Adolf v. Hamac k világhírű berlini egyháztörténetíró.

Tekintettel a cenzúrára, nem küldhetik el leveleiket postán és én vállaltam el, hogy azokat a címzettek kezébe juttatom. Azzal a kéréssel alkalmatlankodom tehát, hogy e leveleket berlini nagykövetségünk útján rendeltetési helyükre juttatni méltóztassál.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*,

1240.

*Melczer Vilmos o. k.-nek.*¹

1915 augusztus 11.

Kedves Barátom!

4-én kelt szíves soraidat megköszönve az ahhoz csatolt három levelet rendeltetési helyére juttattam. Azt a törekvéseket, hogy kellő felvilágosítással ellensúlyozzátok Németországban az egyes oda vándorolt németek által is propagált magyarellenes hajsztát, köszönettel fogadom és jövőre is készséggel fogom előmozdítani.

Természetesen a leveledben említett konkrét eszme megbeszélésére is készséggel állok rendelkezésedre.

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híved *Tisza*.

1241.

Br. Szentkereszty Béla főispánnak Sepsiszentgyörgy.

1915 augusztus 11.

Kedves Barátom!

Augusztus 3-án kelt szíves soraidból nem tudom jól kivenni, mit követnek el a sószezei és magyarbodzai románok és mit értesz erősebb eszközök alkalmazása alatt?

Addig is, amíg erre vonatkozólag precízebb tájékozást adni szíves volnál, megjegyzem, hogy a törvényes megtorló lépéseket meg kell minden olyan egyénnel szemben tenni, akivel szemben arra elegendő alapot nyújtó, komoly konkrét támpontok merülnek fel. Puszta híresztelés, besúgás és kellő pozitív alappal nem bíró gyanúsítás alapján azonban sohasem kell nyugtalanító vagy zaklató rendszabályokat alkalmazni, amelyek – kivált ha ártatlankat érnek – minden vonatkozásban csak kárt okoznak.

Érdekllek várja bővebb információdat és szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

¹ Akkor a szász nemzetiségű magyar o. k.-k. vezére. V. ö. 1239. sz.

1242.

Br. Buriánnak.

1915 augusztus 11.

Kedves Barátom!

Mellékelve visszakérőleg küldöm a Strausz¹ egyik emisszáriusának, Dada Jánosnak, Bodához² adott jelentését. Ne olvasd el az egészet, de vess a vörös plajbasszal aláhúzott részre egy pillantást. Talán nem árt, ha tudod berlini beszélgetéseid előtt, hogy ezek a *magántudósok* ilyen módon fontoskodnak a követeinkkel való érintkezéssel.

Bodát a trónörökös pár ittléte most teljesen leköti, úgy hogy egyelőre csak annyit mondtam, hogy se Dadát, se Strauszt ne hagyja visszamenni. Jövő héten majd megtörténik az általad is kívánatosnak jelzett megijesztés.

Szívből üdvözl

igaz híved *Tisza.*

LEVELEK HADRAKELTEK CSALÁDTAGJAI ÉRDEKÉBEN.

1243/a.

Prónay Mihály főispánnak³ (Nógrád).

1915 augusztus 11.

Kedves Barátom!

Ne vedd kicsinyességnek, ha visszatérek György János cécei és Bukta István bujáki lakosok segélyügyére. De tapasztalásból tudom, hogy a mi közigazgatásunk (különösen a jegyzők nagy részének eljárása) sehol sem olyan gyarló és laza, mint ahol ügyefogyott szegény emberek gondozásáról van szó. Másrészt pedig nemcsak az államnak, de a vármegyének is becsületbeli kötelességét látom abban, hogy éppen ezeknek az embereknek az ügyét hatékonyan felkarolni igyekezzék s a helyi közegek beérkező jelentéseinek alaposágáról meggyőződjenek.

Ezért nem tudok megnyugodni, sem abban a jelentésben, hogy György János nem tett panaszt; mert hiszen a panaszt tényleg nem ő tette, hanem a hadrakelt családtagja panaszkodott, hogy

¹ V. ö. 1230. sz.² Boda Dezső budapesti rendőrkapitány.³ 1915 aug.-ban több más főispán is kapott hasonló szövegű levelet.

otthon hagyott hozzátartozói nem kapnak segílyt. A kérdés tehát nem az, panaszkodott-e vagy sem, hanem az, van-e igénye segílyre vagy sem.

Bukta Istvánra nézve pedig szintén nem elégít ki az a jelentés, hogy pótlólag felvétellett, mert ha járt neki segíly, miért nem vételtt fel akkor, amidőn bevonult?

Nagyon kérlek édes barátom, hogy teljes gonddal, éberséggel és alapossággal járd utána ezeknek a dolgoknak és tégy róla komoly admonitíóval és ha kell megtorló intézkedésekkel is, hogy a jegyzők lelkiismeretesen, buzgón és részrehajlatlanul teljesítsék ezirányban is kötelességüket.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1243/b.

Br. Szentkereszty Béla főispánnak (Háromszék).

1915 augusztus 12.

Kedves Barátom!

Megütközéssel értesültem róla, hogy a hadrakeltek családtagjainak államsegélyénél még mindig nem lett az eredetileg 80 fillérben megállapított átlagos kereset felemelése az egész vonalon keresztül. Azonnal a pénzügyminiszter úrhoz fordultam, a ma vett értesülésem szerint úgy a pénzügyi, mint a közigazgatási hatóságok a legrövidebb idő alatt meg fogják kapni a megfelelő utasításokat.

Arra kérlek édes barátom, *tégy róla*, hogy ezek az utasítások az összes esetekben nyomban végrehajtassanak.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1243/c.

Simontsits Elemér o. k.-nek, a Hadsegélyző Bizottság alelnökének.

1915 augusztus 17

Kedves Barátom!

Mellékelt levél egy olyan példát tüntet fel, amelyenre az államsegélyre igénnyel nem bíró családtag segélyalapját megalkottuk. E levél írói elnyomorodott munkaképtelen emberek, akiket hadba-vonult testvérük segélyezett. Eddig öreganyjuk segélye révén kaptak valami csekélységet, most már attól is elestek.

Nem tudom, ment-e már ki valami utasítás az ilyenek segélyezése tárgyában. Ha igen, úgy légy olyan jó e levelet a városnak át-küldeni, ellenkező esetben pedig mihamarább beszéljük meg a kibocsátandó általános utasítás dolgát s legyünk rajta, hogy ez a segélyezés kezdetét vehesse.

Szívből üdvözl

igaz híved *Tisza.*

1243/d.

Gr. Mikes Árminné úrnőnek.

1915 augusztus 15.

Kedves Tima!

Kétségbejítő, hogy Háromszékben nem akarják a rendeleteket megérteni és becsületesen végrehajtani.

A 130,000. számú pénzügyminiszteri rendelet 13. és 14. §-ából világosan következik, hogy annak a katonának családtagjai, akit szabadságra hazaeresztenek, mert megsebesült vagy megbetegedett, még ha ez a szabadság egy hónapnál hosszabb időre terjed ki is, nem vesztik el államsegélyüket. E szerint ha becsületesen hajtják végre a szabályt, szó sem lehet arról, hogy másnak elvegyék államsegélyét, mint akit rokkantnak jelentettek ki és véglegesen kiszuperáltak. Mondd meg a főszolgabírónak, hogy van szabály, van-rendelet, csak ember kell, aki megértse.

Ezekre vonatkozólag a honvédelmi miniszter adott ki hónapokkal ezelőtt egy rendeletet. Dátumát és számát utólag megküldöm, amely szerint amennyiben végleg kiszuperált rokkantnak családtagjai államsegélyt élveztek és arra most is reá vannak szorulva, a hatóság meghagyja nekik ezt az államsegélyt mindaddig, amíg rokkantsági ellátásban nem részesülnek.

Végül olyan rokkantaknak, akiknek családja eddig nem kapott államsegélyt, de akik segélyezésre szorultak, a főispán előterjesztésére a Hadsegélyző Bizottság utalványoz ki ideiglenesen annyi segélyt, amennyi az ő végleges államsegélyük lesz. Ezt júniusban közöltem a főispánokkal, nem tehetek róla, ha mindez papiroson marad.

Ami továbbá az özvegyeket és árvákat illeti, mindaddig, amíg a bevonult családfenntartó halála a belügyminiszter által hivatalosan megállapítva nincsen, ezeket nem lehet özvegyeknek és árváknak tekinteni, tehát nem szabad segélyüket elvenni. Hiszen a

veszteséglajstrom és a Vöröskereszt értesítései is csak olyan híresztelés, amely nagyon sokszor alaptalannak bizonyul.

Végül a napisegélyek felemelése dolgában végrevalahára kiement egy általános honvédelmi miniszteri rendelet az összes hatóságokhoz s a pénzügyminiszter is utasítja a pénzügyigazgatóságokat.

Fegyelmi vizsgálatot fogok az ellen kérni, aki tovább is akadályokat gördít e dolog útjába.

«Írtam mérgemben», ahogy Hazafi Verai János mondja.

Isten áldjon édes Timám, meleg szeretettel üdvözl

vén cousinod *Tisza István.*

1243/e.¹

Br. Szentkereszty Béla főispánnak.

1916 március 10.

Kedves Barátom!

A hadisegélyekre vonatkozó leveleddel egyidejűleg kapom azt az értesítést, hogy Zabola és Páké községek államsegélyben részesülő lakosai máig is a 80 filléres maximum alapján kapják az államsegélyt, mert az államsegélyek felemelésére vonatkozó változási kimutatás még mindig elintézetlenül hever.

Csak hosszas utánjárás után, amely alatt mint a nekem megmutatott korrespondenciából is láthattam, egyik hatósági közeg a másikra kente a hibát, végre megállapíthattunk annyit, hogy egy változási kimutatás elveszett, egy második pedig január 26-án került elő a pénzügyigazgatóság irattárából. Dacára annak, hogy erről a pénzügyigazgató a kovásznai főszolgabíróat még január 26-án azzal értesítette, hogy a kimutatást elintézve küldje el a kovásznai adóhivatalhoz, a felmerült segély tényleges folyósítása máig sem történt meg.

Ilyen *felháborító* rendetlenségek láttára, megvallom, csodálkozással tölt el az a megelégedés, amely a háromszékmegyei állapotokat *illetőleg* leveledből kisugárzik. Engemet valósággal *felzaklat az a tény*, hogy több mint egy évvel a 80 filléres *botrányos* maximális határ felemelésére vonatkozó kezdeményezésem után még mindig vannak szerencsétlen családok, amelyek a mai drágaságban

¹ L. 124.3/6.

is erre a 80 fillerre vannak utalva és mélyen bánt az a nembánomság és közöny, amelyet az érdekelt hatósági szervek sok hadrakelt derék magyar ember családjának az ő hanyagságuk okozta nyomorával szemben tanúsítanak.

Az a hatóság, amely ilyen kevés érzékkel bír legnemesebb és legszebb kötelességeinek teljesítése iránt, amelyben ilyen kevésséől annak a tudata, hogy a nép és különösen az ügyefogyottak gondviselőjéül van odaállítva, valóban nem érdemli a hatóság nevét.

Nagyon komolyan kérek, légy szíves – de nem papiroson, hanem a valóságban – gondoskodni róla, hogy ennek a botránynak vége legyen, az illető családok felemelt segélyüket visszamenőleg megkapják s mindazok, akiket mulasztás terhel ebben a dologban, értesüljenek róla, hogy eljárásukat a legsúlyosabban elítélem.

A kiutalások tényleges megtörténtéről mielőbbi szíves értesítéset kérve szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1243/f.

Teleszky Jánosnak.

1916 március 10.

Kedves Barátom!

Nagyon restellem, hogy megint a háromszéki államsegélyügyekkel kell alkalmatlankodnom, de igazán felháborító az ottani pénzügyigazgatóság eljárása. Még januárban közölted velem, hogy az összes régi segélyek a korábban megállapított 80 filléres maximumról az 1 K 20 f-esre felemeltettek, amivel szemben arról kellett meggyőződnöm, hogy legalább is Zabola és Pákó községben még most sem kapták meg az illetők a felemelt államsegélyt.

Amint a nekem bemutatott iratokból kitűnik, az idevonatkozó változási kimutatások elhanyagódtak. Hónapokon át senki sem törődött velük. Mikesek ismételt sürgetése után végre kisült, hogy azok a pénzügyigazgatóságnál tévedésből irattárba tétettek s a pénzügyigazgató január 23-án arról értesítette a kovásznai járás főszolgabíróját, hogy azokat most már elintézve küldte el a kovásznai adóhivatalhoz.

A valóság az, hogy ezek máig sem kerültek a politikai hatósághoz vagy a községhez vissza s a pénzügyigazgatóságnál Mikes titkárnak február 26-án újból azt a felvilágosítást adták, hogy ők változási kimutatásról nem tudnak semmit.

Kedves barátom, tudom nagyon jól, hogy a pénzügyigazgatóságok erősen meg vannak munkával terhelve. Azt is tudom, hogy sokan kaptak államsegélyt, akiknek nem volt rá szükségük. De mindez a sepsiszentgyörgyi pénzügyigazgatóság eljárását nem mentheti és mitsem von le abból a szomorú tényből, hogy legalább is két községnek összes segélyre szorult jogosultjai ezt az egész telet is a botrányos 80 f-es maximum alapján megállapított segélyvel nyomorogták végig, s az az egész mód, amellyel Háromszékben a segélyfelemelés kérdését több mint egy év óta kezelték, a legszomorúbb világot veti az ottani állapotokra s arra a felfogásra, amellyel úgy a politikai, mint a pénzügyi igazgatás szervei hivatásukról és kötelességükről bírnak.

Nagyon kérlek vizsgáld meg erélyesen a dolgot és tegyél róla, hogy *e botrányos* állapotok megszűnjenek és ne ismétlődjenek. Milyen lehet a helyzet általában a megyében, ha abban a két községben, ahol a legnagyobb birtokosnak igazán okos, művelt, energikus felesége ^x kezébe veszi a dolgot, egy év alatt így nem tud eredményt elérni?

Szívből üdvözl

igaz híved *Tisza*.

1243/g.

Prónay Mihály főispánnak.

1916 március 14.

Kedves Barátom!

Március 13-án kelt leveledet megköszönve arra figyelmeztetlek, hogy az államsegélyeknek a tavaszi munkák megindulásával egyidejűleg tervezett redukciójánál nagyon vigyázva kell eljárni és csak azoknak kereseti lehetőségét venni tekintetbe, akik személyes állapotuk és családi viszonyaiknál fogva tényleg keresetképesek.

Így nem helyeselhetném azt, hogy előrehaladott terhességben lévő, vagy csecsemővel vagy akár apró gyermekkel bíró asszony államsegélye megvonassák. Míg egészen helyes, ha gyermektelen asszonyok vagy olyan nagyobb gyermekek államsegélye a gazdasági munkaidő alatt beszünttetetik, akik tavasz kezdetével testi fejlettségüknek megfelelő gazdasági munkában keresethez juthatnak.

Csak azután arra legyen gondod, hogy ezek a gazdasági kereset

¹ Gr. Mikes Árminné úrnő.

megszűntével újból felvétessenek segélyezésre s hogy akkor a segély megállapítása ne húzódjék hónapokig, mert különben magában véve helyes eszméd a végrehajtásban ismét nagyon sok méltatlan szenvedést fog azokra háritani, akikről a törvény gondoskodni kíván s akiknek a nyomortól való mentesítését *igazán a nemzeti becsület kívánja.*

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1243/h.

Buckinich Györgynek. Tábori posta.

1916 március 25.

Tisztelt Uram!

Ha neje tényleg csak azért nem járt munkába, mert családjában súlyos beteget kellett ápolnia, igazolja, hogy ez ok megszűnte után újból munkába lépett s akkor a kerületi előljáróság bizonyára méltányosan fogja ügyét elbírálni.

Legyen róla meggyőződve, hogy a hadrakeltek családtagjainak ellátása úgy az egész kormánynak, mint különösen nekem is állandó gondoskodásom tárgya. Mindent elkövetünk, hogy a törvényben megengedett mértékig segélyben részesüljön mindenki, aki arra reászorult. Fájdalom, azonban olyan sok szomorú példáját láttuk annak, hogy a segélyezés munkakerülésre ösztönzött némelyeket, miszerint ennek folytán gondoskodnunk kellett arról, hogy csak olyanok részesüljenek segélyben, akik ezt henyélésre nem használják fel.

Amint önöknek a harctéren, úgy az itthonmaradottaknak a gazdasági életben erejük teljes megfeszítésével, fokozott önfeláldozással kell a *veszélyben forgó haza* ügyét szolgálniuk.

Minden jót kíván

Tisza.

1243/i.

Bartal Aurél főispánnak, Pozsony.

1916 március 31.

Kedves Barátom!

Meggyőződtem róla, hogy az 1914-ben 100,000. és 130,000. sz. a. kiadott P. M. rendeletek csak a Pénzügyi Közlönyben tétettek közzé. Ez mindenesetre enyhíti azon tény horderejét, hogy a ren-

deletek tartalmát a közigazgatási hatóságok nem ismerték és túrték, hogy a pénzügyigazgatóság a 130,000. sz. rendelettel világosan ellentétben járjon el.

De csak enyhíti és nem magyarázza meg, mert kétségtelen dolog, hogy mindazoknak, akiknek szerep jut az 1882. évi XI. t.-c. végrehajtása terén, meg kellett volna szerezniök és tanulniok az erre vonatkozó rendeleteket s amint a pénzügyigazgatóság egy előttük ismeretlen pénzügyminiszteri rendeletre hivatkozott, annak egész tartalmáról hiteles tudomást kellett volna szerezniök, úgy hogy ne vedd rossz néven édes barátom, ha ebben a tekintetben adott magyarázatodat kielégítőnek nem tartom s azzal szemben kénytelen vagyok megjegyezni, hogy neked gondoskodnod kellett volna róla, hogy a pénzügyminiszter a maga hibás felfogását a foszolgabírákra, községi előljáróságokra és helyi bizottságokba bele ne önthesse.

Nagyon különösen hat reám egy olyan hivatalos jelentés, amely szerint egy pénzügyi segédtitkár úr a havi átalányösszegben való segélyezést elrendelheti, a segélyösszegeket önkényesen le-szállíthatja stb., stb. s ebbe az egész vármegye a községi jegyzőtől a főispánig belenyugszik.

Igen kérek, légy szíves haladéktalanul gondoskodni róla, hogy a segélyösszegek megállapítása szabályszerűen és különösen a 130,000/914. sz. rendelet 125. §-a utolsóelőtti bekezdésének rendelkezései szerint történjék.

Szívből üdvözl

igaz híved *Tisza*.

1244.

Br. Buriánnak.

1915 augusztus 12.

Kedves Barátom!

Az Auffenberg-ügy¹ utolsó fordulata nagyon kellemetlen mindnyájunkra, akik az általános kormányzat felelőségében osztozunk. Nem tudom, neked adtak-e bővebb információt felőle, én egy sort se kaptam a sajtónak küldött kommunikén kívül, amely pedig teljesen érthetetlen, mert hiszen, ha fel kellett is őt az alól a vád alól menteni, hogy a monarchia biztonságát veszélyeztette,

¹ L. 1402. sz.

az a tény, hogy *tőzsdejáték elősegítése céljából államtitkokat elárult*, feltétlenül büntetendő cselekmény is s a legerősebb támadásnak tesszük ki magunkat, ha ilyen üzelmeket megtorlás nélkül hagyunk.

Arra kérek tehát, légy szíves az általános miniszteri felelősség szempontjából érdeklődni a dolog iránt s engem alkalmilag bővebb információban részesíteni.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1245.

Gr. Stürgkh Károlynak.

Den 14. August 1915.

Hochverehrter Freund!

Bei Anlass des gestrigen Ministerrates haben wir die Frage des «Kriegskreuzes für Zivilverdienste» im Schoosse der Regierung noch einmal besprochen und es deckt sich die hiesige Auffassung mit derjenigen der österreichischen Regierung darin vollständig, dass Auszeichnungen gegenwärtig nur an im öffentlichen Dienste stehende Personen verliehen werden sollen.

Es soll hiebei die Verleihung des Kriegskreuzes die Eegel bilden, eine Ausnahme jedoch in solchen Fällen gemacht werden können, wo im Allgemeinen sehr verdienstvolle Beamte eine ihren Bangverhältnissen entsprechende andere Auszeichnung noch nicht bekommen haben. Bei solchen könnte diejenige Auszeichnung zur Anwendung gelangen, welche ihnen nach der bisherigen Praxis gebührt.

Ich hoffe, dass wir uns in dieser Auffassung im Einklänge mit der k. k. österreichischen Regierung befinden.

Genehmige, hochverehrter Freund, den Ausdruck meiner vorzüglichen Hochachtung.

Tisza.

1246.

Br. Buriánnak.

1915 augusztus 14.

Kedves Barátom!

Miután Czernin ismételve visszatér reá, hogy Romániából nagy arányokban hoznak be gabonát¹ és tengerit kocsikon

¹ V. ö. 1229. sz.

Magyarország területére, megjegyzem, hogy augusztus 1-től 9-éig összesen 14,000 mm-t hoztak át ilyen módon a határon. Tehát olyan csekély mennyiséget, amely a szóbanforgó nagy készletekkel szemben egyáltalán nem játszik szerepet.

Elrendeltem, hogy a forgalomról sűrű időközökben kapjak telefon és távirati jelentéseket s abban a helyzetben leszek, hogy koronként a hiteles adatokkal szolgálhassak.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

A KIEGYEZÉSI TÁEGYALÁSOK ELŐKÉSZÍTÉSE.

1247/a.

Br. Ghillány Imre földművelésügyi miniszternek.

1915 július 27.

Kedves Barátom!

A kereskedelmi minisztériumban tartott interminiszteriális konferenciának a külkereskedelem viszonyaira vonatkozó memoranduma arról győzött meg, hogy a teljesítésre váró feladatoknak ebben a memorandumban meglehetősen nebulózan jelzett sorrendje circulus vitiosusba vezet és csakis kereskedelempolitikai tehetetlenségünket eredményezné.

Az az elvi kérdés, hogy a békekötés alkalmával Németország és a monarchia két állama közötti praeferenciális vámok lehetőségét biztosítsuk, az egyedüli, amiben állást foglalhatunk Ausztriával való viszonyunk tisztázása előtt, mert hiszen Németországgal életbe léptethetjük a különbözeti vámok intézményét, akár közös vámterületet alkotunk Ausztriával, akár a külön vámterület álláspontjára lépünk. Egyéb tekintetben lehetetlen érdemleges munkát végeznünk a külfölddel, amíg Ausztriával meg nem egyeztünk.

Az emlékirat által kontemplált félmegegyezés Ausztriával, t. i. olyan megegyezés a főbb elvekre nézve, amely a későbbre maradó részletes tárgyalások számára még az önálló vámterület fegyverét is kezünkben hagyja, gyakorlatilag elképzelhetetlen valami s a külpolitikai akció szempontjából képtelenség, mert hiszen magától értetődőleg egészen más tartalma lenne a külföldi államokkal való megegyezésünknek külön vámterület, mint közös vámterület esetén.

Ha másként nem megy, bizonyos részletkérdések végleges megoldását Ausztriával hagyhatjuk későbbre, azokat a főkérdéseket azonban, amelyekről a kiegyezés létrejötte s a közös vámterület további fenntartása függ, meg kell oldanunk, az ezekre vonatkozó kiegyezést Ausztriával meg kell kötnünk, mielőtt érdemleges megállapodásra juthatnánk a külfölddel. Mindaddig, amíg Ausztriával a közös vámterület kérdését el nem intéztük, mindenféle vámpolitikai eszmecsere, amelyet más állammal folytatunk, csak előzetes puhatólódzás jellegével bírhat.

Nézetem szerint tehát *az Ausztriával rendezendő főkérdések elintézése* a legelső és legsürgősebb feladat, amellyel a háborús helyzetben rejlő nehézségek dacára meg muszáj birkóznunk, ha azt nem akarjuk, hogy akkor, amidőn az összes nagyhatalmak döntő kereskedelempolitikai tárgyalásainak időpontja bekövetkezik, óriási nagy kárunkra tehetetlenül álljunk velük szemben.

Azt hiszem tehát, hogy gondoskodnunk kellene róla, miszerint egy pár tisztviselő, akinek munkája elsősorban esik latba, időt nyerjen az osztrák kiegyezéssel való intenzív foglalkozásra s bizonyos előzetes direktívák után utasítanunk kellene őket, hogy haladéktalanul lássanak a gyakorlati munkához és formulázzák meg Ausztriával szemben felállítandó konkrét követeléseinket. Ugyanerre kellene felkérnünk az osztrák kormányt is.

Arra kérek, hogy ennek az ügynek s különösen a követelések körébe felveendő főbb kérdéseknek megbeszélése céljából Teleszkyvel és Harkányival együtt, akikhez ugyanezt a kérést intézem, pénteken délután 4 órakor felkeresni méltóztassál.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1247/b.

Gr. Stürgkh Károlynak.

Den 14. August 1915.

Hochverehrter Freund!

In Beantwortung Deines soeben erhaltenen hochgeschätzten Schreibens vom 13. August habe ich die Ehre mitzuteilen, dass ich demselben vollinhaltlich beipflichte und hoffe in kurzer Zeit in der Lage zu sein, Dir diejenigen wesentlichen Punkte bezeichnen zu können, welche Gegenstand der jetzigen Ausgleichsverhandlungen sein müssten.

Es wäre nämlich laut hiesiger Auffassung dringend diejenigen Fragen zu ordnen, deren Bereinigung eine Voraussetzung der Erneuerung des Ausgleiches bilden würde. Ist über diese hoffentlich nicht zahlreichen wichtigen Gegenstände das Einvernehmen zwischen beiden Eegierungen erzielt, so könnte bezüglich der anderen Fragen beschlossen werden, dass in Betreff derselben der jetzige statusquo aufrechterhalten bleibt, wenn wir uns im späteren Verlauf der Verhandlungen über eine Änderung nicht einigen können.

Es wäre hiemit das Zustandekommen des Ausgleiches und dadurch unsere Aktionsfähigkeit dem Auslande gegenüber gesichert und doch die Möglichkeit gewährt, den grossen Komplex der mit dem Ausgleich verbundenen Detailfragen in aller Ruhe studieren und durchberaten zu können, was jedenfalls ein gemeinsames Interesse beider Compaciscenten ist.

Genehmige, hochverehrter Freund, den Ausdruck meiner vorzüglichen Hochachtung.

Tisza.

1248.

Br. Harkányi Jánosnak.

1915 augusztus 17.

Kedves Barátom!

Felvidékiektől arról értesülök, hogy a postacenzurát a katonaság ma is változatlanul ugyanazon területen tartja fenn, amelyet az orosz invázió idejében életbeléptetett. Nem lehetne-e valami változást kezdeményezni s legalább kísérletet tenni arra, hogy a közönség e zaklatástól szabaduljon?

Szívből üdvözl

igaz híved *Tisza.*

1249.

Gr. Stürgkh Károlynak.

Den 17. August 1915.

Hochverehrter Freund!

Ich erlaube mir Deine Aufmerksamkeit auf den Artikel des Wiener Universitätsprofessors Bernatzik, «*Neues über die Pragmatische Sanktion*» zu lenken, welcher in der wissenschaftlichen Zeitschrift des genannten Herrn erschienen ist.

Es ist dies ein 80 Seiten langes, wirklich unter jeden wissen-

schaftlichen Niveau stehendes gehässiges Pamphlet, welches nicht nur einen jeden Ungarn, sondern überhaupt einen jeden Freund der Wahrheit und erster wissenschaftlicher Kultur auf das Unangenehmste berühren muss.

Es fällt mir nicht ein Dich für solche Misstöne verantwortlich machen zu wollen. Ich weiss ja sehr wohl, dass das Schädlichste und Dummste über unsere staatsrechtlichen Verhältnisse ist stets von Professoren geschrieben worden. Ich frage mich nur, könnte nicht aus österreichischer Feder irgend etwas erscheinen, was einen sympatischen und wahrheitsgetreuen Ton in die Behandlung dieser Fragen bringen und den gemachten Schaden wettmachen könnte? Es wäre wirklich ein Dienst, den Du der Sache der Gemeinsamkeit erweisen würdest, wenn es gelänge, irgend eine geeignete Person zur Lösung dieser Aufgabe zu finden. Nichts fördert so sehr die Tendenzen unserer Unabhängigkeitspartei, als diese zentralistische Eabulistik.

Genehmige, hochverehrter Freund, den Ausdruck meiner vorzüglichen Hochachtung.

Tisza

1250.

Teleszky Jánosnak és br. Ghillány Imrénék.

1915 augusztus 17.

Kedves Barátom!

A hadműveletek okozta pusztítások révén egyes közép- és nagybirtokosok is olyan helyzetbe jutottak, hogy teljesen képtelenek lesznek gazdálkodásuk fonalát felvenni és okvetlenül tönkretutnak, ha egy vagy más formában segítségükre nem megyünk.

Megfontolandó volna, nem kellene-e a gazdálkodás folytatására feltétlenül szükséges *minimális* összeget ilyen helyzetben levő eladósodott birtokosoknak betáblázás mellett kamatmentes kölcsönként rendelkezésére bocsátani.

E tárgyban írok [ad I. és II. Teleszkynek és Ghillánynak] is s arra kérek, méltóztassatok a dolog felől gondolkozni, hogy azután hárman megbeszélve azt, megállapodásra juthassunk benne. A netalán elhatározott segélyakciót a jövedelmi adóalapból lehetne végrehajtani. A dolog kivitele *igen nagy* óvatosságot igényel, más-

résről pedig sürgős volna, mert ha egyáltalán csinálunk valamit, most az őszi munkálatok küszöbén kellene azt megtenni.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1251.

Gr. Mailáth József főrendiházi tagnak.

1915 augusztus 17.

Kedves Barátom!

A Vöröskereszt kitüntetésekkel kapcsolatos leveleidre értesítek, hogy ezekre a kitüntésekre semmi ingerenciánk nincsen. Ezeket a Vöröskereszt főprotektorátusa intézi s a belügyminiszter mindössze hozzá intézett közvetlen kérdésre szolgáltatott bizonyos adatokat vagy felvilágosításokat. Azt a kérdést, hogy ki minő kitüntetést kapjon, teljesen a kormánytól távolálló tényezők döntik el s miután olyan kitüntetésről van szó, amelynek *állami jellege nincsen* s amelyre a kormány felelőssége ki nem terjed, nem is nyúlhatunk ebbe a darázsfaszekbe.

Természetesen ez nem teszi azt, hogy annak idején egyéb kitüntetésekre fel ne terjesszük azokat, akik a háború tartama alatt igazán kiváló működést fejtettek ki és légy róla meggyőződve, hogy az általad említett körülmények sem kerültek el figyelmünket.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1252.

Gr. Stürgkh Károlynak.

Den 19. August 1915.

Hochverehrter Freund!

Ich bitte es nicht als unschickliches Drängen zu betrachten, wenn ich im Anschluss an unsere letzte Besprechung mit der Bitte belästige, die endgültige Stellungnahme der k. k. österreichischen Regierung in Betreff der Remunerationen an Eisenbahnbedienstete möglichst bald mitteilen zu wollen.

Die Situation gestattet es nämlich nicht, dass wir die Sache unserem Personal gegenüber lange in der Schwebe lassen. Sollte die k. k. österreichische Regierung zu unserem Bedauern nicht geneigt sein, in die Verrechnung dieser Remunerationen auf den

Mobilisierungskredit einzuwilligen, so müssen wir das Notwendige ohne Zeitverlust auf eigene Kosten veranlassen.

Genehmige, hochverehrter Freund, den Ausdruck meiner vorzüglichen Hochachtung.

Tisza.

Távirat és levélváltás a Romániában beállható kormányváltás tárgyában.

1253.

I. A bukaresti követ a magyar miniszterelnöknek.

TÁVIEAT.

Feladatott Sinaia, 1915 augusztus 19. este 8 6. 9 p.

Miniszterelnök Úrnak.

74.

Budapest.

Geheim.

Marghiloman fragte mich, ob ich ihm versichern könne, dass die grossen Konzessionen an unsere Rumänen gegeben würden, wenn er ans Euder käme und betonte, dass er neben von Euer Exzellenz Versprochenen noch grossen Wert auf die den hier weilenden Rumänen zu gebende Immunität und auf Aufhebung Apponyi'schen Schulgesetzes legen würde.

Ich erwiderte in dem von Dir gewünschten Sinne, dass Konzessionen rein interne Frage sei, die sich nicht nach Rumänien richten könne, dass ich aber überzeugt bin, dass Flüchtlingen versprochene Konzessionen geben wirst, wenn der Moment gekommen erscheint.

Streng geheim beifüge ich, dass ich dankbar wäre, wenn das Allerhöchste Handschreiben gleichzeitig mit einem eventuellen Eegierungswechsel erschienen und dass ich auch Immunität unterstütze, mit Ausnahme Pater Lukaczis.

Erbitte Drahtantwort.

Czemin.

1254/a.

II. A miniszterelnök válasza gróf Czerninnek.

1915 augusztus 20.

Streng geheim.

Ad, Telegramm 74.

Euer Excellenz haben Herrn Marghiloman sehr richtig geantwortet, dass ich mein auf die ungarländischen Rumänen bezügliche Programm, unabhängig von aussenpolitischen Wandlungen durchführen werde. In dieses Programm gehört auch die Bevision des Volksschulgesetzes. Jedenfalls ist es für den Erfolg meiner unseren Rumänen so freundlich gesinnten Politik förderlich, wenn eine uns freundlich gesinnte und ihre Bundespflichten anständig erfüllende Begierung in Rumänien besteht.

Ich wäre geneigt im geeigneten Momente Amnestie für alle Zivilpersonen zu befürworten, mit Ausnahme von Goga und der beiden Lukaciu's, welche tagtäglich offenen Hochverrat und Majestätsbeleidigung der empörendsten Art treiben. Betreffs der Deserteure muss die Sache mit den militärischen Faktoren vereinbart werden. Meiner persönlichen Überzeugung nach könnte das Gros der zum Mannschaftsstande Gehörenden begnadigt werden, es wäre jedoch schwer die Amnestie auf Offiziere, zumal auf solche auszudehnen, die sich in der Art Tusluanu's benommen haben. Das Allerhöchste Handschreiben könnte ich erst dann von Seiner Majestät erbitten, wenn von der öffentlichen Meinung fassbare tatsächliche Beweise der für uns günstigen politischen Wendung in Rumänien vorliegen.

Tisza.

1254/b.

Br. Burián külügy min.-nek.

1915 augusztus 20.

Kedves Barátom!

Szíves tudomás végett mellékelve küldöm Czernin sürgönyének s arra adott válasznak másolatát.

Mint a mai postából látom, Griparis¹ közölte veled az entente-nak adott görög választ. Amennyiben erről feljegyzés nem készült

¹ Görög min.

volna, légy kegyes kérlek annak lényeges tartalmát nekem megírni.

Körülbelül 10-15 nappal ezelőtt csináltam egy kis notizot, amely a német sajtó újabb baklövéseivel szemben igyekeznék felnyitni a német közvélemény szemét az itteni «alldeutsch» szélhámosságokkal szemben s annak a német sajtóban való elhelyezésére sajtóosztályodat kértem fel. Miután úgy látszik nem boldogulnak a dologgal, szíves megfontolásodba ajánlom, nem kellene-e a német külügyi hivatalt figyelmeztetni reá, hogy ilyen objektív helyreigazítások közlésének megtagadása nemcsak barátságtalan, de közös politikai céljaink szempontjából káros dolog is.

Annak, ha a Kóródi-Lutz-Vajda-Popovics¹ kompánia elzárja a német sajtóban az igazság útját és fenntartja a nemzetiségeket elnyomó magyarokkal szemben az ellenszenvet, a kancellár is megihat ja a levét.

Szívből üdvözöl

igaz barátod *Tisza.*

1254/ c.

*Gr. Czernin követnek.*²

Den 28. August 1915.

Lieber Freund!

Dein gestern dankend erhaltener Brief bestärkt mich in der seltsamen Wahrnehmung, die ich bezüglich der Stimmung in Rumänien machen zu können glaubte.

Es ist eigentlich ganz merkwürdig, wie mit dem wachsenden Respekt, den unsere Siege den Kerls einjagen, ihr Hass gegen die Monarchie im Wachsen begriffen ist. Es kann das nur psychologisch begriffen werden. Man sieht erst jetzt, wie sicher sie darauf rechnen, uns berauben zu können, das Schwinden dieser Hoffnung wirkt auf ihre Nerven und bringt sie ausser Fassung.

Du hast ganz recht darin, dass sie mit doppelten entrain gegen uns eingreifen würden, wenn wider Erwarten ein gründlicher Umschwung in der militärischen Situation eintreten würde. Auch darin gebe ich Dir Eecht, dass es besser ist, die Eidinger'sche Aktion³ fortzusetzen, damit nicht bei einer vorübergehenden un-

¹ V. ö. 1239. sz. Popovici Aurél, román nemzetiségű, magyargyűlölő publicista.

² V. ö. 1254-1254/6.

³ A román gabona megvétele a központi hatalmak részére.

günstigen Wendung die böswillige Stimmung gegen uns mit solcher Wucht zum Ausbruch gelangt, dass die das Staatsruder haltenden Schwächlinge mitgerissen und nicht mehr wettzumachende fait accomplis geschaffen werden.

Vor einem Jahr habe ich die grösste Not gehabt, den Leuten Mut und Selbstgefühl einzuflössen; heute muss ich dieselben Menschen *vor ihrem all zu grossen Optimismus warnen*. Wir haben Feinde genug am Hals und viele harte Nüsse zu knacken, bevor wir den siegreichen *Frieden erzwingen* können. Unter solchen Verhältnissen muss man sich auch in der günstigsten Lage gegen etwaige Rückschläge zu sichern trachten.

Freilich ist ein solcher Rückschlag und mithin auch das aktive Eingreifen Rumäniens gegen uns höchst unwahrscheinlich. Am besten w^Täre es für uns, wenn sie in der Neutralität verharren würden. Ob sie es tun werden, ist eine andere Frage. Ist einmal der Bär ganz erlegt, so w^Verden sie die Formel: «Es ist uns unmöglich mit den Ungarn zu gehen», in die Rumpelkammer werfen.

Eigentlich ist diese Formel höchst amüsant. Nie ist sie ihnen bis zum Bukarester Frieden eingefallen. Selbst in Zeiten nicht, wo die Haltung der ungarischen Regierung den hiesigen Rumänen gegenüber eine viel unfreundlichere war. Du wirst wohl Gelegenheit haben, dies ins Gedächtnis gewisser hoher Persönlichkeiten zurückzurufen und sie zu warnen, einer solchen absolut leeren Bratianuschen Redensart nicht aufzusitzen.

Dass dieselbe überhaupt möglich geworden ist, haben wir grösstenteils den Deutschen zu verdanken, die sich bis in die letzte Zeit auf die hohen Gönner der Rumänen gegenüber dem ungarischen Erdrücker ausgespielt haben. Es gehört ein ganz unglaubliches Mass von Unverstand dazu, nicht einzusehen, was sie an ihren eigenen Interessen versündigen, wenn sie die sicherste Stütze der deutschen Politik im Orient, das Ungarum *nicht* nach Kräften unterstützen. Es ist doch Wasser auf die Mühle der Entente, wenn sie die Rumänen gegen den eigenen Bundesgenossen hetzen.

Einstweilen haben wir unsere freundliche, aber kühl abwartende Taktik in Rumänien ruhig fortzusetzen und die militärische Situation in einer Weise auszugestalten, welche Rumänien in Schach hält und die Lösung der Balkanfragen herbeiführt. Ich hoffe, dies w^Ferde baldigst geschehen, da es auch die Deutschen einzusehen

scheinen, dass die ganze Situation vom Balkan aufgerollt werden muss.

Das erste sichtbare Zeichen wirst Du in der Offensive östlich Lemberg erblicken können. Ich hoffe, dass wir den russischen linken Flügel bald vernichtend schlagen oder in Gegenden zurückwerfen werden, wo er die rumänische Psyche nicht mehr reizen wird. Haben wir nämlich eine ansehnliche, siegreiche Truppenmacht an der bessarabischen Grenze, so ist die rumänische Frage so ziemlich gelöst.

Ganz geheim und ausschliesslich zu Deiner persönlichen Information kann ich mitteilen, dass unsere Besprechungen mit Bulgarien in gutem Gange sind und es eventuell zu wichtigen Ereignissen im Südosten kommen kann.

Bei dieser allgemeinen Lage glaube ich, dass wir bezüglich des rumänischen Getreideexportes eine zuwartende Haltung einnehmen und uns von grösseren Geschäften enthalten sollten, ohne in der Hemmung des sich spontan entwickelnden Verkehrs zu weit zu gehen und durch eine ausgesprochen unfreundliche Haltung die Rumänen ohne Notwendigkeit aufzuhetzen.

Vom 1-ten bis zum 20-ten August sind im Ganzen aus Rumänien 522 Waggon Getreide für die Monarchie, 1003 Waggon für Deutschland exportiert worden, wovon etwas über die Hälfte auf Schienenweg, das übrige auf den Landstrassen die Grenze passierte. Es entspricht dies einem täglichen Durchschnittsverkehr von in Ganzen 76 Waggon Getreide, eine Lappalie gegenüber den Quantitäten, um deren Absatz es sich handeln würde. Momentan kann mit einem solchen Verkehr dem ungebildeten Publikum Sand in die Augen gestreut werden, á la duré wird es nicht gehen, der Missmut gegen die eigene Regierung wird unbedingt zum Durchbruch kommen und es ist viel besser, wenn wir denselben durch chicanöse Massnahmen nicht von der rumänischen Regierung ab auf uns lenken.

Über Eidinger werde ich gern bei Gelegenheit mit Burián sprechen; vor nicht langer Zeit hat er sich sehr anerkennend über ihn ausgesprochen und seine Einbeziehung in das Getreidegeschäft vorgehabt.

Wie steht es mit den Änderungen in der rumänischen Regierung? Ich war enttäuscht diesbezüglich nichts in Deinem Briefe zu finden. Was ist mit Majorescu? Hat überhaupt diese ganze

Bewegung irgendeinen Halt in einflussreichen politischen Kreisen? Ich kann die Befürchtung nicht unterdrücken, dass es mehr eine Autosuggestion der Herren Carp, Marghiloman¹ etc. ist. Es wird die Rechnung ohne den Wirt gemacht, welcher viel zu sehr unter dem Einfluss Bratianu's zu stehen scheint, als dass er ihn ohne zwingenden Grund entlassen würde. Mit Bratianu aber ist nichts zu machen. Er schwimmt im Entente-Fahwasser bis an die Ohren.

Punkto Erdélyi² hat Dir der Minister des Innern geantwortet. Wir würden uns nur einem Fiasco aussetzen, wenn wir ohne konkrete Anhaltspunkte eine Hausdurchsuchung bei diesen Kerl vornehmen würden, der gewiss alles Kompromittierende sofort vernichtet. Die Firma ist uns wohlbekannt. Er gehört nicht nur zu dem unzuverlässigsten Flügel der hiesigen rumänischen Agitatoren, sondern hat auch Beziehungen mit Leuten, die wenigstens vor dem Kriege sehr merkwürdige Verbindungen mit den Franzosen und Bussen hatten. Es hat mich wenig überrascht, aber sehr amüsiert, dass er sich eines schönen Tages als der Vertrauensmann der Deutschen im Munitionstransport entpuppt hatte. Es ist ganz unglaublich, was diese Herren treiben, sobald nicht von militärischen Operationen die Bede ist. Gott sei Dank, verstehen sie dieses Handwerk vollständig.

Last but not least. Deinen Möbelwaggon werde ich in meine väterliche Obhut nehmen. Ich bitte nur die Gräfin mir mit Angabe der Nummer mitteilen zu wollen, wann derselbe abrollt. Überhaupt würde es mich sehr freuen, wenn ich der Gräfin bei der Hin- und Herreise irgendwie beihilflich sein könnte.

Mein armer Bruder lebt noch; es ist sogar wieder eine Besserung zu konstatieren; wenn nur nicht wieder eine Komplikation dazu käme, wie es leider bei der vorhandenen schweren Sepsis zu befürchten ist. Meiner Frau geht es allmählich etwas besser.

Mit warmer Freundschaft

Dein ergebener *Tisza*.

¹ Román államférfiak.

² V. ö. 1239. és 1254/b.

1255.

Gr. Nákó Sándor volt fiumei 'kormányzónak.

1915 augusztus 20.

Kedves Barátom!

Mindig készültem hozzád elmenni, de igazán nem bírok arra időt szakítani. Ezért, hogy tovább ne tartsam a dolgot függőben, írásban értesítek, hogy tervedet, bárminő szép legyen is az eszme, nem tartom az adott viszonyok között célravezetőnek.

A kórházügynél ugyanis ma is az a főbaj, hogy a sok szakács elsózza a levest. Egy újabb társadalmi tényező belevonása, amelyiknek természetesen kellő hatásköre és hatalma nem is volna, csak komplikálná a helyzetet. Hozzá az általad kontemplált kórház-egyesület olyan feladatokat teljesítene és kuszálna össze, amelyeket külön-külön kell megoldani. Nézetem szerint a társadalmi tevékenységet főleg a rokkantak, özvegyek és árvák patronázszerű gondozása terére kell összpontosítani; ebben az irányban közelebről megkezdem az akciót és örülni fogok, ha abban közreműködésedre számíthatok.

Tervezeted visszaküldése mellett szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1256.

**MAGYAEOSZÁG ÉS HORVÁT-SZLAVON-DALMÁT-
ORSZÁGOK HÓDOLÓ KÜLDÖTTségÉNEK TISZTELgÉSE
I. FEEENC JÓZSEF Ő FELSÉGE ELŐTT 1915 SZEPT. 2-ÁN.**

Daruváry Gézának, a kabinetiroda főnökének.

1915 július 25.

Tisztelt Barátom!

E percben vett leveled kapcsán értesítek, hogy a főváros polgármesterével megbeszéltem már, miszerint a törvényhatóságok tisztelgését Ő Felsége születésnapjával nem kell kapcsolatba hozni s ilyen értelmű bizalmas «Wink»-et adtam a sajtó képviselőinek is.

Ugyanilyen szellemben fog szólni az a felszólítás, amelyet a polgármester a főváros nevében a többi törvényhatóságokhoz intéz s én is megfelelő utasítást adok a főispánoknak. Magát a tisztelgés idejét augusztus legvégére vagy szeptember elejére gondolnók s erre nézve közelebről fogom kikérni Ő Felsége parancsát.

Múltkori beszélgetésünk kapcsán mellékelem Skerlecchez intézett levelem másolatát és arra kérek, hogy erről addig is, amíg ezt személyesen tehetném, Ő Felségének alkalomlag jelentést tenni szíveskedjél.

Igaz tisztelettel vagyok '

őszinte híved *Tisza.*

1256/a.

A főispánoknak.

1915 július 25.

Kedves Barátom!

Mint a hírlapokból bizonyára láttad, a székesfőváros utolsó közgyűlésén az az indítvány fogadtatott el, hogy Ő Felségét az összes törvényhatóságok küldöttségileg üdvözöljék s a fővárosnak idevágó felhívása közelebbről el fog az összes törvényhatóságokhoz küldetni.

Utolsó kihallgatásom alkalmából volt alkalmam e tervről Ő Felségének jelentést tenni, aki is jóleső örömmel fogadta azt a gondolatot, hogy a magyar nemzet összes törvényhatóságainak képviseletével egy ilyen alkalmából közvetlen érintkezésbe léphessen. Másrészről azonban arról győződtem meg, hogy célszerűtlen dolog volna ezt az üdvözlést Ő Felsége születésnapjával hozni kapcsolatba, mert akkor a születésnap üdvözlést a legszélesebb körök és legkülönbözőbb tényezők meg fognák ragadni s a jelentkező többi küldöttségek visszautasítása rossz vért szülne, fogadása pedig óriási fáradalmat háritana Felséges Urunkra.

Felkértem tehát a székesfőváros polgármesterét, hogy ezt a szép tervet Ő Felsége születésnapjával ne hozza kapcsolatba, hanem az üdvözlés indokolásául azt a körülményt állítsa előtérbe, hogy a magyar törvényhatóságok szükségét érzik annak, hogy az immár egy év óta folyó világháború eseményei közepette a maguk hűségének, szeretetének, hódolatának nyilatkozatával és legjobb szerencsekívánataival felkeressék Ő Felségét, aki tekintettel a jelenlegi politikai és katonai helyzetre a közös főhivatalok székhelyét egy pillanatra sem hagyhatja el s így a háború alatt nem jelenhetik meg a magyar nemzet körében.

Kívánatos volna, hogy a törvényhatóságok mentől előbb kijelentsék hozzájárulásukat és megjelöljék a kiküldendő személye-

ket, hogy azután jelentést tehessek Ő Felségének s kikérhessem a fogadtatás napjára vonatkozó parancsát.
Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1256/b.

Bárczy István polgármesternek.

1915 augusztus 1.

Kedves Barátom!

Tegnap itt volt a bán és szóbakerült a horvát-szlavón törvényhatóságoknak Ő Felsége előtti tisztelgésen való részvétele. Abban állapodtunk meg, hogy megkérünk téged, légy szíves a horvát törvényhatóságokat a részvételre a bán útján meghívni. Hogy miként, aziránt bizonyára nincsen szükséged útbaigazításra, el fogod találni a kellő hangot, amelyen a horvát *testvérnemzetet* felszólítod, hogy a magyar nemzetnek ehhez a manifesztációjához csatlakozzék. Persze, ha a horvátok is részt vesznek a dologban, akkor a küldöttség vezetésére valamely közös faktornak, valószínűleg a miniszterelnöknek, kell vállalkoznia.

Amidőn felkérnélek, hogy a meghívást a bánhoz elküldeni szíveskedjél, egyúttal jelzem, hogy holnap Bécsben vagyok, megbeszélem a trónörökös pár budapesti időzésének részleteit s kedden a klubban közölhetem azokat veled.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1256/c.

Br. Skerlecz Iván horvát bánnak.

1916 augusztus 3.

Kedves Barátom!

A tisztelgő-küldöttségre vonatkozó sürgönyöd kapcsán értesítlek, hogy a főváros meghívása holnap megy el s hogy a küldöttséget, amelynél természetesen igen helyes lesz személyesen résztvenned, én fogom vezetni. Azt hiszem jó lesz a tisztelgés után közös társasbédet rendezni Bécsben, amit egy kis magyar-horvát barátkozásra is felhasználhatunk.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1256/d.

TÁVIRAT.

Érkezett: Zagrebből, 1915 augusztus hó 17-én d. u. 3 órákor.

A horvát bán a magyar miniszterelnöknek., Budapest.

Nachdem ich Ansicht Euer Excellenz beipflichte und einsehen muss, dass bei ein und demselben Empfang zwei Ansprachen, in welcher immer Form auch, nicht recht möglich sind, andernteils aber auch das einsehen muss, dass unter den kroatischen Mitgliedern, die in so wichtiger Zeit das einzigmal im Leben vielleicht in die Gelegenheit kommen, vor Seiner k. u. ap. kön. Majestät zu erscheinen, Misstimmung hervorrufen könnte, dass sie weder von der Ansprache, noch von der Allerhöchster Antwort nicht ein Wort verstehen; so glaube ich mit Rücksicht auf diese in Betreff der Sprache aufgetauchte Schwierigkeit, die mir vor Erörterung der Details nicht so auffällig war, um allen möglichen vorzubeugen und den Zweck des ganzen Empfanges nicht zu riskieren, für das richtigste, dass ich von meinem früheren Vorschlag in Betreff eines gemeinschaftlichen Empfanges der kroatischen Deputation mit den ungarischen abstehe und die Kroaten separat Seiner k. u. ap. k. Majestät vorführe.

Zusammengehörigkeit der Länder der ungarischen Krone kann dadurch zum Ausdruck gebracht werden, dass kroatische Deputation am selben Tag, unmittelbar nach Ungarn empfangen wird.

Skerlec.

1256/e.

TÁVIRAT SZÁMJELEKBEN.

A miniszterelnök válasza a horvát bánnak.

1915 augusztus 17.

Separater Empfang der Kroaten ganz ausgeschlossen. Ich kann das auf Initiative Euer Excellenz einmal verabredete nicht ändern und muss Euer Excellenz bitten, Sorge zu tragen, dass die kroatische Schwesternation sich an dieser erhebenden patriotischen Manifestation so beteilige, wie es auf Vorschlag Euer Excellenz vereinbart wurde.

Tisza.

1256//.

Br. Skerlec Iván, horvát bánnak.

1915 augusztus 17.

Kedves Barátom!

Te proponáltad volt, hogy a horvátokkal csatlakozzál a törvényhatóságok küldöttségéhez. A te javaslatodra járultam ahhoz hozzá, vállalkoztam a küldöttség vezetésére és tudattam ezt úgy Ő Felségével, mint az érdekelt törvényhatóságokkal. Ezen most már nem lehet változtatni. Aminthogy általában igen fontos államérdekből nem tanácsos ilyen kérdésekben kapkodni, hanem az egyszer megbeszélte és megállapított eljárást következetesen végre kell hajtani.

Légy róla meggyőződve, hogy Horvátországban is csak akkor fogsz olyan pozíciót kivívni, aminőt neked úgy személyes baráti érzelmeimnél fogva, mint közérdekből kívánok, hogyha lefelé is tudod képviselni álláspontodat és azt, amiben egyszer a magyar kormánnyal megállapodtál, következetesen keresztül viszed.

Annak nem lehet jó vége, ha minden lépten-nyomon megpróbálsz idefenn érvényesíteni a saját álláspontod ellen egy vagy más horvát részről felmerült aggályokat a helyett, hogy ezeket, ha lehet, a meggyőzés és megnyugtató fegyvereivel, ha másként nem lehet, határozott fellépéssel odahaza saját hatáskörödben elintéznéd. Neked kell irányítanod, vezetned és nem magadat tolatnod.

Emlékezz vissza, amidőn proponáltad, hogy résztvesztek az általam vezetendő küldöttségben, én még külön megkérdeztem, nem akarod-e előzetesen tájékoztatni magadat, mielőtt a főváros meghívását elküldenénk és te jelentetted ki, hogy mehet a meghívás, te garantirozod az eredményt. Ezen most már nem változtathatunk.

Amidőn tehát felkérnélek, hogy a küldöttséget összeállítani s a résztvevők névsorát velem mielőbb közölni szíveskedjél, egyúttal közlöm, miszerint Budapest és Bécs között külön vonatról, Bécsben szállodai elhelyezésről és a kocsiközlekedés megoldásáról (ami most különösen nehézséget okoz) kívánatra gondoskodunk. Végül pedig társasbédet vettünk tervbe, ami éppen nagyon jó alkalom lenne a horvátok és magyarok közötti barátkozásra.

Arra kérek tehát, bocsáss ki egy a mellékelt magyar kérdőívhez hasonló horvát kérdőívet a küldöttség tagjaihoz és közöld velem mielőbb az eredményt.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1256/g.

SZÁMJELES TÁVIEAT.

Érkezett: Wienből, 1915 évi augusztus 17-én este 7 ó. 30 p.

A kabinetiroda főnöke a m. miniszterelnöknek.

Banus Baron Skerlec hat folgendes anher telegraphiert: «Habe mit Ministerpräsidenten seinerzeit besprochen, dass Huldigungs-Deputationen der ungarischen Municipien auch kroatische sich anschliessen und gemeinschaftlich Seiner Majestät vorgeführt werden. Bei Erörterung der Details des Empfanges hat es sich aber herausgestellt, dass, nachdem ganze Deputation gemeinschaftlich vom Ministerpräsidenten vorgeführt wird, er seine Ansprache natürlich ungarisch halten und auch Allerhöchste Antwort ungarisch erteilt werden würde, die Kroaten also von der ganzen kein Wort verstehen würden, dies unter Kroaten Misstimmung hervorrufen würde.

Um also allen Möglichkeiten vorzubeugen und den Zweck des ganzen Empfanges nicht zu riskiren, halte ich es für das Richtigeste, dass ich an meinen früheren Vorschlag in Betreff eines gemeinschaftlichen Empfanges der kroatischen Deputationen, mit den ungarischen, abstehe und die Kroaten separat Seiner Majestät vorführe.

Bitte Allerhöchsten Befehl einzuholen und mir gütigst mitzuteilen, ob ich Sache in dieser Richtung weiter vorbereiten kann. Habe Ministerpräsidenten hievon gleichzeitig verständigt.» Seine Majestät geruhen allergnädigst zu wünschen, dass Euer Excellenz sich über diesen Antrag des Banus äussern.

Legfelsőbb parancsra *Daruváry*.

1256/h.

SZÁMJELES SÜRGÖNY.

*Válasz Daruvárynak.*¹

Die Teilnahme der kroatischen Municipien an der Huldigungsdeputation wurde auf die Initiative des Banus in Aussicht genommen, welcher die Idee, dass in diesem Falle ich die Deputation

¹ Gr. T. I. sajátkezű írása.

führen soll mit lebhafter Freude begrüßte und auf meine Frage, ob er vor Absendung unserer Einladung nicht die Stimmung in Kroatien sondiren wolle, die Antwort gab: dies sei überflüssig, er garantiere den Erfolg.

Hierauf habe ich die Hauptstadt verständigt und die Einladung der kroatischen Municipien zur Teilnahme veranlasst.

Unter solchen Umständen muss ich gegen jede Änderung des Programmes oder gar ein gesondertes Erscheinen der Kroaten vor Seiner Majestät Stellung nehmen, und Seine Majestät alleruntertänigst bitten, den Banus allernädigst anweisen zu wollen, Sorge zu tragen, dass die Kroaten an der Huldigungsdeputation teilnehmen.

Ich habe dem Banus in diesem Sinne geantwortet, bevor ich den allerhöchsten Befehl erhalten hätte.

Tisza.

1256/i.

Daruváry kabinetirodái főnök a miniszterelnöknek.
SZÁMJELES TÁVIRAT.

Érkezett: Wienből, 1915. évi augusztus hó 19-én d. e. 11 ó. 30 p.

Miniszterelnökség, Budapest.

In Beantwortung des hochgeschätzten Chiffre-Télégrammes von gestern, beehre ich mitzuteilen, dass dem Banus im Allerhöchsten Auftrage gleichzeitig mitgeteilt wird, dass Seine Majestät es ihm überlässt, die Angelegenheit des Empfanges der Huldigungsdeputation im Einvernehmen mit Euer Excellenz zu regeln.

Daruváry.

1256/j.

A horvát bán a miniszterelnöknek.

TAVIRAT SZÁMJELEKBEN.

Feladatott: Zágrábban 1915 augusztus 19-én éjjel 11 ór. 35 p.

Ministerpräsident Graf Tisza, Budapest.

8427/Pr.

Gestriges Telegramm und Privatbrief betreffend Deputation erhalten.

Ohne mich auf Auseinandersetzungen dieser näher einzulassen,

muss ich mit Rücksicht auf dieselben mit besonderem Nachdruck hervorheben, dass ich in meinem ersten Telegramme vom 1-ten August, in welchem ich den gemeinschaftlichen Empfang proponiert habe, welchen ich mit entsprechender Inszenierung auch jetzt politisch für das Richtigste halte, besonders gebeten habe, dass die Details des Vorganges beim Empfange seinerzeit mit mir noch besprochen werden.

Wenn Euer Excellenz die Details mit Seiner k. u. k. apostolischen Majestät besprochen haben, ohne mich früher befragt zu haben, was ich direkt gebeten habe, dafür bin ich wirklich nicht verantwortlich und muss nur bemerken, dass nacheinander Euer Excellenz auch von Anfang an zugegeben haben, dass ich auch zugegen sein soll, ich wirklich nicht voraussetzen konnte, dass meine Gegenwart auf eine stumme Assentierung zusammenschrumpfen wird.

In betreff der Details proponiere ich jetzt Folgendes:

Erstens. Muss ich auch jetzt betonen, dass unbedingt eine Art und Weise gefunden werden muss, dass den Kroaten, das was dort gesagt wird, irgendwie verständlich gemacht werde. Wenn die in meinem Telegramme vom 5-ten proponierte Lösung Euer Excellenz nicht konveniert, muss ich Euer Excellenz überlassen eine Bessere zu finden.

Zweitens. Sollten die Kroaten unter meiner Führung separat gruppiert werden, natürlich unmittelbar als Fortsetzung der ungarischen Deputationen.

Drittens. Im Falle, dass Einzelne Seiner k. u. k. apostolischen Majestät vorgestellt oder von Sr. k. u. k. apostolischen Majestät angesprochen werden sollten, müsste dies bei den Kroaten verhältnismässig in derselben Zahl geschehen, wie bei den Ungarn, und die Kroaten sollte ich Sr. k. u. k. apostolischen Majestät vorstellen.

Viertens. Sollten die Kroaten von Sr. k. u. k. ap. Majestät nicht ungarisch, sondern deutsch angesprochen werden.

Dies meine Propositionen in betreff der Details, welche ich mir ausdrücklich vorbehalten habe.

Namen der Mitglieder werden Morgen mitgeteilt, Fragepunkte werden sobald als möglich geantwortet.

Skerlec.

1256/fc.

SZÁMJELES TAVIKAT.

1915 augusztus 20»

*Báró Skerlec Iván horvát bánnak.
Antwort auf Telegramm 8427/Präs.*

Ich habe die Frage der Huldigungsdeputation mit Euer Excellenz mündlich in Budapest eingehend besprochen, wobei von Seite Euer Excellenz nur der Wunsch ausgesprochen wurde, dass die Deputation von einem Würdenträger geführt werde, dessen Kompetenz sich auch auf Kroatien erstreckt. Auf diese Anregung erklärte ich mich bereit, die Deputation persönlich zu führen, was Euer Excellenz als befriedigende Lösung annahm. Schon dieser Umstand schliesst die nachträglich vorgebrachten Forderungen aus.

Ich habe nie im Traume daran denken können, dass Euer Excellenz bezüglich der Sprache einen Standpunkt vertreten werden, welcher sowohl mit dem Begriff des einheitlichen Staates, als mit der bisherigen Praxis im Widerspruche steht. Sowohl bei der Huldigung der Milleniumsfeier, wie bei jeden Anlass, wo Seine Majestät den gemeinsamen Reichstag empfängt, wird ausschliesslich die ungarische Sprache gebraucht, was die Kroaten nicht verhindert hat, an diesen Begebenheiten seit 50 Jahren teilzunehmen. Es wird sowohl die Ansprache, wie die Antwort Seiner Majestät ungarisch erfolgen, ich werde jedoch über den Text derselben Euer Excellenz vorher informieren, sodass die kroatischen Mitglieder vorherige Kenntnis von dem Inhalte derselben erhalten können. Dadurch ist der erste Wunsch Euer Excellenz erfüllt.

Gegen den zweiten habe ich nichts einzuwenden, sowie selbstredend auch dagegen nicht, dass seitens der kroatischen Herren «Zivio» gerufen werde.

Mitglieder der Deputation werden weder vorgestellt, noch angesprochen, sodass der 3-te und 4-te Punkt hiemit hinfällig wird.

Es erscheint hiemit die ganze Frage mit tunlichster Berücksichtigung der Wünsche Euer Excellenz erledigt.

Tisza.

1256/L

Daruváry Gézának.

1915 augusztus 21.

Tisztelt Barátom!

Mellékelve küldöm a hódoló küldöttség fogadtatása alkalmával elmondandó beszédem tervezetét azzal a kéréssel, hogy azt Ő Felségének bemutatni szíveskedjél. Legközelebről audienciára jelentkezem, s akkor úgy erre, mint a küldöttség fogadtatásával kapcsolatos egyéb részletekre nézve átvehetem Ő Felsége parancsait.

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híved *Tisza.*

1256/L

*A hódoló küldöttség nevében tartott beszéd szövege.
(Melléklet az 1256/1: sz. levélhez.)*

Császári és Királyi Felség!

Legkegyelmesebb Urunk!

Szívünk sugallatát követve jelenünk meg Felséged színe előtt. A szívünkét, amely csordultig tele van a hűségnek, hódolatnak és hálás szeretetnek érzelmeivel. Őseinktől örököltük ezeket a szent érzelmeket. A rajongásig fokozta őket mindannak tudata, amit népei javának szentelt áldásos hosszú életén át Felséged tett értünk és elemi erővel hozzák lelkünk mélyéből kitörésre őket a mai nagy időknél felemelő benyomásai.

Immár elmúlt egy éve, hogy vívjuk az élet-halál harcot a reánk zúdult gonosz szenvedélyek túlrejével.– Beánk támadtak minden világtáj felől mindazok, akik békeszeretetünket gyengeségnek véltve, megsemmisítésünkre elérkezettnek látták az időt.

Nagy volt a veszély, óriási a reánk váró feladat. Csak erőnk teljes megfeszítésével, súlyos áldozatok árán lehetett avval megküzdenünk.

Erőnket megfeszítettük. Habozást, ingadozást, csüggedést nem ismerve vittük életünkben fenyegetett, de élni akaró nemzettekhez méltón, újra meg újra harcba erőnk legjavát.

A veszteségeket elviseltük. Elesett szeretteink emlékét szent kegyelettel vesszük körül. Megsiratjuk őket, de az egyest, a csa-

ládót érő bánat súlya alatt össze nem roskadunk. *Hiszen a haza forog veszélyben; a hazafinak mindenét zúgolódás nélkül fel kell áldoznia.*

Ezzel az érülettel vettük fel a reánk kényszerített küzdelmet. Ez tartotta fenn lelkünket, acélozta meg karunkat annak minden megpróbáltatásai között. Ez hatja át ma is a lövészárokban küzdő katonát csakúgy, mint a férjéért, atyjáért, gyermekéért otthon aggódó asszonyt, gyermeket és szülőt.

Mindenki érzi, hogy helyt kell állama. És helyt áll mindenki. A megpróbáltatás tüzeiben minden salaktól megtisztulva ragyogtak elé újból a magyar és horvát nemzet hazafiúi erényei.

Ezért nem hagyott el az Úristen bennünket és ha ma e szörnyű világháború második esztendejének küszöbén győzelmes hadaink hazánk határától mind messzebb üldözve verik az északi kolosszus megszámlálhatatlan hadait, ha haderőnk aránylag csekély részének sziklaszilárdságán megtörik a bajbakerült barátot hátbadöfni akaró orgyilkos minden újabb rohama, ha ma annyi vész és dúló harc után büszke önérzettel nézhetünk a múltba és bízó reménnyel a jövőbe, úgy legyen ezért mindenekelőtt *Istené* a hála és a dicsőség.

De engedje meg Felséged, hogy azután afelé a jötevőnk felé forduljon hálás tekintetünk, akinek atyai szíve megértett bennünket, aki az épségét és évezredes szabadságát visszanyert magyar államot beleillesztette a monarchiába s ezzel évszázados bonyodalmak átkát elhárítva, megvetette egy szebb és boldogabb jövő alapjait.

Most láthatjuk, tudhatjuk igazán, mi lett volna belőlünk, ha a világesemények reánk zúduló forgataga e nélkül a belső megifjodás nélkül érte volna a monarchiát. Ez a diadalmasan kiállott erőpróba tárja fel igazán ennek az új korszaknak egész horderejét. Erősek voltunk, mert egyek lehettünk. Mélyreható ellentét nem állított közénk többé válaszfalat s ami ellentétnek látszott a mindennapi élet kicsinyes bajai, küzdelmei, súrlódásai között, varázsvesszőre tűnt el a közös veszély intó szavára.

Ennek hatása alatt lelkileg jutottunk egymáshoz közelebb.. A magyar nemzet kebelében elhallgatott a pártviszály. Háttérbe szorultak a felekezeti, osztály és nemzetiségi különbségek. A magyar munkásosztály a többiekkel nemes vetélkedésben veszi ki részét a háború veszélyeiből s a haza hősiességében egyenlő hűséggel, vállvetve küzdenek különböző népfajokhoz tartozó nem magyarajkú polgártársaink.

Az emberi és hazafiúi szolidaritásnak magasztos megnyilatkozása ez; kell hogy örökre eltávolítson sok elválasztó korlátot; kell hogy mindannyiunk javára és boldogulására a bizalom és szeretet erősebb kapcsaival fűzzön össze bennünket.

A közös dicsőség fényétől övezett és közös vértől áztatott harcmezőkön egymásra találtunk a testvér horvát nemzettel is. Nehéz küzdelmek közös dicsősége és közös áldozatai avattak újból egymás bajtársaivá bennünket. A magyar és horvát hűség és vitézség egyforma fényben ragyog. Felelevenednek lelkünkben és megújulnak tetteinkben viszontagságos múltunknak legszebb emlékei. Együtt védtünk trónt és hazát a keletről jött veszély nehéz évszázadaiban. Együtt védjük őket most a mindkettőnket elsöpréssel fenyegető északi óriással szemben. Együtt jelenünk meg Felséged színe előtt, mert egyek vagyunk nemcsak az alattvalói hűségben, hanem a kölcsönös megbecsülés, bizalom és ragaszkodás szent érzelmeiben is. Érezzük, hogy összetartozunk és jóban és rosszban egyazon sors osztályrészesei vagyunk.

Felséges Uram! Hódoló utunk Felséged másik államának fő- és székvárosába hozott bennünket. Örömmel jöttünk ide. Ez a háború megtanított reá, hogy itt is testvérek között vagyunk. Testvérek között, akiknek legszentebb kötelessége a kölcsönös védelem és akik csak egymás erejének mentől szabadabb fejlődésben kereshetik boldogulásukat. A monarchia két állama közötti viszonyban is a közös veszély, a közös élet-halál harc nagy erőpróbája mutatta meg, hogy a felszínen van minden széthúzó tünet, a dolgok mélyében ott él az egymásrautaltság tudata s a szükség percében diadalmasan érvényesül.

Mintha csak az az atyai szeretet termékenyítené meg a népek lelkét s keltene azokban visszhangot, amely Felséged lelkéből árad minden alattvalója felé. A népeit elválasztó félreértések és ellentétek sokszor fájhattak Felséged atyai szívének. Legyen hála az Isteni gondviselésnek, most a megpróbáltatás perceiben egy magasztos érzelemben egyesülve láthatja őket Felséged a trón zsámolya körül.

Aval a fogadalommal, hogy e nagy idők lezajlása után sem felejtjük el annak tanulságait, áldjuk a jó Istent, amiért megengedte, hogy élete művének diadalmas igazolását megérhesse Felséged e nagy idők küzdelmeiben és kérjük őt, hogy tartsa meg Felségedet a nagy harc győzelmes befejeztet követő becsületos béke áldásos korszakában népei javára és gyönyörűségére sokáig.

1256/m.

Az ország zászlósainak.

1915 augusztus 23.

Kegyelmes Uram!

Az ország összes törvényhatóságainak Budapest székesfőváros kezdeményezésére elhatározott hódoló küldöttsége, amelyet szeptember 2-án fog Ő Felsége Schönbrunnban fogadni, az egész magyar nemzet érzelmeit fogja tolmácsolni Ő Felsége előtt. Egy ilyen manifesztációban természetesen helyük van közjogi állásuknál s a nemzet történelmében játszott szerepükénél fogva az ország zászlósainak is.

Van szerencsém ennél fogva Nagyméltóságodat tisztelettel felkérni, hogy a küldöttséghez csatlakozni s a rendezőség tájékoztatása végett a mellékelt nyilatkozatot mielőbb megfelelően kitöltve hozzám küldeni méltóztassék.

Fogadja Nagyméltóságod kiváló tiszteletem őszinte kifejezését.

*Tisza.**II. A koronaőr uraknak.*

1915 augusztus 23.

Kegyelmes Uram!

Az ország összes törvényhatóságainak Budapest székesfőváros kezdeményezésére elhatározott hódoló küldöttsége, amelyet szeptember 2-án fog Ő Felsége Schönbrunnban fogadni, az egész magyar nemzet érzelmeit fogja tolmácsolni Ő Felsége előtt. Egy ilyen manifesztációban természetesen helyük van közjogi állásuknál s a nemzet történelmében játszott szerepükénél fogva az ország koronaőreinek is.

Van szerencsém ennél fogva Nagyméltóságodat tisztelettel felkérni, hogy a küldöttséghez csatlakozni s a rendezőség tájékoztatása végett a mellékelt nyilatkozatot mielőbb megfelelően kitöltve hozzám küldeni méltóztassék.

Fogadja Nagyméltóságod kiváló tiszteletem őszinte kifejezését.

*Tisza.**III. A hercegprimás úrnak.*

1915 augusztus 23.

Kegyelmes Uram!

Az ország összes törvényhatóságainak Budapest székesfőváros kezdeményezésére elhatározott hódoló küldöttsége, amelyet szep-

tember 2-án fog Ő Felsége Schönbrunnban fogadni, az egész magyar nemzet érzelmeit fogja tolmácsolni Ő Felsége előtt. Egy ilyen manifesztációban természetesen helye van közjogi állásánál s a nemzet történelmében játszott szerepénél fogva az ország herceg-prímásának is.

Van szerencsém ennél fogva Nagyméltóságodat tisztelettel felkérni, hogy a küldöttséghez csatlakozni s a rendezőség tájékoztatása végett a mellékelt nyilatkozatot mielőbb megfelelően kitöltve hozzám küldeni méltóztassék.

Fogadja Nagyméltóságod kiváló tiszteletem őszinte kifejezését.

Tisza.

1256/n.

Br. Skerlecz Iván bánnak.

1915 augusztus 25.

Kedves Barátom!

A deputáció horvát tagjainak névsorát köszönettel vettem s ezzel kapcsolatban arra kérek, légy szíves odahatni, hogy a társaságban lehetőleg nagyobb számmal résztvegyenek. Amint már mondtam neked, ezt az alkalmat fel szeretném használni kölcsönös meleg nyilatkozatokra, de ettől eltekintve, rossz benyomást tenne, ha a horvátok az ebédnél távol maradnának.

Reményelem pár nap múlva megkapom Ő Felsége válaszában végleges szövegét s akkor bizalmasan közölhetem veled mind a két szöveget, hogy azok tartalma felől – természetesen a szószerinti szöveg előzetes odaadása nélkül – a horvátokat tájékoztathasd.

Nem jössz Budapestre 2-ika előtt? Vagy nem ejted esetleg útba Bécsbe menet Budapestet? Egy pár részletet nem ártana megbeszelnünk.

Most csak azt említem még, hogy tegnap abban állapotam meg Ő Felségével, miszerint Bárczyt,¹ esetleg a hercegprímást s azután téged a horvátok élén meg fog szólítani s akkor neked külön kifejezheti örömét a horvátok részvétele felett. Ez egyenesen azért történik, hogy a lehető legmesszebbmenőleg tekintetbe vegyük kívánságodat. E célból a küldöttségnek azon a szárnyán kellene felállanotok, amely felől Ő Felsége bejön és eltávozik.

¹ B. István Budapest székesfőváros polgármestere.

Mellékelve küldöm a mai kommuniké szövegét is. Bemónylem, meg lesznek vele a horvátok elégedve.

Szívből üdvözl

igaz híved *Tisza*.

Az 1256(n. sz. levél melléklete.

Kommuniké a lapok számára.

A főváros kezdeményezésére tervbevelt hódoló küldöttséget Ő Felsége szeptember 2-án délelőtt 11 órakor fogja Schönbrunnban fogadni. E küldöttség iránt, mint természetes is, az ország minden részében a legnagyobb érdeklődés mutatkozik s ha különösen a bécsi helyi közlekedés jelenlegi állapotában rejlő nehézségek szükségessé nem tették volna a küldöttségi tagok számának korlátozását, bizonyára sok ezren mentek volna fel, hogy megvigyék Ő Felségének a magyar nemzet hódolatát.

Különös meglepedésre szolgál és hazafiúi örömet okoz, hogy a hűség és hazafiság érzelmeinek ez ünnepélyes megnyilatkozásához a horvát testvérnemzet is csatlakozik. Ezzel, tekintettel Horvát-Szlavonországoknak a belügyi igazgatás terén fennálló autonómiájára, elveszti a küldöttség szorosan törvényhatósági jellegét. A törvényhatóságok szerepül marad, hogy ők választják és bízzák meg azokat, akik a trón zsámolya elé viszik a két testvérnemzet hódolatát, de a küldöttségben maga a két nemzet jelenik meg ura, királya előtt, egyesülve a hűség, hódolat és hálás szeretet érzelmeiben, mint ahogy őseinek példáját követve egyesül az önfeláldozó hősiesség küzdelemben. Ennélfogva a horvát törvényhatóságok kiküldöttei a bán vezetése alatt vesznek részt a küldöttségben, az egész küldöttség vezetése pedig a két testvérnemzetet egybefoglaló magyar szent korona első funkcionáriusára, a miniszterelnökre hárult.

1256/o.

Herceg Montenuovo első főudvarmesternek.

Den 25. August 1915.

Lieber Freund!

Seine Majestät wird bei dem Empfange der Huldigungsdeputation nur zwei, höchstens drei Personen anreden, so dass es in jeder Hinsicht zweckmässiger erscheint, wenn die Aufstellung

in der Weise erfolgt, dass er sich auf die Mitte der langen Wand hinbegibt.

Gleichzeitig erlaube ich mir eine ganz vertrauliche Bitte an Dich zu richten. Die grösste Schwierigkeit verursacht die Wagen- und Automobilfrage. Könnte uns der Marstall nicht aushelfen und wenn ja, mit wie vielen Equipagen? Glaubst Du nicht, dass es sehr schön wäre, wenn Seine Majestät die Hofwagen dieser Huldigungsdeputation, welche aus weiter Ferne kommt um die innigsten Gefühle seiner ungarischen Untertanen zum Ausdruck zu bringen, zur Verfügung stellen würde? Geht es nicht, so habe ich garnichts gesagt.

Mit aufrichtiger Hochachtung und warmer Freundschaft

Dein ergebener *Tisza*.

1256/p.

Daruváry Gézának.

1915 augusztus 30

Tisztelt Barátom!

Szíveskedjél kérlek Ő Felségének megemlíteni, hogy utolsó audienciám alkalmával kifejezett legmagasabb parancsához képest Bárczy polgármestert és a bánat értesítettem arról, hogy Ő Felsége megszólításával fogja őket kitüntetni. Bárczy közvetlenül közelemben, a bán pedig a horvát küldöttségi tagokkal együtt felállásunknak azon az oldalán fog tartózkodni, amelyen Ő Felsége távozni fog.

Egyúttal megemlítem, hogy miután a küldöttségben a herceg-prímás is részt vesz, Ő Felsége az ő megszólítását is consideratio tárgyává tehesse.

Amidőn felkérnélek, hogy erről Ő Felségének jelentést tenni s legmagasabb elhatározását velem Bécsben közölni szíveskedjél, vagyok

tisztelő híved *Tisza*.

1256/g.

Gr. Stürgkh Károlynak.

Den 31. August 1915.

Hochverehrter Freund!

Herzlichen Dank für die Mitteilung Deiner schönen Ansprache. Es ist mir eine wahre Freude zu sehen, dass unser Erscheinen in Wien so warme und sympathische Aufnahme findet.

Mit aufrichtiger Hochachtung

Dein ergebener *Tisza*.

1256/r.

Gr. Stürgh Károlynak.

Den 4. September 1915.

Hochverehrter Freund!

Ich musste Dir so schleunig Abschied sagen, um den Zug nicht zu versäumen, dass ich keine Gelegenheit hatte, meiner innigen Freude über den uns zuteil gewordenen Empfang und meinen verbindlichsten Dank für Deine patriotische Bemühungen Ausdruck zu geben.

Es drängt mich das Versäumte nachzuholen. Die schönen Erinnerungen dieser Wiener Tage ermuntern uns an der seelischen Annäherung der Bevölkerung beider Staaten der Monarchie mit vollem Eifer und vereinter Kraft weiterzuarbeiten. Ich baue fest auf Deine Unterstützung und bitte Dich versichert zu sein, dass auch meinerseits das Menschenmögliche geschehen wird. Mit aufrichtiger Hochachtung und warmer Freundschaft

Dein ergebener *Tisza*.

1257.

Ifj. gr. Tisza Istvánnak.

1915 augusztus 22.

Kedves Jó Fiam!

A kedvező alkalmat felhasználva ezer dolog között sietve értesítek, hogy szegény Lajosnál inkább némi kevés javulás mutatkozik.¹ A lázmenet ritkán és rövid időre éri el a 38 fokot, étvágy jó, szív és pulzus egészben véve kielégítő és talán némi kis tisztulás mutatkozik az elméleti állapotban is. Szegény nem igen beszél magában, kérdésekre értelmesen felel, emlékezik és szóba hoz olykor távollévő egyéneket vagy régebbi dolgokat is. E mellett azonban téveszmék üldözik most is, sokszor nyugtalan és abszurd veszélyeket képzeli.

Szegény mamáról alig mondhatok mást, minthogy egy állapotban van. Fájdalma hol több, hol kevesebb, nagy kínnal, segítséggel tipeg egy pár lépést, de – a nélkül, hogy láza volna – nagyon gyenge és fáradt.

Jolka fiastul bejött volt pár napra. Itt kapta a hírt, hogy Ilonkának² súlyosabb vakbélbántalma van s miután szegény

¹ V. ö. II. 1017; III. 1232, 1235.

² Ifj. gr. T. L-né nővére, Sándor Ilonka.

anyósod nagyon nyugtalan volt, lement hozzájuk Marosvásárhelyre. Onnan megnyugtató híreket kaptam. De ha már lement, velük marad néhány napig.

Mi azalatt élvezzük Csépi úrfit, aki minden tekintetben pompás kis kölyök. Igazán virgonc és egészséges, mint a hal vízben, pedig felső metszőfogai is mozognak.

A katonai híreket tudjátok; azok hatása alatt kialakul a balkáni politikai helyzet is, reményilem, rövid idő alatt megindul más színtereken is *a békéhez* közelebb hozó akció.

Kálmán bácsinak¹ küldd át a levelet; az ő levelét köszönettel kaptam. Hazai velem is közölte, hogy a hadseregfőparancsnokság nem egyezett bele a népfelkelő dandár rendeltetésének megváltoztatásába, miután az kitűnőnek bizonyul, hanem kiegészítik lehetőleg fiatalabb emberanyaggal.

Isten áldjon édes jó fiam, meleg szeretettel ölel

Atyád.

1258.

Br. Hazai Samunak.

1915 augusztus 23.

Kedves Barátom!

Szegény Lajos testvéremnek egyik megmentője, Molnár Lajos, az 5. honvédhuszárezred népfelkelő osztályához tartozó most *már őrmester*, Kassáról írt Lajosnak s arra kéri, hogy azt az egy szívességet tegye meg vele, hogy *a harctérre való mielőbbi visszaküldését* kieszközölje.

Amidőn e derék katonának ezt az igazán megható magatartását szíves tudomásodra hoznám, arra kérlek, légy szíves őt céljának eléréséhez segíteni.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1259.

*Töfly vezértörzsorvosnak.*²

Den 23. August 1915.

Hochverehrter Herr Generalstabsarzt!

Auf meine Initiative hat der Kriegsminister noch im Frühjahr bereitwilligst zugesagt, dass alle transportablen ungarischen Ver-

¹ Gr. Tisza Kálmán, aki szintén állandóan a harctéren volt.

² V. ö. 1270. sz.

wundeten aus in Österreich liegenden Spitälern in ihre Heimat befördert werden, soferne es die Ubikationsverhältnisse der Spitäler erlauben.

Leider dringt jedoch diese richtige Intention des Kriegsministers, wie bei so vielen anderen Anlässen, auch in diesem Falle nicht recht durch; es fehlt eben bei den untergeordneten Organen das richtige Verständnis und Mitgefühl, obwohl es an der Hand liegt, dass es diesen armen Leuten in jeder Hinsicht, sowohl was die Genesung, wie das Morale anbelangt, ganz anders in einem Spital ergeht, wo man ihre Sprache versteht und mit ihnen verkehren kann.

Ich habe also die Ehre mit der Bitte anzuklopfen, dieser Frage ein warmes Interesse zuwenden und das Nötige gefälligst veranlassen zu wollen.

Es ist mir z. B. aus Linz die Nachricht zugekommen, dass es dort zahlreiche ungarische Verwundete gibt, die von dem in ihrer Heimat liegenden Spitälern anstandslos aufgenommen werden könnten. Das administrative Personal der Linzer Spitäler ist jedoch einfach zu faul, um die mit ihrer Überweisung verbundene bürokratische Arbeit durchzuführen. Ich wäre für eine gefällige Abhilfe und für durchgreifende Massregeln sehr verbunden.

Mit aufrichtiger Hochachtung

Ihr ergebener *Tisza*.

1260.

Újfalussy Dezső főispánnak, Nyíregyháza.

1915 augusztus 23.

Kedves Barátom!

Linzből azt az értesítést kapom, hogy oda egy szállítmány magyar sebesült katona érkezett Nyíregyházáról.

Légy szíves kérlek megállapítani, igaz-e ez s ha igen, hogy lehet az, hogy ezeket a szegény embereket most, amidőn annyi üres hely van a magyar kórházakban, Ausztriába vitték.

Mielőbbi szíves értesítésetet kéri

igaz híved *Tisza*.

1261.

Gr. Tarnowski Ádám szófiai osztrák-magyar követnek.

Den 26. August 1915.

Verehrter Freund!

Der bulgarische Journalist und Abgeordnete *Daskaloff*, welcher einen Monat bei unserer Armee zubrachte und dort eine günstige Impression machte, hat mich bei der Heimreise besucht.

Im Laufe unseres Gespräches habe ich ihm gesagt, dass unsere Haltung Bulgariens gegenüber auf alle Fälle eine freundliche sein werde. Wir erblicken in den Bulgaren ein lebenskräftiges Volk, welches die eigene Unabhängigkeit zu wahren wisse und mit welchem wir keine Reibungspunkte, andererseits dieselben Gegner haben. Es ist also dauerndes Interesse, Bulgariens nach Tunlichkeit zu stärken.

Das Mass, in welchen wir dies in der jetzigen Weltkrise tun können werden, hängt von Bulgariens ab, welches sich zu entscheiden hat, ob es die Kraft in sich fühlt, etwas Weltgeschichte zu machen, wesentlichen Anteil an der Ausgestaltung der Ereignisse zu nehmen und sich dadurch ein höheres Mass von Gewinn zu sichern.

Bis jetzt hat die bulgarische Regierung Recht gehabt zuzuwarten. Jetzt ist jedoch die Situation reif, der entscheidende Moment gekommen, die Gelegenheit da, welche kaum wiederkehren wird, falls sie jetzt verpasst würde. Die Zentralmächte haben sich jetzt zu entscheiden, wo sie mit ihren in Russland freigewordenen Kräften einsetzen sollen, um die Situation aufzurollen.

Bei diesem Entschluss spielt die Frage, ob man auf die Mitwirkung Bulgariens rechnen könne oder nicht, eine entscheidende Rolle. Kommt Bulgariens mit, so kann die Aktion der Grossmächte diejenige Richtung nehmen, welche für die bulgarischen Interessen die günstigste ist. Wenn sich Bulgariens nicht raschestens zum Mitgehen entscheidet und verpflichtet, so werden wir unserer Strategie eine andere Richtung geben, welche nicht dieselben Vorteile für Bulgariens bedeutet.

Die Frage *Daskaloffs*, ob er meine Bemerkungen *Radoslawoff* mitteilen könne, habe ich bejaht und ihm einige Liebenswürdigkeiten an die Adresse des bulgarischen Ministerpräsidenten mitgegeben.

Mit Rücksicht auf die neuesten bulgarischen Winkelzüge mit dem Bündnisvertrag hielt ich es für zweckmässig diese Sprache zu führen und teile Dir das Wesen meiner Bemerkungen mit, damit Du eventuelle Missverständnisse beseitigen könntest.

Mit aufrichtiger Hochachtung

Dein ergebener *Tiszu**

1262.

Gr. Tisza Kálmánnak.

1915 augusztus 26.

Kedves Kálmánom!¹

Szegény Lajosnál tart a javulás. Tegnap nem érte el hőfoka a 38-at, pulzusa alig több 100-nál, az idegesség lényegesen csökken. és határozott haladás mutatkozik az öntudat tisztaságában is. Téves képzeleti egyszer-egyszer visszatérnek ugyan még, de sokszor huzamosan beszélget egészen értelmesen mindenféléről. Sebeit most csak minden három napban kötik át s a mai átkötés volt az első, amelynél a sebek állapota is javulást mutatott: sokkal kevesebb genyert találtak és gyógyuló sarjadzás mutatkozik.

Mindebből látszik, hogy az életerő még megvan és minden konkrét komplikáció eltűnté után megint beáll a javulás. Csak újabb komplikáció ne állana már be. Talán ebből a szempontból javít a helyzeten az utolsó operáció, amely teljesen megnyitotta és hozzáférhetővé tette a baj tulajdonképpeni gócpontját.

Ilonánál alig észrevehetően, de talán mégis némi lassú javulás mutatkozik. Néhány nap óta pöstyéni sarat használ, ami eddig természetsszerűleg inkább kellemetlen reakciót váltott ki.

Brest-Litowsk körül foudroyansan haladnak az események. Azt hiszem, kevés nap választ el az ottani feladat teljes befejeztétől és valószínűnek tartom, hogy akkor ti is belejuttok egy nagyobb stratégiai mozdulatba, amely az előttetek és Besszarábia északi részén lévő orosz haderők hátrábnyomása után olyan pozícióba hozza a mi északi hadseregeink jobb szárnyát, ahonnan éreztetheti hatását a balkáni eseményekre. Azt hiszem, hogy ez az operáció az oroszoknak igazán komoly ellenállása nélkül fog végbemenni, mert nem hiszem, hogy kitegyék magukat az átkaroltatásnak és tönkreveretésnek.

¹ V. ö. 1233. és 1235.

Diplomáciailag még mindig Bulgáriának Törökországgal és a két közép-európai nagyhatalommal való megegyezése áll előtérben, amely küszöbön áll, de ma sincsen teljesen Analizálva. Reményem azonban, hogy rövid idő alatt rendbejövünk velük.

Az olasz harctérről kitűnő híreim vannak. A mi legjobb csapatparancsnokaink nézete szerint máris sokat vesztek az olaszok offenzív erejükből. Erre látszik mutatni az is, hogy egy újabb általános támadásuk, amelyet nagy részben friss csapatokkal 8-10 nap óta készítenek elő, sehogysem akar Schwungba jönni.

Reményem még mindig közel vagytok egymáshoz Istvánnal* s együtt maradtok abban az esetben is, ha valami nagyobb lovas hadműveletben vennétek részt. Levelemet közöld kérlek vele; természetesen ő is tekintse nagyon bizalmasnak e levél tartalmát. Ha 28-án találkozhatnátok, öleld meg őt a mi nevünkben is, meghatott, meleg szeretettel gondolunk *születésnapjára*.

Isten áldjon mindkettőtöket, meleg szeretettel ölel

István.

1263.

Br. Buriánnak.

1915 augusztus 27.

Kedves Barátom!

A romániai gabonaforgalomra vonatkozólag kifejezett kívánságodhoz képest értesítek, hogy augusztus 1-től 20-áig összesen 1525 vágón termény jött át Romániából Magyarországra; ezekből 522 vágón a belföldre, 1003 vágón pedig Németországba irányított tranzitó-árú volt. A behozott mennyiségből 362 vágón, a Németországba irányított forgalomból 775 vágón volt tengeri, a többi egyéb gabonanemű, legnagyobbbrészt búza. Az egész forgalomból 831 vágón jött be vasúton, 694 vágón szekeren.

Azt hiszem, hogy ez az összesen 150,000 mázsára rúgó 20 napi forgalom Románia egész feleslegének olyan végtelen csekély hányadát teszi, miszerint meg nem szüntetheti a termés értékesítésének nehézségei által okozott nyugtalan és részben kormányellenes hangulatot. Ennek a csekély forgalomnak különböző vexatorius intézkedésekkel való akadályozása tehát szükség nélkül hívná ki a román közvélemény fokozott ellenszenvét.

¹ Gr. T. I. fia.

Persze az nézetem szerint nagyon szükséges volna, hogy a vele járó jelentékeny költségek dacára tovább folyjon az Eidinger-féle akció, mert hiába, a mai briliáns katonai helyzet dacára is számolnunk kell legalább pillanatnyi kedvezőtlen fordulatok eshetőségeivel s ezért nem volna jó a román közvéleményt az ententének ellenhatás nélkül átengednünk.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1264.

*Bartal Aurélné úrnőnek.*¹

1915 augusztus 27.

Méltóságos Asszonyom!

Kegyes elnézését kérem, hogy csak most válaszolok, de igazán fizikai lehetetlenség rendben tartani korrespondenciámat.

A Vöröskereszt kitüntetésekhez hála Istennek, semmi közöm s azokra ingerenciát nem gyakorolhatok. így legalább az evvel járó apprehenziók ódiuma nem hárul reám. Ami kitüntetést mi kívánunk adni, azt előreláthatólag csak a háború után fogjuk megtenni, mert tökéletesen igaza van méltóságos asszonyomnak abban, hogy az ilyen kitüntetések azokban, akik nem, vagy nem elég magas kitüntetést kaptak, orrvérzést és elkedvetlenedést váltanak ki.

Hiába, *furcsa bogár az ember*. A legfurcsább pedig valamennyi között az, aki különbnek tartja magát a többinél; *mikor mindnyájan olyan végtelen piciny pionok vagyunk a világ sorsát intéző felsőbb hatalom kezében*.

Tiszteletteljes kézcsókkal vagyok méltóságos asszonyom

igaz híve *Tisza*.

1265.

Töpler geszti számvevőnek.

1915 augusztus 27.

Kedves Számvevő Úr!

A mostani drágaság mellett nagyon nehéz helyzetbe juthattak azok az istállóbeli cselédeink, akik egész fizetésüket pénzben veszik ki. Nagy csudálkozásomra egyikőjük sem panaszkodott még vagy intézett kérést hozzám. De igazán törődnöm kellene egy kicsit velük, hiszen csupa régi, hűséges ember, akinek az is becsületére

¹ Pozsony m. és Pozsony város főispánjának neje.

válik, hogy nem panaszkodik. Feltűnés nélkül nézzen kérem egy kicsit a dolog után, tájékoztasson helyzetük felől és mondja meg, mit tartana legszükségesebbnek?

Szívből üdvözli *Tisza*.

1266.

Koerber közös 'pénzügyminiszternek.

Den 28. August 1915.

Hochverehrter Freund !

Mein letzter Aufenthalt in Wien war mit den verschiedensten dringenden Sachen so in Anspruch genommen, dass ich zu meinem lebhaften Bedauern erst nach 7 Uhr in Dein Ministerium gelangen konnte und Dich – wie es zu befürchten war – nicht mehr dort anwesend fand.

Konkretes habe ich eigentlich nichts zu besprechen gehabt. Ich wollte nur meiner Freude darüber Ausdruck geben, dass es gelang, die Frage des bosnischen Beirates im Kompromisswege zu lösen. Ich bitte Dich versichert zu sein, dass schwere, objektive Bedenken mich zwingen, diesem Plane gegenüber in seiner ursprünglichen Gestalt Stellung zu nehmen und dass es mir sehr peinlich war, mich im Gegensatze mit Deinen Wünschen zu befinden. Der angeregte Kompromiss, welchem auch Du, hochverehrter Freund, mit voller Beruhigung zustimmen konntest, ist für mich eine viel willkommenere Lösung, als es die einfache Zurückweisung Deines Vorschlages gewesen wäre.

Mit aufrichtiger Hochachtung

Dein ergebener *Tisza*.

1267.

*Beöthy Pálnak.*¹

1915 augusztus 30.

Kedves Barátom!

Nagyon köszönöm e percben vett 26-iki leveledet. Végtelenül hálás leszek, ha koronként értesíthetsz István, Kálmán és Bethlen Károly² felől.

Korábbi leveled két mellékletét csatolva tudatom, hogy Sza-

¹ V. ö. 1181. sz.

² Gr. B. K., T. I.-nak a harctéren eltűnt unokaöccse.

páry Györggyel rendbejöttem, kinevezése¹ legközelebb megtörténik.

A lengyel memorandumot érdeklél olvastam, nagyjából azt a képet erősíti meg, amelyet magamnak az ottani viszonyok felől alkottam. Egy levél keretében bajos volna mindazt a komplikált problémát tisztázni, amely elé ez a nagy háború állít bennünket. Persze, hogy mindennek van árnyoldala s éppen a lengyel kérdés is bővelkedik ezekben. De hiába, *sem egyes, sem nemzet nem maga keresheti ki a reá váró feladatokat, hanem azokkal kell megbirkóznia, amelyek elé a sors állítja*, s ha valaha, most okunk van reá, hogy csüggedés és kishitűség nélkül vágjuk belé esetleg nagy fába is fejszénket.

Egy dolog iránt légy egészen nyugodt: a monarchia dualisztikus szervezetét és Magyarország paritásos állását semmi körülmények között nem fenyegeti veszély.

A katonai helyzetet jobban ismered nálam, annak hatása alatt jól alakul a külpolitikai helyzet is. A mi győzelmeinknek segítségére jön az entente az ő «reáfekvésével», amint monddod, amely teljesen visszafelé sül el és fényesen igazolja a Németországgal szemben annyiszor kifejtett álláspontunkat.

Ezek a kis államok nem ahhoz csatlakoznak, aki jobban udvarol vagy többet ígér nekik, hanem ahhoz, akit erősebbnek gondolnak. Az udvarlást és az ígéretek fokozását gyengeség jelének tartják s az egyenesen elriasztólag hat reájuk nézve. Mennyit prédikáltuk ezt nekik, különösen Romániával kapcsolatban. Most tényleg Bulgáriának tett Ígéreteikkel magukra bősztették a görögöket és a szerbeket és Bulgáriát is csak megerősítik abban, hogy felénk orientálja politikáját.

A múltkor egyszer feketekávénál diskurálva igen nagy megelégedéssel emelték ezt ki előttem a német külpolitika vezetői, amire azt mondtam nekik «ja, unser Glück ist es, dass nicht nur wir Dummheiten machen», amin kissé fanyar pofával mosolyogtak. Különben még semmi sem perfekt Bulgáriát illetőleg, de most igazán azt hiszem, hogy küszöbön áll a megegyezés, amelynek messzemenő katonai és politikai következményei lennének a Balkánon.

Románia majd megpukkad mérgében, hogy mi győzünk, de

¹ Jász-Nagykun-Szolnok m. főispánjává.

a tehetetlen mérgeződésnél marad, ha csak valami csapás nem ér bennünket. Természetesen Bulgária csatlakozása végleg megmentene minden gondtól Romániát illetőleg. Határozottan legjobb volna, ha végig semlegesek maradnának és területi nagyobbodás nélkül tekintélyben és prestige-ben csorbulva kerülnének ki ebből a nagy válságból.

Szegény Lajosnál¹ tart a javulás. Hőfoka nem mindennap éri el a 38-at, pulzusa 100 körül jár, szív működése, étvágya kielégítő, öntudatát az utolsó pár napban már teljesen tisztának lehet mondani. Megint csak az a kérdés, nem áll-e be valami komplikáció.

Ha Kálmánt látod, közöld vele kérlek levelem tartalmát, a mellékelt két levelet pedig add át a címzettnek.

Az Isten oltalmazzon mindnyájatokat, szívből üdvözöl

igaz barátod *Tisza.*

1268.

Br. Ghillányinak.

1915 augusztus 30.

Kedves Barátom!

Utólagos jóváhagyásod fejében hozzájárultam, hogy az itt járt bosnyákok sürgősen kapjanak 400 vágón búzát. Amint ők nekem beszélték, erre égetően sürgős szükségük volt, mert a kedvezőtlen időjárás teljesen megakasztotta a gazdasági munkát és meglévő kevés búzájukat sem tudták kicsépelni.

Számításuk szerint összesen 2500 vágón búzára és ugyanannyi tengerire volna szükségük, hogy fedezzék az új tengerinek forgalombahozataláig lefolyó időszak hiányát, azon túlra saját tengerijökökkel el lesznek látva.

Megmondtam nekik, hogy tengerit lehetetlen adnunk, ha csak Romániából nem tudjuk beszerezni. A búzára nézve pedig akkor tehetünk calculust és adhatunk nekik érdemleges választ, amidőn jobban tájékozva leszünk a saját termésünket ért időjárási károk mérve s így saját szükségletünk fedezhetése felől. Ők persze árpát vagy bárminő más kenyérfőzéshez használható terményt kérnének arra az esetre, ha tengerit nem kaphatnának, de tengerit fogadnának el legszívesebben.

¹ V. ö. 1232., 1235. sz.

Úgy a most kiutalt 400 vágón búza, mint a serajevói polgári lakosság számára küldött gondolom 72 vágón liszt a fentemlített 2500 mm öszszükségletbe természetesen beleszámítandó.

Amidőn ezekben tájékoztatnálak velük folytatott beszélgetésem felől, egyúttal kérnélek, méltóztassál a dologgal komolyan foglalkozni, mert természetesen gondoskodnunk kell róla, hogy éhínséget ne szenvedjenek; másrésről nagyon fontos az is, hogy lássák a magyar kormány jóakaratóu érdeklődését.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*

1269.

Boroevic Szvetozár hadseregparancsnohiak.

Den 30. August 1915..

Euer Excellenz!

Dauernde Überbürdung mit dringenden Geschäften hat mich bisher verhindert, mich für den höchst interessanten Brief Euer Excellenz zu bedanken. Solche Privatmitteilungen geben einen viel prägnanteren und lebhafteren Begriff von der Situation und ich bin Euer Excellenz für eine jede solche Mitteilung sehr dankbar.

Was Euer Excellenz über *Erzherzog Josef* sagen, freut mich. Nicht nur infolge *der aufrichtigen Verehrung*, die ich für seine Person empfinde, sondern auch als monarchisch gesinnten Mann. Solche Beispiele wirken zündend und tragen viel zur Hebung des Prestiges des Herrscherhauses und der monarchischen Gesinnung der Bevölkerung bei.

Die Ereignisse am italienischen Kriegsschauplatze erfüllen uns alle mit Begeisterung. Diese ganze italienische Geschichte ist wieder ein Beweis, dass eine Vorsehung da ist. Wie anders stehen wir da jetzt, da wir den aufgedrungenen Kampf erfolgreich fortführen, als wenn wir den Frieden von dieser Bande erkaufte hätten.

Vor einem Jahre hat einer der führenden Persönlichkeiten Italiens einem deutschen Diplomaten geschrieben, dass Deutschland die Folgen zu tragen hat, da es sich einem Kadaver angeschlossen hat. Der Kadaver scheint sich Italien gegenüber ganz gut wähen, zu können.

Euer Excellenz hatten die Güte zu P. No. 1593 über die Verhältnisse in Fiume zu schreiben. Ich würde diese Zuschrift ungern amtlich beantworten, da ich eine Korrespondenz über ausschliess-

lich in den Wirkungskreis der Regierung gehörenden Detailfragen vermeiden möchte. Zur persönlichen Orientierung Euer Excellenz will ich jedoch bemerken, dass die italienische Frage in Fiume einen ganz speziellen Charakter hat, welche hauptsächlich von militärischer Seite oft ausser Acht gelassen wird.

Es gibt eine absolut loyale und staatsfreundliche Eichtung unter den Fiumaner Italienern. Lange Jahre hindurch haben sie die Oberhand gehabt, dann ist ihnen die Leitung entchlüpft und in die unzuverlässigen Hände der sogenannten Autonomisten gelangt. Jetzt scheint jedoch wieder eine Wendung zum Besseren eingetreten zu sein. Die Neuwahlen, die ich die glückliche Idee hatte auszuschreiben, haben mit dem vollständigen Siege der loyalen Partei geendet. Es ist ein energischer, zuverlässiger, junger Bürgermeister gewählt worden und es scheint gute Aussicht auf eine entschiedene Besserung der Verhältnisse in Fiume vorhanden zu sein.

Unter solchen Verhältnissen muss man sehr vorsichtig vorgehen und alles vermeiden, was als eine gegen sämtlichen Fiumaner Italiener gerichtete Massregel erscheinen würde. Manches, wie z. B. die Benennung der Strassen, wird ja von den Dortigen spontan und mit einer viel grösseren Wirkung gemacht, als wenn es infolge eines Hochdruckes geschehen würde. Sie haben ja schon ihren schönsten Platz oder ihre schönste Stras&e (es fällt mir jetzt nicht ein welche) nach dem Namen Seiner Majestät feierlich umgetauft. Die Verstaatlichung der Polizei wird im ganzen Lande geplant, kann jedoch leider nur nach dem Kriege erfolgen. Einstweilen werden alle wichtigen Angelegenheiten der Grenzpolizei besorgt.

Mit aufrichtiger Hochachtung Euer Excellenz

ergebener *Tisza*.

1270.

*Töfly vezértörzsorvosnak.*¹

Den 30. August 1915.

Hochverehrter Herr Generalstabsarzt!

Es ist seitens Seiner Excellenz des Herrn Kriegsministers wiederholt zugesagt worden, dass die Verwundeten und kranken Soldaten aus den Spitätern, in welche sie gleich nach ihrer Ver-

¹ V. ö. 1259. sz.

wundung oder Erkrankung gebracht worden sind, nach Tunlichkeit in ihrer Heimat liegenden Spitäler abgesandt werden.

Leider scheint es bei vielen untergeordneten Organen an richtigem Verständnis für diese, nicht nur vom Standpunkte der militärischen Interessen, sondern auch von rein ärztlichen Standpunkte so wichtigen Angelegenheit zu fehlen und ich habe wiederholt gegen die Gleichgültigkeit oder den passiven Widerstand gewisser militärischen Stellen zu kämpfen.

Unlängst ist mir mitgeteilt worden, dass ein ganzer Zug von ungarischen verwundeten Soldaten aus der Beobachtungsstation Nyíregyháza nach Linz gebracht wurde. Dieser Zug hat also, um die vielen anderen ungarischen Zwischenstationen nicht zu nemien, wo leere Betten jetzt in Fülle zur Versorgung stehen, Budapest passiert, wo wenigstens 20,000 leere Betten vorhanden sind.

Es ist wirklich schwer solche Erscheinungen zu billigen, wo die armen Leute in ganz unsinniger Weise auf viele hundert Kilometer verschleppt, den Strapazen der Reise ausgesetzt, den Eisenbahnen eine ganz unnötige Arbeitslast und dem Ärar erhebliche Kosten zugefügt werden, um sie aus ihrer Heimat heraus in eine Stadt zu bringen, wo es an Opferfreudigkeit und Sympathien für die Verwundeten gewiss nicht fehlt, wo jedoch allein der Umstand, dass es kaum Leute gibt, mit denen sie verkehren können, eine ganz unnütze Erschwerung ihres Schicksals bildet.

Wenn die Herren, die mit so straflichem Gleichmut über diese Sachen hinwegschauen, nur wüssten, welchen Schaden sie damit anrichten, wie sie brave Leute, welche ihr Blut für das Vaterland vergossen haben, unnützer Weise sekieren und sich an den höchsten moralischen Interessen der Armee versündigen.

Ich wäre sehr verbunden, wenn Sie hochverehrter Herr Generalstabsarzt sich der Sache annehmen und ein richtigeres Verständnis für solche Fragen den Leitungen der Spitäler beibringen würden.

Mit vorzüglicher Hochachtung

Ihr ergebener *Tisza*.

1271.

Horovitz Gusztáv főhadnagynak. Feldpost 68.

1915 augusztus 30.

Tisztelt Főhadnagy Úr!

Köszönettel vett szíves sorai kapcsán megjegyzem, hogy nagyon szép dolog volna, ha a harctéren lévő horvát csapatok adnának valamit az elpusztított *felsőmagyarországi* községek restaurálásának céljaira. Csak köszönettel fogadom az ilyen irányú *sikeres* kezdeményezést.

Arra kérem azonban, hogy semmiesetre meg ne induljon a dolog, amíg a kilátásokról meg nem győződik, mert az ilyen kísérlet megtétele és fiaskója igen kellemetlen volna.

Igaz tisztelettel vagyok

kész szolgálója *Tisza.*

1272.

1915 szeptember 5.

A külügyminiszter a magyar miniszterelnöknek.

A legabszolútabb titoktartás mellett közlöm, hogy egyezményünk a bolgárokkal tegnap perfekt lett.

Burián.

1273.

Den 5. September 1915.

Gr. Czernin bukaresti követ jelentéséből.

Es war Alles schon so schön abgemacht: Wir würden geschlagen werden, im letzten Momente, recht gefahr- und mühelos käme dann die «glorreiche» rumänische Armee und holt sich Siebenbürgen und die Bukowina. Das alles sollte gleichzeitig mit dem in Aktiontreten Italiens vor sich gehen. Letzteres hat man, wie ich höre, seither in manchen österreichisch-ungarischen Kreisen bezweifelt und behauptet, «Rumänien habe niemals ernstlich daran gedacht, uns anzugreifen». Darüber aber weiss ich mehr, als die Herren Kritiker in Zivil und Uniform. Ich weiss von sehr gut informierter Seite, dass Bratianu die feste Absicht hatte, uns anzufallen und bei der «grossen Teilung der Monarchie» dabei zu sein, nur war er schlau genug zu warten, ob es wirklich so weit sei. Wären die Russen damals über die Karpathen herübergekommen-

und das war doch der Gedanke der Entente – so hätte sich Rumänien als linker Flügel der grossen Zarenarmee anschliessen sollen und zeitlich zusammenfallend mit Italiens Angriff gegen uns vordringen. Dass wir am 2-ten Mai¹ die russische Stellung durchbrechen und einen in der Geschichte nicht dagewesenen Siegeslauf beginnen werden, dass wir die Basis der rumänischen Spekulation als «linker Flügel») der grossen Armee zu operieren umgeworfen haben – das habe ich allerdings nicht vorher gewusst, aber doch auch schwer vorher wissen können.

Kommen aber noch schwierige militärische Momente, wird die rumänische Gefahr immer wieder aktuell werden.

1274.

Gr. Czernin bukaresti követnek.

Den 9. September 1915.

Lieber Freund!

Die Lektüre Deines dankend beigeschlossenen Berichtes² hat mich nicht nur sehr interessiert, ich habe auch mit grosser Freude die beinahe vollkommene Harmonie unserer Auffassung aus demselben konstatieren können.

Ich habe seit dem Bukarester Frieden konsequent den Standpunkt vertreten, dass wir Rumänien nur dadurch zurückgewinnen können, wenn wir den Anschluss Bulgariens an unsere Mächtegruppe erreichen und hiedurch einen Druck auf Bukarest ausüben können. Um dies durchzuführen zu können, war es das Erste, den Widerwillen Kaiser Wilhelms zu überwinden und die Mitwirkung Deutschlands zu sichern.

Vor dem Wiener Besuch des deutschen Kaisers im März 1914, habe ich dies in einem Seiner Majestät eingereichten Memorandum³ auseinandergesetzt und sowohl ihn, wie Berchtold gebeten, alles aufzubieten, um Kaiser Wilhelm zu überzeugen. Wie Dir wohlbekannt, ist es auch unseren vereinten Bestrebungen damals gelungen, einen starken Eindruck auf ihn zu machen und im Monate Juni haben wir optima forma seine Zustimmung zu einer Annäherung Bulgariens erhalten.

¹ A gorlicei áttörés.

² 1273. sz.

³ Közöltetik az Államiratok közt.

Leider folgte das Serajevoer Attentat *unmittelbar* darauf und es wurden unsere ersten Schritte in Bulgarien erst Anfang Juli, also zu einem Zeitpunkte gemacht, wo die Bulgaren durch die Möglichkeit des herannahenden Weltkrieges stützig gemacht wurden.

Wir haben also den grossen Kampf ohne Bulgarien und gegen alle Kisten eines feindlichen Zugreifens von Rumänien bisher durchfechten müssen. Gottlob mit einem Erfolge, welcher uns doch zu dem ursprünglich vor unseren Augen schwebende Ziele führt.

Hat sich einmal Bulgarien und die Türkei fest an uns geschlossen, so müssen die Rumänen klein hergeben. Sie werden dies mit knirschenden Zähnen tun, denn auch darin stimme ich vollkommen mit Dir überein, dass sie mit wenigen Ausnahmen Alle den Wunsch haben, ihr Grossrumänien auf den Trümmern der Monarchie zu errichten. Ob sie in längerer Zeit dieses «nationale Ideal» aufgeben und sich auf den Boden der Realpolitik stellend ihren wirklichen Beruf in dem Anschluss an die nichtslavischen Mächte suchen werden, das hängt wohl hauptsächlich davon ab, wie viel Respekt wir ihnen einflössen werden.

Fördernd kann eine den ungarländischen Rumänen gegenüber freundliche Nationalitätenpolitik in Ungarn jedenfalls wirken und es ist dies der Punkt, wo die Gesichtspunkte der weitsichtigen ungarischen inneren Politik mit den Erfordernissen der äusseren Politik zusammentreffen.

Wie sehr ich überzeugt war und bin, dass auf fremden Wunsch, unter den Druck der auswärtigen Lage, während dem Kriege gemachte Zugeständnisse einen direkt schädlichen Einfluss auf die momentane Haltung Rumäniens ausüben würden, so sehr hege ich die Hoffnung, dass eine nach dem siegreichen Kriege konsequent durchgeführte ungarische Nationalitätenpolitik, welche die Stimmung unserer Rumänen *bessert* und wenigstens das Gros derselben mit dem ungarischen Staate *aussöhnt*, einen dauernden, günstigen Einfluss auf unser späteres Verhältnis mit Rumänien ausüben werde.

Schreib mir bald wieder, es würde mich sehr interessieren, je mehr Details über die Stimmung und Auffassung in Rumänien, sowie über das, was hinter den Kulissen dort vorgeht, zu erhalten.

Was sagen die Leute zum Einstellen des Personenverkehrs? Es ist dies ausschliesslich auf Wunsch des Armeekommandos

geschehen, welches die Richtung und Ausdehnung der in Angriff genommenen grossen Truppenverschiebungen – so lange es nur geht – verhüllen möchte. Es wäre leicht zu verstehen, wenn das eigene schlechte Gewissen die Leute dazu bewegen w^rürde, irgendwelche finstere Absichten unsererseits zu vermuten.

Mit warmer Freundschaft

Dein aufrichtig ergebener *Tisza*.

1275.

*Frigyes főherceg 0 Fenségének.*¹

Den 15. September 1915.

Kaiserliche und Königliche Hoheit

mögen gnädigst gestatten, dass ich auf diesem Wege in einer Frage belästige, welche ich unmöglich mit Schweigen übergehen kann, mit Rücksicht auf die jetzige Lage jedoch nicht zum Gegenstande einer offiziellen *Démarche* machen möchte.

Es hat sich leider das Verhältnis zwischen dem Armeegruppenkommando No. 12 und dem Regierungskommissär Baron Tallián nicht in der Weise entwickelt, wie es die damit verbundenen grossen Staatsinteressen erheischt hätten, w^ras ich umso lebhafter bedauere, da ich es – wenigstens grösstenteils – dem Umstände zuschreiben zu müssen glaube, dass Baron Tallián meine mit den beim genannten Gruppenkommando obwaltenden Ansichten nicht immer congruenten Standpunkte pflichtgemäss zu vertreten hatte.

Infolgedessen hat Baron Tallián einen schweren Stand gehabt und w^renn ich auch nicht behaupten will, dass es ihm in dieser Lage immer gelang, in allen Details die geeignete Haltung zu bezeugen, so kann ich Euere kaiserliche und königliche Hoheit versichern, dass er sich mit den loyalsten und besten Absichten und mit lobenswertem Eifer den schweren Pflichten seines Amtes gewidmet hatte und infolge sowohl seiner persönlichen Eigenschaften, wie der hohen Amtsstellung, die er bekleidet, persönliches Vertrauen und achtungsvolle Höflichkeit auch in solchen Fällen beanspruchen konnte, in denen eine Meinungsverschiedenheit zwischen ihm und dein Armeegruppenkommando vorlag.

¹ V. ö. III. köt. 1105., 1105/a sz. és 1276., 1277. sz.

Leider haben in letzterer Zeit die Verhältnisse auch diesbezüglich viel zu wünschen übriggelassen, bis es zuletzt zu einem Auftritt Seiner Exzellenz des Armeegruppenkommandanten kam, welchen ich unmöglich unbemerkt hinnehmen kann.

Am 7-ten August wurde Baron Tallián aufgefordert 1500 Arbeiter für die Befestigungsarbeiten in der Fruskagora bereit zu stellen, worauf er sich telegraphisch sofort an die Regierungskommissäre der benachbarten Gebiete wendete und nach Einlangen ihrer Antworten in einer höflichen Zuschrift mitteilte, dass die betreffende Gegend so sehr an Arbeitskräften erschöpft ist, dass statt den 1500 Arbeitern nur 1250 und auch hievon 500 erst etwas später bereitzustellen sein werden.

Gleichzeitig wies der Herr Regierungskommissär auf den Umstand hin, dass in verschiedenen, im nördlichen Teile des Torontáler Komitates gelegenen Gemeinden grosse Reserven an Arbeiterabteilungen vorhanden wären, so 940 in Csóka, 1000 in Deszk, 1360 in Örcsanád, 712 in Törökkanizsa und dass es leichter wäre die entsprechende Zahl von diesen nach der Fruskagora zu dirigieren.

Auf diese, in ganz entsprechendem Style verfasste Zuschrift erhielt Baron Tallián die in Abschrift beiliegende Zuschrift P. No. 4756 und es hat sich die darauf erfolgte Korrespondenz durch jede neue Zuschrift des Armeegruppenkommandos immermehr zugespitzt, bis sie endlich in der Zuschrift Res. No. 3540 in eine ganz unhaltbare Tonart geraten ist.

So sehr ich Euere kaiserliche und königliche Hoheit von dieser lästigen Angelegenheit verschonen möchte, sehe ich mich doch bemüssigt, die einschlägigen Aktenstücke, nämlich sub 1, 3 und 5 die Zuschriften des Militärgruppenkommandos P. No. 4756, Res. No. 2942 und Res. No. 3540, sowie sub 2 und 4 die damit in Verbindung stehenden Zuschriften Baron Talliáns No. 5372 und 5526 in Abschrift beizulegen; die Letzteren, um den Beweis zu führen, dass der Herr Regierungskommissär in dieser Polemik eine anerkennenswerte Mässigung und Objektivität bezeugt hatte und die immer gehässiger Sprache des Herrn Armeegruppenkommandanten eine unprovokede Aggression bedeutet.

Es ist wohl unnötig zu betonen, dass mich durchaus nicht

¹ Tersztyánszky lovassági tábornok.

die auf mich bezügliche Stelle der Zuschrift Ees. No. 8540 dazu bewogen hat, mich in dieser Frage an die hohe Weisheit Eurer kaiserlichen und königlichen Hoheit zu wenden. Es ist ja selbstredend, dass ich mir durchaus keine Ingerenz auf die Machtbefugnisse eines Armeegruppenkommandanten anmasse und diese vielleicht überflüssige, aber jedenfalls inhaltlich richtige Bemerkung Seiner Exzellenz stillschweigend hingenommen hätte.

Ich kann jedoch zu meinem grössten Bedauern nicht denselben Langmut solchen Äusserungen des Herrn Armeegruppenkommandanten gegenüber bezeugen, in welcher sich Seine Exzellenz in einer durchaus nicht entsprechenden Weise ganz unbefugte Urteile über die Institution der Begierungskommissäre und über das Vorgehen des Baron Talliáns erlaubt.

Es wäre eigentlich meine Pflicht gewesen, dieses Verfahren zum Gegenstande einer amtlichen Beschwerde zu machen. In Anbetracht der jetzigen Lage und der grossen Lebensinteressen der Monarchie, welchen wir Alle, ob Militär- oder Zivilfunktionäre, mit vereinter Kraft und Hintansetzung aller Nebenrücksichten zu dienen haben, habe ich jedoch richtig zu handeln geglaubt, wenn ich mich in dieser nicht offiziellen Weise mit der ehrfurchtsvollen Bitte an Euere kaiserliche und königliche Hoheit wende, die geeigneten Massnahmen in einer vertraulichen und unauffälligen Weise treffen zu wollen, welche Seine Exzellenz den Herrn Armeegruppenkommandanten darüber belehren, wie er sich hohen Begierungsfunktionären gegenüber zu verhalten habe und eine Wiederholung solcher befremdender Erscheinungen verhüten werden.

Ich bitte Euere kaiserliche und königliche Hoheit den Ausdruck meiner tiefen Ehrfurcht zu genehmigen.

Tisza.

1276.

Frigyes főherceg Ó Fenségének.

Den 15. September 1915.

Kaiserliche und Königliche Hoheit!

Gleichzeitig mit meinem auf die Beziehungen des Herrn Armeegruppenkommandanten von Tersztyánszky zum Regierungskommissär Baron Tallián bezüglichen ehrfurchtsvollen Briefe sehe ich mich verpflichtet mit einer ganz vertraulichen Bemerkung an

Euere kaiserliche und königliche Hoheit heranzutreten. Aus vielen andere Anzeichen, z. B. einen ganz kindischen Wutausbruch einem armseligen Hotelbesitzer gegenüber habe ich schon mit lebhaftem Bedauern Zustände von Irritabilität und Nervosität bei Seiner Exzellenz von Tersztyánszky bemerkt, weiche Einem zu denken geben.

Dieselben Erscheinungen treten in diesem Schriftwechsel hervor. Das Verlangen, Advokaten zu den Befestigungsarbeiten zu schicken, die ganze Art und Weise, wie die Zuschrift P. No. 4756 verfasst ist, sowie die Neigung, in einer jeden unverfänglichen Bemerkung eine gegen das Offizierskorps gerichtete Spitze zu entdecken und sich in wenig würdevollen Rekrimationen zu ergehen, sind ebenso viele Zeichen einer nervösen Gereiztheit, welche einen wichtigen Einfluss auf kommende Ereignisse ausüben könnte.

Ich masse mir ein Urteil über die militärischen Fähigkeiten von Exzellenz Tersztyánszky gewiss nicht an, würde aber eine Pflicht versäumen, wenn ich den Umstand verschweigen würde, dass der jetzige Seelenzustand des genannten hohen Würdenträgers den Anforderungen, die man an die kühle Selbstbeherrschung und das unbeirrte objektive Urteil des Feldherrn richten muss, kaum entsprechen wird und das Ausserachtlassen dieses Momentes sich bei gewissen Eventualitäten sowohl durch unnütze Aufopferung der Truppe, wie durch masslose Strenge und grausame Härte gegenüber der Bevölkerung eventuell schwer rächen könnte.

Ich bitte Euere kaiserliche und königliche Hoheit diesen Schritt nicht misszuverstehen. Ich würde mich des bisher erwiesenen so beehrenden Vertrauens und der hohen Gunst Euerer kaiserlichen und königlichen Hoheit unwürdig fühlen, wenn ich diese Besorgnis verschwiegen hätte. Die Entscheidung über alle Kommandofragen steht selbstredend ausschliesslich Euerer kaiserlichen und königlichen Hoheit zu; es war nur meine Pflicht auf diesen der hohen Aufmerksamkeit Euerer kaiserlichen und königlichen Hoheit vielleicht entgangenen Umstand hinzuweisen.

Ich bitte Euere kaiserliche und königliche Hoheit den Ausdruck meiner tiefen Ehrfurcht entgegennehmen zu wollen.

Tisza.

1277.

*Br. Bolfras Artúr főhadsegédnek, a katonai kabinetiroda főnökének.*¹

Den 15. September 1915.

Euer Exzellenz!

Ich habe die Ehre meinen an Seine kaiserliche und königliche Hoheit den Herrn Erzherzog Friedrich gerichteten Brief samt Beilagen zur geneigten Kenntnis ganz vertraulich *in Abschrift* mitzuteilen und dessen Inhalt der Aufmerksamkeit Euer Exzellenz zu empfehlen.

Ich muss aufrichtig sagen, der Gedanke, dass wir das Schicksal einer Armee und Alles, was drum und dran hängt, wieder einem Mann mit zerrütteten Nerven anvertrauen sollten, verursacht mir die schwersten Sorgen.

Mit aufrichtiger Hochachtung Euer Exzellenz

ergebener *Tisza*.

1278.

Töpler Kálmán polgármesternek, Sopron.

1915 szeptember 18.

Igen Tisztelt Polgármester Úr!

Heller Ottó levelének visszaküldése mellett értesítem, hogy állandóan igyekszünk külföldön hadifogságban vagy internálva lévő honfitársaink sorsán könnyíteni, fájdalom, eddig nagyon kevés sikerrel. Ez azonban természetesen nem tart vissza attól, hogy újra meg újra újabb kísérleteket tegyünk.

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híve *Tisza*.

1279.

Balás Béla főispánnak, Zaalegerszeg.

1915 szeptember 18.

Kedves Barátom!

A csáktornyai kórházakra vonatkozó felterjesztésedet mellékleteivel együtt azzal a megjegyzéssel küldöm vissza, miszerint nem helyesen fogod fel a dolgot, ha egy olyan esetet, amelyben valamelyik főszolgabírónak álláspontját helyesnek nem tartod, ezt az

¹ L. 1275., 1276. sz.

én döntésem alá bocsátandó vitás ügynek tekinted. Mert hiszen ilyen kérdésekben természetesen te vagy hivatva a felügyeleted alatt álló helyhatósági közegek álláspontját felülbírálni s ahhoz képest eljárni.

Az ügyet tehát azzal küldöm vissza, hogy abban bölcse belátásod szerint légy szíves intézkedni.

Tisztán magántájékoztató végett megjegyzem azonban, hogy Csáktornya tényleg olyan helyen fekszik, amely sebesültek elhelyezése szempontjából előreláthatólag igen nagy jelentőséggel fog bírni. A déli harctérhez való aránylag közeli fekvése folytán hosszabb szállításra nem alkalmas, súlyos magyar sebesültek elhelyezésére igen jól fekszik és lehetővé teszi, hogy mentől több magyar sebesült kerüljön magyarországi kórházban ápolásra, ami szegény fiúknak igen nagy vágya és jogosult kívánsága.

Így állván a dolog, megfontolásodba ajánlom, nem volna-e helyes, a szóbanforgó intézetnek másutt való ideiglenes elhelyezésére tenni javaslatot?

Szívvel üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1280.

Pohl kasznárnak (Geszt).

1915 szeptember 18.

Kedves Kasznár Ur!

Attól a meggyőződéstől indítva, hogy mindenkinek teljes részben ki kell vennie a most folyó nagy élet-halál harcából reá eső bajokat és hátrányokat, mostanig egyetlen gazdasági alkalmazottam felmentése érdekében sem tettem lépést és segítettem magamon, ahogy éppen lehet. A 42-50 évesek behívásával azonban új stádiumba kerül a dolog. Ha ezeket is mind be hagyjuk vonulni, lehetetlenné válik a gazdálkodás folytatása, ami természetesen magát a katonai érdeket is veszélyezteti.

Ennélfogva a kormány intenciója is az, hogy ezekből az idősebb emberekből nagyobb arányban adjon felmentéseket s ezt az intencióját jól felfogott közérdekből az egyes gazdáknak is magukévá kell tenniük.

Arra kérem tehát, szíveskedjék megfontolás tárgyává tenni, kik azok az alkalmazottaink, akik alig volnának a gazdaságban nélkülözhetők s az ezek felmentésére vonatkozó, a főispán útján

a földművelésügyi miniszterhez intézendő kérvényt aláírás végett hozzám beküldeni. E nélkülözhetetlen egyének közé számítom Önt is, már csak azért is, mert egészségi állapota igazán nem teszi harctéri szolgálatra alkalmassá.

Sziből üdvözlí

Tisza.

1281.

Özv. Báth Györgyné úrnőnek, Budapest.

1915 szeptember 18,

Méltóságos Asszonyom!

Hozzám intézett nagybecsű sorai kapcsán van szerencsém értesíteni, hogy nagylelkű adományáról Ő Felségének jelentést tettem, aki is megbízott, hogy Méltóságod előtt legmagasabb elismerését és köszönetét tolmácsoljam s egyúttal a szóbanforgó 20,000 koronás adomány rendeltetésére nézve úgy döntött, hogy az *rokkantsegélyezési* célokra a «Magyar Királyi Rokkantsági Hivatal») rendelkezésére bocsátassék, mihez képest a kezeimnél letett járadékkötvényeket ezen hivatalhoz juttattam el.

Igaz tisztelem kifejezésével vagyok Méltóságos Asszonyom

kész szolgája *Tisza.*

1282.

Gróf Tisza István anyjának egyik nővére herceg Odescalchi-hoz ment nőül, így ő sógorságban volt az Odescalchi hercegi családdal.

Ennek alapján kapta a magyar miniszterelnök a következő levelet:

1282/a.

Montreux Villa la Turette 1915 szeptember 8.

Igen Tisztelt István Bátyám!

Feleségem apja elhalt Henry Labouchere, az angol parlamenti radikálisok leaderje volt s az akkori pártja képezi ma az angol kormányt (Mc. Kenna, Lloyd George, Asquith), kik tulajdonképen az ő politikai nézetét, habár túlozva, képviselik. Feleségem gondnoka, trustee-je, Mc Kenna volt angol belügyminiszter s a jelenlegi pénzügyminiszter, aki vagyonát kezeli s kívül a volt apai s a személyes barátság, továbbá a vagyoni kezelés folytán sűrű levelezésben van. Épp ezért ily levelezés esetleg alkalmasnak mutat-

kozhatik arra, hogy bármely politikai jellegű kérdés is felvethető volna anélkül, hogy ennek egyéb jelentőség tulajdonítható volna, mint amilyet ennek adni kívánnál.

Fogadd kérlek István bátyám őszinte tiszteletem kifejezését.

Odescalchi B. Gyalma.

1282/b.

Válasz Odescalchi Gyalma hercegnek.

1915 szeptember 18.

Kedves Barátom!

Szíves soraidat köszönettel vettem. Amennyiben a hercegné útján *az angol kormány* kívánna bárminő üzenetet vagy információt hozzánk juttatni, azt természetesen készséggel átvinném.

A mi részünkről ma még nem merül fel szíves ajánlatod igénybevételének lehetősége; úgy látszik, még újabb vereségeknek és csalódásoknak kell az entente-ot érniök, mielőtt békéről lehetne velük beszélni.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1283.

Gr. Stürgkh Károlynak.

Den 18. September 1915.

Hochverehrter Freund!

Anfang Juli warst Du so freundlich meine Aufmerksamkeit auf einen Artikel des Osieker Blattes *«Die Drau»* zu lenken, welcher die Vereinigung Dalmatiens mit Kroatien behandelte. Ich habe mich sogleich mit Baron Skerlec in Verbindung gesetzt, welcher eine entsprechende Weisung an die Staatsanwälte schickte.

Es macht mich nun Baron Skerlec darauf aufmerksam, dass in gewissen in Dalmatien erscheinenden Zeitungen, wie z. B. in der *«Hrvatska Misao»* in Sibenik und in der *«Narodno Jodnistvo»* in Spalato wiederholt Artikel erschienen sind, welche *die süd-slavische Frage aufrollen*/und die Vereinigung der Südslaven in der Monarchie verlangen.

Da ich voraussetzte, dass diese Erscheinungen mit Deinen Intentionen im Widerspruche stehen und dass es Deine Absicht ist, das Aufwerfen solcher heikler staatsrechtlicher Forderungen während der Kriegszeit hintanzuhalten, habe ich die Ehre Dich

zu bitten, die diesbezüglich notwendigen Massnahmen gütigst treffen und mich verständigen zu wollen, damit ich dem Banus eine beruhigende Antwort geben könne.

Mit aufrichtiger Freundschaft

Dein ergebener *Tisza*.

P. s. Beiliegend ein Zitat aus dem «Hrvatska Misao».^x

1284/a.

Gr. Klebelsberg KunÓ7iak.

1915 szeptember 18,

Kedves Barátom!

Az a szegény Fekete Aladár nevű vak fiú² most a nagy vitézségi érmet kapta meg. Úgy látszik megérdemli, hogy érdeklődjunk iránta.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1284/b.

Hideghéthy Imre főispánnak.

1915 szeptember 18.

Kedves Barátom!

A munkapárti kórházból feleségemhez írt cédulát mellékelve arra kérek, hogy Dudás Péter családja államsegélyügyének végére-járni szíveskedjél.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1285.

Gr. Zselénszki Róbertné úrnőnek.

1915 szeptember 18.

Kedves Grófné!

Majdnem egy esztendeje dolgozom azon, hogy a megsebesült vagy beteg katonák otthonukhoz közelfekvő kórházakba kerüljenek. Ismételve ment ki ilyen rendelet a hadügyminisztertől; a baj az, hogy nem hajtják végre, úgy hogy mindenütt újra meg újra kell konkrét kérdésekben eljárnom s panaszt tennem, hogy az embereket hazakerítsük.

¹ Az idézet nincs az iratok közt.

² Hadi kórházban áptolták.

Az ischli főorvos téved, mert Magyarország, mint mindenben, a betegápolás terén is hasonlíthatatlanul többet áldozott, mint Ausztria s most éppen nagyon sok ezerre menő ágy van az országban. Ezt illetékes helyen nagyon jól tudják Ausztriában.

A dolog érdemét illetőleg ismétlem, a hadügyminiszter elfogadta álláspontomat, az általános rendeletek ismételve kimentek, a dolog az egyes kórházakat igazgató emberek indolenciáján, lustaságán vagy rosszakaratán törik meg.

Kezeit csókolja

tisztelő híve *Tisza*.

1286.

Távirat gr. Czernin bukaresti követnek.

1915 szeptember 18.

Zu deiner Information und eventuellen Verwertung: Rumänien macht seit vorigem Herbste Befestigungen und Wege für Artillerie und Trains hart an unserer Grenze, wogegen wir in den letzten Monaten unsere ganz wehrlose Grenzen notdürftig befestigen. Schützengraben können ausschliesslich defensiven Zwecken dienen, wogegen ein grosser Teil der rumänischen Vorbereitungen für die Offensive in Betracht kommt. Wir lassen die Rumänen auf ihrem Gebiete nach Belieben arbeiten, es ist aber lächerlich, wenn sie sich durch unsere defensiven Massregeln bedroht fühlen.

Tisza

1287.

Br. Buriánnak.

1915 szeptember 19.

Kedves Barátom!

Szíves megfontolásodba, ajánlom, nem volna-e jó már most bizalmas érintkezésbe lépni a bolgár kormánnyal gabonaneműekben mutatkozó feleslegüknek megvétele iránt. Azt hiszem nagyon jó volna a Bulgáriából megkapható millió métermázsa terményt biztosítani és elszállítani, amint a szerbek elleni offenzívánk folytán szabaddá tehetjük a Dunát.

Úgy hiszem nekünk is pl. Bosznia élelmezése szempontjából jól fogna esni e termények egy része, a német idegekre pedig lényegesen csillapítólag hatna, ha ilyen módon fedezhetnénk

Németország legsürgősebb szükségletét, végül pedig hasznos eredményt várnék a román publikumra gyakorlandó pszichologikus, hatástól.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*..

1288.

Br. Buriánnak.

1915 szeptember 19.

Kedves Barátom!

A keleti vasút tárgyában itthon nyert információk megerősítenek abban a meggyőződésben, hogy ez ügyet a kormányoknak kell sürgősen kézbe venniük s a bankok eljárását irányítaniok.

Az itteni bankok egész rövid értesítést kaptak a Bankvereintől, amelynek lényege az, hogy ők előnyösebbnek látják, hogy egyáltalán ne lépjenek tárgyalásba a bolgár kormánnyal, «sie sollen sich vergewaltigen lassen».

Nem tudom, neked mi a nézeted ebben a kérdésben. Azt képelem, hogy ez a lenéző és merev szóba sem állás Bulgáriával szembeni viszonyunknak egyáltalán nem felelne meg, a bankoknak meg kellene feltételeiket szabniok s csak abban az esetben hagyni erőszakos elvitelre menni a dolgot, ha a bolgár kormány szűkmarkú vagy méltánytalan álláspontra helyezkedik.

Lehet, hogy csalódom, de akkor is nagy horderejű politikai kérdéstről van szó, amelyet a külügyminiszter bevonásával és irányításához képest a kormányoknak kell eldönteniök.

Általában úgy a kérdés politikai háttere, mint az a körülmény is, hogy tulajdonképpen az üzleti rizikó is a két államra nehezedik, szükségessé teszi, hogy a mi bankjaink akcióját is a kormányok irányítsák. Az pedig netovábbja a komikumnak, hogy Eadoslawoffnak¹ Strausz² adja meg nagylelkűen a beleegyezést az államosításra, amikor a német bankok a részükre biztosított bonifikáció révén eredetileg egyáltalán nincsenek már az üzletnél érdekelve.

Ami ellen pedig mindenekfelett tiltakozom, az az volna, hogy Marco³ barátunk a két kormány feje felett az ő bölcs belátása.

¹ Bolgár miniszterelnök.

² A Deutsche Bank igazgatója. V. ö. 1239., 1243. sz.

³ Gr. Wickenburg Márk külügyi osztályfőnök.

szerint irányítsa a bankokat. Ebből éppen elég volt a franciákkal a háború előtt folytatott tárgyalások alatt.

A sok zaklatásért szíves elnézésedet kérve szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1289.

Br. Harkányi Jánosnak.

1915 szeptember 19.

Kedves Barátom!

Stürgkh levelét mellékelve megjegyzem, hogy legalább is hasonló mérvű kitüntetések kellene a budapesti fegyvergyár munkásai részére kieszközölnünk. Ha tehát ilyen irányú puhatolódzás a hadügyminiszter részéről nálad még nem történt volna, sürgősen fel kellene őt arra hívnunk azzal, hogy addig a Steyri gyárra vonatkozó előterjesztést is függeszse fel.

Azt a kérdést, hogy a steyri gyár tulajdonképpen nem érdemel kitüntetést,¹ úgy gondolom figyelmen kívül kellene hagynunk, annyival inkább, mert munkásokról és olyan alkalmazottakról van szó, akik az első hónapok mulasztásainak felelősségében nem osztoznak.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1290.

Sr. Exzellenz Generaloberst von Mackensen, a déli hadsereg főparancsnokának.

Den 20. September 1915.

Euer Exzellenz!

Ich benütze die Gelegenheit des in meinem Auftrage gemachten Besuches von Kegierungskommissär Exzellenz Baron Tallián um Euer Exzellenz mit den innigsten Gefühlen des treuen Verbündeten auf ungarischem Boden zu begrüßen und zu versichern, dass die kgl. ung. Kegierung in der hingebungsvollsten Weise Alles was in ihrem Bereiche steht, tun wird, um diese Zwecke der Kriegführung zu fördern und den deutschen Truppen in jeder Hinsicht behilflich zu sein.

Ich bin überzeugt, dass dieser Wille der Kegierung allen be-

¹ V. ö. II. 640., 670-672; III. 741., 751., 781., 862., 863., 1067. sz.

hördlichen Organen wohlbekannt ist und dass sie von derselben Gesinnung durchdrungen ihre Schuldigkeit tun werden. Sollte es irgendwo zu Schwierigkeiten oder Anständen kommen, so wird das gewiss auf Missverständnisse zurückführen sein und im Wege der vorgesetzten behördlichen Instanz rasch behoben werden.

Ich bitte Euer Exzellenz nur sich in jedem solchen Falle direkt an die Regierungskommissäre (Exzellenz Baron Tallián für den ganzen südöstlichen Kriegsschauplatz, Herr von Joanovich für die Komitate Temes und Krassó-Szörény und Herr von Dellimanics für die Komitate Torontál und Bács-Bodrog) und nötigenfalls an mich zu wenden. Es wird mir stets ein Vergnügen sein durch unmittelbares Eingreifen die Sache rasch in Ordnung zu bringen.

Mit aufrichtiger Hochachtung Euer Exzellenz

ergebener *Tisza*.

1291.

Gr. Stürgkh Károlynak.

Den 20. September 1915.

Hochverehrter Freund!

Ich habe mich um das Schalten und Walten eines aus *Tschechen* bestehenden Güterankaufskonsortiums pflichtgemäss erkundigt, welches die Absicht zu haben scheint landwirtschaftliche Güter *an der südungarischen Grenze* zu ei werben und habe dabei aus den der ungarischen Regierung bereit willigt zur Verfügung gestellten österreichischen amtlichen Quellen festgestellt, dass dieses Konsortium aus *bekanntem tschechischen Agitatoren* der schlechtesten Art besteht, wie z. B. Wenzel Prásek samt Brüder, Jaroslaus Rychtera, Anton Vlach etc.

Zu meiner Überraschung habe ich aus denselben Akten erfahren, dass ein Mitglied des Konsortiums der «k. k. Richter Dr. Stanislaus Caslacky» ist, welcher wiederholt im Namen Wenzel Prásek mit verschiedenen Personen verhandelt und sich mit Landtransaktionen befasst. Derselbe ist der k. k. Staatsanwaltschaft in Prag zugeteilt.

Natürlich steht es mir durchaus fern, mich irgendwie in innere österreichische Angelegenheiten mischen zu wollen, ich glaube jedoch richtig zu handeln, wenn ich in diesem ganz privaten freundlichen Wege Deine Aufmerksamkeit auf den Umstand lenke, dass

ein Mann mit solchen Konnexionen der k. k. Staatsanwaltschaft in Prag zugeteilt ist.

Genehmige, hochverehrter Freund, den Ausdruck meiner vorzüglichen Hochachtung.

Tisza.

1292.

Br. Ghillány Imrének.

1915 szeptember 20.

Kedves Barátom!

Addig is, amíg a monarchia kenyértermény szükségletének kérdéséről újabban behatóan beszélhetnénk, szíves figyelmedbe ajánlom azt a körülményt, hogy Boszniát éhségnek semmi körülmények között nem szabad kitennünk s hogy arról a mennyiségről, amely e veszély elhárítására okvetlenül szükséges, feltétlenül gondoskodnunk kell.

Mind valószínűbbé lesz, hogy külföldi import nélkül nem fedezhetjük a monarchia egész szükségletét. De hiszen emberi számítás szerint úgy fog alakulni a helyzet, hogy pár hónap múlva megnyílik az import lehetősége számunkra. Nézetem szerint ebben az irányban mihamarább érintkezést kellene keresnünk Bulgáriával és ez okvetlenül megtermi gyümölcseit a román piacot illetőleg is.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1293.

Havas őrnagynak, Debrecen, 2. honvédhuszárezred.

1915 szeptember 20.

Igen Tisztelt Őrnagy Úr!

A reám zúduló munkatöbblet közben csak most kerül folyó hó 6-án kelt levele kezeimhez.

Amidőn az ezen körülmény által okozott késedelmes elintézésért szíves elnézését kérném, egyúttal közlöm, hogy Kálmán testvéremnek¹ sebe, *hála Istennek*, nagyon súlyos aggodalomra nem ad okot. Életveszély nincsen s miután nagyobb roncsolást a golyó a térdcsontban vagy ízületben nem okozott, remélhető, hogy a jobb térd súlyos sérülése is nagyobb állandó következmények

¹ V. ö. II. köt. 81., 121., 127., 161., 212, 247., 265., 395., 499.; III. köt. 1142.

nélkül fog meggyógyulni. Ez azonban csak gyógyulás után fog biztosan megválni.

Állapota különben kielégítő volna, de reumatikus baja vette elő s okoz fájdalmat és kisebb lázakat.

Szíves érdeklődését megköszönve maradok

tisztelő hive *Tisza*.

1294.

Hreljanovic horvát képviselőnek.

Den 20. September 1915.

Verehrter Freund!

In meiner Korrespondenz hat sich wieder einmal vollständige Stauung eingestellt, so dass ich erst heute in der Lage komme, meinen aufrichtigen Dank für Deinen Brief zum Ausdruck zu bringen.

Gebe Gott, dass wir mit gestärktem gegenseitigem Wohlwollen und Vertrauen aus diesem gemeinsam durchgeführten Kriege hervorgehen und in vereinter Arbeit die Grundlage einer besseren Zukunft schaffen. Ich würde mich glücklich erachten diese grosse Sache gefördert zu haben.

Mit aufrichtiger Hochachtung

Dein ergebener *Tisza*.

1295.

Br. Buriánnak.

1915 szeptember 20.

Kedves Barátom!

Katonai részről egy kérdésre hívják fel figyelmemet, amiben, amennyiben helyesnek látnád, tulajdonképen neked lehetne leginkább szót emeled. Arról van szó, hogy a mi hadseregparancsnokaink közül egyetlenegy sem kapta még meg a most már nálunk is bevezetett «Generaloberst»-i rangot, holott a német hadseregparancsnokok rendszerint azok. Ennek folytán osztrák-magyar és német hadseregek együttműködése alkalmával a mi parancsnokaink már rangjuknál fogva is annyira hátra szorulnak, hogy ez bizonyára nem kívánatos az elsősorban te általad képviselt politikai érdekek szempontjából sem.

Amennyiben tehát osztanád felfogásomat, arra kérnélek, hívd fel te Ő Felsőge figyelmet arra, miszerint indokoltnak látszanék

legalább egy pár régibb és legérdemesebb hadseregarancsnokunknak Generaloberst-té való kinevezése. Úgy tudom, Frigyes főherceg már régebben megtette az erre vonatkozó előterjesztését s egyes hadseregarancsnokok előtt ejtett is el ilyesmit.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1296.

Br. Kürihy Lajos főispánnak.

1915 szeptember 12.

Kedves Barátom!

Tegnap a klubban találkoztam Kiszelyvel¹ s vele folytatott beszélgetésemből arra a következtetésre kellett jutnom, hogy Ghyczy határrendőrségi tanácsos a tótokat az én nevemben hívja megbeszélésre s úgy állítja oda a dolgot, mintha én kívánnék velük egyezkedni.

Egyáltalán nem értem, hogy jut egy határrendőrségi tanácsos ahhoz, hogy ilyen kérdésbe ártsa magát s a legnagyobb mértékben helytelenítenem kell, ha tényleg ilyen módon él vissza a nevémmel és tesz intencióimmal merőben ellenkező nyilatkozatot.

Neked és általad nekem eddig úgy volt beállítva a dolog, hogy a tótok közeledni kívánnak s e végből találkozni szeretnének velem s hogy ezt a találkozást ismételve ők sürgetik. Ha így áll a dolog, hajlandó vagyok velük beszélni, de csakis ha valóban teljesen spontán ébredt fel náluk a közeledési vágy. Mert abban, hogy mi hívjuk őket ilyen megbeszélésre, a kormány és a nemzeti ügy kompromisszióját látnám s attól semmi irányban nem várnék jó eredményt.

Kérlek légy olyan jó, járj alaposan végére a dolognak, mondd meg nyíltan a tótoknak, hogyha bárki úgy állította be a dolgot előttük, mintha én hívnám őket magamhoz, az egyszerűen hazudott és visszaélt nevémmel s hogy csak abban az esetben jöjjenek, ha erre ők alkalmasnak látják az időt.

Szükséges Ghyczy eljárásának precíz megállapítása is s a legkomolyabban figyelmeztetnem kell őt, hogy ne tegyen excursiókat a nemzetiségi politikai téren, amihez semmi köze.

A dologra vonatkozó mielőbbi szíves értesítésetet kéri

igaz híved *Tisza.*

¹ K. Árpád, Liptó vármegye főispánja.

1297.

Gr. Czernin követnek.

Den 22. September 1915.

Lieber Freund!

Besten Dank für Deinen Brief vom 19-ten. Bezüglich der Beurteilung Rumäniens stimmen unsere Ansichten vollständig überein. Ich habe Dir in meinem Telegramme¹ nur Argumente an die Hand geben wollen, um ganz lächerliche Vorwürfe Rumäniens entsprechend beantworten zu können. Sie haben viel früher an der Grenze gearbeitet, wie wir und ihre Arbeiten haben teilweise einen offensiven Charakter gehabt, während wir ausschliesslich defensive Werke errichten.

Ich habe nicht bestreiten wollen, dass wir auch jetzt Schützengräben errichten, behaupte nur, dass dies eine planmässige Fortsetzung der im Juni angefangenen Befestigungsarbeiten ist. Es wäre schade, dieselben nicht zu beendigen, denn so sehr ich auch Dir darin beipflichte, dass die rumänische Regierung uns jetzt nicht angreifen will, so ist man erstens bei diesem Volk vor Überraschungen nicht sicher, zweitens kann eine jede momentane ungünstige Wendung am Kriegsschauplatze die rumänische Gefahr näherführen und dann ist es doch garnicht gleichgültig, ob wir den Angriff in guten Positionen erwarten können oder die Bukarestéi Maulhelden im Glauben belassen, dass sie mit einem militärischen Spaziergang in Siebenbürgen eindringen können.

Es ist meiner Ansicht nach das Gescheiteste, wenn wir die begonnenen Befestigungsarbeiten ruhig ohne Provokationen und auf eventuelle rumänische Gegenmassnahmen garnicht reagierend vollenden, Rumänien aber diplomatisch als *quantité négligeable* behandeln.

Die zwei von Teschen dem Militärattache gegebenen Aufträge waren eine sonderbare und ärgerliche Entgleisung. Ich glaube kaum, dass sich die Sache wiederholen werde.

Mit unserer serbischen Offensive hat man aus mir nicht ganz verständlichen militärischen Gründen so ostensiblen Lärm gemacht. Ganz vertraulich teile ich Dir mit, dass die Truppenschübe noch bei Weitem nicht beendet sind und es noch geraumer Zeit bedarf, bis

¹ L. 1286. sz.

wir wirklich Ernst machen können. Wir können darauf gefasst sein, dass die Serben bis zu dieser Zeit die Welt mit der Nachricht zurückgeschlagener Angriffe vollposaunen werden.

Ich glaube nächstens nach Wien zu fahren und werde Deinen Brief dem Minister zeigen.

Jetzt in grösster Eile adieu, mit warmer Freundschaft

Dein ergebener *Tisza*.

1298.

Baernreither volt osztrák miniszternek.

Den 23. September 1915.

Euer Exzellenz

habe ich die Ehre für die Zusendung der «*Denkschrift über das wirtschaftspolitische Verhältnis Österreich-Ungarns zu Deutschland*» meinen verbindlichsten Dank auszusprechen.

Mit aufrichtiger Hochachtung Euer Exzellenz

ergebener *Tisza*.

1299.

Br. Buriánnak.

1915 szeptember 24.

Kedves Barátom!

Hetek óta alig kapok egy-egy a Ballplatzról külföldre feladott sürgönyt. Nem tudhatom, tényleg nem történik-e részünkről több külképviseletünk irányítására s az események befolyásolására, vagy csak cabinet-ed látja jónak visszatartani az erre vonatkozó információt.

Ennek tulajdonítsd, ha netalán feleslegesen zaklatlak.

A bolgár mozgósítás minden titok felett legalább is fellebbentette a fátyolt. Most már minden korlátozás nélkül foglalkozhatunk a görög problémával.

Nézetem szerint nagyon sürgősen tisztába kellene Bulgáriával hozni a dolognak reá vonatkozó részét és Németországgal együtt formálisan biztosítanunk Görögországot, hogy Bulgária részéről nem éri támadás és semlegessége esetére nemcsak területi áldozatokat nem kell hoznia, hanem megkapja Doirant és Gewgelit s szabad kezét nyer Délalbániában. Másrésről ha ellenünk akcióba lép, számolnia kell nemcsak Cavalla-Seres, hanem Saloniki elvesztésével.

Arról természetesen nem adhatunk részletes felvilágosítást, hogy mit csinálunk Szerbiával.

Ami pedig a Bulgária és Görögország várható növekedésének összehasonlítását illeti, Görögország ezelőtt 2 évvel csaknem megkétszerezte területét; természetes, hogy most nem nőhet újból ezt megközelítő arányban.

Persze elsősorban a görög királlyal kellene mindezt tisztába hoznunk s őt abba a helyzetbe juttatnunk, hogy egy a görög publikum előtt is plauzibilis állásponttal vigye Venizelossal¹ törésre a dolgot, ha ez utóbbi háborút akar.

Végre – j'y reviens toujours – tisztába kellene a törökökkel hozni, hogy szükség esetében adhatnak-e segítséget Bulgáriának. Ne neheztelj édes barátom, de könnyelműségnek tartanám, ha ezt a kérdést bárminő plausibilis feltevések és valószínűségi számítások alapján elhanyagolnók.

Nekünk készen kell államunk arra a – elismerem – nagyon valószínűtlen esetre is, ha Bulgária harcbalépése Románia és Görögország támadását vonja maga után.

A jelvény kérdés rendben van.² Ezzel egy olyan közös munkánk aktái zárulnak le, amelyre mindketten meglegégedéssel tekinthetünk. E tárgyban kifejtett eléggé meg nem becsülhető közreműködésedért és segítségédért hálás köszönetet mond igaz barátod

Tisza.

1300.

Gr. Stürgkh Károlynak.

Den 25. September 1915.

Hochverehrter Freund!

Infolge der fortschreitenden Ereignisse wird der Zeitpunkt der Beendigung des gegenwärtigen Krieges allmählich näher gerückt und es müssen die Umrisse desjenigen Zustandes, auf den die Wehrmacht der Monarchie nach dem Kriege einzurichten sein wird, unter den kompetentea Faktoren durchberaten und wenigstens in den grossen Grundzügen festgelegt werden, damit die Kontinuität unserer Wehrfähigkeit gesichert und ein möglichst zweckmässiger glatter Übergang aus dem Kriegszustände in die neue Ordnung ermöglicht werde.

¹ Akkor görög miniszterelnök.

² L. 1224. sz.

Es ist auch der Kriegsminister in seiner Zuschrift Präs. No. 13,331. im Einvernehmen mit dem Armeeoberkommando diesbezüglich an beide Regierungen herangetreten und hat ausserdem andere wichtige Fragen (z. B. Infanterie-Gewehre, Küstenschutz, Unteroffiziersfrage), angeregt, welche mit dem zukünftigen Zustande des Heeres im engen Zusammenhange stehen.

Meines Erachtens bilden alle diese Fragen ein organisches Ganze, welches schon deswegen nur im Zusammenhange erledigt werden können, weil erst nach Feststellung aller Erfordernisse der Kriegsverwaltung dieselben mit der gebotenen Rücksicht auf unsere wirtschaftlichen Kräfte in Einklang gebracht werden können und die unbedingt notwendigen Restriktionen mit einer auch vom militärischen Standpunkte richtigen organischen Würdigung aller einschlägiger Fragen erfolgen können.

Ich hoffe auf Deine Zustimmung rechnen zu können, wenn ich dem Wunsche Ausdruck verleihe, diese Frage im Rahmen beider Regierungen einer Vorbesprechung zu unterziehen und die Hauptgesichtspunkte unter uns zu klären, auf deren Basis wir die meritorischen Verhandlungen mit den militärischen Organen aufnehmen werden und erlaube mir vorzuschlagen, nächstens eine vertrauliche Besprechung diesbezüglich abzuhalten, bei welcher ausser uns beiden die zwei Finanzminister einzubeziehen wären.

Bist Du mit diesem Vorschlage einverstanden, so bitte ich Dich Ort und Zeitpunkt dieser Zusammenkunft gefälligst in Vorschlag bringen zu wollen.

Genehmige, hochverehrter Freund, den Ausdruck meiner vorzüglichen Hochachtung

Tisza.

1301.

Daruváry Gézának.

1915 szeptember 25.

Tisztelt Barátom!

Aradon felmerült az az eszme, hogy az október 6-iki gyász-ünnepélyre az Aradon állomásozó katonaság parancsnokait is meghívják s engem kértek fel, hogy ebben a kérdésben tanácsot adjak.

Nézetem szerint azok után a nemeslelkű nyilatkozatok után, amelyeket Ő Felsége mindazoknak emlékével szemben ismételtén kifejezésre juttatott, akik a multak meghasonlásaiban az uralkodó-

házzal szembe került nemzeti ügy szolgálatában állottak, az Aradon lévő katonai parancsnokok megjelenésének annál kevésbé lehetne akadálya, mert ez ünnepélyen Ő Felsége magyar kormánya májismételten résztvett s az elhangzó nyilatkozatok mindenben megfelelnek a loyaltitás s alattvalói hűség kívánalmainak.

Mint a város képviselőjének egy ízben nekem is volt alkalmam az ünnepi beszéd tartására, ez alkalommal Ő Felsége Rákóczi hamvait hazahozatalát elrendelő kéziratát idéztem s a nemzet Ő Felsége iránt érzett hálójának adtam kifejezést, amiért a multak félreértéseit és ellentéteit teljesen eltemető kiegyezést megalkotta. Másrészről pedig a hadsereg tagjainak részvétele ezen ünnepélyen teljesen beleillenek abba a bizalomtól, szeretettől és egymás megértésétől áthatott meleg hangulatba, amely a mai háború eredményeként a polgárság és katonaság körében nyilvánul.

Mindezen okoknál fogva tehát a legnagyobb örömmel üdvözlönlém, ha a tisztikar ez ünnepélyen megjelennek.

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híved *Tisza.*

1302.¹

Gr. Apponyi Albert o. k.-nek.

1915 szeptember 20.

Kegyelmes Uram!

E percben vett szives soraid kapcsán értesítlek, miszerint a magam részéről sem helyeselném azt, ha a háború közben felmerülő megyei tisztviselőválasztások alkalmával a pártszempontok előtérbe helyeztetnének.

Az a tény, hogy a következő törvényhatósági bizottsági ülés napirendjére tűzött választások megbeszélésére a hevesmegyei munkapárt tagjai értekezletre hivatnak egybe, magában véve nem kifogásolható, mert hiszen természetes dolog, ha az ilyen közügyeket, amidőn azok mintegy automatische napirendre kerülnek, a pártok saját kebelükben megbeszélés tárgyává teszik. Csakis az ellen lehetne nézetem szerint joggal kifogást tenni, ha valamelyik párt a jelöltek megválasztásánál a közigazgatási közérdek elé helyezné a pártszempontokat.

¹ V. ö. 1303. sz.

Nem kétlem, hogy ez nem áll a hevesmegyei munkapárt intézőinek szándékában, de azért módot keresek reá, hogy tájékozzam magamat.

Igaz nagybecsüléssel vagyok

őszinte híved *Tisza.*

1303.

*Gr. Apponyi Albert o. k.-nek.*¹

1915 október 5.

Kegyelmes Uram!

A hevesmegyei tisztviselőválasztási ügyekre vonatkozólag örömmel értesítlek, miszerint a munkapárt vezetőinek intenciója az, hogy a megüresedett árvaszéki elnöki állásra a 32 éves érdemes köztisztviselői múlttal bíró s politikai magatartását illetőleg *ellenzéki* Piller Ede helyetteselnök választassák meg. Állítólag a kérdésnek teljes egyhangúsággal való megoldását a szintén *ellenzéki* dr. Vass Jenő II-od aljegyző akadályozza, aki az elnöki állást mindenáron elnyerni akarja s a főispánnak azt a javaslatát, hogy elégedjék meg a Piller előlépésével megüresedő helyetteselnöki állással, visszautasította.

Általában a megüresedett állások túlnyomó nagy részének betöltésénél a mi pártunk is a közszolgálati szempontból legtöbb igénnyel bíró *ellenzéki* tisztviselő mellett foglalt állást.

Igaz nagybecsüléssel vagyok

őszinte híved *Tisza.*

1304.

Br. Vojnich Sándor o. k.-nek.

1915 szeptember 2(3).

Kedves Barátom!

A nekem átadott petitumokra vonatkozólag megjegyzem:

1. hogy az élelmi-uzsora ellen kivételes törvényre nincsen szükség. A mai törvények alapján is aránylag igen szigorú büntetéseket róhat ki a hatóság; a hiba nem ott van, hogy törvény nincsen, hanem, hogy a meglévő törvényt nem hajtják végre. Ezen pedig újabb törvény alkotásával mitsém változtatunk.

2. A maximális árakra vonatkozó nyilatkozat kérdésével fog-

¹ V. ö. 1302. sz.

lalkozunk. Magam is azt hiszem, hogy meg kell mondanunk, miszerint az árakat felemelni nem fogjuk és szükség esetén requirálni fogunk, de az árak egyidejű leszállítása mellett.

3. Az élelmi és fogyasztási cikkek legnagyobb részét nem lehet államilag maximálni, mert azoknak ára és biztosítási módja a helyi viszonyoktól függ, úgy hogy az egész élelmiszerpolitikának az utóbbiakhoz kell simulnia. A kormány maximálja azokat a fogyasztási cikkeket, amelyekre nézve ez az ország egész területére hatállyal bíró rendeletekkel célszerűen keresztülvihető. A többiekre megadja a jogot mindazoknak a helyi hatóságoknak, amelyek azt kéri. Fájdalom, eddig kevesen vették ezt a jogot igénybe. A publikum azonban a helyi hatóságokat szorítsa és ne a kormányt, amely csak kárt okozna a fogyasztónak a helyi viszonyokat tekintve nem vevő általános intézkedések által.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1305.

Gr. Andrássy Gyula, gr. Apponyi Albert, gr. Zichy Aladár o. h.-nek.

1915 szeptember 25.

Kegyelmes Uram!

A kormánynak közelebbről a háborúval kapcsolatos olyan életbevágó fontosságú kérdésekkel szemben kell állást foglalnia, amelyek a nemzet létét alapjaiban érintik s a magyar politikai pártokat elválasztó elvi kérdésekkel kapcsolatban nem állanak.

Úgy érzem, hogy a kormány kötelessége módot keresni reá, hogy ilyen természetű kérdésekhez a magyar közélet vezetőférfiai pártkülönbség nélkül hozzászólhassanak, mielőtt a kormány azokban véglegesen állást foglalt s a nemzet jövő sorsára kihatással bíró kötelezettségeket vállalt volna, miért is van szerencsém Nagyméltóságodat tisztelettel felkérni, hogy egy e célból csütörtökön, folyó hó 30-án délután 4 órakor a miniszterelnökségnél tartandó bizalmas értekezleten résztvenni méltóztassék.

Ez értekezleten való megjelenésre a kormány tagjait, továbbá ellenzéki részről Nagyméltóságodon kívül gróf Apponyi Albertet és gróf Zichy Aladárt, a többség részéről pedig gróf Khuen-Hédervary Károlyt, Berzeviczy Albertet és Vojnich Istvánt kértem fel.

Fogadja Nagyméltóságod stb.

Tisza

1306.

*Gr. Khuen-Héderváry Károly, Berzeviczy Albert, Vojnich István
o. k.-nek.*

1915 szeptember 25.

Kedves Barátom!

Mielőtt a kormány a mindjobban előtérbe lépő lengyel kérdésben s az ezzel kapcsolatos egyéb kérdésekben kifelé állást foglalna, módot kívánok nyújtani közéletünk kiválóságainak pártkülönbség nélkül, hogy e kérdéshez hozzászóljanak s a kormányt tanácsaikkal irányítsák.

E célból csütörtökön, folyó hó 30-ára délután 4 órára értekezletet hívok össze, amelyen szíves megjelenésedet kérem. Rajtad és a kormány tagjain kívül Berzeviczy Albertet, Vojnich Istvánt, Apponyi Albertet, Andrassy Gyulát és Zichy Aladárt kértem fel a megjelenésre.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1307.

Lánczy Leónak, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank elnökének.

1915 szeptember 25.

Kedves Barátom!

Örömmel értesítek, hogy sikerült biharmegyei birtokaimat olyan feltételek mellett bérbe adnom, amelyek vagyonom meg¹tartását és *függő adósságom* kifizetését teszik lehetővé. Az egész tranzakció október 1-én kerül véglegesítésre és pedig akként, hogy azt az összeget, amivel függő tartozásom a fundus instructus vételárát meghaladja, a haszonbérő társaságtól *kölcsön kapom* és a haszonbér egész ideje alatt *20 évi* részletekben fogom visszafizetni.

Ezen összeg megállapítása céljából arra kérlek, szíveskedjél T. I. számlám szeptember 30-iki egyenlegét mihamarább megállapítani s tudomásomra juttatni, hogy e számla *passiv saldojának* kiegyenlítése iránt intézkedhessem.

Igaz tisztelettel maradok

régi híved *Tisza.*

1308.!

Jankovich Béla v. és k. min.-nek.

1915 szeptember 20.

Kedves Barátom!

A belügyminiszternek a hódmezővásárhelyi iskola ügyében 25,685/el. sz. a. hozzád intézett átiratát szíves jóindulatodba nagyon melegen ajánlom, mert alapos információ alapján tudom, hogy semmi komoly katonai egészségügyi érdek nem kívánja az iskolaépületnek további igénybevételét s az egész ügy mögött egy a harctéri szolgálat elől e kórházban bujkáló csoport utálatos magánérdeke lappang.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1309.

Cicatricis Lajos főispánnak (Csongrád m.).

1915 szeptember 25»

Kedves Barátom!

A hódmezővásárhelyi kórházak ügyére vonatkozó leveled kapcsán megjegyzem, hogy nekem is skrupulusom támadt aziránt, helyes volna-e a főgimnázium épületét éppen most adni vissza eredeti rendeltetésének, amidőn a szerb harctéren nagyobb véres események küszöbén állunk s valószínű, hogy a déli harcterről nem nagyon távoleső kórházak különösen jó szolgálatot fognak tehetni.

Mielőtt tehát további lépést tennék a dologban, arra kérek,, beszéld meg az irányadó hódmezővásárhelyi emberekkel s gondold meg magad is, nem volna-e jobb pár hétig várni a dologgal. Hátha éppen most súlyosan sebesült hőseinkre, akikre a messzebbszállítás nagy szenvedést és fokozott életveszélyt jelent, áldásnak bizonyulna az, ha Hódmezővásárhely kórházi intézményei teljes egészükben állanának rendelkezésükre. Ennek folytán eddig több helyen tett lépéseimet újabb értesítésed vételéig felfüggesztem.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*¹ V. ö. 1309. sz.

1310.

Sándor Jánosnak.

1915 szeptember 26.

Kedves Barátom!

Mellékelve küldöm Berzeviczy határrendőrkapitánynak Kürthy Lajoshoz¹ intézett jelentését mellékletével együtt, amelyet Kürthy-től kaptam meg. Berzeviczyt nem ismervén, nem tudom, mennyiben kell az ő információira súlyt helyezni. Amennyiben ilyen dolgokra alkalmas helyes ítélőképességű ember volna, jó volna az általa említett fonalat felvenni s a cseh-tót érintkezéseknek jobban utána járni.

Most már mindenki tudja, hogy *Prágában tényleg hazaáruló fánsláv törekvések futnak össze*, szolgálatot tehetnénk az osztrák kormánynak is, ha azok felderítésében közreműködnénk, mindenekelőtt pedig saját honpolgárainkra vonatkozólag juthatnánk olyan információhoz, amelyeket a tót nacionalista vezetők helyes kezelésénél felhasználhatnánk.

Légy szíves kérlek ez ügyet kézbevenni és gondoskodni róla, hogy Kürthynek netaláni eljárása harmonikusan illeszkedjék be a tiedbe.

Szívből üdvözl

igaz híved *Tisza.*

1311.

Br. Burián külügyminiszternek.

1915 szeptember 20.

Kedves Barátom!

Nagyon köszönöm ma vett leveledet. A görögökre vonatkozó részét megnyugvással veszem tudomásul. Nem voltam bizonyos benne, hogy Bulgáriára vonatkozó formális megnyugtató nyilatkozat tétetett már Németország részéről. Nagyon jó volna, ha lehetőleg mielőbb olyan megállapodásig lehetne vinni a dolgot, amely Görögországot katonai készülődésének megállítására (legalább ami a koncentrációt illeti) bírhatná.

Bizonyára egyetértesz Czerninnek a román mozgósítás kérdésében tanúsított magatartásával.² Azt találom, megint igen helye-

¹ Akkor Zólyom m. főispánja.

² L. 1302. sz.

sen járt el. Kétségtelen, hogy *Románia mozgósítását* nem nézhetnek tétlenül.

Tegnapelőtt Wangenheim¹ keresett fel, aki nagyon *optimisztikus* beszélt a Dardanellákról. Szerinte karácsonyig nem igen történhet ott valami. Ma Pallavicini volt nálam, tele *pesszimizmussal*. Ő is elismerte, hogy a jelenleg ott levő entente-csapatok ellen tartatják magukat a Dardanellák, de további 100,000 ember akcióba lépése azok elesét jelentené.

Az ő állítása szerint a törököknek nincsenek felfegyverzett rezerváik, még a gyalogsági puska is hiányzik. E szerint Bulgária nem kaphatna török segítséget, míg Wangenheim azt mondta s kérdésekre ismételte, hogy három török hadosztályt most a legutóbbi napokban felajánlottak Bulgáriának.

Nem tudom, ő csinál-e konfúziót vagy történt német részről valami, amiről mi nem vagyunk informálva.

Legy kegyes hétfőn délután 4-½ 7 között telefonhoz hívni.

Szívből üdvözlő igaz barátod

Tisza.

1312.

Sándor Jánosnak.

1915 szeptember 26.

Kedves Barátom!

Mellékelt feljegyzést a szászok intézőségének nevében Melczer² adta át nekem. Elsősorban veled közlöm azt, nemcsak azért, mert az abban felsorolt konkrét kérdések nagy része a te hatáskörödbe tartozik, de azért is, mert erdélyi telepítési ügyről lévén szó, a legnagyobb súlyt a te állásfoglalásodra helyezem.

Nézetem szerint a szászoknak Erdélynek olyan részein való megerősödését, ahol már van elfoglalt pozíciójuk, minden tőlünk telhető eszközzel elő kellene segítenünk s én a legrokonszenvesebben fogadom azt a gondolatot, hogy ők ott, ahol a románság számbeli túlsúlyával állanak szemben, telepítések útján szerezzenek új erőforrásokat.

Általánosságban tehát nagyon melegen támogatnám ezt az akciót.

Ami pedig a felhozott konkrét kérdéseket illeti, ilyen telepet

¹ Német diplomata.

² Melczer Vilmos o. k., a szász képviselők vezetője.

lehetőleg olyan helyen kellene létesíteni, ahol azok meglévő szász községbe olvadhatnának be, úgy hogy az első pont alatt említett petitum ebben az alakban inkább kivételesen fordulhatna elő. A szóbanforgó konkrét ügyet a főispánnal és velük kellene megbeszélni, első hallásra nem látszanak e tagadhatatlanul létező nehézségek leküzdhetetleneknek.

A dolog pénzügyi részét mindenesetre úgy kellene csinálni, hogy a szászokkal együtt olyan magyar intézet venne részt az akcióban, amelyik a kormánnyal bizalmas érintkezésben áll s intencióit híven fogná képviselni.

Arra kérek, karold fel melegséggel ezt az ügyet s igyekezzünk azt Ghillányval és Teleszkyvel mielőbb megérlelni.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1313.

Csernoch János hercegprímásnak.

1915 szeptember 26.

Mélyen Tisztelt Barátom!

Az apostoli szentszékkal az olaszok által elfoglalt terület lelkipásztori gondozása szempontjából létrejött megállapodásra vonatkozó értesítésedet megköszönve, őszinte örömömet fejezem ki ennek a kérdésnek teljesen megnyugtató megoldása felett.

Igaz nagybecsüléssel vagyok

őszinte híved *Tisza*.

1314.

Frigyes főherceg Ő Fenségének.¹

Den 27. September 1915.

Euere Kaiserliche und Königliche Hoheit habe ich die Ehre meinen ehrfurchtvollen Dank für das heute erhaltene gnädige Schreiben zum Ausdruck zu bringen und zu versichern, dass eine von Euer Kaiserlichen und Königlichen Hoheit kommende Anregung auf die gewissenhafteste Prüfung meinerseits zu rechnen hat und es mir stets ein Vergnügen ist, den Wünschen Euerer Kaiserlichen und Königlichen Hoheit nachkommen zu können.

¹ L. 1275., 1276. sz.

Wenn ich trotzdem nicht in der Lage bin den von Eurer Kaiserlichen und Königlichen Hoheit gewünschten Standpunkt in Betreff der Regierungskommissäre einzunehmen, so finde ich mich dazu zu meinem grössten Bedauern durch gebieterische Gesichtspunkte der in Frage kommenden allgemeinen Interessen gezwungen.

Es sei mir gestattet vorerst darauf hinzuweisen, dass auch für Nordungarn Regierungskommissäre ernannt worden waren unci speziell Seine Exzellenz Herr Viktor von Molnár die Befugnisse des Regierungskommissärs im ganzen 6-ten Corpsbereich ausübt. Derselbe ist zur Zeit der Operationen in den Karpathen unzähligemale in die Lage gekommen, die allerwichtigsten und heikelsten Fragen mit den in Frage kommenden Kommanden zu bereinigen und es ist seinem ebenso einsichtigen, wie taktvollem Vorgehen zu verdanken gewesen, dass die meisten Fragen erledigt wurden, ohne zur Kenntnis des Armeeoberkommandos zu kommen und dass ich nur in den seltensten Fällen bemüssigt war, mich an die sich stets bewährende hohe Weisheit und das gnädige Wohlwollen und Entgegenkommen Eurer Kaiserlichen und Königlichen Hoheit zu wenden.

Selbst in Südungarn hat diese Institution sehr gute Früchte getragen und ist sie gerade bei Austragung der leider öfters vorgekommenen Meinungsverschiedenheiten und Reibungen unentbehrlich gewesen.

Ich fühle mich verpflichtet wahrheitsgemäss zu bemerken, dass diese Meinungsverschiedenheiten und Reibungen in erster Reihe dem Umstände zuzuschreiben waren, dass sich die Auffassung, die ich als verantwortlicher Leiter der ungarischen Regierung in der Frage der Behandlung der serbischen Bevölkerung mit vollem Nachdruck vertreten musste, mit den Meinungen und Wünschen der meisten militärischen Stellen leider nicht immer im Einklang befand.

In pflichtgemässer, loyaler Vertretung meiner Intentionen hat dann Baron Tallián ein Odium auf sich genommen, welches umso unverdienter und bedauerlicher ist, da seine persönlichen Ansichten sehr oft den militärischen Wünschen viel näher standen, als meine Stellungnahme, welche er dann natürlich mit seiner erwiesenen Korrektheit und Loyalität in den Verhandlungen mit den militärischen Stellen zu vertreten hatte.

Es haben sich in den ersten Kriegsmonaten soviel wichtige

und heikle Fälle ergeben, bei denen ich gegen das Vorgehen gewisser militärischer Organe Stellung nehmen und den Anschauungen der verantwortlichen Regierung Geltung verschaffen musste, dass ich unbedingt einen Regierungskommissär ernannt hätte, wenn diese Stelle nicht früher schon besetzt gewesen wäre, da nur das Vorgehen einer geeigneten Vertrauensperson der Regierung an Ort und Stelle grössere Störungen des auch meinerseits so warm gewünschten harmonischen Zusammenwirkens von Militär- und Zivilbehörden verhüten konnte und es hat sich gerade Baron Tallián, welcher meistens befürwortend und vermittelnd für die militärischen Anordnungen bei mir eintrat, in dieser Hinsicht besonders verdienstlich gemacht.

Indem ich bezüglich der weiteren Detailfragen auf meine auf die Zuschrift des Armeekommandos gegebene amtliche Antwort hinzuweisen die Ehre habe, erlaube ich mir ehrfurchtsvoll zu betonen, dass ich gerade nach den Erfahrungen dieses Krieges die Institution der kgl. ung. Kommissäre für eine in beiderseitigem Interesse notwendig halte und dass es mir äusserst peinlich wäre, eine Veränderung in der Person eintreten zu lassen, in Anbetracht dessen, dass Baron Tallián den Vorwurf, den gegen die Serben gerichteten militärischen Anforderungen nicht eifrig genug entsprochen zu haben, nur dem Umstände verdankt, dass er sehr oft gegen seine eigenen viel strengere Massnahmen befürwortenden Ansichten meine Instruktionen auszuführen hatte. Dass es mir unter solchen Umständen eine moralische Unmöglichkeit wäre, Baron Tallián als Sündenbock fallen zu lassen, wird wohl der ritterliche Gerechtigkeitsinn Eurer Kaiserlichen und Königlichen Hoheit mir nicht zur Last schreiben wollen.

Ich bitte Euer Kaiserliche und Königliche Hoheit den Ausdruck meiner tiefen Ehrfurcht zu genehmigen.

Tisza.

1315.

Br. Tallián Béla kormánybiztosnak.

1915 szeptember 27.

Kedves Barátom!

Ma vett leveledre éppen kapóra jött a kormánybiztosok kérdésében! levélváltásom. Hivatalos úton mellélkelve küldöm neked

az Oberkommandohoz e tárgyban intézett átiratomat abban a reményben, hogy az teljesen meg fog nyugtatni.

Valóban méltánytalanság volna a sorstól, hogy te szenvedj azért a szerb oltalmazásért, amelyet az én utasításaim loyális követésében saját egyéni nézeteid alárendelésével is elköveltél.

Szívből üdvözl

igaz híved *Tisza.*

1316.!

Br. Conrad vezérkari főnöknek.

Den 1. Oktober 1915.

Euer Exzellenz!

Bei den leider sich hie und da wiederholenden Erfahrungen, welche beweisen, dass die Offiziere rumänischer Nationalität nicht ausnahmslos diejenige über jeden Verdacht – selbst der Lauheit - stehende Gesinnung betätigen, welche man von einem Offizier erwarten könnte, halte ich mich verpflichtet die Aufmerksamkeit Euer Exzellenz auf den Umstand zu lenken, dass gerade in Siebenbürgen, also unter einer monarchiefeindlichen Agitation ausgesetzten rumänischen Bevölkerung und nahe an der rumänischen Grenze sehr wichtige Vertrauensposten in Händen von Offizieren rumänischer Nationalität gelegen sind.

Z. B. ist jetzt in Nagyszeben der Major Georg Bades zur Erledigung der Mobilisierungsangelegenheiten zugeteilt worden und soll die Leitung dieses Bessorts übernehmen; die Kundschafts- abteilung ebendasselbst wird vom Hauptmann Grecul geleitet; zur Erledigung der mit der Militärgerichtsbarkeit verbundenen Agenden sind zwei Rumänen, der Oberauditor Gabriel Teleaga und ein Husarenrittmeister Namens Popovics eingeteilt; an der Spitze des Gesundheitsdienstes beim Militärkommando steht der Stabsarzt Corbu, während beim Ersatzbataillon Begimentsarzt Petrescu zugeteilt ist, so dass alle mit der Bücksendung der genesenen Leute zur Front verbundenen ärztlichen Agenden in der Hand von Rumänen sind.

Es steht mir fern diesen Herren gegenüber irgend einen Verdacht formulieren zu wollen. Ich will hoffen, dass sie ohne Ausnahme durchaus verlässliche, von einem über jede Nebenrücksicht

¹ V. ö. 1334. sz.

erhabenen Pflichteifer erfüllte Männer sind, ich glaube jedoch nicht fehl zu gehen, wenn ich diesen ein gewisses Aufsehen erregenden Umstand auf diesem rein privaten Wege zur Kenntnis Euer Exzellenz bringe.

Mit aufrichtiger Hochachtung Euer Exzellenz

ergebener *Tisza*.

1317.

Gr. Stürgkh Károlynak.

Den 1. Oktober 1915.

Hochverehrter Freund!

Bezüglich des Mehraufwandes bei dem gemeinsamen Heer und der ungarischen Landwehr sind soviel ich weiss, noch keine Berechnungen gemacht worden. Ich trete an Hazai heran mit der Bitte, dies für die Landwehr in Angriff nehmen zu wollen und würde es mit Dank hinnehmen, wenn Du die Güte hättest, Krobatin in unser beiden Namen auf kurzem Wege zu bitten, dasselbe für das gemeinsame Heer zu tun.

Das Weitere können wir bei Gelegenheit der gemeinsamen Konferenz besprechen, welche, wie mir Burián heute mitteilt, am Mittwoch den 6-ten stattfinden wird.

Genehmige, hochverehrter Freund, den Ausdruck meiner vorzüglichen Hochachtung.

Tisza.

1318.

Br. Hazai Samunak.

1915 október 1.

Kedves Barátom!

Stürgkh arról értesít, hogy Georgi számításokat készített a hadsereg reorganizálására vonatkozó terveknek az osztrák Landwehrről várható pénzügyi kihatása felől.

Nagyon leköteleznél, ha ugyanezt a honvédségre vonatkozólag folyamatra tenni méltóztatnál.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1319.

Balogh Jenő igazságügy miniszternek.

1915 október 5.

Kedves Barátom!

Az október 2-iki *magánleveledhez* csatolt *román imádságos füzetet* köszönettel visszaküldve, annak kiemelésével, miszerint eljárásoddal teljesen egyetértek, felkérlek, méltóztatnál azoknak a lelkészeknek és pénzüzeteknek névsorát megállapíttatni, akiknél beigazolást nyert, hogy ezt a füzetet terjesztették.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1320.

Gr. Széchenyi Miklós, nagyváradai r. kath. püspöknek.¹

1915 október 5.

Kedves Barátom!

Engedd meg, hogy szeptember 30-iki leveled kapcsán szívből jövő meleg köszönetemet fejezzem ki a szerencsétlen mezőgyáni földbérlőkkel szemben tanúsított nagylelkűségédért.

Engem mélyen bánt, hogy ez az ügy az igazán csapásszerű rendkívüli viszonyok folytán kárt és kellemetlenséget szerzett neked és végveszélybe juttatott néhány derék magyar parasztcsaládot. Ezek igazán neked köszönhetik megmentésüket. Fogadd mégegyszer hálás köszönetemet.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1321.

Gr. Ráday Gedeon főispánnak.

1915 október 5.

Kedves Barátom!

A hadikölcsönre vonatkozó szíves soraidat megköszönve felkérlek, gondoskodjál róla, hogy a hadikölcsön ellen izgatók kipuhattassanak és a lehető legszigorúbban megbüntettessenek; másrésztől felvilágosítsák a népet a felől, hogy a hadikölcsön kisebb vagy nagyobb sikere a háború megrövidítésére semminemű befolyás-

¹ A püspök elengedte Biharmegyei egyes bérlőinek a haszonbért.

sal nem bír, a különbség csak az, hogy a nagyközönségre nézve terheesebb feltételek mellett szerezné be a kormány azt a pénzt, amelyet hadikölcsön útján nem kap rendelkezésére.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1322.

Br. Szentkereszthy Béla főispánnak.

1915 október 5.

Kedves Barátom!

Arra kérlek, légy szíves odahatni, hogy a Vörös Kereszt Egylet a sepsiszentgyörgyi kórházat egyelőre még együtt tartsa, mert hiszen könnyen meglehet, hogy a déli harctéren várható események folytán éppen most fog az igen jó szolgálatokat tehetni.

Egyidejűleg felkérem Betegh Miklóst,¹ szerezzen megbízható információt a nagyszebeni parancsnokságnál a kórházra vonatkozó intenciók felől és hasson oda, hogy ez a kórház magasztos feladatának megfelelhessen.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1323.

Betegh Miklós kormánybiztosnak.

1915 október 5.

Kedves Barátom!

Szentkereszthy Béla levelét válaszom másolatával² együtt azzal a kéressel küldöm, hogy az ügyet a Militarkommandónál megbeszélni és Bélát a helyzetről informálni szíveskedjél.

Leköteleznél, ha a katonák előtt kifejtenéd azt a nézetemet, hogy ilyen kórházaknak igénybevétele végtelenül elkedvetlenítőleg és zsidbasztólag hat a közönség hangulatára és olyan minden dicséretet felülmúlóan megnyilatkozó áldozatkészségére, s aligha célszerű a katonai egészségügyi szolgálat szempontjából is, mert hiszen az ilyen kórházak rendszerint igen magas színvonalon állanak és úgy orvosi, mint egyéb tekintetben kifogástalan gondozásban részesítik a sebesülteket.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

¹ Akkor kormánybiztos Erdélyben.

² L. 1322. sz.

1324.

Br. Conrad vezérkari főnöknek.

Den 5. Oktober 1915.

Euer Exzellenz!

Um den bei den jetzt im Gange befindlichen Musterungen tauglich befundenen alten Landsturmmännern einige Orientierung darüber zu geben, dass sie sich einstweilen ruhig ihrem bürgerlichen Berufe widmen können und überhaupt um die schädliche Einwirkung verschiedener beunruhigender Gerüchte im Publikum zu paralisieren, sähe ich mich veranlasst den Journalisten mitzuteilen, dass die 42-50-jährigen voraussichtlich erst nach längerer Zeit zum aktiven Dienst einberufen werden, dass man bei ihren Enthebungen aus landwirtschaftlichen Gründen etwas liberaler vorgehen müssen, als es bisher in Ungarn geschah, und schliesslich dass kein Gesetzentwurf in Betreff der Erweiterung der Landsturmpflicht dem im November zusammentretenden Reichstage vorgelegt wird.

Eine vorsichtige Verwertung dieser Information wurde den Leuten gestattet.

Ich glaube hiemit nicht nur im Interesse der in Frage stehenden Leute und des Publikums, sondern auch den aussenpolitischen und militärischen Interessen gedient zu haben, da eine solche Publikation im neutralen und feindlichen Auslande ganz gewiss den Eindruck erwecken wird, dass wir noch reichliche Reserven an Menschenmaterial haben.

Genehmigen Euer Exzellenz den Ausdruck meiner vorzüglichen Hochachtung.

Tisza.

1325.

Br. Krobotin hadügyminiszternek.

Den 5. Oktober 1925.

Hochverehrter Freund!

Erlaube mir, dass ich das im Kriegsministerium eingereichte Gesuch der Frau Julius von Pékár als der Präsidentin der hiesigen Kriegsnäherwerkstatt Dir aufs wärmste ans Herz lege. Es handelt sich um ein rein altruistisches Unternehmen, welches zahlreichen erwerblosen Frauen Arbeit verschafft und sich dabei auch in

Betreff der Versorgung der Armee mit warmen Handschuhen sehr bewährt hat, da es voriges Jahr anstandslose Waare zu sehr billigen Preisen liefern konnte.

Vor einigen Wochen hat das Unternehmen die Erzeugung der Waare für den nächsten Winter im grossen Stiele auf Basis einer mündlichen Besprechung mit dem Herrn Oberintendant Hanl angefangen und ist jetzt ganz unverschuldet in eine kritische Situation dadurch geraten, dass der Nachfolger des leider verstorbenen Oberintendanten Hanl seine Zusagen nicht anerkannt und Bedingungen aufstellt, welche absolut ruinös für das Unternehmen sein würden.

In der erwähnten Eingabe sind nun die Wünsche des Unternehmens auf dasjenige Minimum reduziert, welches unbedingt notwendig wäre, um mit dem knappen Gestehungskosten durchzukommen und das Geschäft ordentlich abwickeln zu können.

Wie gesagt, steht diese ganze Aktion mit der hiesigen Kriegshilfskommission in enger Verbindung und ich erlaube mir das auf rein gemeinnützigiger Basis stehende Gesuch auf das Wärmste zu unterstützen.

Mit aufrichtiger Hochachtung

Dein ergebener *Tisza*.

1326.

Br. Buriánnak.

1915 október 8.

Kedves Barátom!

Szíves tudomásul csatolom a Szerbiában megszállandó területek igazgatása tárgyában az Armeeoberkommandóhoz intézett átiratom másolatát azzal a kéréssel, hogy az abban elfoglalt álláspontomat a magad részéről is támogatni méltóztassál.

Egyúttal megjegyzem, hogy Thallóczy¹ barátunknak nagy kedve volna az ottani közigazgatás polgári vezetését átvenni, amire azt hiszem minden más szóbajöhető embernél alkalmasabb, csak azt nem tudom, nem fogjuk-e a boszniai dolgokat illetőleg a Johannes Gasse-ból² való ideiglenes távollétét is megérezni?
Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

¹ Thallóczy Lajos osztályfőnök. V. ö. 1327. számú levél.

² A közös pénzügyminisztérium akkori hivatalos helyiségei ott voltak.

1326/a.

A külügyminiszter válasza az 1326. sz.-ra.

Az A. O. K.-hoz intézett átirattal természetesen teljesen egyetértek és azt a magam részéről is támogatni fogom.

Thallóczyt én is alkalmasnak tartanám a szóbanlevő feladatra és azt hiszem, hogy a közös pénzügyminisztériumban nélkülözhető lesz, amennyiben a boszniai dolgokat elvi szempontból magam ellenőrzöm, nagyobb szabású kormányzati intézkedések meg most ügyis körülbelül ki vannak zárva.

Igen ajánlom a Frankfurter Zeitung október 8. és 9-iki számaiban közölt ügyes bolgár röpirat elolvasását.

A közös jelvények dolgát¹ itt egyes kis felszisszenésektől eltekintve nagyon nyugodtan fogadták; még a Keichspost és Tetzner is beadták derekukat. Sőt örülnek az osztrákok, hogy államuk végre becsületes névre és címerre tett szert.

*Burián**

1327.

Thallóczy Lajos osztályfőnöknek.

1915 október 8.

Kedves Barátom!

Tegnapelőtt késő estig együtt volt a kupaktanács, lehetetlen volt hozzád eljutnom.

A Szerbiában megszállandó területek kormányzását illetőleg ma írok az Armeeberkommandónak, reményilem kívánságod szerint fogjuk a dolgot elintézhetni.

Sarkotic levelét köszönettel küldöm vissza.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1328.

Hlathy Endre főispánnak, Nagyvárad.

1915 október 8.

Kedves Barátom!

Pár nappal ezelőtt Gabel Jakab vezetése alatt küldöttség keresett fel az üllmann Sándor előtted bizonyára ismert ügyében.²

¹ L. 1224. sz.

² Hadseregszállítási visszaélés miatt indított bűnügy.

Én ígéretemhez képest nyomban tájékoztattam magamat a dolog felől és nagy sajnálatomra arról kellett meggyőződnöm, hogy a dolog sokkal komolyabb, mint ahogy azt a nálam járt urak előadása után gondoltam volna.

A nyomozás eddigi adatai nagyon súlyos indíciumokat mutatnak ugyanis arra, hogy Ullmann Sándor igen tetemes összegeket fordított e szállítási szerződések megkötésével és az átvétellel megbízott katonai közegek «megajándékozására» s hogy a szállításnál elért árak tényleg olyan túlmagasaknak bizonyultak, hogy eladó cégek a kikötött ár jelentékeny részének visszafizetésére hívtak fel. Ugyancsak visszaélések követték el katonai fuvarlevelek használása körül.

Ilyen körülmények között lehetetlen volt az ügy menetébe beleavatkoznom.

Amidőn arra kérnélek, hogy ez ügyre vonatkozó netaláni fontosabb észleleteidet és impresszióidat velem közölni szíveskedjél, egyúttal felkérek, hogy levelem tartalmáról nevezett urakat bizalmasan informálni szíveskedjél.

Szívből üdvözöl igaz híved *Tisza*.

1329/a.

Élelmezési kérdésekben tárgyalások az osztrák kormánnyal.
*Sylvester Gyulának*¹ *Wien.*

Den 8. Oktober 1915.

Euer Hochwohlgeboren!

In Beantwortung des hochgeschätzten Schreibens vom 5. Oktober habe ich die Ehre mitzuteilen, dass ich Euer Hochwohlgeboren zur gewünschten Besprechung in Budapest bereitwilligst zur Verfügung stehe, andererseits jedoch bemerken muss, dass der Betrag Ungarns an der Lebensmittelversorgung Österreichs von Eegierung zu Eegierung verabredet wurde und das ganze für den österreichischen Consum zu überweisende Getreide der k. k. österreichischen Eegierung zur Verfügung gestellt wird.

Eine diesbezügliche direkte Verhandlung zwischen der Zentralstellen einzelner Länder oder Munizipien und der kgl. ung. Eegierung könnte infolge dessen nicht stattfinden.

Mit ausgezeichnete Verehrung

Ihr ergebener *Tisza*.

¹ Az osztrák képviselőház volt elnöke.

1329/6.

Sylvester Gyulának.

Den 16. Oktober 1915.

Euer Hochwohlgeboren

habe ich die Ehre mitzuteilen, dass ich den Herrn kgl. ung. Handelsminister gebeten habe Herren Dr. Karl Beurle zu empfangen und seine Bitte im Einvernehmen mit den Herrn Ackerbau-minister mit den weitgehendsten Entgegenkommen zu behandeln.

Freilich muss ich schon jetzt auf die sehr grossen Schwierigkeiten hinweisen, welche die vollständige Missernte in Gerste zur Folge haben. Ich bitte überzeugt zu sein, dass wir schon aus dem eigensten Interesse Ungarns herzlich gerne möglichst viel Quantitäten von Gerste und Malz an Österreich abgeben würden und es schmerzhaft empfinden, dass diese im gewöhnlichen Jahren sehr beträchtliche Einnahmsquelle des Landes für dieses Jahr leider sozusagen versiegt.

Wie in allen Alimentationsfragen werden wir auch hier das Menschenmögliche tun, denn wir haben den festen Willen, die Anstrengungen und Entbehrungen dieses Krieges in allen Beziehungen des menschlichen Lebens *treu und brüderlich* mit Österreich zusammen durchzuhalten, aber wo Nichts ist, hat der Kaiser sein Eecht verloren.

Genehmigen Euer Hochwohlgeboren den Ausdruck meiner vorzüglichen Hochachtung.

Tisza.

1329/c.

Gr. Stürghh Károlynak.

Den 17. Oktober 1915.

Hochverehrter Freund!

Gestatte, dass ich mit Anschluss an Deine bezüglich der Fleischemfuhr gemachte Äusserung Deine Aufmerksamkeit auf den Umstand zu lenken mir erlaube, dass alle mit der Fleisch- und Tiereinfuhr verbundenen Fragen meines Erachtens mit der grossen Zurückhaltung behandelt werden sollten, nicht nur mit Eücksicht auf die ungarische Eegierung, welche sich diesbezüglich bisher gar nicht geäussert hat, sondern auch weil dasjenige, worüber wir uns diesbezüglich eventuell einigen werden, eines der wichtigsten

Kompensationsobjekte in den Verhandlungen mit dem Auslande sein wird.

Wir verderben uns selbst das Geschäft, wenn wir in den Balkanländern und in Amerika den Eindruck erwecken, dass wir die Fleischeinfuhr aus eigenem Interesse erleichtern müssen und es fällt uns eine Waffe aus der Hand, welche in unseren Verhandlungen mit den Balkanländern speziell im österreichischen Interesse sehr gut zu verwerten wäre.

Ich dachte, dass ein vertraulicher Wink seitens der österreichischen Begierung an die dortigen Interessenkreise von denselben leicht verstanden würde.

Genehmige, hochverehrter Freund, den Ausdruck meiner vorzüglichen Hochachtung.

Tisza.

1330.

Deák Albert ügyvédnek, Kolozsvár.

1915 október 8.

Igen Tisztelt Uram!

Szegény Eszterházy Kálmán¹ levelének visszaküldése mellett köszönetemet fejezem ki az azzal kapcsolatos figyelmeztetésért. Bizony azok közé az igaz emberek közé tartozik ő is, akiket a magyar mondás szerint, kár hogy nem lehet megfejni.

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híve *Tisza.*

1331.

Buttykay Ferenc főispánnak, Beregszász.

1915 október 8.

Kedves Barátom!

Az úgynevezett erdélyi akciónak Bereg, Szatmár és Ugocsa vármegyére való kiterjesztésével a legkomolyabban foglalkozunk és reményem, hogy rövid idő alatt kedvező eredményről számolhatok be.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

¹ Gr. E. K. 48-as honvédtiszt, később o. k., azután Kolozsvár és Kolozs ni főispánja volt.

1332.

Baltazár Dezső ref. püspöknek, Debrecen.

1915 október 8.,

Főtiszteletű Püspök Úr!

Megvallom, nem tudom helyesnek találni, hogy a hadikölcsön jegyzésére irányuló hazafias akció egyes pénzintézetek mellékes érdekével hozassék kapcsolatba. Ezért nem helyeselhetem a Magyar Banknak azt az eljárását sem, hogy a Kálvineum némi részesedése révén a protestáns lelkészek ezirányú akcióját a maga üzleti érdekeinek előmozdítására kívánja igénybevenni, miért is legnagyobb sajnálatomra nem járhatok el Németh Istvánt¹ illetőleg Főtiszteendő úr kívánsága szerint.

Folyó hó 2-iki levelére áttérve nagyon köszönöm az abban foglalt figyelmeztetést. Biztosíthatom Főtiszteletű urat, hogy a sebesültszállítások körül tavaly ősszel és télen előfordult bajok nem kerültek el figyelmemet s teljes odaadással követtem el azok elhárítására minden lehetőt. Reményilem, most már jobban hozzá vagyunk készülve a téli sebesültszállításhoz, de azért, fájdalom, egyes nehéz, sőt kínos szituációk nem lesznek elkerülhetők.

Váratlan nagy ütközetek és csapatmozdulatok esetén ugyanis teljesen lehetetlen elérni azt, hogy a betegek hazaszállítása csakis az ő számukra berendezett fűthető kocsikban történjék. Ezek elégtelen számban juthatnak csak a front közelébe s maguknak a sebesülteknek jól felfogott érdeke is azt kívánja, hogy az ő mielőbbi elszállításuk céljából azok a kocsik is igénybevétessenek, amelyek egészséges legénységet vagy hadi és élelmiszert szállítottak az operáló hadsereghez s most üresen mennek vissza az ország belsejébe.

Természetesen az ilyen szállítmányok gyors továbbítása és útközbeni szeretetteljes gondozása kétszerte parancsoló kötelesség. Ebben a tekintetben eddigi információim szerint a magyar társadalom s a vasutas tisztviselői kar igazán minden elismerésen felüli áldozatkészséget tanúsított s csak azt sajnálom, hogy az itt-ott előfordult kivételeket azonnal nem hozták a konkrét eset megjelölésével tudomásomra, mert kérlelhetetlen szigorral járt volna el a kormány az olyan vasúti közegekkel szemben, akik úgy jártak el, mint ahogy azt Főtiszteletű úrnak elmondották.

¹ Akkor püspök a Dunántúli Ref. Egyházkerületben, amelynek gr. Tisza István főgondnoka volt.

A legnyomatékosabban kérem, méltóztassék ismeretségi körében mindenkit arra kérni, hogy a felmerülő bajokat precíz, konkrét panasz vagy értesítés alakjában hozzák esetről-esetre tudomásomra. Végtelenül megkönnyítenék ezáltal azt a törekvésemet, hogy sebesült hőseinket minden felesleges szenvedéstől és veszélytől megkíméljem.

Igaz tisztelettel vagyok Főtiszteletű Püspök Urnák

őszinte híve *Tisza*.

1333.

*Beöthy Pálnak a képviselőház elnökének.*¹

1915október 9.

Kedves Palim!

Ezer hecc és dolog között sietve válaszolok e percben vett leveledre, főleg hogy megszidjalak az annak elején díszelgő gondolatolvasási kísérletért. Egyszerűen ezer millió dolgom van s igazán nem jutok a levélíráshoz.

Az országgyűlést 25-ére hívjuk össze. Legfeljebb a Pénzügyminiszterek Központjánál lehetne nagyobb támadás, amelyet azonban ezúttal keresztül fogunk vinni. Magam is úgy számolok, hogy az utolsó ülések ünnep után legyenek a hazajött hadfiak szabadságára való tekintetből. Ex-lexről természetesen nem lehet szó, hiszen az indemnitást 4 nap alatt kell elintézni; a tisztviselői mandátumok pedig Andrassy kedvéért két évre hosszabbítottak meg.

A kórház dolgát megpróbálom rendbehozni. Az osztrákoknál állandóan szorítom a szigorúbb sorozásokat, e szempontból jó hasznát fogom venni az általad tudomásomra hozott tényállásnak.

A mezei munkák folytonosságának biztosítása állandó gondoskodásunk tárgya. Borzasztóan megnehezíti a dolgot a lóhiány. Különösen éppen a jó lóval bíró és majdnem kizárólag csak lóval dolgozó nagy alföldi községekben. Az időjárás is ellenünk esküdött, folyton szakad az eső.

Lókórházak révén olyan nevetségesen csekély mennyiségű lovat kapunk, hogy az egy csepp a tengerben. Mindenesetre gondom lesz Szolnok vármegyére s érintkezésbe lépek az új főispánnal.

A balkáni helyzet katonai és diplomáciai tekintetben egyaránt kitűnően alakul. Szerbiába aránylag könnyen bementünk. Emberi

¹ V. ö. 1181. sz.

számítás szerint gyors és jelentős sikereket remélhetünk ezen a harctéren. Hogy azután ezzel eldől-e a háború sorsa, amint egyes vérmesebb emberek gondolják, azt majd megmutatja a jövő.

Igaz barátsággal ölel

régi híved *Tisza*.

1334.¹

Conrad vezérkari főnöknek.

Den 9. Oktober 1915.

Euer Exzellenz!

In Beantwortung des geschätzten Briefes Euer Exzellenz vom 3-ten d. M. will ich vorerst konstatieren, dass ich mit meinem Briefe vom 1-ten d. M. eine Tatsache vertraulich zur Kenntnis Euer Exzellenz bringen wollte, ohne irgendwelchen Antrag damit zu verbinden. Die Besetzung der militärischen Posten steht selbstredend ausschliesslich der Kompetenz der Heeresleitung zu und es hängt nur von Euer Exzellenz ab, das von mir Mitgeteilte in Betracht zu ziehen oder nicht.

Angeregt zu einer solchen Mitteilung habe ich mich allerdings durch den Umstand gefühlt, dass ich öfters schon – so zuletzt gerade bezüglich Nagyszeben – aufmerksam gemacht wurde, wenn in irgendeiner politischen Amtsstellung sich ein Offizial mit einem rumänischen oder serbischen Namen befand.

Indem ich mir noch die einzige Bemerkung erlaube, dass man unter den siebenbürgischen Ungarn und Deutschen massenhaft Leute bekommt, welche die rumänische Sprache beherrschen und die nationalen, politischen und gesellschaftlichen Verhältnisse des Landes vollständig kennen, bleibe ich mit vorzüglicher Hochachtung Euer Exzellenz

ergebener *Tisza*.

1335/a.

TÁVIKATVÁLTÁS A GÖKÖG KÉKDÉSBEN.

Távirat br. Buriánnak.

1915 október 10.

Sürgös.

Méltóztassál megfontolni, nem volna-e helyes a németekkel együtt vagy külön sürgösen kijelenteni a görögöknek, hogy abban

¹ V. ö. 1316. sz.

az esetben, ha az entente görög terület integritását sértő eljárásának ellenszegülnek s ezért háborúba keveredve abban a mi oldalunkon egész erővel résztvesznek, területük integritását garantírozzuk és szabad kezet nyújtunk Albániában. A dologra nagy súlyt helyezek, nem mintha Görögország tényleges harcbalépését várnám tőle, de mert erő és önbizalom jele volna a mi részünkről, bátoritaná Görögországot és jó hatással lehetne viszonyunk jövő fejlődésére is.

Amennyiben tehát valamely előttem ismeretlen súlyos aggályod nem volna, nagyon kérlek, méltóztassál e lépést megtenni s engemet elhatározásodról értesíteni.

Tisza.

1335/b.

A külügyminiszter válasza a 1335/a. sz.-ra.

(Telefontávírat.)

1915 október 10. d. u. ½2 ó.

Amit javasolsz, azt én is megfontoltam, de jelenleg csak annyit tartok célszerűnek, amennyit eddig tettem.

E napokban az új görög kormányt, melynek higgadtságában, ítélőképességében teljesen bízom, saját elhatározására kell hagyni.

Mi most nem csalogathatjuk őket bele a háborúba, mert nincs mit érte nyújtanunk, ami van, úgyis már előttük fekszik vagy általuk bizvást feltehető. Mi katonailag őket jelenleg nem segíthetjük, tehát az integritás garanciája egy hysteron proteron, aminek tartalma éppen attól függ, hogy a görögök maguk hogyan ítélik meg állásfoglalásuk súlyát az egyik vagy másik oldalán. Az egyik küzdő fél «intra muros» van, a másik meg messze. A szabadkezet Albániában már úgyis odaígértük. Németország a te értelmében messzebb ment és mint Szilassy¹ 1001. számú sürgönyéből látni fogod, felajánlott integritást, tengeralattjárókat, kárpótlást és mégis követe, szerintem helyesen, vonakodik végrehajtani a nyert utasítást.

Én azt hiszem, hogy a jelen percben több erőt és önbizalmat jelzünk, ha nem követelünk olyast, amiről tudjuk, hogy a görögök most meg nem teszik és amiből csak azt következtetnék, hogy nagyon félünk.

¹ Szilassy Gyula, akkor osztrák-magyar követ Athénben.

Légy nyugodt aziránt, hogy napról-napra meg fog részünkről történni az, ami eredményt ígér és kezünket erősíti.

A görög fegyveres beavatkozás ideje megjöhet: nem fogom elszalasztani; a múltak történetéből azonban érthető, hogy a görögök csak legnagyobb ellenszenvvel küzdenének angolok, de különösen franciák ellen.

A megközelítési munkának ezen a téren nagyon óvatosnak kell lennie.

Burián.

1335/e.

Telefontávirat br. Buriánnak.

1915 október 10. d. u. 4 ó.

Sürgős.

Válaszodból úgy látom, hogy egy kis félreértés forog fenn.

Teljesen osztom azt a nézetedet hogy Görögországtól ne követeljünk fegyveres fellépést, még csak ne is akarjuk rábeszélni: egyszerűen arról biztosítsuk, hogy ha fegyverbe lép függetlensége védelméért és hozzánk csatlakozik, biztosíthatjuk területi integritását. Szóval garanciát nyújtanánk olyan eshetőségre, amely az ő elhatározásától függ. Ezt a garanciát pedig nyugodtan megadhatjuk, mert ha Görögország aktíve hozzánk csatlakozik, a teljes győzelem a Balkánon igen rövid idő kérdése.

Nagyon fogom sajnálni, ha ilyen, ismétlem, nem rábeszélés vagy erőltetés, hanem hátvédnyújtás jellegével bíró nyilatkozat nem történik.

Tisza.

1335/d.

A külügymin. válasza a miniszterelnöknek a 1336/c. sz. táviratra.

Telefontávirat.

1915 október 11.

Azt hiszem, hogy jól megértettem gondolatodat.

Összefoglalom a magamét. Nem tartom célszerűnek biztosításokat adni egy oly esélyre, melyről tudom, hogy a jelen helyzetben be nem következik. Ennek útját állják a néphangulat, Görögország régi kötelékei a védőhatalmakkal (puissances protectrices) szemben és azoknak középtengeri uralma, melyhez most még Olaszország járul. Görögországtól jelenleg más mint semlegesség nem telik. Ezt a királyság jóakaróinak be kell látniok és ezen belátásukhoz

mérniök fellépésüket. A fejlemények és a nyugati hatalmak kellemtelenkedései folytán a helyzet gyorsan is megváltozhatik. Ezt szorgosan megfigyeljük és alkalmazzuk hozzá behatásunkat. Ha hátvédnyújtást most akciójuk esetére külön helyeznénk kilátásba, azt gondolhatnák, hogy semlegességükben ez nekik biztosítva nem volna és ebben őket csak megingathatná. Már pedig semlegességük reánk nézve a földolog.

Burián.

1335/e.

Br. Buriánnak.

1915 október 11.

Miután sajnálatomra nem tudtalak kapacitálni, természetesen bele kell nyugodnom abba, hogy az ajánlott lépés legalább egyelőre elmaradjon. Csakis a teljes megértés céljából emlitem meg, hogy Görögországnak arra az esetre, ha az entente-tal háborúba sodortatnék, az entente-tal szemben is garantíroznánk integritását, míg semlegessége esetén Bulgáriával szemben garantírozzuk. Ennek világos kiemelése elejét venné minden félreértésnek.

A dolog jó hatást tenne a görög királyra és kormányra és erősítené őket az entente esetleges messzebbmenő terrorjával szemben.

Erre az erősítésre szükség lehet, már pedig – kivált a jelenlegi sürgönyzési viszonyok között – elkésünk vele, hacsak akkor adjuk, amidőn ilyen terrorisztikus kísérlet megtörténtének hírére vesszük.

Tisza.

1336.

Telefontávirat br. Buriánnak.

1915 október 12.

Sürgős.

Arról értesülök, hogy Andrássy Berlinben időzik s ott erősen eljár a lengyel kérdésben. Nagyon is szükséges volna a németeknek ezen felheccelését ellensúlyozni. Amennyiben nagykövetünk már jelentett volna e tárgyban, szíves értesítést kérek és felkérlek, méltóztassál Hohenlohe herceget a dologra figyelmeztetni és utasítani, hogy mindenütt értesse meg. miszerint *a dualizmus és a*

paritás noli me tangere. E tekintetben teljes nyomatékkal utalhatunk reá, hogy az 50 év óta függőben lévő jelvény kérdés éppen most rendeztetett a dualizmus értelmében.¹

Tisza.

1337.

A külügyminiszter válasza a 1336. számra.

Telefontávirat.

1915 október 12.

Hohenlohet figyelmeztetem. Jelentést eddig tőle nem kaptam. Különben a jelvénykérdés rendezése ebben a tekintetben minden homályt eloszlat és eleve kiküszöböl minden nem dualisztikus alakulást.

Burián

1338.

*Hosszú László román g. kath. püspöknek, Balatonfüred.*²

1915 október 12.

Kedves Barátom!

Örömmel hallottam, utoljára Mihalitól,³ hogy egészségi állapotod lényegesen javult s olvasom a mai lapokból, hogy hazautazni készülsz. Vigyázz magadra, állítsd helyre teljesen egészségedet, mert a közügynek szüksége van reád. Szívből üdvözl

igaz híved *Tisza.*

1339.

A főispánoknak.

1915 október 13.

Kedves Barátom!

A magyar társadalomnak egyik legnagyobb és az igaerő hiánya folytán legégetőbb problémája a szántás-vetési munkálatok lehetőség szerinti elvégzése, mert hiszen ha a szántóföldek vetetlenül vagy tavaszi alá előkészületlenül maradnak, ezzel a földmíveléssel foglalkozó magyar társadalmi osztályok gazdasági existenciáját a jövő évre a legkomolyabban veszélyeztetjük.

¹ L. 1224. sz.

² A hozzáírt korábbi leveleket I. Betűrendes mutató 11. köt. V. 1. III. köt. VI. I.

³ Mihali Tivadar románajkú magyar o. k.

A szántóföldeket lehetőleg tavaszi alá is most kell megszántanunk (ahol a domborzati viszonyok és a szóbanforgó parcellák nagysága megengedik, motoros ekék felhasználásával is), mert hiszen – hacsak a háború korábban véget nem ér – a fogatos erőhiány tavaszig előreláthatólag még fokozódni fog és jelentékeny területet tavaszi kalászossal lehetetlen lesz bevetni.

A lehető legnagyobb mértékben megkívánja ez az ügy a hatóságoknak támogatását, nemcsak a hivatalos hatáskörükbe vágó eljárás terén, hanem talán még inkább a felvilágosítás, meggyőzés, buzdítás, ahol kell, az erkölcsi presszió fegyvereivel is; mert hiszen, fájdalom, rendeletekkel és közhatalosi intézkedésekkel csak nagyon kis részben lehet a bajon segíteni. Fődolog, hogy mezőgazdatiszadalmunkban ébren tartsuk, élésszük, fokozzuk a tetterőt és energiát s meggyőzzük őket arról, hogy egymáson segíteni mindnyájunknak eminens hazafiúi kötelessége.

Amidőn felkérlek, hogy fáradságot nem ismerve, a legkülönbözőbb társadalmi rétegekkel közvetlen érintkezésbe lépve kövess el minden lehetőt, hogy a rendelkezésre álló korlátolt fogatos erő a gazdasági munkákban teljes erővel kihasználtsék s különösen a szorult helyzetbe jutott kisgazdák kedvezőbb viszonyok között lévő gazdatiszasaik segítségével részesüljenek, egyúttal felkérlek, hogy a helyzetről magánlevélben lehetőleg mielőbb tájékoztatni s amennyiben egy vagy más konkrét intézkedéssel javítani lehetne a helyzetet, erre figyelmemet sürgősen felhívni szíveskedjél.

Már most meg kell felvilágosításképen jegyezni, hogy a ló-kórházakba visszaküldött lovak mezőgazdasági célokra, amennyire csak lehet, igénybevétnak, illetőleg a hadiszolgálatra alkalmatlanok gyanánt kiselejtezetek az egyes vidékek között igazságosan felosztva a mezőgazdaközönség rendelkezésére bocsáttatnak; ez azonban fájdalom, végtelenül csekély munkaértéket képvisel, úgy hogy az általános állapotok javulását ettől a tényezőtől csak minimális mérvben remélhetjük.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1339/a.

Prónay Mihály főispánnak.

1915 október 23.

Kedves Barátom!

A szántás-vetési munkákra vonatkozó szíves soraid kapcsán mindenekelőtt felvilágosítlak aziránt, hogy Ghillány a legnagyobb odaadással igyekszik a mezőgazdaság számára annyi munkaerőt megmenteni, amennyit csak lehetséges s ha felterjesztésed egy vagy más esetben nem jár kedvező eredménnyel, ezt csak annak tulajdonítsd, hogy nem tudja azt a hadsereg főparancsnokságnál keresztülvinni.

Így pl. a fronton az ellenség előtt álló katonák szabadságolása csak egészen kivételes esetekben (pl. a nyáron gépészekre vonatkozólag) volt keresztülvihető.

Különben is a most elsősorban tekintetbe jövő őszi munkálataknál nem az emberhiány, hanem a fogathiány okozza a legnagyobb bajt. Öregek, gyermekek, asszonyok széltire szántanak, vetnek az országban és végzik jó szívvel a férfi munkáját, csak állat legyen, amelyik húzza az igát. Ebben a tekintetben lehet sokat elérni, ha az ember ráveszi a népet, hogy tehenét, tinóját fogja be és több ember fogja állatjait össze, úgy hogy tényleg szántson és vessen minden erre félig-meddig alkalmas gazdasági állat.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1340.

Br. Buriánnak.

1915 október 13.

Kedves Barátom!

Du risque, hogy feleslegesen untatlak, felhívom szíves figyelmet arra a körülményre, miszerint Szilassynak¹ alaposabb meggyőződést kellene szereznie, mennyiben áll helyt Zaimisnak² az az állítása, hogy Görögország csak pár hétre van élelemmel ellátva. Görögország saját gabonatermése rendes viszonyok között 6-8 hónapi fogyasztást fedez. Ha tehát az idej termés nem ütött ki különösebben rosszul, legalább februárig (augusztus 1-től január 31-ig

¹ Szilassy Gyula osztrák-magyar követ Athénben.

² Zaimis Sándor görög államférfi; több ízben volt miniszter, kétszer miniszterelnök.

hat hónap) el volnának látva élelemmel, aziránt pedig megnyugtathatnék őket, hogy emberi számítás szerint akkorára hozzáférhetőkké tesszük a nagy román feleslegeket számukra.

Milyen sületlen Szilassy barátunknak az a gondolata, hogy Bulgária Görögország felé demobilizáljon. Minthogyha részeire lehetne osztani egy olyan ország mobilizálását, amely a jelenlegi világháborúban résztvenni készül. Most már az entente-nak salonikii befészkelődése után még csak arról sem lehet szó, hogy degarnírozza Bulgária az országnak Görögország felé eső részét.

Örömmel látom, hogy a bécsi sajtó milyen ügyesen és okosan kezeli a címerkérdést.¹ Igazán megérdemelné Stürgkh, hogy ennek a bátor és okos elhatározásnak ne igya meg a levét. Kíváncsi volnék tudni, milyen kommentárokkal kísérik a dolgot a kulisszák mögött.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1340/a.

A külügyminiszter válasza az 1340. sz.-ra.

Telefontávirat.

1915 október 15.

Szilassyt felszólítottam tüzetes jelentéstételre Görögország élelmezési viszonyaira. En azt hiszem, Zaimis, csak némi túlzással, arra kívánt utalni, hogy Görögország el lévén zárva tőlünk és Oroszországtól, Angolország kegyeire van utalva Amerikából való ellátása tekintetében, ami még megnehezíti különben is súlyos helyzetét. Nagyon természetesen az ország hamarabb jut ellátáshoz, ha semleges marad, mert szállítmányai már útban vannak, mintha akcióba lép, ami távolabb és bizonytalan időpontot jelent.

Burián.

1341.

BaloghJenőnek.

1915 október 13.

Kedves Barátom!

Az izlám jogállása szabályozásának tervét melegen üdvözlöm s a magam részéről csak arra kérhetlek, hogy a törvényjavaslatot Jankovich-csal együtt kellő időben elkészíteni méltóztassatok.

¹ L. 1224. sz.

Megjegyzem azonban, hogy nézetem szerint a te tervezeted túlságosan általánosságban mozog s azokat a főbb elvi rendezéseket, amelyeket az izlám sajátlagos természete von maga után, nézetem szerint magában a törvényben kellene kimondanunk. Azt hiszem, a Boszniában és Ausztriában rendelkezésre álló és gyorsan megszerezhető anyag segítségével nem ütközhetik a kérdés ilyen rendezése leküzdhetetlen nehézségekbe.

Szívből üdvözl

igaz híved *Tisza*.

1342.

Balogh Jenőnek.

1915 október 13.

Kedves Barátom!

Hálás köszönettel vettem a gyulafehérvári kir. ügyésznek 12-iki soraidhoz mellékelt 2988. számú jelentését s arra kérlek, hogy mindarról, ami a Pópa¹ ügyben felderítették, állandóan értesíteni méltóztassál.

Különös súllyal bír előttem annak a ténynek megállapítása, hogy tényleg ezt a verset szélesebb körben ismerték-e a balázsfalvi tanítóképezde növendékei s e hazafias titkot megőrizték-e vagy az iskolai tan- és felügyelőszemélyzet is tudomással bírt-e a dologról?

Felesleges volna előtted vázolnom, milyen nagy fontossággal bírna az, ha kétségtelenül megállapíthatnók, hogy valamely gör. kel. román tanintézetben hazafiság szempontjából olyan aggályos tünetek mutatkoznak, amelyek a legkomolyabb bfgyelmeztetések s a felügyeleti jognak sokkal hatékonyabb gyakorlására kell hogy indítsanak bennünket.

Szívből üdvözl

igaz híved *Tisza*.

1343.

Károly Ferenc József főherceg trónörökös 0 Fenségének.

Den 14. Oktober 1915.

Euere Kaiserliche und Königliche Hoheit

erlaube ich mir eine Abschrift meiner bei der gemeinsamen Ministerkonferenz am 6. Oktober im Namen der kgl. ung. Regierung

¹ Eljárás indult a miatt, mert a balázsfalvi tanítóképezde növendékei Erdély el szakítására irányuló verset terjesztettek egymás között.

abgegebenen Erklärung, sowie der Note ehrfurchtsvoll vorzulegen, welche ich mit einigen diesbezüglichen Erläuterungen an den Herrn k. k. österreichischen Ministerpräsidenten gerichtet habe.

Ich halte es für meine Aufgabe, alle wirklich wichtige Geschehnisse und Aktionen der kgl. ung. Eegierung zur höchsten Kenntnis Euerer k. u. k. Hoheit zu bringen und über die Haltung der kgl. ung. Eegierung jeden gewünschten Aufschluss zu geben. Stimmt diese Auffassung mit den Intentionen Euerer k. u. k. Hoheit überein, so werde ich künftighin im Sinne derselben vorgehen. Für eine jede gnädigste Bemerkung Euerer k. u. k. Hoheit wäre ich zu grösstem Danke verpflichtet und stehe selbstredend für jeden erwünschten weiteren Aufschluss zur Verfügung.

Ich bitte Euere k. u. k. Hoheit den Ausdruck meiner tiefen Ehrfurcht zu genehmigen.

Tisza.

1344.

Jankovich Bélának.

1915 október 14.

Kedves Barátom!

Özv. dr. Baróthy Sándorné, Mártonffy Klára okleveles polgári iskolai tanítónőnek a minisztériumban lévő kérvényét, amelyben valamely ilyen iskolához való alkalmaztatásáért folyamodik, tekintettel arra a körülményre, hogy szegénynek úgy férje, mint azonkívül egyedüli támasza, fivére, *elesett* s anyjával együtt a leg-sanyarúbb helyzetben maradt vissza, szíves jóindulatodba a leg-melegebben ajánlom.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1345.¹

Krobatin hadügyminiszternek.

Den 14. Oktober 1915.

Hochverehrter Freund!

Wie ich höre, wurden Beamte, Werkführer und Arbeiter der Gewerfabrik in Steyr, seitens des Kriegsministeriums zur Auszeichnung in Vorschlag gebracht, wogegen meines Wissens ein ähnlicher Antrag bezüglich der Budapester Gewerfabrik nicht vorliegt.

¹ V. ö. 1346. sz.

Indem ich Deine Aufmerksamkeit auf diesen Umstand zu lenken die Ehre habe, erlaube ich mir zu bemerken, dass es eine flagrante Ungerechtigkeit gegenüber der Budapester Fabrik wäre, wenn nicht Auszeichnungen wenigstens in demselben Masse, wie in Steyr dem Personal dieser Fabrik zugewendet werden würden.

Ich will auf meine alten Beschwerden bezüglich Steyr nicht zurückkommen, glaube auch gerne, dass das dortige Personal Auszeichnungen redlich verdient hat, es ist aber gar kein Vergleich zu machen zwischen der dortigen Arbeit und den fieberhaften Anstrengungen, mit welchen die Budapester Fabrik ihre Leistungsfähigkeit auf das *Vierfache* erhöht hat.

Ich glaube mich der sicheren Hoffnung hingeben zu dürfen, dass meine Anregung auf Deine wohlwollende Unterstützung rechnen können und einen entsprechenden Antrag des Kriegsministeriums beim hiesigen Handelsminister zur Folge haben wird.

Genehmige, hochverehrter Freund, den Ausdruck meiner vorzüglichen Hochachtung.

Tisza.

Daruváry Géza kabinetirodai főnöknek.

1915 október 14.

Tisztelt Barátom!

Krobatinhoz a fegyvergyári hivatalnokok és munkások kitüntetése tárgyában intézett levelem¹ másolatát azzal a kéréssel küldöm, szíveskednél a dologra abból a szempontból figyelmet fordítani, hogy a két gyárra vonatkozó kitüntetések egyidejűleg kerüljenek Ő Felsége legmagasabb döntése alá.

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híved *Tisza..*

1347.²

Jankovich Bélának.

1915 október U.

Kedves Barátom!

A román nyelvtanításra vonatkozó leveledet megköszönve értesítlek, hogy eljárásoddal teljesen egyetértek s annak erősítéseül a másolatban csatolt levelet intéztem Metianu metropolitához. Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

¹ L. 1345. sz.

² L. 1348. és 1396. sz.

1348.

Metianu János görög keleti érsek-metropolitának, Nagyszében.

1915 október 14.

Kegyelmes Uram!

A hazai románsággal való teljes lelki összhang és béke meg-
alapozására irányuló akcióim közepette fájdalmas meglepetés volt
reám nézve a metropolian konzisztóriumnak a vallástanítás nyel-
vére vonatkozólag szeptember 2-án hozott határozata. Mindenre
el voltam készülve, csak arra nem, hogy ilyen választ kapjon a
kormány a vallástanítási rendeletre.

Most, amidőn mind közelebb haladunk nagy élet-halálharcunk
győzelmes befejezéséhez és mind erősebbé válik bennem a remény,
hogy a győzelmes Magyarország *béke jobb ját nyújthatom román
polgártársaim* felé és teljes sikerrel juttathatom befejezésre *életem
egyik célját képelő nemzetiségi politikámat*, váratlanul olyan zátonyt
állít utamba a konzisztórium merevsége és rideg elzárkózása,
amely, ha Nagyméltóságod bölcsesége orvoslást nem hoz, most a
révpart közelében feltétlen hajótörést jelent.

Azt, hogy magyar tanintézetekben magyar anyanyelvű gyer-
mekeket a román nyelv tanulására kényszerítsenek, én sem tudnám
eltúrní; de ha akarnám is, olyan felháborodást keltene az egész
közvéleményben, amely elsöpörné az egész békepolitikát.

A konzisztórium álláspontja jogilag téves, mert igényét semmi-
féle tételes jogszabályra nem alapíthatja. Politikailag a legsúlyo-
sabb hiba, mert a türelmetlen magyar sovinsták malmára hajtja
a vizet s amilyen rövidlátó, éppen olyan hálátlan eljárás azokkal
szemben, akik a román nép teljesíthető vágyainak érdekében
kockára teszik politikai exisztenciájukat.

A kormány még ezen provokáció után is kerülni akarja a kon-
fliktust s a kultuszminiszter úr magánlevélben fordult a hiba jóvá-
tétéle érdekében Nagyméltóságodhoz. Ezt teszem én is, amidőn a
mindkettőnk szívéen fekvő nemes ügy érdekében kérem Nagy-
méltóságodat, hogy állítsa meg a görög-keleti román egyházat
azon a végzetes úton, amely feltétlen bizonyossággal az állammal
való konfliktusra vezet.

Igaz nagyrabecsüléssel maradok Nagyméltóságod

őszinte híve *Tisza.*

1349.

*Gr. Silva Tarouca, a Herrenhaus tagjának, Pruhonitz.*¹

Den 14. Oktober 1915.

Verehrter Freund!

Es ist in der letzten Zeit eine Papier-Sündflut auf mich losgestürzt und es war mir ganz unmöglich meine Korrespondenz in Ordnung zu halten. Erst jetzt ersehe ich, dass ich Deinen lieben Brief noch nicht beantwortet habe, was ich umsomehr bedauere, weil er mir wirklich eine grosse Freude bereitet hatte.

Wir müssen die grosse Zeit, in der wir leben, dazu benützen, um die Völker einander seelisch näher zu bringen; dies wird die wirkliche Grundlage einer schöneren und besseren Zukunft der Monarchie sein.

Mit aufrichtigem, innigem Danke und warmer Freundschaft

Dein ergebener *Tisza*.

1350.

Br. Ghillányinak.

1915 Oktober. 16.

Kedves Barátom!

Az élelmezési kérdésre vonatkozó szíves soraid megerősítenek abban a meggyőződésben, hogy a maximális árak leszállításával kapcsolatos rekvirálást kilátásba helyező rendeletet mentől hamarabb ki kellene bocsátanunk. Arra kérlek tehát, méltóztassál a rendelettervezetet mielőbb elkészíteni s a kormány állásfoglalását provokálni.

Stürgkhék kilátásba helyezett lejtvetelének halasztása nem arra mutat, minthogy ha ott nagyon sürgős baj volna; ami pedig a Dellimanics jelentésében említettekét illeti, nagyon könnyű megértetni a közönséggel, hogy a mostani őszi vetések elhanyagolása legfeljebb egy esztendő múlva éreztetné a háború folytatása szempontjából hatását, amikor pedig úgysis *előreláthatólag régen meglesz a béke*. Aki tehát ilyen ostoba szempontból vetetlenül hagyja földjeit, akkor nem fog aratni, amikor ezt a helyreállott béke következtében minden különösebb nehézség és fáradság nélkül tehetné.

Ha gondolod, ilyen irányú bizalmas levelet írhatok a főispá-noknak.

Szívvel üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

¹ Üdvözlő levelet írt a magyar miniszterelnöknek.

1351.

Pastor Oskar Pank. Leipzig, Plagwitzer-Strasse 10.

Den 16. Oktober 1915.

Lieber Herr Pank!

Mit aufrichtiger Freude und Dankbarkeit zu *Gott* kann ich Ihnen vom Gesundheitszustand meiner Brüder berichten.

Kálmán^x wurde an beiden Knien verwundet. An dem einen war der Knochen durchgeschossen; seine Genesung schreitet einwandfrei vorwärts und die Ärzte hoffen, dass er auch das schwerer verwundete Knie in befriedigender Weise wird bewegen können.

Lajos² kam am Ostersonntag mit durchschossenem Unterleib in Budapest an, *schwebte 5 Monate lang zwischen Leben und Tod, war öfters ganz aufgegeben*, sodass man sich fragen musste, warum er noch so viel leiden müsse? Seit 6 Wochen hat sich jedoch eine schon ganz unverhoffte Besserung eingestellt, die Symptome einer sehr schweren Blutvergiftung haben grösstenteils aufgehört und es ist begründete Hoffnung vorhanden, dass er am Leben bleibt.

Freilich, da der Arme infolge eines allgemeinen Eiterungsprozesses an den verschiedensten Stellen (Hüfte, Knie etc.) operiert wurde, ist es heute noch gar nicht abzusehen, was für Konsequenzen das haben wird. Seit Ende August hat er das Bew^Tusstsein ganz zurückerhalten, er trägt alles mit grosser Seelenruhe und ist zartfühlend und munter, wie immer.

Gott sei mit Ihnen und Ihren Lieben, es hat mich recht gefreut wieder etwas von Ihnen zu hören. Wann werden wir Sie mal -wieder in Ungarn sehen?

Ihr aufrichtig ergebener *Tisza*.

1352.

Br. Jósika Samunak, a magyar Főrendiház elnökének, Kolozsvár.

1915 október 17.

Kedves Barátom!

A bukovinai marhakivitel kérdésében úgy látszik tévedésben vagy. Ezt nem mi nehezítjük, ellenkezőleg, mi igyekszünk

¹ L. 1142. sz.² L. 1017. sz.

azt újból szabaddá tenni. A bukovinai hatóságok tiltották be a marhák elvitelét a Pflanzer-féle hadsereg kívánságára, amely csakis ily módon véli szükségletét fedezhetni. Ha tehát a kolozsvári parancsnokságnak katonai célokra bukovinai marhára van szüksége, nagyon jó volna e végett a hadseregfőparancsnoksághoz fordulnia.

Szívből üdvözl

igaz híved *Tisza*.

1353.

Sándor Jánosnak.

1915 október 17.

Kedves Barátom!

A bukovinai hatóságok visszaköltözése alkalmából rendelkezésre bocsátott fogatok ügye azért nem volt még rendezhető, mert e fogatoknak csak kisebb része jutott el a bukovinai kormányzó-sághoz, nagyobb részét étape-basák vették igénybe a jó Isten tudja hol.

Ennek lehető kinyomozása végett kénytelen voltam az ügyiratokat Betegh Miklóshoz visszajuttatni; amint tőle megkapom azokat, a legnyomatékosabban fogok a főparancsnokságnál eljárni.

Szívből üdvözl

igaz híved *Tisza*.

1354.

Miklós Andor szerkesztőnek.

1915 október 17.

Tisztelt Szerkesztő Úr!

Nagyon köszönöm a leitmeritzi levelet. Ismét egy olyan dolog, amin gyorsan remélek segíthetni s amit, legalább egyelőre, meg nem tudtam volna, ha Szerkesztő úr nem segít benne.

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híve *Tisza*.

1355.

Izabella főhercegnő Ő Fenségének.

Den 17. Oktober 1915.

Euerer Kaiserlichen und Königlichen Hoheit

habe ich für das gnädige Schreiben ehrfurchtsvoll zu danken und kaiserliche und königliche Hoheit zu versichern, dass mir

eine jede konkrete Klage höchst willkommen ist. da ich den festen Willen habe, alle Mängel, die sich im Zusammenhange mit diesem Kriege herausstellen, mit rücksichtsloser Energie zu beheben.

Ich werde Sorge tragen, dass die Zustände beim Kaschauer Spital im Wege unangesagter Visite einer in jeder Hinsicht kompetenten Persönlichkeit wiederum untersucht werden und werde die Ehre haben, das Ergebnis zu melden. Freilich wäre die Aufgabe wesentlich erleichtert, wenn ich wüsste, wann und bei welchem Transport die Eurer kaiserlichen und königlichen Hoheit gemeldeten Unzukömmlichkeiten sich ereignet haben.

Einstweilen halte ich mich verpflichtet zu melden, class die bisher abgehaltenen wiederholten Untersuchungen der Zustände in Kaschau wohl einen Mangel an entsprechenden Chirurgen konstatiert haben, welchem so weit es der allgemeine Mangel an Ärzten gestattet, abgeholfen wurde, die anderen gegen die Administration des Spitals und die Verköstigung und Pflege daselbst erhobenen Anklagen jedoch sich als grundlos erwiesen haben.

Nichtsdestoweniger werde ich, wie ich zu melden die Ehre hatte, den Minister des Innern bitten, einen in jeder Hinsicht vertrauenswürdige und kompetente Persönlichkeit hinunterzuschicken.

Für die gnädige Teilnahme Eurer kaiserlichen und königlichen Hoheit ehrfurchtsvoll dankend, kann ich Gott sei Dank melden, dass sich sowohl meine Brüder, wie meine Frau besser befinden. Es scheint, dass auch mein Bruder Lajos zu retten sein wird, was wirklich einem Wunder gleichkommt.

Ich bitte Euere kaiserliche und königliche Hoheit den Ausdruck meiner tiefen Ehrfurcht zu genehmigen.

Tisza.

1356.

Sándor Jánosnak.

1915 október 17.

Kedves Barátom!

Izabella főhercegasszony levelét s arra adott válaszom másolatát csatolva arra kérlek, légy szíves az abban kifejezett kívánságnak teljes mértékben eleget tenni s a kassai megfigyelő állomás váratlan meglátogatásával egy minden tekintetben kompetens embert megbízni.

A panaszok valószínűleg Sziklay-¹ellenes pletykákra vezethetők vissza, azok komolyságát meglehetősen devalválja a plajbásszal aláhúzott állítás is, de súlyt helyeznék reá, hogy egy teljes szigorral keresztülvitt vizsgálat alapján oszlatthassam el a főherceg-asszony aggodalmait.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1357.

Br. Burián külügyminiszternek.

1915 október 17.

Kedves Barátom!

A hadügyminiszter egy általam is látott Rinsichtsaktában hozzád fordul azzal a kéréssel, hogy értesítsd, ha Romániávali viszonyunk az Erdélyben sorozottak időelőtti behívását s a még hátralévók sorozásának soronkívüli sürgős végrehajtását tenné szükségessé.

Felhívom ez ügyre, amelyet talán nem is vinnének elibéd, szíves figyelmedet, miután tudom, hogy teljesen egyetértesz velem abban, miszerint nemcsak felesleges, de pozitive káros volna minden olyan intézkedés, amelyből romániai kedves barátaink nyugtalankodást vagy tőlük való félelmet olvashatnának ki.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1358.

Br. Bolfras Artúrnak.

Den 19. Oktober 1915.

Euer Exzellenz!

Ich habe die Ehre die hohe Aufmerksamkeit Euer Exzellenz auf den Umstand zu lenken, dass der am 4-ten Oktober an den Kriegsminister erlassene Befehl Seiner Majestät, laut welchem es «Dem Kriegsüberwachungsamte obliegt die Leitung und Überwachung der Ausnahmsverfügungen. . . des Armeeoberkommandos», in gewissen mit dem gesetzlichen Zustande leider nicht genug vertrauten militärischen Kreisen leicht zur irrigen Auffassung führen könnte, als ob dieser Befehl dem Kriegsüberwachungsamte eine Kompetenz über die ganze Monarchie einräumen würde.

¹ Sz. Ede, akkor főispán.

Wie Euer Exzellenz wohlbekannt, kann das Kriegsüberwachungsamt ausschliesslich in Österreich vorgehen, wogegen in Ungarn kein Kriegsüberwachungsamt existiert, sondern eine Kriegsüberwachungskommission organisiert wurde, welche nur ein den dienstlichen Verkehr erleichterndes *Hilfsorgan* ohne irgend eine behördliche Kompetenz ist, sodass alle Massnahmen, auch in Betreff der Leitung und Überwachung der Ausnahmsverfügungen, ausschliesslich von den betreffenden Ministern zu treffen sind.

Dies erhellt sowohl aus dem für Ungarn ausgegebenen Dienstbuche J-25 b), welches garments von einem Kriegsüberwachungsamte weiss und auf Basis des obigen Grundsatzes die auf die Kriegsüberwachungskommission in Budapest bezüglichen Vorschriften enthält, wie aus dem Umstände, dass das im allerhöchsten Befehl zitierte Dienstbuch J-25 a) ausdrücklich für die im Reichsrate vertretenen Königreiche und Länder bestimmt ist.

Ich bin überzeugt, dass dieser Tatbestand Allerhöchsten Ortes wohlbekannt ist und es gewiss nicht in der Absicht Seiner Majestät lag, eine Verschiebung der Kompetenzen anzuordnen. Es könnten jedoch aus dem Texte des Allerhöchsten Befehles beim Kriegsüberwachungsamt oder eventuell beim Armeoberkommando irriige Folgerungen abgeleitet werden und unnötige Reibungen nach sich ziehen, da die kgl. ung. Regierung natürlich einem jeden Versuch des Kriegsüberwachungsamtes, sich eine Kompetenz in Ungarn anzumessen, mit allem Nachdruck entgegenzutreten müsste.

Um diese Unannehmlichkeiten zu vermeiden, erlaube ich mir der hochgeschätzten Überlegung Euerer Exzellenz anheimzustellen, ob es nicht zweckmässig wäre, eine entsprechende Erläuterung an die in Frage kommenden militärischen Stellen gelangen zu lassen.

Genehmigen Euer Exzellenz den Ausdruck meiner vorzüglichen Hochachtung.

Tisza.

1359.

Br. Burian Istvánnak.

1915 október 19.

Kedves Barátom!

Figyelmet érdemlőnek látszó oldalról azt a figyelmeztetést kapom, hogy éppen azok a spanyolországi lapok, amelyek a mi diplomáciánkkal érintkezésben állanak és velünk szemben barátságos vagy legalább neutrális magatartást tanúsítanak, Magyar-

országot s a magyar katonákat következetesen agyonhallgatják. Mindig és mindenütt Ausztriáról osztrák hadseregről stb. van tudósításaikban szó.

Felkérek, méltóztassál e körülményre madridi nagykövetünk figyelmét felhívni.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1360.

Miklós Andor szerkesztőnek.

1915 október 19.

Igen Tisztelt Szerkesztő Úr!

A küldött levelet köszönettel küldöm vissza. A dolgon, amennyire a közlekedési nehézségek megengedik, igyekezni fogok segíteni.

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híve *Tisza*.

1361.

Br. Hazai Samunak.

1915 október 20.

Kedves Barátom!

A tisztképzési tervre vonatkozó aggályaimat röviden papírra téve, e kis Pro memóriát két példányban küldöm néked, azzal a kéréssel, hogy azt belátásod szerint felhasználni méltóztassál. Azt hiszem, mindenesetre jó volna az egyiket Bolfrasnak* átadni. Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1362.

Br. Conrad vezérkari főnöknek.

Den 21. Oktober 1915.

Euer Exzellenz!

Infolge des Umstandes, dass eine Durchführung der bei der kommissionellen Beratung im Kriegsministerium am 11. und 12. d. M. hinsichtlich der Ergänzung des Offiziersnachwuchses verabredeten Massregel die Bestimmungen des ungarischen Gesetzes über Landwehr Erziehungs- und Bildungsanstalten tangiert, hat Hazai die Frage vor den ungarischen Ministerrat bringen müssen.

¹ A katonai kabinetiroda főnöke.

woselbst der Standpunkt einer je eher zu erfolgenden Ergänzung unseres Offizierskorps vollauf gewürdigt wurde, andererseits gerade von dem Gesichtspunkte aus, die besten Elemente für das Heer zu bekommen, schwere Bedenken zu Tage traten.

Auf meine Bitte hat sich Hazai entschlossen, nach Wien zu fahren, um die Sache mit den kompetenten Organen des Heeres und der österreichischen Landwehr zu besprechen und als eigentlicher Vater der aufgetauchten Bedenken habe ich ihm das beiliegende Pro memoria* auf den Weg mitgegeben, welches eine kurze Zusammenfassung meiner Bemerkungen enthält.

Infolge einer Beise Kroatins an die Südwestfront ist nun die Keise Hazai's unterblieben. Andererseits wurde uns mitgeteilt, dass die Auffassung des Armeeoberkommandos ausschlaggebend für diejenige des Kriegsministers sein werde.

Infolgedessen habe ich die Ehre das erwähnte Pro memoria auf diesem vertraulichen privaten Wege an Euere Exzellenz zu leiten und eine geneigte Beconsideration der Frage angelegentlichst zu empfehlen. Ich habe nicht den dienstlichen Weg einer amtlichen Zuschrift gewählt, da ich eine amtliche Einmischung der ungarischen Begierung in diese Angelegenheit vermeiden möchte.

Als wahrer, warmer Freund der Armee trete ich an Euere Exzellenz heran im Bewusstsein, dass eine Berücksichtigung dieser Anregung das Niveau unseres Offizierskorps heben und hiemit höchstwichtige Interessen des Heeres fördern würde. Der kurze Aufschub, den die Ernennung der in Frage kommenden jungen Leute zu aktiven Offizieren erleiden würde, spielt meines Erachtens gegenüber dem doppelten Vorteil, dass man die schneidigsten Jungen bekommt und sie vorerst in die grosse Schule des Krieges gehen lässt, keine Bolle. Wenn jedoch unsere Heeresleitung diesem Aufschub ein ausschlaggebendes Gewicht beimessen würde, so könnte auch dem abgeholfen werden, wenn man den ersten Kurs aus den besten Bes. Fähnrichen, die schon seit wenigstens 6 Monaten im Felde stehen, zusammenstellen würde, in welchem Falle mit demselben sofort begonnen werden könnte.

Genehmigen Euer Exzellenz den Ausdruck meiner vorzüglichen Hochachtung.

Tisza.

¹ A melléklet hiányzik.

1363.

Br. Hazai Samunak.

1915 október 21.

Kedves Barátom!

Conradot ismerve, okosabbnak tartottam, nem tenni a most szóbanlévő tisztképzési kérdést hivatalos korrespondencia tárgyává, hanem a másolatban visszakérőleg csatolt magánlevél kíséretében küldtem el neki az emlékiratot. Ez utóbbin megjegyzéseid tekintetbevételével néhány kisebb simítást végeztem, miért is azt is mellékelem egy példányban,¹ azzal a kéréssel, hogy Bolfrashoz eljuttatni méltóztassál.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1364.

Károly Ferenc József főherceg trónörökös Ő Fenségének.

Den 21. Oktober 1915.

Euere Kaiserliche und Königliche Hoheit!

In der Voraussetzung, dass dieses Vorgehen den hohen Intentionen Euerer kaiserlichen und königlichen Hoheit entspricht, werde ich, insoferne ich keinen entgegengesetzten Befehl erhalte, Auszüge aus den Protokollen des ungarischen Ministerrates, welche sich auf Gegenstände von allgemeiner Wichtigkeit beziehen,, gleichzeitig mit der Einsendung dieser Protokolle an Seine Majestät Euerer kaiserlichen und königlichen Hoheit in Abschrift unterbreiten und erlaube mir drei Auszüge aus den Protokollen der am 24. September und am 2. Oktober abgehaltenen Sitzungen des ungarischen Ministerrates samt den auf Beschluss No. 43 vom 24. September bezüglichen zwei Zuschriften ehrfurchtsvoll beizulegen.

Die Auszüge wurden in der für den Allerhöchsten Gebrauch verfassten deutschen Übersetzung beigelegt, könnten jedoch in Zukunft je nach dem Befehle Euerer kaiserlichen und königlichen Hoheit in zwei Sprachen oder nur im ungarischen Originale unterbreitet werden.

Sollten Euere kaiserliche und königliche Hoheit vorziehen, dass solche Auszüge zum Gegenstande eines mündlichen Vortrages

¹ A melléklet tisztázata hiányzik.

gemacht werden, so würde ich die Ehre haben, diese Vorträge persönlich zu erstatten oder, bei Verhinderung nach Wien zu kommen, den Minister a latere Baron Bosner damit zu betrauen.

Ich bitte Euere kaiserliche und königliche Hoheit den Ausdruck meiner tiefen Ehrfurcht zu genehmigen.

Tisza.

1364/a.

A trónörökös úr O Fensége válasza a magyar miniszterelnöknek.

Den 2. November 1915.

Exzellenz!

Ich danke Ihnen vielmals für Ihren freundlichen Brief vom 21. Oktober und die Übersendung der Ministerratsprotokolle. Es wird mich sehr freuen und immer interessieren, wenn Sie mir auch in Zukunft die Auszüge schicken würden und zwar in beiden Sprachen, da mir einerseits die ungarischen Fachausdrücke fehlen, andererseits aber der Originaltext mir sehr erwünscht ist.

Hoffentlich hat sich der Gesundheitszustand der Gräfin wieder gebessert und sind auch Ihre Brüder am vollkommenen Weg der Genesung.

Mit vielen Grössen

Ihr *Erzherzog Carl G. d. J.*

1365.

Meczner Gyula főispánnak (Zemplén m.).

1915 október 21.

Kedves Barátom!

18-án kelt bizalmas felterjesztésedből őszinte sajnálattal értesülök, hogy egészségi állapotod arra indít, miszerint megválni kívánj hosszú időn át buzgalommal és sikerrel betöltött hivatalos állásodtól.

Ismerem a közügy iránti érdeklődésedet, tudom, hogy nem kezdeményeznéd ezt a lépést, ha azt nem éreznéd, hogy a gondjaidra bízott vármegyének a jelen rendkívüli viszonyok között kormányzata megerőlteti fizikumodat és veszélyezteti egészségedet. Eppen ezért nem kérhetlek elhatározásod megmásítására. A közügynek hosszú, odaadó szolgálata után megkívánhatod, hogy el ne zárkozzunk az egészségedre való tekintet elől.

Amidőn tehát hivatalos elintézés végett az arra illetékes belügyminiszterhez tenném át jelentésemet, neked szívből mondok azért a buzgó támogatásért köszönetet, melyben kormányzatomat részesítetted és arra kérlek, hogy számomra barátságodat, a közügy részére érdeklődésedet és közreműködésedet tartsd meg a köztünk fennálló hivatalos viszony megszűnte utánra is.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1366.

Návay Lajos o. k.-nek.

1915 október 23.

Kedves Barátom!

Az őszi szántás-vetési munkákra vonatkozó szíves értesítésedet s ez ügyben kifejtett sikeres fáradozásodat hálásan köszöni

tisztelő híved *Tisza*.

1367.

Bartal Aurél főispánnak (Pozsony).

1915 október 23.

Kedves Barátom!

Nagyon köszönöm a vármegye gazdasági állapotairól szóló igen érdekes és tanulságos leveledet. Ilyen információ birtokában sokkal tisztábban lát az ember sok mindent, amit tudni szeretne és tudnia kellene. Persze a mezőgazdasági munkák legnagyobb akadálya a rettentő időjárás, amelyen nem segíthetünk és a lóhiány, amelyen fájdalom szintén csak igen korlátolt mérvben tudunk segíteni.

Végtelen öröömre szolgál, ha vármegyéd lakossága növekedés-szarvasmarha és más egyéb jármolási célokra legalább félig-meddig használható gazdasági állatának igénybevételével a lehetőség mérvéig segít a bajon. Tényleg az a fő, hogy erre beszéljük reá a népet; a hatóságnak s a nép közt lakó intelligenciának ez egyik legaktuálisabb feladata.

Ami a drágaságot illeti, a kormány igen nagy összeget fog a tisztviselők részére igénybevenni, *fájdalom* ez is csak részben fogja enyhíthetni *borzasztó* helyzetüket. Mint leveled mutatja, te teljesen belátod, hogy olyan bajjal állunk szemben, amelyen hatósági intézkedésekkel csak nagyon korlátolt mérvben segíthetünk. Ezt kell igyekezni a drágaság súlya alatt szenvedő körökkel megértetni,

mert Hübele Balázs módjára való hatósági rendelkezés csak rontaná a helyzetet.

Persze megteszünk mindent, amit csak lehet. így a legnagyobb eréllyel szorgalmazzuk és remélhetőleg rövid idő alatt befejezzük az osztrák kormánnyal folyamatba tett tárgyalásokat, amelyek a zsír, szalonna és sertéshús maximálásának célszerű keresztülvitele szempontjából szükségesek. Persze a zsír és szalonnahiányt megszüntetni ez sem fogja, de legalább a rendelkezésre álló korlátolt mennyiség, ha drágán is, de nem olyan esztelenül magas áron fog a fogyasztóhoz eljutni, amely érthető felháborodást okoz.

A magyar társadalomnak tisztában kell azzal lennie, hogy a tenger s ezzel a világforgalom ellenségeink kezében lévén, ezek gazdaságilag nagyon nehéz helyzetbe juttathatnak. Ezt ők nagyon jól tudják és kezdettől fogva rendszeresen igyekeznek gazdasági megfőj fásunkra felhasználni, s ha céljukat nem érhetik is el, sok keserves szenvedést okozhatnak. *Ennek erős lélekkel való elviselése éppen olyan hazafiúi kötelessége az itthonmaradottnak, mint a halállal való hősies szembenzés a lövészárokban küzdő katonának.*

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1368.

Magyarországi Munkások Rokkant és Nyugdíjgyeletének, Budapest.

1915 október 23.

Folyó hó 20-án kelt szíves soraikat megköszönve örömmel és hazafiúi elismeréssel veszem tudomásul, hogy ismét jelentékeny összegű hadikölcsönt jegyeztek.

Igaz tisztelettel *Tisza.*

1369.

Meghívó a bolgár Vöröskereszt érdekében tartandó értekezletre.

1915 október 24.

A magyar nemzet reménysége beteljesedett. A bolgár nemzet, amely alig 7 esztendővel állami létének megalapítása után olyan súlyosan érezte az orosz «felszabadító» kezét s a közelmúltban olyan méltatlanul fosztatott meg óriási erőfeszítéseinek gyümölcsseitől, felismerte helyét a most folyó világháborúban. Azokhoz csatlakozott, akik a Balkán valódi függetlenségét s a balkáni népek

szabad fejlődésén nyugvó tartós egyensúlyát és békéjét kívánják, s'a kik nemcsak a szerb járom alatt nyögő fajrokonai szabadságát hozzák számukra, hanem a függetlenség és szabad fejlődés tartós biztosítékait is.

A bolgár nemzet fegyverbe állította egész harcképes férfilakosságát és harcbalépésének minden napját fényes haditettekkel írja be a történelem könyvébe. Csatlakozása teljes diadalra segíti a Balkán szabadságának ügyét és közelebb hoz a győzelmes békéhez.

Fiaink vállvetve küzdenek a közös ellenséggel. Az a bajtársi összetartás, amely őket áthatja, nyilvánuljon meg az egész magyar társadalom cselekvésében is. Jöjjünk segítségére a közös ügyért együtt küzdő testvéreinknek ott, ahol legszükségesebb a segély, a sebesültek gondozása terén.

A magyar Vöröskereszt Egyesület missziót szervez a bolgár harctérre, de ez nem elég. Jöjjünk segítségére a bolgár Vöröskereszt Egyletnek is. Forduljunk a magyar nemzetnek e háborúban is olyan fényesen megnyilatkozó áldozatkészségéhez, a nemzet lelke bizonyára nem zárkózik el e nemes ügy elől.

Abban a hitben, hogy közös óhajnak teszek eleget, amidőn ez akció szervezésére nyújtok alkalmat a társadalom erre hivatott vezető tényezőinek, van szerencsém Címedet tisztelettel felhívni, hogy e célból szombaton október 30-án d. e. 11 órakor az országgyűlés delegációs termében tartandó értekezleten megjelenni méltóztassék.

Tisza.

1370.

Burián külügyminiszternek.

1915 október 26.

Kedves Barátom!

Jó volna megtudni, hogy a Thurn¹ mellékelt levelében említett tiszt melyik csapatokat látta?

Nekem minden információm azt mondja, hogy a magyar csapatok szelleme, harcképessége *kitűnő*. Hiszen tényleg mindig rendbe is hozzák, amit szomszédai elrontanak.

Aktív tisztikarunkban van sok selejtes, a háborút unó, puska-porszagot megelégtelt ember. Ez az egyik nagy baj.

¹ A külügyminisztérium képviselőjében a hadseregőparancsnokságnál volt alkalmazva.

Most hagyott el Falkenhayn.¹ A szerb harctéri helyzettel nagyon meg van elégedve; beszéltünk az orosz határról is. Nagyobb annexiót katonailag sem tartana előnyösnek.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1371.

Gr. Apponyi Albert o. k.-nek.

1915 október 26.

Kegyelmes Uram!

Hálás köszönettel vett szíves sürgönyöd kapcsán mellékelem azoknak névsorát, akiket a bolgár segélyakció tárgyában szombaton megtartandó értekezletre meghívtam, tájékozással megjegyezve, hogy ez a névsor a Vörös Félhold támogatására alakult országos nagybizottságéval azonos és felkérlek, hogy ezek közül azokat, akiket az elnökség és a végrehajtó bizottság közé felvenni óhajtasz, megjelölni méltóztassál.

Amennyiben a felsoroltakon kívül mások meghívását is kívánatosnak tartanád, légy szíves azok nevét velem közölni, hogy meghívásuk iránt intézkedhessen!

Igaz tisztelem kifejezésével vagyok

őszinte híved *Tisza*.

1372.

Gr. Apponyi Albert o. k.-nek.

1915 október 27.

Kegyelmes Uram!

Az átvett névjegyzéket köszönettel visszaküldve szíves figyelmembe ajánlom azt a körülményt, hogy az elnökségbe mindössze két hölgyet hoztál kombinációba, Csáky Albinnét és feleségemet, akik közül az egyik távolléte, a másik fájdalom még mindig tartó betegeskedése miatt úgy sem igen vehet részt semmiben.

Amennyiben súlyt helyeznél reá, hogy úgy férfiak, mint nők legyenek az elnökségben, ez utóbbiak közé még kellene talán társadalmi és közjótékonyági téren kiváló tevékenységet kifejtő egy-két olyan hölgyet beválasztani, akinek férje *ellenzéki* pártállást foglal el. Miután azonban olyan természetű tevékenységre, amelynél

¹ F. Erik. Német gyalogsági tábornok. 1914 szept. 14. óta a német hadsereg vezérkari főnöke; a szerbiai harctérről tért vissza.

a hölgyek elsősorban jönnének tekintetbe, aligha fog nagyobb tér nyílni, szíves megfontolásodba ajánlom, nem volna-e célszerűbb az elnökséget kizárólag férfiakból megalakítani?

Ez ügyre vonatkozó mielőbbi szíves értesítést kér

tisztelő híved *Tisza.*

1373.

Hegedűs Lóránt o. k.-nek.

1915 október 27.

Kedves Barátom!

A bolgár Vörös Kereszt számára gyűjtési akció indul meg s a kiküldendő nagybizottság elnöki állására Apponyi Albertet kértem fel, aki azt, mint látom, örömmel elfogadta.

Ma volt nálam a továbbiak megbeszélése céljából s azt az óhajtását fejezte ki, hogy téged nyerjünk meg az ügyvezető alelnöki állásra. Tulajdonképpen főleg adománygyűjtési akcióról lenne szó s az ügyvezető alelnöki állás annyival kevésbé járna sok teendővel, mert természetesen titkárt vehetnél magad mellé az ügyek ellátása végett. Ilyen titkáru Apponyi Hantos Elemért hozta szóba, természetesen azonban ebben a kérdésben a te kívánságod volna irányadó.

Nagyon kérlek édes barátom, fogadd el ezt a megbízatást; hálás köszönettel venném, ha nem zárkóznál el Apponyinak ezen óhajtása elől.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1374.

Gr. Zichy János o. k.. nyűg. vallás- és közokt. miniszternek.

1915 október 27.

Kedves Barátom!

Bocsáss meg, hogy csak most adok pápai beszédemmel kapcsolatos sürgönyödre visszhangot. Hidd el sokszor képtelen vagyok csak egy percet is szakítani privát korrespondenciám részére.

Ha későn is, teljes szívemből köszönöm a rokonszenves megemlékezést; jól esik tudnom, hogy *a vallási béke és az igaz keresztény szeretet* szolgálatában mindig találkozni fogunk.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1375.

Buttykay Ferenc főispánnak, Beregszász.

1915 október 27.

Kedves Barátom!

Kabáczy gör. kath. lelkésznek hozzám intézett felterjesztését csatolva arra kérek, légy szíves a dolognak utána járni, a tény-állást megállapítani s ha csakugyan ártatlan ember meghurcolásáról van szó, intézkedni, hogy a lelkiismeretlen vádaskodók és feljelentők elvegyék méltó büntetésüket.

Eljárásod eredményéről értesítést kér

igaz híved *Tisza.*

1376.

Suk kasznárnak, Geszt.

1915 október 28.

Kedves Kasznár Úr!

A cselédeknek hajlandó vagyok tengeri pótlékot adni s erre vonatkozólag az egyesek tengeritermését, valamint azt a körülményt feltüntető javaslatát, hogy az illető mennyi munkát fordított a földjére, köszönettel várom.

Szívből üdvözli

Tisza.

1377.

Telefontávirat br. Buriánnak.

1915 október 28.

A bolgár Vörös Kereszt segélyezésére hivatott magyar nagybizottságot szombatra alakulásra hívtam össze. Az ülést rövid beszéddel fogom megnyitni, amelyben kifejezem örömeimet Bulgária csatlakozása felett s azt, hogy Bulgáriának természetes helye Szerbia ellenségének s azon nagyhatalomnak oldalán van, amely a Balkán valódi függetlenségét tűzte ki céljául. Bulgária felszabadíthatja és magával egyesítheti szerb zsarnokság alatt nyögő testvéreit s velünk szövetségben fényes és boldog jövő elé nézhet, ez azonban nem fenyeget senki mást, csak közös ellenségeinket. A mi győzelmünk a velünk barátságban élő balkán népek természetes egyensúlyára alapított szabad fejlődést és tartós békét jelenti.

Azt hiszem ilyen nyilatkozat nem felesleges a mai pillanatban, ha azonban észrevételed vagy aggályod volna, ezek szíves közlését

1877/a.

*A külügyminiszter válasza.
Telefontávirat gr. Tisza Őexcellenciájának.*

1915 október 28.

A szombati alakuló gyűlésre tervbe vett beszéded gondolatmenetét örömmel üdvözlöm és kitűnő hatásáról eleve meg vagyok győződve.

Tschirschky áthelyezéséből ezúttal nem hiszem, hogy lenne valami.

«Es war' zu schön gewesen!»

Különbén nem nagyon tartanék konstantinápolyi tevékenységétől.

Ott kevésbé volna feszélyezve a felügyelés reá, mint itt, hol a szövetséges képviselőjét kell megbecsülni benne.

Hadihajóink az Aldunára okvetlen kimehetnek. Már meg is kapták a felhatalmazást. A szárazföldi ütegek kérdését nyugodtan a hadvezetőségre bízhatjuk.

Sem a bolgárok, sem Mackensenék nem fognak e részt mulasztást elkövetni. Sok előadható esetben a monitor jobb, mert nem veszélyeztetni annyira a román partot.

Skerlecz címeres aggályait szem előtt fogom tartani és a részletes munkálatoknál lehetőség szerint figyelembe venni.

Czernin jelenti a román bizottság idejövetelét. Ez kedvező. Iparkodom őket Budapestre is elmeneszteni.

Burián.

1378.

Br. Burián külügyminiszternek.

1915 október 28.

Kedves Barátom!

A mai postában benn volt Thurnhoz intézett sürgönyöd, amelyből örömmel láttam, hogy egyetértünk a román hajózás tárgyában.

Csak egy kérést engedj meg: azt hiszem ezt bizalmasan meg kellene Czerninnek sürgönyözni s öt kellő utasítással ellátni arra az esetre, ha a román kormány a megtörtént dolgot szóba hozza.

Nagyon fontosnak gondolnám, hogy követünk akkor mindjárt kellően fejtsse ki és képviselje álláspontunkat.

Szívből üdvözöl

igaz barátod *Tisza.*

1378/a.
TELEFONTÁVIRAT.

A külügyminiszter válasza az 1378. sz.-ra.

1915 október 29.

A román kormány, mely egy év óta nézi az orosz lobogót a Dunán, nem fogja merni kifogásolni a miénknek megjelenését. Ha mégis megtenné, jobb ha Czerninnek utasításai nincsenek és inkább *láthatólag meglepetten* bejelenti a hallottakat.

Eljárásunkra ipso facto jogunk van ugyanazon indokoknál fogva, melyeket Románia mindenkor velünk szemben érvényesített, midőn az orosz hajókról volt szó.

Előzetes külön utasítás nem volna helyén egy oly eshetőségre, melyet kizártnak kell feltételeznünk.

Burián.

A távirat alján gr. Tisza István sajátkezű írásával:

«Nem vagyunk egy véleményen, de tovább nem erőltethetem.»

1379.

*Gr. Apponyi Albert o. k.-nek.*¹

1915 október 28.

Kegyelmes Uram!

Nagyon restellem, hogy megint zaklatlak, de egy Skerlecztől vett sürgöny juttatja az eszembe, hogy az elnökségbe² egy horvátot is be kellene vennünk. Skerleczet, Josipovichot vagy a horvát Vöröskereszt elnökét, gróf Jankovich Aladárt lehetne talán kombinációba venni.

Igaz tisztelettel vagyok
Tisza.

őszinte híved

1380.

Br. Skerlec Iván horvát bánnak.

1915 október 28.

Kedves Barátom!

Diplomáciai úton arról értesülök, hogy a londoni egyetemhez tartozó Kings-College-ben felállított szláv kurzuson, ahol Massaryk

¹ V. ö. 1371., 1372. sz.

² A Bolgár Vöröskereszt érdekében alakított szervezet.

vezetése alatt több szláv osztrák honpolgár nyert alkalmazást, a szerb nyelv lectoraul egy bizonyos Tucic is alkalmaztatott, aki állítólag a zágrábi nemzeti színház aligazgatója. E tényrt szíves tudomás végett közli veled

tisztelő híved *Tisza*.

1381.

Gr. Klebelsberg Kunonak.

1915 október 28.

Kedves Barátom!

Addig is, amíg személyesen beszélhetnénk róla, megemlítem, hogy a már elbocsátott rokkantakra vonatkozólag követett és 22-iki levedben leírt eljárás intencióinkkal és a hadügyminiszterrel létesített szóbeli megállapodásokkal homlokegyenest ellenkezik.

Ezek közül utókezelés alá kell fogni mindazokat, akiknél az utókezelés eredménnyel remélhető, s akik vonakodnak ennek eleget tenni, azokkal szemben élni kell az ellátási igény elvonására vonatkozó törvényes lehetőséggel.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1382.

Herrn Pastor Hans Giebner¹ Liesing bei Wien.

Den 28. Oktober 1915.

Infolge Ihres liebenswürdigen Briefes telegraphiere ich direkt an Herrn Dr. Fries nach Stockholm um die Intervention in der Sache des armen János.² Ich bitte Sie die Sache bei Dr. Fries auch Ihrerseits telegraphisch zu unterstützen.

Tisza.

¹ A Keresztény Ifjúsági Egyesületek Világszövetsége (World Alliance of Young Men's Christian Associations) öt világrészben elterjedt régi szervezet a háború alatt több ellenséges államban járt utána annak, hogy ottlevő magyar hadifoglyokról és sebesültekről hírt kaphasson. A világszervezetnek magyar vezetője évtizedeken át Szilassy Aladár b. t. t., a magyar Közigazgatási Bíróság másodelnöke volt. Egyik külföldi vezetője Karl Fries (Genève).

² L. 1383. sz.

1383.

*Herrn Dr. Karl Fries, Präsident des christlichen Studentenweltbundes,
Stockholm.*

Den 28. Oktober 1915.

Ich bitte dem in Russland weilenden Herrn Harte gefälligst mitzuteilen, dass mein Neffe, Honvedhusaren-Fähnrich Johann Sándor,¹ am 18-ten westlich von Rafalowka beim Styr verwundet in russische Gefangenschaft geriet. Gegnertruppe war die unter General Bolodjenko stehende Kavallerie-Truppendivision, wahrscheinlich das 17. Husarenregiment. Mein Neffe ist der Sohn des bei der humanen Pflege unserer gefangenen Russen sehr verdienten Ministers des Innern. Ich wäre sehr dankbar, wenn Herr Harte sich des armen jungen Mannes annehmen und baldigst verlässliche Nachrichten über ihn geben könnte.

Graf Stefan Tisza,
kgl. ung. Ministerpräsident.

1384.

Gr. Stürgh osztrák miniszterelnöknek.

Den 29. Oktober 1915.

Lieber Freund!

Eigentlich habe ich erst nachdem ich mich von Dir verabschiedet habe, Näheres über die Herrenhaus-Intrigue² erfahren und will Dir mit zwei Worten sagen, dass ich bereitwilligst zur Verfügung stehe, um Dich – insoweit dies mir möglich ist – gegen diesen ganz unverdienten Angriff zu unterstützen.

Lasse Dich durch solche Kniffe nicht zurückdrängen; es haben diese Herren weder subjektiv noch objektiv die Berechtigung einen Regierungswechsel zu fordern.

Erlaube mir, nur auf zwei notwendige Sachen hinzuweisen:

Fange bald mit einer zielbewussten, durchgreifenden Aktion in Böhmen an.

Und trachte Deine Regierung zu stärken. Allen Respekt für Deine Herren Kollegen, aber es sind einige sehr schwache Herren

¹ Sándor János belügyminiszter fia. A hadifogságból sohasem került vissza.

² Az osztrák «Herrenhaus» tagjai kormánybuktatási célból egyik gróf palotájában értekezletet tartottak és az ott hozott határozat alapján O Felsőháznak emlékiratot adtak át.

darunter, und keiner, der einen Zuwachs an Kraft und Anhang für Dich bedeuten würde.

Könnte nicht ein einflussreicher, gemässiger Deutschböhme und ein Tscheche patriotisch-konservativer Färbung in das Kegierungsboot genommen werden? Das würde auch die erste Frage erleichtern. Vielleicht so, dass die notwendige Oktroyirung mit ihnen besprochen würde, sie aber erst nachher ernannt würden.

Übrigens ist das Deine Sache. Ich wollte Dir nur schätzbares Material zum Überlegen liefern und versichern, dass ich mit Eat und Tat zur Verfügung stehe.

Mit aufrichtiger Freundschaft

Dein ergebener *Tisza*.

1385¹

A főispánoknak.

1915 október 29.

Kedves Barátom!

Amennyire időm engedi, igyekszem az államsegélyügyek intézését beható figyelemmel kíséreni, nemcsak mert a magyar nemzet becsületbeli adósságának becsületes lerovásáról van szó, de azért is, mert éppen az ilyen ügyek intézése enged legtanulságosabb bepillantást közigazgatási szervezetünk működésébe. Valamennyi főispánhoz intézett egyforma levélben foglalom össze észleleteimet; vonatkoztatd abból vármegyédre azt, ami az ottani viszonyokra reáillik.

Ha a magyar közigazgatási viszonyok körül régen szerzett tapasztalataimból nem tudnám, az ezen ügykörben tett észleleteim meggyőztek volna róla, minő nagy különbség van a közigazgatás lelkiismeretessége, alapossága és pontossága tekintetében az ország egyes vidékei között. Vannak vármegyék, amelyeknél a beérkezett válasz precis tényállást tár fel. Előadja az adatokat, amelyek folytán a segély nem volt megadható. Azokban az esetekben pedig, ahol az államsegély megadásának vagy felemelésének előfeltételei csak későbbben állottak be, arra nézve nyújt információt.

Másutt a beérkező válaszok homályban hagyják az ügyet.. A jegyző főszolgabírójának, a főszolgabíró főispánjának egyszerűen annyit jelent, hogy X.-nek vagy Y.-nak vagyoni viszonyainál

¹ L. 1243 a-i, 1284a és b; 1376. sz.

fogva segélyre igénye nincsen. Ilyen vármegyékben felületesség jellemzi a közigazgatást nemcsak az eredeti intézkedésnél, hanem a kívánt felvilágosító jelentés nyújtásánál is. Az a főispán, aki hasonló jelentéssel megelégszik, nem nyer betekintést sem a konkrét ügybe, sem a felügyelete alatt álló hatóság vagy előljárási eljárásába.

Ez a – fájdalom – meglehetősen elterjedt szokás, amelynél fogva hivatalos jelentéseknél megelégszünk a formszerűen korrekt elintézés látszatával, a külső szabályszerűséggel, de nem nézünk bele az ügybe, nem győződünk meg róla, hogy valóban helyesen, igazságosan, a törvény betűjéhez és szelleméhez képest járt-e el a szóbanforgó hatóság, egyik nagy átka a mi közigazgatásunknak, egyik főokozója annak, hogy a központi hatóságnak a közigazgatás javítására irányuló törekvései papiroson maradjanak és ne menjenek át az életbe.

Keá kell szoktatni a főispán felügyelete alatt álló összes tényezőket, hogy a kívánt felvilágosítást az ügy érdemének precíz megállapításával adják meg. Egy-egy esetben meggyőződést kell róla szerezni, hogy az ilyen jelentések teljesen híven fedik-e a tényállást s a legszigorúbban eljárni olyan közeg ellen, akinek jelentése szavahihetőség szempontjából nem abszolút megbízható. Végül ha, amint arra is igen sok eset van, valamely panaszos beadvány azzal intéztetik el, hogy az illető most felvétetik a segélyezendők közé, felvilágosítást kell kérni arra vonatkozólag, miért utasított el eddig a kérvényező és indokolt esetben felelősségre kell vonni azt, akinek mulasztása vagy helytelen eljárása az illetőnek érzékeny kárt okozott.

Soha nem fogjuk közigazgatásunkat igazán megjavítani s egész hivatalos szervezetünkbe azt a tudatot belevinni, hogy híven és szeretettel kell a közönség egyéni érdekeiről is gondoskodnia, hogyha megelégszünk az elkövetett hibás eljárás utólagos helyesbítésével a nélkül, hogy felelősségre vonnók azt, akinek felületes eljárása, mulasztása vagy rosszindulata egyes polgártársainknak kárt okozott.

Tudom nagyon jól, hogy az államsegélyek körül nagyon sok az alaptalan panasz és mi sem áll tőlem távolabb, minthogy az ingyenélősködést és dologkerülést istápoljam. De fájdalom azt is tudom, hogy egyes közigazgatási közegek hanyagsága, indolenciája vagy az ügy elintézésével járó munkától való idegenkedése, sőt

olykor részrehajlása és rosszindulata folytán is éppen a legszegényebb, legügyefogyottabb egyének közül sok a törvényben biztosított segélyezés nélkül marad.

Egyáltalán nem azt kívánom tehát, hogy megkapja a segílyt derűre-borura mindenki, aki én előttem panaszkodik, hanem az-iránt kérek garanciát, hogy minden ilyen panasz alaposan megvizsgáltatik s a hitelesen megállapított tényállás szerint a törvény betűjének és szellemének megfelelően intéztetik el, valamint kívánom azt is, hogy megfelelő útbaigazításban, figyelmeztetésben, sőt ha kell megtorlásban is részesüljenek azok, akik ez ügyek elintézése körül nem a kellő buzgalommal és alapossággal járnak el.

Amidőn felkérlek, hogy ezeket az ügyeket ilyen módon szíveskedjél kezelni, megjegyzem, hogy ebben egyik legjobb alkalmát nyered annak, hogy a főszolgabírói és jegyzői kar működését valóban megismerjed, őket megfelelően irányítsad és gondoskodjál róla, hogy a magyar tisztviselői kar felfogása és magaviselete megüsse azt a magas szellemi és erkölcsi mértéket, amelyet a magyar közigazgatástól minden téren, de különösen akkor elvárok, amidőn a gondjaira bízott szegényebb, gyámoltalanabb néprétegek érdekeinek gondozásáról van szó.

Olyan jelentéseket kell tehát kívánnom, amelyek kellő fényt vetnek az ügy érdemére; egyszer-egyszer meg kell róla győződnünk, hogy a jelentések teljesen fedik-e a tényállást s megfelelő útbaigazítással, figyelmeztetéssel s ha kell szigorúbb intézkedéssel kell azokkal szemben eljárunk, akiknek intézkedése kifogás alá esik.

Nem kétlem, hogy nyitott ajtókat török be, amidőn ezeket a szempontokat szíves figyelmedbe ajánlom, de fel kívántam mégis e kínálkozó alkalmat arra használni, hogy hangsúlyozzam előtted, miszerint a felügyeleti jognak a fentebbi megjegyzések értelmében való gyakorlására, mint a közigazgatás megjavításának egyik legfontosabb gyakorlati eszközére, a legnagyobb súlyt helyezem s arra ezúttal is a legnagyobb mértékben felkérlek.

Szívbeli üdvözl

igaz híved *Tisza.*

1386.

Sziklay Ede főispánnak, Kassa.

1915 október 29.

Kedves Barátom!

Légy szíves kérlek megállapíttatni, hogy Tóth Pálné komaróci lakos (u. p. Nagyida) minő anyagi és családi viszonyok között él és államsegélyre miért nincsen igénye?

Erre vonatkozó szíves értesítésedet mielőbb kéri

igaz híved *Tisza.*

1387/a.

Gróf Czernin bukaresti követnek a miniszter elnököz írt leveléből.

Den 11. Oktober 1915.

Mein Lieber Freund!

Ich habe vor wenigen Tagen einen kurzen Bericht nach Wien geschickt «Eventuelles Ultimatum an Rumänien». Ich wäre sehr dankbar, wenn Du dir diesen Bericht kommen lassen würdest . . . Alles Liebe, lieber Freund, ich möchte gern wieder einmal mit Dir *sprechen*.

Dein treuer alter
Czernin.

1387/&.

Gr. Czernin bukaresti követnek.

Den 30. Oktober 1915.

Lieber Freund!

Es ist eine Ewigkeit, dass ich nicht geschrieben habe, Du kannst Dir nicht vorstellen, was für ein verhetztes Leben ich führe.

Die Frage (eventuelles Ultimatum an Rumänien) lässt sich meines Erachtens a priori nicht beantworten. Das Beste für uns ist, wenn Rumänien bis zuletzt neutral bleibt, uns keine Dienste leistet, folglich zu keinen égards verpflichtet und mit einer starken capitis diminutio aus dem Weltkrieg herauskommt.

Ein Ultimatum also, welches den Anschluss Rumäniens an unsere Mächtegruppe zur Folge haben würde, hätte den Nachteil, eine schönere Rolle und damit eine Vergrößerung Rumäniens hervorzurufen und das Gewicht dieses Staates für die Zukunft zu erhöhen. Andererseits hätte es den Vorteil Rumänien definitiv mitzureissen und die Gefahr seines späteren Anschlusses an die Entente

zu beseitigen. Es wird von der allgemeinen Lage im gegebenen Momente abhängen, ob die Vorteile oder die Nachteile überwiegen sollen, so dass ich den Entschluss auf die Zeit ausschieben möchte, wo wir das Balkanpensum erledigt haben und im Begriffe stehen, eine andere Aktion anzufangen.

Einstweilen ist es unbedingt notwendig, Zuversicht, Selbstbewusstsein und sowohl im Norden, wie im Süden Rumäniens militärische Kraft zu zeigen, um dem voraussichtlich immer schärfer werdenden russischen Druck das Gegengewicht zu halten. Die Bussen werden gewiss mit militärischen Demonstrationen etc. alles aufbieten, um Rumänien mitzureissen und die Beschlüsse dieser sauberen Begierung sind ja doch in ultima analysi nur durch die Furcht bestimmt.

Die grosse Sonntagsdemonstration muss ein elendes Fiasco gewesen sein, aber noch elender hat sich die Begierung benommen. Wie kann man Leute, die das Publikum von einem Balkon direkt zu gesetzwidrigen Taten und die Soldaten zur Meuterei gehetzt haben, nicht nur auf freiem Fusse, sondern nächsten Tag zur Audienz lassen?

Ganz unerhört ist auch die Unverschämtheit der neuen Zentralkommission für Getreide. Es ist noch nie dagewesen, dass eine staatliche Organisation einen Exportartikel zum doppelten Preise dem fremden Käufer als dem einheimischen Konsumenten angeboten hätte. So einem Bestreben kann man nur durch die Unterbindung des ganzen nach Rumänien gehenden deutschen und österreichisch-ungarischen Exportes antworten und das von der ganzen Welt abgeschnittene, folglich ausschliesslich auf uns angewiesene Land bezüglich Kohle, Industrieartikel etc. an die Wand drücken.

Unsere Dampfschiffe sind schon an der unteren Donau oder werden in den allernächsten Tagen dort erscheinen. Das Vorhandensein armer russischer Schiffe hat uns bestimmt, Monitore zum Schutze unseres Handels zu entsenden.

Am russischen Kriegsschauplatze scheint allmählich Buhe einzutreten, mit Ausnahme unserer langsam vorwärtsschreitenden Operationen bei Biga und in der Styr-Gegend.

Der italienische Angriff hat an Vehemenz und folglich an den blutigen Opfern des Angreifers die früheren weit überholt, kann jedoch schon so ziemlich als abgetan betrachtet werden.

In Serbien geht es trotz dem Sauwetter und bodenlosen Kot flott vorwärts. Das Kesseltreiben verspricht ganzen Erfolg; die in Saloniki ausgeschifften zirka drei Divisionen befinden sich in einer recht dummen Lage. Sie haben eine Division bis nach Demirkapu vorgeschoben, welche einen blutig zurückgeschlagenen Angriff auf die Bulgaren in der Gegend von Valandovo probiert hat, sonst untätig und machtlos zusehen muss, wie Serbien vernichtet wird. Das Gros der Truppen befindet sich noch in Saloniki, wo noch immer Ausschiffungen in recht langsamem Tempo stattfinden. Es wird ebenso schwer sein etwas Gescheites mit ihnen anzufangen, als einen plausiblen Grund zu finden, um sie wieder wegzubekommen.

Aber jetzt adieu, hoffentlich bist Du mit der Länge dieses Briefes zufrieden. Es ist wohl überflüssig zu betonen, dass das Meiste ausschliesslich für Dich bestimmt ist.

Mit warmer Freundschaft

Dein ergebener *Tisza*.

1388.

*Gr. Afponyi Albert o. k.-nek.*¹

1915 október 30.

Kegyelmes Uram!

Mai ülésünkről hazajőve, íróasztalomon találtam a mellékelt három levelet. Sietek azokat rendelkezésedre bocsátani. Igaz tisztelem kifejezésével vagyok

őszinte híved *Tisza*.

1389.

Lánczy Leónak, a Pesti M. Keresk Bank elnökének.

1915 október 30.

Kedves Barátom!

13,906. számú szíves soraid kapcsán értesítlek, hogy azok tartalmát Harkányival megbeszéltem s abban maradtunk, hogy legközelebb fog alkalmas egyént kiküldeni a galíciai és orosz-lengyelországi viszonyok beható tanulmányozására.

Amidőn szíves figyelmeztetésedért hálás köszönetet mondanék s azt hasonló esetben a jövőre is kérném, egyúttal nem hallgathatom el sajnálkozásomat a felett, hogy egy Harkányi által kezde-

¹ V. ö. 1371., 1372. sz.

ményezett kirándulás, amelyen a magyar iparnak legkompetensebb egyénei vettek volna részt, ez utóbbiak lemondása folytán abba maradt. A kormány bizonyára meg fog tenni a magyar ipar érdekében minden lehető, de hogy az érdekelt iparosok egyéni közreműködését semmiféle bürokratikus eljárás nem pótolhatja, azt bizonyára felesleges volna te előtted bizonygatnom.

Nagyon melegen óhajtánám, hogy egy pár kiváló iparosunk vállalkozzék az északi és déli megszállott területek megtekintésére; rajta lennék, hogy katonai részről kellő előzékenységgel fogadtassanak, csak azt kérem, hogy aki vállalkozik, menjen is el akkor, amikor az óhajtott alkalom tényleg megvan.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1390.

Br. Hazai Samunak.

1915 október 30

Kedves Barátom!

A szepes váraljai főrabbi, Spitzer Lipót, súlyos szívbaj révén, amely nauheimi kúrát tesz reá nézve szükségessé, a 66. gyalogezredben katonai szolgálatot teljesítő fiának, Spitzer Sándor segéd-rabbinak szabadságolása iránt adott be kérvényt. A fiú meg is kapta a szabadságot, de olyan későn, hogy közbejöttek az izraelita nagy ünnepek, amelyek alatt atyja nem távozhatott el s így kúráját most kellene megkezdenie.

Ennek folytán azzal a kéréssel fordult hozzám, eszközölném ki, hogy a fiú szabadsága két hónappal meghosszabbíttassék.

Tekintettel arra, hogy egy valóban beteg, érdemes emberről van szó, ezen esetleg még a kultuszminisztériumban lévő ügyet szíves jóindulatodba melegen ajánlja

igaz híved *Tisza*.

1391.

Sr. Exz. Generaloberst v. Mackensen, a déli hadseregek parancsnokának.

Den 31. Oktober 1915

Euer Exzellenz!

Überbringer meines Schreibens, Herr Ministerialrat Johann von Serbán, erscheint im Auftrage der kgl. ung. Regierung um verschiedene mit der Versorgung der an der serbischen Front kämpfen-

den verbündeten Truppen und der zweckmässigen Benützung der in Serbien vorhandenen landwirtschaftlichen Produkte verbundene Fragen im Wege eines mündlichen Gedankenaustausches zu besprechen und einer die Interessen der Armee und der Bevölkerung berücksichtigenden zweckmässigen Erledigung zuzuführen.

Ich bin überzeugt, dass dieser Vorgang der einzig richtige ist, um eine Eeihe von Fragen im vollen Einverständnisse zu bereinigen, deren schriftliche Behandlung zum allgemeinen Schaden langwierige Komplikationen hervorbringen könnte.

Herr von Serbán ist ein in jeder Hinsicht vertrauenswürdiger, tüchtiger Beamte, der sich bei den Fragen der Heeresversorgung im Laufe dieses Krieges sehr verdienstlich gemacht hat und den ich dem Wohlwollen Eurer Exzellenz ganz besonders anzuempfehlen die Ehre habe.

Genehmigen Euer Excellenz den Ausdruck meiner vorzüglichen Hochachtung.

Tisza.

1392.

Serbán János földművelésügyi min. tan.-nak.

1915 október 31.

Méltóságos Uram!

Az ígért iratokat a három kormánybiztos úrhoz intézett hivatalos irattal együtt küldöm, amely utóbbiakat adandó alkalommal szíveskedjék az illető kormánybiztos uraknak átadni, amennyiben velők való érintkezésre kerül a sor.

Általában felkérem Méltóságodat, hogy eljárásába a kormánybiztos urakat lehetőleg bevonni s arról gondoskodni szíveskedjék, miszerint Méltóságodnak megbízatása ne bírjon a kormánybiztos urak mellőzésének színezetével. Nemcsak az illető urak érzékenységének kímélése, hanem az a fontos közérdekű szempont is így kívánja, miszerint semmi olyan ne történjék, ami az ő pozíciójukat a tekintetbe jövő katonai parancsnokságok előtt leszállítaná.

Avval a biztos reménnyel, hogy fontos és kényes feladatát a Méltóságodnál megszokott tapintattal, buzgalommal és avatottsággal fogja megoldani, maradok

igaz tisztelője *Tisza.*

1393.

Teleszky Jánosnak.

1915 november 2.

Kedves Barátom!

Tekintettel a hadi jövedelmi adó várakozásonfelüli eredményére, az a gondolatom támadt, hogy abból lehetne valamennyit a régi *nyugdíjasok* felsegélyezésére fordítani. A dolog természetesen a hadsegélyző bizottságnak kizárólag ad hoc a háború tartamára tett intézkedése volna s egyáltalán nélkülözné az állami nyugdíj - felemelés jellegét.

Miután tegnapi beszélgetésünk arról győzött meg, hogy a dolognak ilyen alakban való megoldását nem kifogásolod, végleges állásfoglalásom előtt a dolog pénzügyi viszonyaira vonatkozó adatok ismeretére volna szükségem. Arra kérnélek tehát, hogy a szóba jövő nyugdíjasok létszámára és rangviszonyaira vonatkozó adatokat lehetőleg mielőbb rendelkezésemre bocsátani méltóztatással.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1394.

Telefontávirat br. Buriánnak.

1915 november 2.

Jagownak¹ a Balkánra vonatkozó idegeskedésével szemben közlöm, hogy Falkenhayn,² aki behatóan beszélt az ottani katonai helyzetről, a szalonikii expedícióra semmi súlyt nem helyezett. Nézete szerint az semmi körülmények között nem ölthet komolyan számottevő dimenziókat. Szerinte a gyors és teljes siker egyedüli csökkentése a szerb sereg zömének Montenegro és Albánia irányában való kimenekülése volna, amely esetben az Adrián át élelemmel, lőszerrel és entente-csapatokkal megerősítve folytathatná a küzdelmet és jelentékeny erőket köthetne le.

A kép teljessége végett közlöm, hogy megemlítette azt is, miszerint egyes orosz csapatok eltűntek az orosz frontból s azokra nézve nem tudtak még tájékozást szerezni. Lehet, hogy egyszerűen retablirozzák őket a front mögött, de az sincsen kizárva, hogy

¹ Német külügyi államtitkár.

² F. Erik gyalogsági tábornok a német hadsereg vezérkari főnöke. L. 1370. sz.

valamely új rendeltetéssel, koncentrálják őket, úgy hogy egy új orosz seregnek feltűnése Besszarábiában vagy Odessza tájékán nem tartozik a lehetetlenségek közé.

Tisza.

1395.

ÉLELMEZÉSI TÁRGYALÁSOK AZ OSZTRÁK KORMÁNNYAL.
Gr. Stürgkh Károlynak.

Den 3. November 1915.

Hochverehrter Freund!

Deinen soeben erhaltenen Brief vom 2. November werde ich schleunigst mit meinen in Betracht kommenden Kollegen besprechen und eingehend meritorisch beantworten. Es drängt mich jedoch Dir unverzüglich die Versicherung zu geben, dass auch ich fest überzeugt bin, dass wir die Schwierigkeiten der Alimentationsfrage mit vereinter Kraft überwinden werden.

Freilich ist die Situation eine sehr schwierige geworden. Wie wir Euch ziffermässig mitgeteilt haben, ist auch die ungarische Ernte in Herbstfrucht wesentlich unter dem Ergebnis von 1913, in Gerste noch viel schlechter ausgefallen, als erwartet wurde; während in Kroatien, Slavonien und Bosnien eine regelrechte Missernte zu gewärtigen ist.

Hiezu kommt die Kalamität mit der Maisernte. Ich weiss nicht, hochverehrter Freund, wer Dir von einer Rekord-Maisernte gefabelt hat, würde Dich jedoch sehr bitten, den Herrn streng zur Verantwortung zu ziehen. Denn es gehört sehr grosse Fahrlässigkeit dazu, so verblüffend unwissend in einer Frage zu sein, in der man seinem Chef Bericht zu erstatten hat.

Es war nie ein Moment, wo man auf eine über das Mittel gehende Maisernte auch nur im Traume denken konnte. Eine Zeit lang schien es, als würde man eine schwache Mittelernnte erreichen. Von all dem ist aber nichts geworden, das Quantum bleibt stark hinter den Erwartungen zurück und infolge dauernden kühlen Regenwetters und Septemberfröste haben wir ein grosses Quantum unreifer, erfrorener, defekter Waare zu gewärtigen.

Wir sollen rund 6 Millionen q Mais an die Heeresverwaltung liefern, haben mit der Requisition angefangen und machen die Erfahrung, dass es höchst fraglich ist, ob wir dieses Quantum

ohne schwere Schädigung der Fleischproduktion erreichen werden. Das Überweisen von Mais nach Österreich, eine Sache, die wir stets von Anfang an als höchst fraglich hingestellt haben, kann heute schon so ziemlich für ausgeschlossen gehalten werden.

Unter solchen Umständen bleibt nichts anderes übrig, als die Partie mit Rumänien mit kaltem Blut, guten Nerven und Geschicklichkeit zu spielen, so dass wir ansehnliche Weizen- und Maisquantitäten zu annehmbaren Preisen von dort erhalten und einstweilen den dringenden Bedarf aus den eigenen Vorräten decken.

In dieser Hinsicht könnt Ihr, hochverehrter Freund, auf Ungarn rechnen, welches – wenn auch von den ursprünglich ins Auge gefassten 9 Millionen q nicht mehr die Bede sein kann – ansehnliche Quantitäten zur Verfügung stellen wird. Es müssen nur die in wahrhaft besorgniserregendem Masse wachsenden Transportschwierigkeiten überwunden werden, denn es nimmt die Inanspruchnahme der Bahn für militärische Zwecke und der Waggonmangel in einem Masse zu, dass man vorhandene beträchtliche Vorräte Wochen und Monate lang nicht bis zum Konsumenten bringen kann.

An der Behebung dieser Schwierigkeiten wird unsererseits mit vollem Nachdruck gearbeitet, ich muss aber die intensive Hilfe der österreichischen Regierung sowohl in Betreff der Unterstützung unseres Schrittes beim Armeeoberkommando, wie auch in der Hinsicht erbitten, dass Ihr uns Waggons zur Beförderung der nach Österreich bestimmten Brotfrüchte zur Verfügung stellt, denn es wird wahrlich unserer vereinten Anstrengungen bedürfen, um die drohende Gefahr abzuhalten.

Schliesslich will ich schon jetzt erwähnen, dass wir uns in Betreff der rumänischen Waaren gewiss auf einen sehr entgegenkommenden Standpunkt stellen werden, es muss jedoch der ganz unerwartet eingetretene Notstand Bosniens und Kroatiens, sowie ein nicht besonders grosser Betrag, der im Eisenbahnwege an den siebenbürgischen Konsum geleitet werden muss, in Berücksichtigung gezogen werden.

Ich reassumiere: die eigentliche Lösung der Brot- und Hartfutterfrage liegt im Ankauf rumänischer und bulgarischer Waare; für den dringenden Bedarf wird Ungarn sorgen, es soll nur die Eisenbahnfracht ermöglicht werden.

Mit aufrichtiger Freundschaft

Dein ergebener *Tisza.*

1395/b.

Br. Harkányi János kereskedelemügyi miniszternek.

1915 november 3.

Kedves Barátom!

Stürgkh levelét csatolmányával és ideiglenes válaszom másolatával együtt azzal a kéréssel küldöm, hogy azt Ghillánnal és Teleszkyvel lehetőleg sürgősen közölni méltóztassál, hogy a dolgot holnap vagy holnapután este megbeszélve érdemleges választ adhassak.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1395/c.

Gr. Stürgkh Károlynak.

Den 12. November 1915.

Hochverehrter Freund!

Ich wurde von Ghillány verständigt, dass laut einer Mitteilung Exzellenz Zenkers¹ Du, hochverehrter Freund, noch im Laufe des gestrigen Tages mich telephonisch anrufen werdest, um die österreichischerseits obwaltenden Bedenken bezüglich der Transportzertifikate für Schweine mitzuteilen. Da diese Anrufung unterblieb, scheint ein Missverständnis obzuwalten und beeile ich mich auf diesem Wege mitzuteilen, dass von den Transportzertifikaten unter keinen Umständen abgesehen werden kann, da dieselben die einzige Gewähr für die Durchführung der Vereinbarungen bieten.

Andererseits sind wir bereit die Sache in einer Weise zu regeln, welche die obwaltenden Bedenken vollständig aufzuheben geeignet ist. Es können nämlich an österreichische Käufer, welche ungarische Märkte besuchen wollen, Zertifikate auf ein gewisses Quantum von Schweinen im Vorhinein in einer Weise ausgestellt werden, dass dann nach erfolgtem Kaufe nur eine Anmerkung der Ortsbehörde auf den Zertifikaten zu erfolgen hat und der Abtransport sofort erfolgen kann.

Ich glaube mich der Hoffnung hingeben zu können, dass die Sache in dieser Weise zur allgemeinen Befriedigung gelöst werden

¹ Z. Ferenc osztrák földmív. min.

kann und bitte Dich die sofortige Perfektuierung des Abkommens veranlassen zu wollen.

Genehmige, hochverehrter Freund, den Ausdruck meiner vorzüglichen Hochachtung.

Tisza.

1396.

Metianu János görög kel. román érsek metropolitának.¹

1915 november 4.

Kegyelmes Uram!

Október 21-én kelt nagybecsű sorai birtokában van szerencsém Nagyméltóságodat értesíteni, hogy a kormány kerülni kívánja az elvi diskussziókat s éppen ezért nem köti magát ahhoz, hogy a metropoliai konzisztóriumnak valóban sajnálatos határozata egy új elvi határozattal reparáltassék.

De annál szigorúbban követeli meg, hogy a magyar gör. kel. román egyházhoz tartozó magyar anyanyelvű gyermekek vallási oktatása magyarul történjék, akár tudnak románul, akár nem és kénytelen lesz a legnagyobb szigorral eljárni az olyan lelkésszel vagy vallásanitóval szemben, aki megszegi a kiadott rendeletnek idevágó rendelkezéseit.

Nagyméltóságod hazafiúi bölcsességétől és tapintatától várom, hogy megfelelő módon gondoskodni fog, miszerint a törvényes rendelet elleni engedetlenségnek ilyen sajnálatos esetei elő ne forduljanak.

Fogadja Nagyméltóságod kiváló tiszteletem őszinte kifejezését.

Tisza.

1397.

Jankovich Béla v. és k. miniszternek.

1915 november 4.

Kedves Barátom!

Metianu levelét s arra intézendő válaszom tervezetét ² visszakérőleg mellékelve felkérlek, hogy ez utóbbira vonatkozó netaláni észrevételeidet megtenni méltóztassál.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

¹ L. 1348. sz.

² L. 1396. sz.

1398.

Üzenet az amerikai magyaroknak.

Tisztelt Szerkesztő Úr! *

Üzenetet kér tőlem az amerikai magyarok részére? Nem szavakat, szívem egész melegét szeretném feléjük küldeni viszonzásul azért a szeretetért, amely a jelen háború dicsteljes megpróbáltatásai között is olyan jóleső meleget árasztott az ő szívékből felénk.

Minden magyar ember mély és meleg szeretettel gondol távol a tengeren túl élő testvéreire; szeressék ők is ezt az annyi vihart kiállott magyar hazát, amely a világháború tűzpróbájában megedzve és megifjodva erőben, öntudatban, közbecsülésben gyarapodva indul egy szebb és boldogabb jövő felé.

Budapest, 1915 november 4-én.

Tisza István.

1399.

Krobotin hadügyminiszternek.

Den 4. November 1915.

Hochverehrter Freund!

Ich erlaube mir auf diesem vertraulichen Privatwege Deine Aufmerksamkeit auf die Zuschrift des Ministers des Innern Zahl 37,550 vom 27. Oktober über das Vorgehen eines gewissen Oberleutnants Josef Hegedűs bei Equisitionen in der Gemeinde Védény zu lenken und bitte Dich inständigst, das ganz gesetzwidrige, unstatthafte, kecke Vorgehen dieses Individuums einer exemplarischen Strafe zu unterziehen.

Du kannst es Dir nicht vorstellen, wie viel Mühe es uns verursacht, die wahrhaft vergiftende Wirkung solcher Vorkommnisse bei der Bevölkerung, soweit es geht, gutzumachen. Die Herren Train- und Hinterlandpaschas kümmern sich verflucht wenig um die richtigen und gerechten Intentionen der leitenden Stellen unseres Heerwesens und hausen wie in Peindesland unter unserer so heroischen und opferfreudigen Bevölkerung.

Leider gelingt es einem so selten die betreffenden Herren an der Tat zu ertappen und den Schuldigen zu eruieren. In diesem

¹ A címzés hiányzik.

Falle ist er glücklich erwischt und es kann ein Exempel statuiert werden. Diese Leute versündigen sich wirklich an den heiligsten Interessen der Armee. Ich bitte Dich, lass rasch die verdiente Strafe folgen und ordne an, dass den Leuten für die ihnen geraubten Fettwaren der volle Preis ausbezahlt werde.

Mit aufrichtiger Hochachtung und warmer Freundschaft

Dein ergebenener *Tisza.*,

1400.

Teleszky János 'pénzügyminiszternek.

1915 november 4.,

Kedves Barátom!

Több felől hívják fel komoly oldalról figyelmemet arra a körülményre, hogy azok a kereseti maximum-megállapítások, amelyek az 1882. évi XI. t.-c-ben megállapított államsegélyek maximális; határául megállapítottak, a mind fokozódóbb drágaság és a gazdasági munkaidő megszűnte következtében a hadrakeltek családjait igen nyomasztó helyzetbe juttatják.

Annak idején nagyon indokoltnak láttam magam is, ezen maximális határok megállapítását — egyes túlzásoktól eltekintve, amelyek helyesbitéséért alkalmatlankodtam is nálad — nagyon, helyeseltem azt is, hogy e határvonalak aránylag alacsonyan vonattak meg. Jelenleg azonban hiba volna szemet hunynunk a megélhetési viszonyoknak a háború következtében beállott nagyarányú súlyosbodása s azon körülmény előtt, hogy egy munkás-családnak nemcsak nagyobb keresetre van szüksége arra, hogy a legszükségesebb élelmiszerekkel elláthassa magát, mint az a munkabér, amely a háború előtt teljesen megfelelő életviszonyok közé juttatta a családot, hanem ezt a magasabb bért könnyen meg is szerzi minden olyan család, amelynek fenntartója hadba nem, vonult.

Ezekre való tekintettel arra kérlek, légy szíves sürgős megfontolás tárgyává tenni, nem kellene-e körrendeletileg felhívni az illetékes hatóságokat, hogy a háború elején megállapított átlagos, kereseti összegeket vegyék revízió alá.

Ez ügyet szíves jóindulatodba nagyon melegen ajánlva szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1401.

*Teleszky Jánosnak.*¹

1915 november 7.

Kedves Barátom!

A te ellenzésed folytán természetesen el kell ejtenem az államsegély felső határának felemelésére vonatkozó óhajtásomat, pedig meggyőződésem szerint egyes helyeken túlmegy, másutt pedig messze alatta marad a segély a szükség mérvén s a törvény általad említett rendelkezésével szemben teljes fedezetet nyújt az a körülmény, hogy a mezőgazdasági napszámokra vonatkozólag megállapított határvonal nagyon sok helyen messze a valóság alatt marad, úgy hogy annak lényeges felemelésével sem érnénk el a háborúelőtti tényleges napszám teljes összegét.

Ami végül az állami vasgyárak munkásait illeti, nem tudom, mennyi bért kapnak ők ma, de ha, amit nem kétlek, megkapják a magyar ipari munkások rendes bérét, akkor az ő állításuk nem egyéb üres beszédnél, mert egy közepszerű ipari munkás átlagos bére 7-8 egyén átvonulási illetékét is meghaladja.

Szívből üdvözl

igaz híved *Tisza.*

1402.

Br. Burián külügyminiszternek.

1915 november 7.

Kedves Barátom!

Kénytelen vagyok egy pár tegnapról elmaradt dolgot ezen az úton hozni szóba előtted.

Az Aufferberg²-ügy közelebbről kerül becsületügyi téren is végleges döntés elé. Mint megdöbbenéssel hallom, az első tábornoki ülésen kisebbség volt az, amely eljárását aggályosnak találta s csak mert kétharmad többség nem volt felmentése mellett, határozták el további adatoknak beszerzését. Nézetem szerint világgraszoló botrány lenne, ha még tisztii becsület szempontjából is kifogástalan eljárásnak állíthatnák oda hivatalos titkoknak *börzejatek céljaira* való elárulása. Blamírozva volna a monarchia és tisztikarunk az egész világ előtt.

¹ L. 1400. sz.² Volt közös hadügym., a háború elején az északi harctéren egyik hadsereg parancsnoka; később csapatfelügyelő, szabadságolva.

Te bizonyára megtalárod módját idejekorán felvilágosítani az illető generális urakat arról, hogy Auffenberg eljárása olyan, amiért a polgári tisztviselőt becsuknák és minden valamire való bankból azt a magánhivatalnokot, aki ilyet elkövet, kidobnák»

A dolognak egyik oldala ez. A másik, miszerint a küszöbön álló képviselőházi ülések alatt válaszolnom fog kelleni a Vázsonyi-féle interpellációra. E válaszban utalni fogok reá, hogy az 1867. évi XII. t.-c. csak arra az esetre tartalmaz rendelkezéseket, ha maga a delegáció és pedig az alkotmányos törvények megsértése miatt tartja szükségesnek a közös miniszter perbefogását. Miután tehát ebben az esetben az alkotmány megsértéséről nincsen szó, egészen helyénvaló volt a dolgot az illetőnek mint katonának rendes fóruma elé terelni.

Másrésről azonban hangsúlyozni kívánom, hogy a miniszter felelősségének ez a rendezése hiányos, a törvényben hézag van, amit új törvény alkotása útján be kell tölteni, minélfogva az erre vonatkozó tárgyalásokat a közös és az osztrák kormánnyal folyamatba tettem. Hogy ezen kijelentést megtehessem, közelebbről fordulok hivatalos átiratban hozzád és felkérek, hogy a közös miniszterek felelősségéről szóló törvény tervezetének elkészítése céljából bizottság kiküldését a magyar és osztrák kormánynál kezdeményezni méltóztassál. A dolgot előzetesen közlöm, hogy netaláni észrevételeidet bizalmas úton megtehesse.

Másik kérésem a Belgrádban található történelmi emléktárgyakra vonatkozik. Miután ott nagyon sok magyar vonatkozású s elsősorban bennünket magyarokat érdeklő muzeális tárgy van, Tallián megbízásomból engedélyt kért az Etappe-parancsnoktól, hogy a magyar kormány megbízásából kompetens szakemberek ott szétnézhessenek. Ezen kérelem elintézése késik, viszont tudomásomra jutott, hogy a hadügyminiszter s gondolom a te megbízottad is már ott dolgozik s igyekszik minden értékes dolgot a közös intézmények részére lefoglalni.

Bizonyára egyetértesz velem abban, hogy ezt a kérdést az összes illetékes tényezők egyetértésével akként kellene megoldani, hogy Magyarország az ilyen természetű hadizsákmányban paritásosan részesüljön, miért is arra kérlek, hogy ez ügynek a magyar kormány kiküldöttjének bevonásával való egyetértő intézését elrendelni méltóztassál.

Ghillány holnap Bécsben lesz, hogy több fontos gazdasági kér-

dést, főleg a szalonna- és zsírmaximálást s a katonailag igénybevett lovak árának felemelését az osztrák tényezőkkel megbeszélje. Kérlek, ha alkalmad nyílnék reá, támogasd erőiesen Stürgkhnél azt a kérésemet, hogy végre hozzák velünk tető alá a dolgot. Közel két hónap telt már el meddő ide-oda diskurálásokban, már pedig igazán nem lehet sem az egyik, sem a másik kérdés tekintetében a felelősséget a közönség előtt viselnem.

Végül megemlítem, hogy ma Wolff-Metternich¹ volt nálam útban Konstantinápoly felé és egy jól átgondolt kis beszéd keretében adta elő a szerb-albán egyesülés mentő gondolatát. Innak előrebocsátása mellett, amit ezután minden német Mitredernél meg fogok tenni, hogy én valahányszor alkalmam nyílik valamely vezető felelős állásban lévő német személyiséggel beszélni, a közöttünk fennálló benső szövetségi viszonynál fogva tartózkodás nélkül mondom el nézeteimet, de hogy az ilyen beszélgetés bizalmas magánbeszélgetés, igyekeztem megértetni vele, hogy 1. *nem* hiszek az azonnali szerb béke lehetőségében, 2. ha lehetők bizonyulna is, annak értékében, hanem 3. a szerb hadsereg tönkrevetésével eldöntöttnek látom a katonai szituációt a Balkánon, akár kötünk békét Szerbiával, akár nem.

Szerbia sorsát illetőleg pedig, amire nézve ő úgy fejezte ki magát, hogy az előtt az alternatíva előtt állunk, miszerint vagy magunkba olvasszuk, vagy kielégítjük Szerbiát, azt válaszoltam, hogy magunkba olvasztani nem akarjuk, kielégíteni pedig nem tudjuk, mert Szerbiát mással, mint a nagyszerb állam megvalósításával nem lehet kielégíteni.

Nem egy kielégített, de egy rezignált, sorsába beletörődött Szerbia biztosíthatja déli határunkon a nyugalmai.

Szívvel üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1403.

Gr. Stürgkh Károly miniszterelnöknek.

Den 7. November 1915.

Hochverehrter Freund!

Es war gestern nicht möglich über andere Fragen zu sprechen. - Nur ganz kurz haben wir die Schwierigkeiten der Alimentation und

¹ Gr. Wolff Metternich Pál német diplomata; 1912-ig londoni német nagykövet volt.

deren Hauptgrund die Waggonmisere gestreift. Ich bitte Dich in dieser letzteren Hinsicht uns mit ganzer Energie behilflich zu sein.

Ghillány kommt morgen in Wien an, um verschiedene Fragen, hauptsächlich die Egelung der Preise und des Verkehres in Fettwaren, sowie die Erhöhung der Pferdepreise zu bereinigen. Ich vertraue auf Deine Energie und Einsicht, dass es endlich möglich sein wird diese Fragen zu bereinigen. Auch unserem Publikum gegenüber kann man die Verantwortung für eine weitere Untätigkeit nicht tragen und ich bin überzeugt, dass die politische Situation in Österreich in sehr grossem Masse davon abhängt, ob gewisse durchgreifende Massnahmen gegen die Preistreiberei baldigst erfolgen.

Über den Gegenstand unseres letzten Briefwechsels ist, in Anbetracht der von Dir einstweilen eingenommenen zuwartenden Stellung, momentan nichts zu sagen, ich hätte nur gerne das schriftlich Gesagte mündlich wiederholt.

Mit warmer Freundschaft

Dein ergebener *Tisza*.

1404.

Gr. Czernin bukaresti követnek.

Den 8. November 1915.

Lieber Freund!

Bezüglich den Pfarrer Grecianu aus Szászhermány teile ich mit, dass derselbe in eine Spionage-Affaire verwickelt ist, bei welcher 19 Verhaftungen vorgenommen wurden. Es liegen sehr schwere Verdachtsmomente, für einige sogar Beweise vor, so dass das Vorgehen des Militärgerichtes als vollkommen begründet erscheint.

Speziell bezüglich Grecianu's ist bisher nichts Positives bewiesen. Es wird die Untersuchung in möglichst raschem Tempo geführt und es werden alle gegen die kein sehr agravierendes Ergebnis vorliegt, sobald tunlich, auf freien Fuss gesetzt.

Gleichzeitig will ich mitteilen, dass ein gewisser Georg Theodorini, welcher im Auftrage der «Moldova» nach Wien reiste, um infolge einer Einladung des Kriegsministers die Gefangenenlager zu besichtigen, am 26. Oktober in Brassó den Zug verpasste, sich die ganze Nacht hindurch in Wirtshäusern herumtrieb und sich in betrunkenem Zustande vor mehreren einwandfreien Zeugen in unflätigen Schimpfworten über Ungarn und Bulgarien erging, und erklärte, dass die Rumänen schon in Wien wären, wenn sie

an dem Kriege teilgenommen hätten, jetzt werden sie aber nach Siebenbürgen kommen und nach Erobrung Siebenbürgens die Bulgaren schlagen. Er wurde hierauf in Arrest genommen und nach Legitimation seiner Person und seines Reisezieles schon am nächsten Tage wieder freigelassen.

Es ist wohl selbstredend, dass der Kerl nach seinem unverschämten Benehmen nicht glimpflicher behandelt werden konnte. Ich wollte Dir die Sache mitteilen, damit Du en cas que Aufschluss geben könntest.

In den letzten Tagen haben wir wieder recht interessante Telegramme von Dir bekommen. Es freut mich sehr, dass Held Bratianu erklärt, sich einem russischen Einmarsch mit Gewalt widersetzen zu wollen. Nicht weil ich glauben würde, dass er dies wirklich tun werde, – Gott bewahre – sondern weil diese Pose den Beweis liefert, dass er nicht an einen russischen Einmarsch glaubt.

Ich glaube Burián hat ganz recht, keine offizielle Erklärung in dieser Frage abgeben zu wollen. Sollte Bratianu auf die Frage zurückkommen, so kannst Du ja ruhig im eigenen Namen als etwa Selbstverständliches sagen, dass wir den Rumänen gewiss sofort zur Hilfe eilen würden. Es liegt ja auf der Hand, dass es unser eigenes Interesse ist, einzugreifen, bevor die rumänische Armee isoliert geschlagen ist.

Sollte er sich hingegen dafür interessieren, wie wir die Duldung des russischen Durchmarsches seitens Rumänien hinnehmen würden, so könntest Du mit Deiner ihm gegenüber oft bewährten freundlich burschikosen Art ihm die Sache recht gruslich machen, ohne uns an irgendwelchen konkreten Standpunkt anzunageln.

Freilich ist das nur die private Meinung des Freundes; es obliegt ausschliesslich Dir zu entscheiden, inwieweit Du mangels Instruktionen derselben Folge leisten willst oder nicht.

Deinen Wunsch, den deutschen Hunger mit geliehenem ungarischem Mais zu stillen, verstehe ich vollkommen und bedauere ausserordentlich, dem nicht entsprechen zu können. Wir haben aber nur Neumais, welcher infolge der abnorm kühlen und nassen Witterung noch absolut nicht transportabel ist, so dass wir mit der Versorgung der eigenen Armee mit Kraftfutter die grössten Schwierigkeiten haben. Es hat die Heeresleitung Kolbenmais gekauft und zur operierenden Armee befördert, hat jedoch die Sache einstellen müssen, da die Waare ganz verdorben ankam.

Unter solchen Umständen bleibt nichts anderes übrig, als alles aufzubieten, um die Deutschen wenigstens für eine kurze Zeit bei Geduld zu halten. Gelingt das nicht, so müssen die paar Millionen q, dessen man jetzt schleunigst bedarf, gekauft werden, wie es eben geht und es kann mit der richtigen, zuwartenden, kaltblütigen Taktik erst nachher eingesetzt werden. Freilich ist dann unsere Position eine viel schwierigere; wir *müssen* aber auch in diesem Falle einen starken Rückgang der Preise für die späteren Käufe erreichen, da Rumänien ausschliesslich auf uns angewiesen ist, sein Überschuss den Bedarf der zwei Zentralmächte wesentlich übersteigt und eine gewisse Konkurrenz von bulgarischer Seite zu gewärtigen hat.

Ich habe den Eindruck, dass die kaufmännischen Leiter der Operation in das richtige Geleise gekommen sind und gut zusammenarbeiten. Nur soll das ungestüme Drängen der deutschen Heeresleitung nicht alles verderben.

Da hast Du jetzt zwei lange Briefe von mir erhalten; hoffentlich bekomme ich auch einen mit sensationellem Inhalte.

Mit warmer Freundschaft

Dein ergebener *Tisza*.

1405.

Br. Harkányi Jánosnak.

1915 november 8.

Kedves Barátom!

A július 8-iki közös miniszteri értekezlet jegyzőkönyvében utána nézve meglepetve láttam, hogy abba a romániai import megosztására vonatkozó határozat a mellékleten csatolt szöveggel vétetett fel. Bizony a revízió alkalmával mindnyájunknak elkerülte figyelmét, hogy a 2-ik bekezdésben kizárólag erőtakarmányról van szó.

Ez kétségtelenül gyengíti álláspontunkat, mert tért nyit ellenkező okoskodásokra, de nézetem szerint, miután az egész szövegben, mint az első bekezdésben is általában a behozott gabonamennyiségekről van szó s ezek beosztására nézve más kulcs sehoh nem proponáltatik, kétségtelen, hogy búzára nézve is vagy az erőtakarmányra megállapított kulcsot kell az osztrákoknak elfogadniuk, vagy most kell velünk egészen új tárgyalásokat kezdeniök.

Azt hiszem annak hangsúlyozása mellett, hogy az ülésen az

összes behozatalról beszéltünk és nyilvánvalóan redakcionális tévedésről van szó, az általam fent körvonalozott álláspontot kell elfoglalnunk.

Kérlek légy szíves leveletem Ghillányval és Teleszkyvel úgy közölni, hogy a keddi minisztertanács alkalmával végleg megállapodhassunk a válasz tárgyában.

A nekem rövid úton átadott punctatiót, miután most már nekem is van egy másik példányom, mellékelve küldöm vissza.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1406.

Br. Ghillány Imre földművelésügyi miniszternek.

1915 november 8.

Kedves Barátom!

A szántás-vetési munkálatokra vonatkozó élénk levelezésem közben több oldalról jut kifejezésre az a gyanú, hogy a harctérről visszaküldött kiselejtezendő lovak túlnyomó nagy része Galíciában és Ausztria északnyugati tartományaiban reked meg s az ottani mezőgazdaság javára lesz hasznosítva és csak igen csekély hányada jut Magyarországra.

Mindenesetre felkérlek, méltóztatnál a tényállás felől alapos meggyőződést szerezni s a netalán mutatkozó szükséghez képest a megfelelő lépéseket megtenni.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1407.

Daruváry Gézának.

1915 november 8.

Tisztelt Barátom!

Bécsben lehetetlen volt veled találkoznom és tegnap sem juthattam az íráshoz. Ezért csak ma közlöm veled, hogy Ő Felsége tegnapelőtti audienciám alkalmával szóba hozta a magyar kormány részéről felterjesztett kiténtetéseket.

Ez alkalommal úgy láttam, miszerint Ő Felsége e kiténtetések nagyobb számából arra a következtetésre jutott, miszerint a háborúval kapcsolatos tömeges kiténtetési javaslatokkal, tehát azok-

kai a kitüntetési ügyekkel áll szemben, amelyek a most alapítandó új polgári hadiérem adományozása útján lennének elintézendők.

Ezzel szemben előterjesztetem Ő Felségének, hogy a most felterjesztett kitüntetések kétségtelenül állanak bizonyos összefüggésben a háború által okozott óriási munkatöbblettel s a rendkívüli feladatok teljesítése közben szerzett érdemekkel, de kizárólag olyan egyénekre vonatkoznak, akik hosszú időn át tartó érdemes hivatalos működésük révén a most javaslatba hozott kitüntetést már régen megérdemelték s akikkel szemben méltánytalanság volna, ha csak a polgári hadiéremmé tüntetnének ki.

Kétségtelenül tetemes számú kitüntetésről van szó, ennek megítélésénél azonban tekintetbe veendő az az óriási aránytalanság, amely osztrák és magyar tisztviselők kitüntetése körül eddig fennforgott, valamint az a körülmény is, hogy egyes szolgálati ágaknál, mint pld. a Máv.-nál, postánál és a hadműveletek közelében lévő vármegyék tisztikaránál katonai kezdeményezésre adtak kitüntetések, amelyekre való tekintettel súlyos méltánytalanság volna az általunk most javaslatba hozott még érdemesebb egyéneknek mellőzése, vagy kisebb kitüntetésben részesítése.

Mindezeknél fogva azt a legalázatosabb kérést terjesztem Ő Felsége elé, hogy e tárgyú felterjesztésünknek helyt adni méltóztassék, egyúttal jelezve, hogy az új érem tényleges megalapítása után a magyar kormány is nagyobb számú olyan egyéneket fog az avval való kitüntetésre előterjeszteni, akik arra érdemet szereztek.

Ezen tájékoztatás után hozzád is azzal a kéréssel fordulok, hogy a magyar kormány álláspontját Ő Felsége előtt képviselni szíveskedjél.

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híved *Tisza.*

1408.

Gr. Stürgkh Károlynak.

Den 10. November 1915.

Hochverehrter Freund!

Der Ministerrat hat sich gestern mit der Speck- und Fettfrage beschäftigt und beschlossen, sowohl bezüglich der Preise, wie des

für Österreich bestimmten Kontingentes den österreichischen Wünschen bis an die Grenze der Möglichkeit nachzukommen.

In der Frage der Transport-Zertifikate hingegen war es zu unserem Bedauern absolut unmöglich von unserem Standpunkte abzusehen, da sonst jede Garantie für die richtige Durchführung unserer Vereinbarung fehlen würde. Ghillány wendet sich heute telephonisch an seinen österreichischen Kollegen, um eine endgültige Bereinigung der ganzen Angelegenheit durchzuführen.

Indem ich für Dein energisches und erfolgreiches Eingreifen am Montag im Interesse der für beide Staaten so wichtigen Frage innigen Dank sage, bitte ich Dich hochverehrter Freund, Deinen massgebenden Einfluss auszuüben, damit die Sache ohne weiteren Zeitverlust endlich finalisiert werde.

In der Überzeugung auf vollständigen Einklang bei Dir zu stossen, muss ich Deine Aufmerksamkeit auf den sehr befremdenden Versuch einzelner Organe der k. k. österreichischen Regierung hinlenken, die Speck- und Fettfrage zu einer Pression in der Petroleum-Angelegenheit zu benützen und mit einer Einstellung des Petroleumbezuges aus Galizien zu drohen, falls wir in jener Frage nicht nachgeben.

Es ist dies fürwahr nicht die richtige Art und Weise Verhandlungen unter uns zu führen und die Sache im gegebenen Falte umso kindischer, weil, falls man auf dieses sonderbare Terrain der Betorsionen hingeleiten würde, Ungarn unter den jetzigen Verhältnissen gewiss ganz andere Mitteln in der Hand hätte, den österreichischen Konsumenten in die Enge zu treiben.

Natürlich ist das rein akademisch gesagt, da ja ein tatsächliches Hingreifen auf Betorsionen keiner von uns gestatten würde; es läge aber im Interesse der Sache, wenn sich Euere Herren Beferten von solchen leeren Drohungen enthalten würden, denn sie machen doch böses Blut und stören die Stimmung und den Gang der Verhandlungen.

Genehmige, hochverehrter Freund, den Ausdruck meiner vorzüglichen Hochachtung.

Tisza

1408/a.

Teleszkynek, br. Ghillányinak, br. Harkányinak.

1915 november 10.

Kedves Barátom!

Stürgkhnek a gabonaneműek megosztása tárgyában írandó válaszom tervezetét visszakérőleg küldöm azzal a kéréssel, hogy netaláni észrevételeidet mielőbb, esetleg este a klubban közölni méltóztassál.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1409.

Krobatin hadügyminiszternek.

Den 10. November 1915.

Hochverehrter Freund!

In den letzten Tagen sind noch verschiedene Zuschriften des Kriegsministeriums bezüglich der Eequisitionen von Automobilen, Gummi und von Mangan (Zahl 17,287/V m, 19,221/V m, und 44,387/111. VII.) eingelangt, welche noch vor unserer letzten Besprechung in Wien verfasst wurden und demzufolge den früheren Standpunkt des Kriegsministeriums zum Ausdruck bringen.

Wie ich Dir mündlich mitzuteilen die Ehre hatte, habe ich den Standpunkt der ungarischen Regierung bezüglich der Requisitionen Seiner Majestät vorgetragen und seine Erlaubnis erhalten, mich nötigenfalls mit der Bitte an ihn w⁷enden zu dürfen, die konsequente Durchführung unseres Standpunktes anordnen zu geruhen und müsste jetzt von dieser Erlaubnis Gebrauch machen, wenn ich nicht inzwischen die mündliche Zusage von Dir erhalten hätte, unserem Standpunkte vollauf Rechnung tragen zu wOllen.

Infolge dieser Zusage freilich wird jetzt von diesem Schritte bei Siner Majestät Abstand genommen und es werden die Antworten auf die oben erwähnten drei Noten baldigst im Kriegsministerium einlaufen, laut welchen die königlich ungarische Regierung an ihrem Standpunkte festhält und in die gewünschten Requisitionen nur auf dieser Basis einwilligt.

Ich habe die Ehre Dir dies mitzuteilen, damit Du eine sofortige

einwilligende Antwort des Kriegsministeriums veranlassen und damit jeden weiteren Zeitverlust abwenden könnest.

Mit aufrichtiger Hochachtung und warmer Freundschaft

Dein ergebener *Tisza*.

1410.

Gr. Stürgkh Károlynak.

Den 11. November 1915.

Hochverehrter Freund!

Meinem Versprechen gemäss komme ich auf Deinen hochgeschätzten Brief vom 2. November bezüglich des rumänischen Getreide-Importes zurück und habe die Ehre Deine wertvolle Aufmerksamkeit auf den Umstand zu lenken, dass in dem diesem Briefe beigeschlossenen Pro memoria über die «Aufteilung der vom Balkan eingeführten Zerealien und Mahlprodukte» ein sehr wesentlicher Irrtum zum Ausdruck gelangt.

Es kommt nämlich in demselben die Auffassung zum Vorschein, dass die gesamte rumänische Einfuhr aus Brotfrüchten und Mahlprodukten zur Gänze zur Deckung des österreichischen Bedarfes zu überlassen wäre, während die am 8. Juli zustandegewordene Vereinbarung einer Teilung zu 50, 30 resp. 20 % zwischen Heeresleitung, Österreich und Ungarn sich nur auf Hartfrucht bezieht.

Ich gebe bereitwilligst zu, dass der Schlusspassus des diesbezüglichen Teiles des Konferenzprotokolles in einer Weise verfasst ist, als wenn sich die Vereinbarung nur auf Hartfrucht beziehen würde. Es ist dies jedoch ein redaktioneller Fehler, welcher unserer Aufmerksamkeit entgangen ist, was umso leichter geschehen konnte, da aus dem Kontexte des Protokolles ersichtlich ist, dass der am Schlusse des diesbezüglichen Gedankenaustausches gefasste Beschluss sich auf sämtliche aus Rumänien bezogene Getreide- und Mehlsorten bezog.

Es sei mit gestiftet nur auf die auf dem 5. und 6. Bogen des Protokolles enthaltenen Ausführungen des Herrn k. k. Ackerbau-ministers hinzuweisen, in welchen von einer Teilung der hereinbrachten Getreidemengen im Allgemeinen die Rede ist und zuletzt gesagt wird: «Hienach müsse jeder der beiden Regierungen überlassen bleiben, jene Fruchtgattungen selbst zu bestimmen, die für ihren Anteil in Rumänien anzukaufen sein werden».

Ich glaube, dass dieser Passus den klaren Beweis liefert, dass wir damals vom Getreideimport im Allgemeinen sprachen und den am Schlüsse festgesetzten Schlüssel von 50, 30, 20 % auf das ganze bezogen haben, wobei es dann einer jeden Regierung freistehen sollte, die Fruchtgattungen zu bestimmen, welche sie für ihre Bechnung einführen will.

Nur bezüglich der Heeresverwaltung wurde betont, dass diese hauptsächlich Hartfrucht importieren solle, um den sehr grossen Ausfall an Hafer nach Tunlichkeit zu decken. Wahrscheinlich hat diese Bemerkung zu der irrigen Stilisierung des Schlusspassus geführt; dass aber die vereinbarte procentuelle Teilung auf das ganze bezogen werden sollte, muss nicht nur aus dem ganzen Kontext, sondern auch aus dem Umstände gefolgert werden, dass das Protokoll keine besonderen Bestimmungen über die Verteilung von Brotgetreide enthält.

Ich glaube nicht widerlegt werden zu können, wenn ich die Behauptung aufzustellen die Ehre habe, dass man überhaupt nur von den zwei Modalitäten einer Alternative sprechen kann. Entweder habe ich darin Recht, dass sich der Beschluss der Konferenz auch auf Brotgetreide bezieht: dann haben wir den Teilungsschlüssel auch für Brotfrüchte. Oder kann der Beschluss nur auf Hartfrucht angewendet werden: in diesem Falle jedoch fehlt eine jede Vereinbarung über den Teilungsschlüssel von Brotgetreide und es muss die Sache zwischen den beiden Regierungen erst jetzt ausgetragen werden.

Auch in diesem Falle würde die ungarische Regierung den Österreich gegenüber sehr entgegenkommenden Standpunkt einnehmen, dass der Teilungsschlüssel von 50, 30 und 20 % auch auf Brotgetreide angewendet werde. Die Sache würde jedoch für Österreich entschieden weniger vorteilhaft ausfallen, da die k. k. Regierung hiedurch die gerade vom Herrn k. k. Ackerbauminister sehr richtig geforderte freie Wahl über die nach Österreich einzuführenden Fruchtarten verlieren würde.

Es wäre also in jeder Hinsicht zweckmässiger, beim ursprünglichen Gedanken zu bleiben, den festgesetzten Schlüssel auf den gesamten rumänischen Import anzuwenden, wobei dann jede Regierung nach eigenem Gutdünken diejenigen Getreidesorten einführen würde, die sie am meisten benötigt.

Indem ich also Dich zu bitten die Ehre habe, diesem prinzi-

piellen Standpunkt zustimmen und die Verhandlungen über die weiteren Details auf dieser Basis führen zu wollen, nehme ich keinen Anstand zu betonen, dass wir in allen diesen Fragen nach Möglichkeit entgegenkommen wollen; schon um die ungarische Volkswirtschaft mit Auszahlungen an das Ausland nicht über das unumwunden Notwendige zu belasten, den eigenen Bedarf möglichst restringieren und nach Deckung desselben auch unsere Quote der österreichischen Regierung bereitwilligst zur Verfügung stellen werden.

Genehmige, hochverehrter Freund, den Ausdruck meiner vorzüglichen Hochachtung.

Tisza.

AZ ŐSZI GAZDASÁGI MUNKÁK NEHÉZSÉGEI.

1411/a.

Br. Ghillány Imrének.

1915 november 11.

Kedves Barátom!

Az Alföld legtermékenyebb részén okozta az abnormis időjárás a legnagyobb hátramaradást, így pl. Csongrád vármegye kötötttalajjal bíró nagy részéről azt az információt kapom, hogy eddig alig 10 % van elvetve, az elázott csutkaföldeken rajta van még a szár s a legjobb esetben 50-60 %-át fog lehetni a rendes búzaterületnek elvetni.

Ezeknek a vidékeknek a részére lehetőleg nagymennyiségű tavaszbúza-vetőmagról kellene gondoskodnunk, mert azt a gazdák merőben képtelenek lesznek beszerezni.

Sietek tehát szíves figyelmedet erre a nagyon nehéz kérdésre felhívni, mert alig hiszem, hogy idejekorán a legnagyobb igyekezet mellett is tudjunk annyi tavaszbúza-vetőmagot biztosítani, amennyire előreláthatólag szükség lesz. Éppen ezért jó volna a gazdák között már most propagandát csinálni, hogy elmaradt búzavetéseiknek legalább egy részét árpával vessék be. Mint tavaly láhatták, az árpa igen jó kenyeret ad, az alföldi kövér talajon sokkal nagyobb átlagterméseket ad, mint a megszorulásnak kitett tavaszbúza és éppen az a körülmény, amely az alföldi kövértalajok súlyos, acélos, nagy sikértartalmú árpáját serfőzési célokra alkalmatlanná teszi, növeli annak őrlési értékét.

Az igaz, hogy árpa dolgában is csehül állunk, de mégis egészen más árpaquantum van az országban, mint tavaszbúza, e mellett Romániából is inkább fog lehetni beszerezni.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1411/fe.

Cicatricis Lajos főispánnak.

1915 november 11.

Kedves Barátom!

Az őszi munkákra vonatkozó leveled megerősítette azt az aggodalmamat, hogy a te vármegyéd feketefölddel bíró része, mint általában az Alföld kötött talajjal bíró legtöbb vidéke, a mostani abnormis időjárás folytán végtelenül súlyos helyzetbe jutott.

A kormány máris igyekszik tavaszbúza-vetőmagot biztosítani s leveled folytán újból a legnagyobb nyomatékkal kértem Ghillány figyelmét erre a körülményre, nem hallgathatom el azonban azt az aggodalmamat, hogy annyi tavaszbúzát, amennyi az elmaradt ösztetések pótlására szükséges, a legnagyobb igyekezettel sem fogunk beszerezhetni.

Ezért már most reá kellene a gazdák figyelmét az árpavetésre terelni. Árpából egészen jó kenyeret lehet sütni, úgy hogy a jövő évi előrelátható búzahiány az árpának, mint kenyérterménynek jó árat fog biztosítani. E mellett éppen az alföldi kövér talajon, ahol a tavaszbúza ki van téve a megszorulásnak, az árpa sokkal nagyobb átlagtermést ad és nagyon súlyos árpa szokott teremni, amely éppen acélosságánál, vagyis azon nagy sikértartalmánál fogva, amely serfőzési célokra kevésbé alkalmassá teszi, megőrlésre kiválóan alkalmas.

Nagyon jó volna tehát, ha már a gazdák úgy számítanak, hogy őszi búza helyett csak részben vessenek tavaszbúzát és a hiány egy részét árpával pótolják. Persze hacsak lehetséges, késő ősszel vagy tél folytán meg kellene szántani a tavaszbúzának és árpának kimaradt földeket is.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1411/c.

Betegh Miklós erdélyi kormánybiztosnak.

1915 november 12.

Kedves Barátom!

Arról a leveledben említett tárgyalásról, amelynek alapján a katonaság ökröket bocsátana ideiglenes használatra a gazdák rendelkezésére, van tudomásom s a magam részéről nagyon igyekszem azt kellő eredményhez juttatni. Amidőn utoljára hallottam róla, a katonáknak bizonyos a gazdák szempontjából elfogadhatatlan követelése állottak még a dolog útjában.

Megjegyzem azonban, hogy az így nyereendő ökröket elsősorban, sőt kizárólag a kisbirtokosoknak kell átengedni, mert hiszen a nagybirtokos, aki úgyis szarvasmarhával és nem lóval dolgozott és akinél fel kell tenni annyi intelligenciát, hogy jármos ökreit el nem adta, sokkal jobb helyzetben van, mint a nagyrészen lovakkal dolgozó paraszt ember.

Nézetem szerint ettől a rendszabálytól, amely természetesen az egész országra nézve csak néhány ezer ökörre terjedhet ki, általánosabb eredményt várhatunk attól, ha reá vesszük a paraszt embert, hogy teheneit, két-három éves tulkait kíméletesen használva s ha szükséges, több emberét összefogva végezze el a leg-szükségesebb szántás-vetési munkálatokat.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1411/d.

Br. Szalavszky Gyula főispánnak.

1915 november 17.

Kedves Barátom!

A gazdasági helyzetre vonatkozó érdekes leveledet megköszönve megjegyzem, hogy mezőgazdaságunk legsúlyosabb baja kétségtelenül a fogatos erő hiányában rejlik. Fájdalom, ez a háború igénybe vette az ország használható lóállományának túlnyomó nagy részét s az üdülőtelepekből és kórházakból kiadható lovak száma az országszerte mutatkozó szükséglethez képest elenyészően csekély.

Ezen a bajon csakis úgy enyhíthetünk, hogy ha járomba fogunk és kímélve használunk minden olyan növendék- vagy tejlő-állatot, amely arra a célra csak félig-meddig is alkalmas.

Azt hiszem, hogy Trencsén vármegye kisgazdáinak olyan szarvasmarhaállománya van, hogy okszerű beosztás mellett ennek megérőltetése nélkül elvégezheti vele a legszükségesebb szántás-vetési munkálatokat.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1411/e.

Br. Ghillány Imrének.

1915 november 17.

Kedves Barátom!

Tekintettel a gazdasági munkák elvégzésére, mind kedvezőtlenebb időjárásra, nagyon jó volna a gőzekegépészeket egész télre itt tartani. A fagyos időben beálló néhány heti munkaszünetre igenis nagy szükség volna a legszükségesebb reparációk megejtése végett.

Hiszen a mi klímánk mellett gyakran heteken át dolgozhatunk a téli hónapokban is és felesleges volna magyarázgatnom, milyen óriási különbséget jelentene az, ha késő ősszel és télen át motoros ekékkel megszántott földekbe kevés munkaerővel is kora tavasszal nagymennyiségű kalászos terményt vethetnénk.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1412.

Gr. Stürghh Károlynak.

Den 17. November 1915*

Hochverehrter Freund!

Soeben in den Besitz Deiner hochgeschätzten Zuschrift vom 16. November gelangt, beeile ich mich vorerst zu wiederholen, dass die momentane Schwierigkeiten der Zufuhr von ungarischem Mehl und Getreide nach Österreich ausschliesslich den Stauungen des Eisenbahnverkehrs zuzuschreiben sind. Es sind mehrere tausend Waggons seit längerer Zeit aufgegeben und es liegen Vorräte da, welche sofort aufgegeben werden könnten, wenn der die tatsächliche Abwicklung des Verkehrs hindernde Waggonmangel behoben werden könnte.

Ich kann immer und immer wieder nur dasselbe betonen: *wir plagen uns alltäglich*, um die Ware an Euch bringen zu können

und es ärgert mich am meisten, so wenig Erfolg aufweisen zu können.

Ich glaube, es müsste raschestens ein Verkehr von geschlossenen Zügen aus österreichischen rollenden Material organisiert werden, welcher ausschliesslich Mehl und Getreide aus den von uns anzugebenden Stationen nach Österreich, resp. zur Donau befördern würde. Solange das nicht durchgeführt ist, werden alle unsere Bemühungen ein Schlag ins Wasser sein, denn es werden militärischerseits alle Waggons wegdisponiert.

Die Vorwürfe gegenüber, sei es Organen der ungarischen Regierung, sei es unserer Kriegsgetreidegesellschaft, sind wirklich unverdient; die einzige Ursache der eingetretenen Misstände liegt in der Inanspruchnahme der Waggon für *militärische* Zwecke.

Bezüglich der definitiven Versorgung beider Staaten mit Getreide und Mais bitte ich Dich überzeugt zu sein, dass ich mich dem Ernste der Lage garnicht verschliesse und mich verpflichtet fühle, der österreichischen Begierung bei Überwindung der vorhandenen grossen Schwierigkeiten redlich zur Seite zu stehen.

Ich habe mich vom allen Anfange an von dieser Gesinnung leiten lassen und werde auch bei der leider eingetretenen weitgehenden Verschlechterung der Lage dabei beharren. Denn - darüber soll kein Zweifel bleiben - die Lage hat sich auch für uns erheblich verschlechtert, so dass wir von der am 10. Juli gemachten Erklärung Gebrauch machen und eine Revision des damaligen Calculs zu unserer Erleichterung fordern müssen.

Es wäre überflüssig die so oft behandelten Ziffern zu wiederholen. Die Ernte Ungarns im engeren Sinne ist schlechter ausgefallen, ausserdem droht Hungersnot in Kroatien, Bosnien und der Herzegovina; schliesslich haben wir mit so einem akuten Mangel an Kraftfutter zu kämpfen, dass wir mit einer sehr grossen Verschärfung der Fett- und Schmalznot zu rechnen haben, wenn wir nicht Beihilfe schaffen können.

Ich bin es Dir schuldig zu gestehen, dass mir unser statistischer Ausweis von 49 Millionen q Mais unbekannt war, sonst hätte ich meine diesbezügliche Äusserung in einer anderen Tonart gemacht. Denn, obwohl auch 49 Millionen q erheblich unter dem Ergebnisse von 1912 und 1913 zurückbleiben und den in Deinem Brief benützten Ausdruck von einer Bekordernte gewiss nicht decken, so wäre das doch eine gute Mittelernthe gewesen, welche

eine gewisse Beteiligung Österreichs an unserem Maisvorräten ermöglicht hätte.

Leider beweist jedoch die Ziffer von 49 Millionen q geradeso gut, wie die spätere von 45 Millionen q nur die vollständige Irrealität unserer Erntestatistik. Ich kann auf das Bestimmteste versichern, dass Niemand auch in den günstigsten Momenten des Jahres auf ein dieser Summe annähernd gleichkommendes Quantum hoffen könnte und es werden die tatsächlichen Ergebnisse ein quantitativ und qualitativ entschieden schlechtes Ergebnis bedeuten.

Hätten wir die sichere Aussicht auf Einfuhr aus Rumänien nicht, so müssten wir halt eine Hungerkost für die ganze Bevölkerung einrichten, die Schweinezucht totschiagen und auf Speck und Schmalz absolut verzichten. Zum Glück ist sichere Aussicht auf rumänisches Getreide und Mais. Die Einfuhr aus Rumänien wird unseren Ausfall decken. Wir werden von dort das Allernotwendigste beschaffen, es müssen nur die Verkehrshindernisse überwältigt werden.

Für die Teilung der Einfuhr aus Rumänien ist am 8. Juli eine bindende Vereinbarung zustande gekommen, von welcher Du, hochverehrter Freund, Dich ebensowenig einseitig freimachen kannst, wie es die ungarische Regierung nicht tun könnte. Wir müssen darauf bestehen, dass der damals beschlossene Schlüssel von 50, 30 und 20 % so lange fungiere, bis wir den Bedarf Bosniens, Kroatiens und einzelner siebenbürgischen Gegenden nicht gedeckt haben.

Wir werden uns diesbezüglich mit dem wirklich unbedingt notwendigen Minimum begnügen und auf eine weitere Participation verzichten, sobald dieses Minimum gedeckt ist, wobei ich noch auf den Umstand hinweisen muss, dass ich die Deckung des Bedarfes von Bosnien und der Herzegovina mit in Berechnung gezogen habe, welche doch gewiss keine ausschliesslich ungarische, sondern eine gemeinsame Aufgabe ist.

Dass wir unsere Überschüsse bereitwilligst an Österreich abgeben, darüber kann wirklich kein Zweifel obwalten. Obwohl dieselben leider hinter den in Aussicht genommenen 9 Millionen zurückbleiben, repräsentieren sie doch eine sehr ansehnliche Posten, welche gewiss ausreichen wird, um den dringenden Bedarf vor dem tatsächlichen Einlangen der importierten Ware zu decken.

Wie Du weisst, ist eine Verordnung erlassen worden, welche

die Landwirte verpflichtet, ihre Vorräte an Getreide am 28. November anzuzeigen und eine Requisition zu herabgesetzten Preisen statuiert allen gegenüber, die dieser Verpflichtung nicht nachkommen.

Der Termin ist ja bald da. Unmittelbar nachher wird mit energischen Forschungen und Requisitionen vorgegangen und der gesamte für den Konsum unserer Städte und Österreichs vorhandene Vorrat in Besitz genommen. Bis dahin langen die unterwegs oder in Mühlen befindlichen Vorräte reichlich aus, wenn man sie nur an Ort und Stelle bringen könnte. Ich komme immer wieder darauf zurück: die brennendste Aufgabe ist die Überwindung der in den Verhältnissen des Eisenbahnverkehrs liegenden Schwierigkeiten.

Schliesslich noch eines. Ich bitte Dich hochverehrter Freund, lasse Dich durch das Geschwätz von ungarischem Weissbrot nicht irreführen und trachte diesem Gerede entgegenzusteuern. Weizen ist ja die einzige Getreidesorte, aus der wir wenigstens eine schwache Ernte haben. Nicht nur Gerste, auch Boggen ist weit hinter den Erwartungen zurückgeblieben und hat eine totale Missernte zu verzeichnen, während zum Vermählen geeigneter Altmals absolut nicht vorhanden ist. Ich möchte wirklich wissen, wie wir schwarzes Brot essen sollen, wenn wir unser Weizenmehl mit Teer oder Tinte nicht schwärzen?

Genehmige, hochverehrter Freund, den Ausdruck meiner vorzüglichen Hochachtung.

Tisza.

Verzeihe den äusserst mangelhaften Stil und Form dieses in grösster Hast geschriebenen Briefes.

1413.

Br. Buriánnak.

1915 november 17.

Kedves Barátom!

Abban a meggyőződésben, hogy a te intencióidat is szolgálom, hívom fel szíves figyelmedet arra, hogy a külügyminisztérium illető osztályai gazdasági kérdéseknél jóformán kivétel nélkül mellőzik a magyar szakembereket és osztrákokat juttatnak olyan

megbízásokhoz, amelyekben lényeges szolgálatokat tehetnek hazájuk közgazdaságának.

Így például a belgiumi német Generalgouvernementhoz beosztott osztrák-magyar kommisszárius mellé, aki osztrák, egy pénzügyi és kereskedelmi Beiratot neveztetek ki s erre az állásra is osztrák embert alkalmaztatok, holott mi sem lett volna indokoltabb, minthogy e második a magyar közgazdasági élettel kontaktusban álló magyar ember legyen.

Arra kérek, légy kegyes szigorú utasítást kiadni, hogy hasonló megbízásokra magyarok paritásosán alkalmaztassanak.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1414.

Herczeg Ferenc o. k.-nek.

1915 november 17.

Kedves Barátom!

Mellékelem a három berlini levelet, légy szíves azokat elolvasás után leragasztva az illetőknek átadni.

Hohenlohenál és Zimmermann-nál úgy hiszem, legjobb volna, ha Berlinbe megérkezve pár soros levéllel küldenéd el az én levelemet nekik, amelyben látogatásod idejének kitűzését kérnéd. Utazásodhoz még egyszer sikert kívánva szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

Az 1414. sz. levél mellékletei:

1414/a.

Herceg Hohenlohe Schillingsfürst Gottfried nagykövetnek (Berlinben).

Den 17. November 1915.

Euerer Durchlaucht

habe ich die Ehre den hervorragenden ungarischen Schriftsteller, Publizisten und Politiker Franz Herczeg vorzustellen und ihn auf das wärmste zu empfehlen.

Herr Herczeg, welcher sowohl infolge seines Talentes, wie seiner persönlichen Eigenschaften allgemein beliebt und geachtet ist und zum Kreise meiner näheren persönlichen und politischen Freunde gehört, begibt sich (ganz vertraulich gesagt, etwas auf meine Anregung) auf einige Zeit nach Berlin, um mit den dortigen

journalistischen, schriftstellerischen und politischen Kreisen in nähere Berührung zu kommen und persönliche Beziehungen anzuknüpfen, welche eine dauernde Einfiussnahme auf diese Kreise in Bezug der Ungarn und die Monarchie berührenden Tagesfragen ermöglichen könnten.

Ich gebe mich der Hoffnung hin, dass er überall einen günstigen Eindruck machen, die Leute, mit denen er in Berührung kommt, in guter Richtung beeinflussen und zur Berichtigung mancher schädlicher Vorurteile und Irrtümer beitragen wird und wäre von Herzen dankbar, wenn Euer Durchlaucht sich seiner annehmen und ihm bei Erreichung seines Zieles mit Bat und Tat behilflich sein möchten.

Mit dem Ausdrücke vorzüglicher Hochachtung Eurer Durchlaucht

aufrichtig ergebener *Tisza*.

1414/6.

Zimmermann úrnak, a német bir. külügyi államtitkárának.

Den 17. November 1915.

Eurer Exzellenz

habe ich die Ehre den hervorragenden ungarischen Schriftsteller, Publizisten und Politiker Franz Herzeg vorzustellen und ihn auf das Wärmste zu empfehlen.

Herr Herzeg, welcher sowohl infolge seines Talentes, wie seiner persönlichen Eigenschaften allgemein beliebt und geachtet ist und zum Kreise meiner näheren persönlichen und politischen Freunde gehört, begibt sich auf einige Zeit nach Berlin, um in nähere Berührung mit den leitenden politischen und literarischen Kreisen des Deutschen Reiches zu kommen. Herr Herzeg besitzt die nötigen geistigen und sittlichen Eigenschaften, um auf der Bahn des gegenseitigen Verständnisses und der innigeren Gestaltung der uns verbindenden freundschaftlichen Gefühle Erspriessliches leisten zu können.

Ich darf ihn gestrost als einen eines vertraulichen Verkehres würdigen Mann bei Eurer Exzellenz einführen, der zuverlässige und wertvolle Aufschlüsse geben kann und ein richtiges Verständnis für alle in Deutschland empfangenen Eindrücke zeigen wird.

Ich glaube im Interesse unserer gemeinsamen Sache zu hau-

dein, wenn ich Euerer Exzellenz mit der Bitte belästige, Herrn Herzeg bei Anknüpfung näherer Beziehungen mit entsprechenden politischen und publizistischen Kreisen gefälligst behilflich sein zu wollen.

Genehmigen Euer Exzellenz den Ausdruck meiner vorzüglichen Hochachtung.

Tisza.

1414/c.

Ludwig Stein egyetemi tanárnak.

Den 17. November 1915.

Verehrter Herr Professor!

Wie ich Ihnen durch Herrn Ministerialrat von Drasche-Lázár mitteilen liess, geht der Ihnen gewiss wohlbekannte hervorragende Schriftsteller, Publizist und Politiker Franz Herzeg auf einige Zeit nach Berlin, um sich die Verhältnisse im politischen und kulturellen Zentrum des verbündeten Deutschen Reiches anzusehen und mit dortigen politischen und publizistischen Kreisen in nähere Berührung zu treten.

Herr Herzeg ist eine hervorragende Persönlichkeit, gehört dem engeren Kreise meiner persönlichen und politischen Freunde an und ich wäre sehr verbunden, wenn Sie verehrter Herr Professor sich seiner annehmen und ihn in die betreffenden Kreise einführen würden.

Mit aufrichtiger Hochachtung

Ihr ergebener *Tisza.*

1415.

Móricz Zsigmond írónak.

1915 november 17.

Igen Tisztelt Uram!

Könyvét és ahhoz csatolt levelét megköszönve őszinte örömet fejezem ki a felett, hogy a harctérre menetelét kieszközölhettem.

Önnek az Úristen adott tehetséget, hogy meglássa, átérezze és visszaadja az emberi életnek egész csodálatos változatosságát. Ez a tehetség meglátszott a saját útját kereső fiatal író tévelygései-ben is. Keresse igazán az igazat, akkor meg fogja találni; azt *az egész igazat*, amely fénynek és árnyéknak csodálatos vegyülete s annyi nemes vonással és lelki előkelőséggel ruházza fel a magyar nép jellemét.

Nekem, aki *életem legjavát* az alföldi magyar néppel bizalmas érintkezésben töltöttem, e borzalmasan nagy időknék legnagyobb öröme az a *revelatio*, amely a magyar nép helyes értékelése tekintetében a mi úgynevezett intelligenciánk skeptikus, sivár lelkében végbement.

Isten oltalmazza a fronton és hozza onnan *lelkileg gazdagabban* vissza.

Tisztelő híve *Tisza*.

1416.

Hegedűs Lorant o. k.-nek.

1915 november 17.

Kedves Barátom!

Hidd meg, teljesen elveszti már az ember türelmét a boszniai körök csökönyös értelmetlenségével szemben. Százszor megmondtuk nekik, hogy átadjuk nekik azt a lisztmennyiséget, amelyre a román import megérkezéséig feltétlenül szükségük van és százszor megmondtuk azt is, hogy *kizárólag a vasúti szállítás* nehézségei késleltetik az odaszánt mennyiségek megérkezését.

Azt is tudja mindenki, hogy a katonai szállításokat illetőleg *nem mi* rendelkezünk, *hanem* a hadügyminisztérium alatt álló *Zentraltransportleitung* s azért mégis még ott lévő magyar emberektől is folyton hallanom kell a panaszt, hogy mi éheztetjük ki Boszniát.

Az Isten áldjon meg, magyarázzátok meg nekik, hogy hogyan áll a dolog s a valódi tényállás feltárásával ellensúlyozzátok ezt az alaptalan vádaskodást.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1417.

Br. Ghillány Imrének.

1915 november 17.

Kedves Barátom!

Hegedűs Lorántnak a boszniai élelmezésre vonatkozó levelét mellékletével és válaszom másolatával küldöm neked, hogy lásd, milyen irányban igyekeznek a boszniai élelmezési nehézségeket ellenünk felhasználni.

Ilyen körülmények között kötelességünk nemcsak átengedni nekik az éhínség megakadályozására okvetlenül szükséges arány-

lag csekély mennyiségeket, de olyan módon, olyan melegséggel és igyekezettel kezelni ezt a kérdést, amely meggyőzze őket a mi rokonszenves és tettekreész érdeklődésünk felől.

Nem hangsúlyozhatom eléggé, mennyi kárt okoz nekünk minden irányban az a közönyös és lagymatag modor, amivel a Hadi-termény-Társulat s talán a minisztérium egyik-másik közege is kezeli a dolgot. Légy szíves megértetni velők, hogy *nagy nemzeti* érdekek forognak kockán s a bűnnél súlyosabb hiba, ha erről e kérdés kezelésénél megfeledkeznek.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1418.

Buday Lászlónak, a Központi Statisztikai Hivatal igazgatójának.

1915 november 18.

Méltóságos Uram!

A november 10-iki szíves soraihoz csatolt veszteségi kimutatókat köszönettel vettem s azok kapcsán bátor vagyok felkérni, szíveskedjék az elfogottak névsorából külön kitüntetni azokat, akik Przemysl várának kapitulációja alkalmából estek fogságba.

Felesleges ugyanis magyaráznom, hogy ezek erkölcsi és katonai jelentősége mennyire más, mint a többi elfogottaké, miért is a szemeim előtt lebegő nagyfontosságú célok szempontjából külön kellene ezredenként kimutatni azokat, akik ilyen módon estek fogságba és a többi elfogottakat. Amennyiben az idevágó adatok megszerzése akadályokba ütköznék s azokat a honvédelmi miniszter úr útján nem sikerülne elosztatni, szíveskedjék kérem hozzám fordulni s a teendőket velem megbeszélni.

Talán leghelyesebb volna először összeállítani azt, hogy Przemysl kapitulációja alkalmával melyik ezred kötelékéből hány ember esett ott fogságba.

Igaz tiszteletül

Tisza.

1419.

Gr. Tar now ski Adam szófiái követnek.

Den 20. November 1915.

Verehrter Freund!

Ich weiss wirklich nicht, wie es kommen konnte, dass ich meine Absicht Dir zu schreiben so lange nicht verwirklicht habe. Ich lebe halt in einer derartigen Flut von dringenden Geschäften, dass ich zu nichts anderem Zeit finden kann.

Gleich nach Bulgariens Anschluss wollte ich Dich mit der ganzen Wärme meiner Freude und Anerkennung begrüßen. Ich glaube, dass kein Alerter dieses freudige Ereignis so herbeigewünscht und mit so zähem Glauben an Erfolg daran gearbeitet hat, wie Burián und wir Beide. Der Löwenanteil gehört Dir: ich weiss, was für eine harte Arbeit hinter Dir liegt. Umso grösser muss Deine Freude und Deine Genugtuung sein. Hoffentlich haben wir jetzt den Grundstein dauernder politischer Gemeinschaft mit Bulgarien gelegt und damit die sichere Basis für die Unabhängigkeit und Grösse dieses lebenskräftigen jungen Staates, sowie für unsere Balkanposition geschaffen.

Ich gratuliere Dir von ganzem Herzen sowohl zu dem Erfolge, wie zu den so ausserordentlich warmen wohlverdienten Worten der allerhöchsten Anerkennung.

Mit aufrichtiger Freundschaft

Dein ergebener *Tisza*.

1419/α.

Gr. Tarnowski Adam szófiái követ válasza.

Den 27. November 1915.

Exzellenz, Hochverehrter Freund!

Ich habe Deinen Brief vom 20. d. M. gestern zu erhalten die Ehre gehabt.

Die warmen Worte, mit welchen Du mich zu begrüßen die Güte hattest, haben den innigsten Widerhall in meinem Herzen gefunden und die Anerkennung, die Du meiner Tätigkeit zollst, erfüllt mich mit Stolz und Freude. Es ist ein schönes, mir zur khre gereichendes Zeugnis, das Du mir ausgestellt hast und ich bitte Exzellenz, hochverehrter Freund, für die grosse Genugtuung,

die Du mir zuteil werden liessst, den Ausdruck meiner tiefgefühlten Dankbarkeit genehmigen zu wollen.

Es steht mir in Erinnerung die Unterredung, in welche kurz vor dem Kriege ich von Dir in Wien gezogen wurde. Deine Frage, ob wir auf Bulgarien, das in keinem Vertragsverhältnisse zu uns gestanden, mit Rücksicht auf die Parallellität der Interessen rechnen könnten, habe ich damals bejahend beantwortet. Es hat sich seither gezeigt, wie wenig die geschriebenen Engagements wert sind und welcher sichere Faktor in den politischen Calculs die Gleichheit der Interessen bildet. Ob die Haltung Bulgariens, falls es 1913 oder anfangs 1914 – wie dies sein Wunsch war – eine Allianz mit uns geschlossen hätte, dann während des Weltkrieges eine andere gewesen wäre, ist schwer zu sagen; unter der Voraussetzung aber, dass die Bulgaren ihre Vertragsverpflichtungen nicht in derselben Weise, wie Italien und Rumänien vergessen hätten, war es – glaube ich – ein Glück für uns, dass Bulgarien, da es freie Hand hatte, seine rein bulgarische Politik ungetrübt befolgen und sich nur von seinen eigenen Interessen leiten lassen konnte, wodurch es schliesslich auch den unsrigen und zwar dadurch am besten gedient hat, dass es anlässlich unserer zwei ersten Offensiven gegen Serbien, oder zugleich mit der Türkei, nicht losgeschlagen, sondern, solange Russland nicht besiegt war, seine Nachbarn im Schach hielt.

Das Verdienst unserer Diplomatie besteht nicht nur darin, dass sie die günstige Voraussetzung der Interessengleichheit voll auszunützen wusste, sondern auch darin – und das ist unser ausschliessliches, gegen die Politik Deutschlands vollbrachtes, Werk – dass sie durch die Sprengung des Balkanbundes und, durch ihre nachmalige, speziell anlässlich des Bukarester Friedens, wohlwollende Haltung Bulgariens gegenüber die fragliche Parallellität der Interessen geschaffen hat.

Wenn ich – wie Du, Exzellenz, hochverehrter Freund es anzuerkennen die Güte – hast – während meiner mehr als vier- einhalbjährigen Tätigkeit in Sofia zu diesen Erfolgen beigetragen habe und das Glück hatte mir dadurch Verdienste um die Monarchie erworben zu haben, so möchte ich daraus die Hoffnung schöpfen, dass Du mir gestatten wirst, dem mich erfüllenden, innigsten Wunsche dahin Ausdruck zu verleihen, es möge mir auch das Glück vergönnt sein, mir nach der Angliederung des ungeteilten

Polens an Osterreich-Ungarn sagen zu können, dass dies das Resultat einer Politik war, an der ich aktiven Anteil hatte.

In tiefer Verehrung und aufrichtiger Freundschaft habe ich die Ehre zu verbleiben Exzellenz, Hochverehrter Freund

Dein sehr ergebener *Tarnowski*.

1420/«.

Gróf Hadik Miksa osztrák-magyar követnek, Stockholm.

1915 november 20.

Kegyelmes Uram!

Strobel Dezső elfogott zászlósnak e percben vett levelét tisztelettel mellékelem azzal a kéréssel, hogy az abban tárgyalt ügyet az orosz meghatalmazottakkal megbeszélés tárgyává tenni méltóztassál.

Természetesen készséggel bocsátanánk bizonyos összeget abból a célból rendelkezésre, hogy a fogságban lévő egyéves önkéntesek, közemberek és altisztek helyzetén javítsunk, amennyiben garanciát nyerünk arra nézve, hogy ez az összeg tényleg rendeltetésére fog fordíthatni.

Öszinte nagyrabecsüléssel vagyok

tisztelő híved *Tisza*.

1420/&.

Hoedl gazdasági alkalmazottnak.

1915 november 20.

Kedves Hoedl!

Most értesülök róla, hogy szegény öreg Zsoldos Sándor nyugalmazott *geszti lovász*, aki Arany János-utca 4. szám alatt lakott Jaczkó Károlynénál, meghalt. Fejezze ki kérem részvételem a leány előtt, hiszen gyermekkorom számos kedves emléke elevenedik meg szegény öreg halálának hallatára és egyúttal tudja meg egy kicsit, hogy milyen viszonyok között vannak, s a szegény öreg betegsége és temetése révén nincsen-e egy vagy más nyomasztó kötelezettségük?

Hát a maga egészsége hogy van?

Szívélyes üdvözlettel

Tisza.

1421.¹*Br. Burián külügyminiszternek.*

1915 november 20.

Kedves Barátom!

Megint úgy jártam, mint a múltkor. Kikoptam az időből, hogy néhány kisebb fontosságú dolgot veled megbeszélhessek, úgy hogy levél útján kell azokban alkalmatlankodnom.

1. Inkább kuriózumképen csatlom a «Moldovainak egy a «Novoje Vremja»-ban megjelent Bratianu interview-ra vonatkozó közleményét. Ha igaz ez az interview, már pedig tudtommal még eddig meg nem cáfoltatott, mégis csak túlságosan messzire viszik ezek az urak a désinvoltüre-t. Valósággal komikus hatást tesz már, milyen souverain fölényben lebegnek a tisztességnek és olyan hatalmakkal szembeni illemnek tekintetei felett, amelyekkel állítólag barátságos viszonyban vannak.

2. Nagyon szerettem volna a belgrádi múzeumok és levéltárak kérdését veled megbeszélni. Nem tudom, bemutatták-e neked az e tárgyban küldött hivatalos iratokat? Tudomásomra jutott, hogy katonatisztek és gondolom a külügyminisztérium kiküldöttjei kutatnak a belgrádi múzeumokban és irattárakban, miért is azzal a kéréssel fordultam az Armeoberkommandóhoz, hogy engedje meg, miszerint a magyar kultuszminiszter kiküldöttje hasonló célból Belgrádba mehessen. Ezt az engedélyt úgy látom némi huza-vona után meg fogom kapni, azonban ahhoz a feltételhez kötve, hogy a tárgyak kiválasztásánál a hadügyminisztérium embereinek elsőbbsége van.

Nézetem szerint ezt a kérdést egyetértőleg kellene rendezni. A különböző kiküldötteknek együtt kellene dolgozni s a talált okiratok és muzeális beccsel bíró tárgyak megosztása felett később határozni, amely alkalommal különösen tekintettel kellene arra lenni, hogy magyar vonatkozású dolgok a budapesti múzeumba és levéltárba kerüljenek. Nagyon kérek, légy kegyes a dolgot magadnak referáltatni s az általam jelzett irányban a kezdeményezést megragadni. Igen leköteleznél, ha erre vonatkozó álláspontodról pár szóval értesítem szíveskednél.

3. Útközben is sokat gondolkoztam a német memorandumon.

¹ V. ö. 1424. sz.

Pár napon belül megbeszélem a dolog gazdasági részét e tárgyban kompetens minisztertársaimmal és írásban foglalok állást a dologban. Addig is sürgősen figyelmeztetek egy aggályos körülményre, amely első percben elkerülte figyelmemet:

Nagyon könnyen megeshetik, hogy az idegen államok (kivált a semlegesek, akikre pressziót nem gyakorolhatunk) csak abban az esetben mutatkoznak hajlandóknak a német birodalom és a monarchia közötti külön kedvezmények elvi álláspontjának honorálására, hogy ha közöttünk olyan gazdasági egyezmény jön létre, amelynél fogva a két nagyhatalom kereskedelempolitikai szempontból egy egységnek tekinthető. Ez pedig souverainitásunknak és kereskedelempolitikai akció képességünknek olyan lenyügözése és Németországnak olyan kereskedelempolitikai hegemoniája volna, amit semmi szín alatt el nem fogadhatunk.

Azt hiszem tehát, hogy már első nyilatkozatainkat kellő óvatossággal és erre a veszélyre való tekintettel akként kell szövegeznünk, hogy ne szoríthassanak a németek sarokba bennünket, ha a prseferenciális kezelés megvalósítása tényleg ilyen reánk nézve elfogadhatatlan feltételekhez köttetnék. Már első nyilatkozatainkból ki kellene tehát tűnnie annak, hogy mi óhajtjuk ugyan a prseferenciális rendszert, de csak abban az esetben tartjuk megvalósíthatónak, ha az a külföld részéről olyan módozatok mellett fogadtatik el, amelyek a két nagyhatalom kereskedelempolitikai különállását meg nem szüntetik.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1422.

Gr. Stürgkh Károlynak.

Den 22. November 1915.

Hochverehrter Freund!

Nach unserer letzten Besprechung in Wien habe ich mich daran gesetzt alle Möglichkeiten zu erwägen und auszugestalten, welche hinsichtlich der Versorgung der österreichischen Bevölkerung eine Besserung der Lage herbeiführen könnten.

Nach den bisher mit den kompetenten Mitgliedern der ungarischen Begierung gepflogenen Besprechungen kann ich schon erwähnen, dass hinsichtlich der Vermahlungsvorschriften, sowie der Bemessung des Bedarfes bei der landwirtschaftlichen Bevöl-

kerung Änderungen gemacht werden können, welche eine nicht unerhebliche Vermehrung des ungarischen Überschusses zur Folge haben werden. Ausserdem werden die strengsten Vorschriften bezüglich der Aufdeckung zurückgehaltener Vorräte erlassen und die diesbezüglich sehr eingeübte und gierige Meute der Finanzwache losgelassen.

Nebenbei bemerkt, wird diesem dummen Erzeugen von Semmeln und Kipfeln eingestellt werden, nicht als wenn dadurch auch nur ein Pfund mehr Mehl gewonnen werden könnte, sondern um ein Verhetzen von Euerem Publikum zu vermeiden.

Bezüglich der Getreide- und Mehltransporte nach Österreich habe ich mir die Daten sofort geben lassen, aus denen erhellt, dass bis zum 19. November tatsächlich 1.256,000 q Weizen, 367,000 q Eoggen und 1.235,000 q Mehl abtransportiert wurden und dass eine Menge von 305,000 q Weizen, 123,000 q Koggen und 325,000 q Mehl zum Abtransport fertig steht und nur auf die eisenbahn-technische Möglichkeit desselben wartet.

Im Ganzen sind also für den österreichischen Konsum 2.051,000 q Getreide und 1.560,000 q Mehl sichergestellt, was (Mehl auf Getreide umgerechnet) einem Gesamtquantum von etwas über 4.000,000 q entspricht.

Von der tatsächlich zur Aufgabe gelangten Menge entfallen 157,000 q Getreide und 374,000 q Mehl auf die Periode vom 21. Oktober bis zum 19. November, sodass starke $\frac{3}{4}$ der 700,000 q, deren Ablieferung bis Ende November in Aussicht gestellt wurde, bis zum 19. November tatsächlich abgeliefert wurden.

Es ist meiner Aufmerksamkeit nicht entgangen, dass von diesem Quantum nur 152,000 q gewöhnliches Brotmehl ist, sodass das damals in Aussicht gestellte Quantum von sofort ablieferbaren 200,000 q Brotmehl nicht zur Ablieferung gelangte. Ich habe dies zum Gegenstande sehr energischer Vorstellungen gemacht und als Entschuldigung die Antwort erhalten, dass dasjenige Quantum des für militärische Zwecke gesicherten Mehles, welches aus eisenbahn-technischen Gründen verladen werden konnte, für dringende militärische Zwecke abverlangt wurde, sodass die Kriegsgetreide-Gesellschaft nicht in der Lage war über dieses Quantum zu verfügen.

Ich bin also in die missliche Lage gekommen, meine Euch gegebene Zusage diesbezüglich nicht ganz pünktlich eingehalten

und vom Armeekommando trotzdem eine geharnischte Zusage erhalten zu haben, in welcher mir für die leichtsinnige Überweisung der bewussten 200,000 q an die österreichische Bevölkerung eine Strafpredigt gehalten wird. Freilich würde ich mir nichts daraus machen, wenn ihr nur das Mehl erhalten hättet.

Jedenfalls werde ich die Angelegenheit dauernd im Auge behalten, die möglichst baldige Abfuhr der tatsächlich vorhandenen 750,000 q Getreide und Mehl, sowie die weitere Anschaffung und Anweisung all' dessen, was wir überhaupt entbehren können, veranlassen.

Schliesslich muss ich Dir noch eine Frage aufwerfen, bei welcher wir alle vereint – eventuell Burián mit einbezogen – beim Armeekommando auftreten sollten. Nach den auch Dir zugänglichen Daten hat die Kriegsverwaltung einen Gesamtbedarf von 13.200,000 q Brotgetreide aangewiesen, wovon 3.200,000 q mit Gerste, das Übrige mit Weizen und Korn zu decken wären. Diese Summe hat das Ergebnis einer Berechnung, welche auf Basis eines Verpflegsstandes von 5.000,000 Mann und eines täglichen durchschnittlichen Mehlbedarfes von 600 gr pro Kopf und eines Vermahlungsergebnisses von 80 % aufgestellt wurde.

Nun lassen sich hier meiner Ansicht nach erhebliche Ersparnisse machen. Wenn man die für Verluste eingestellte Post von 35 gr pro Kopf und Tag streicht und den eigentlichen Bedarf von 565 gr mit nur 15 gr im Durchschnitt vermindert, was mit ein wenig Sparsamkeit im Hinterlande sehr leicht zu erreichen wäre, so erhält man ein Ersparnis von 50 gr pro Kopf und Tag, was auf 200 Tage berechnet 500,000 q Mehl ausmacht. Eine Streckung der Mehlausbeute von 80 auf 85 % hat ein Ersparnis von beiläufig einer zweiten $\frac{1}{2}$ Million zur Folge.

Des Weiteren bietet eine genauere Berechnung des Verpflegsstandes die Möglichkeit beträchtlicher Ersparnisse. In seiner Zusage vom 6. Juli Op. No. 62,896 hat mir das Armeekommando *bei strengster Discretion* den Verpflegsstand mit 4.294,000 Mann angegeben, wobei 600,000 Gefangene in diese Zahl eingestellt waren. Zieht man nun in Betracht, dass wenigstens $\frac{2}{3}$ der Kriegsgefangenen nicht in ärarischer Verköstigung sind, so kommt man auf einen Verpflegsstand von wesentlich unter 4.000,000, sodass sich gegenüber der vom Kriegsminister zu Grunde genommene

Zahl von 5.000,000 eine Differenz von 20 % ergibt, was einem Abzug von 2.600,000 q Getreide gleichkommen würde.

Schliesslich wurden in Russisch-Polen trotz allem Verschwendenden sehr erhebliche Mengen von Brotfrüchten für die Militärverwaltung gesichert und selbst in Serbien kann jetzt bei entsprechendem, systematischem Vorgehen hauptsächlich Mais in erheblichen Mengen für die Militärverwaltung gesichert werden.

Aus all' dem würde sich eine Summe von 4-6 Millionen q ergeben, mit welcher der Bedarf der Kriegsverwaltung verringert und die Versorgung der Bevölkerung erleichtert werden könnte. Ich würde vorschlagen, dass wir diese Kalküls sorgfältig ausarbeiten, in der in x\ussicht gestellten gemeinsamen Ministerkonferenz vortragen und im Namen der ganzen Konferenz mit der Anregung auf entsprechende Verminderung des Heeresbedürfnisses an die Kriegs Verwaltung herantreten sollten.

Zum Schluss noch eine Bitte: könntest Du nicht die Güte haben, die in der letzten Zeit aufgestellte Kalkulation über Ernte und Bedarf Österreichs mir baldigst zur Verfügung zu stellen? Es würde die gründliche Behandlung der Frage wesentlich erleichtern, wenn wir uns im Vorhinein mit diesen Daten befassen könnten und nicht erst in der Konferenz selbst Zugang zu denselben erhielten.

Mit aufrichtiger Freundschaft

Dein ergebener *Tisza.*

1423.

Baltazár Dezső réf. püspöknek.

1915 november 22.

Főtiszteletű Püspök Úr!

Mire Révay József ügye iránt szíves sorai folytán érdeklődtem, a tanárképző-intézet latin tanári állására Huszty József már ki-neveztetett. A konkrét ügyön tehát nem volt módomban változtatni, de különben is be kell látnom azt, hogy egyházukból kilépett volt róm. kath. papoknak olyan intézetben tanárként való alkalmazása, amelynek óráira papi, szerzetesi és apáca tanítványok is eljárnak, tényleg sérthette volna a róm. katolikusok érzékenységét.

Ez természetesen nem azt teszi, hogy Kévay úr más állami tanári állásnál a fent jelzett körülmény miatt mellőzésben része-

süljön. De éppen papoknak és szerzeteseknek vallását elhagyott volt pap általi taníttatása méltán kifogásolható lenne róm. kath. szempontból, már pedig, amennyire teljes nyomatékkel helyt állok a mi egyházunk jogai s a mi vallási érzésünk tiszteletben tartása mellett, éppen olyan mértékkel igyekszem mérni a többi vallás felekezetek részére is.

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híve *Tisza.*

1424.¹

A külügyminiszter a magyar miniszterelnöknek.

1915 november 23.

Kedves Barátom!

F. hó 20-iki szíves soraidat köszönettel vettem. A «Moldova» közleménye nem izgat, mert hisz tudjuk, hogy Bratianu sok maszlagot nyújtott már az oroszoknak, akiktől nagyon fél. Tehát ez az interview lehet akár hiteles is, ami tisztán Br. és a Nov. Vremja dolga. De a fő az, hogy Románia Oroszország rendelkezésére semmi tekintetben sem áll és teljesen felesleges, mint a németek teszik, hogy most az orosz lehető rossz szándékokkal szemben megnyugtassuk vagy megfenyegessük, mert tőlünk is fél.

A Szerbiában² feltalálendő okiratok és muzeális vagy történelmi érdekű tárgyak sorsára gondolunk. Bizottság lesz kiküldve ezeknek leltározása végett, melyben a magyar kormány is képviselve lesz. Belgrád e tekintetben vérmes reményekre alig jogosít, mert a szerbek már első kivonulásuk alkalmával mindent elvittek magukkal és a közbeső időben alig hozták oda vissza. A szerb külügyminisztérium levéltárát a mi csapataink Öacak mellett egy zárdában megtalálták. A magyar kormánynak mindenesetre módjában lesz megjelölni azon dolgokat, amelyekre igényt tart.

A német pro memóriára³ megadtam az előleges választ, amely elvi hozzájárulást tartalmaz a szövetséges szerződés kibővítéséhez és a kedvezményes vámok rendszeréhez, különben mindent fenntart az alkudozásoknak. Tudatában van kidolgozva ezen válasz mindazon hátsó gondolatoknak, melyek már a pro memóriában is kezdik

¹L. 1421. sz.

²L. 1421. sz. 2. alatt.

³L. 1421. sz. 3. alatt.

felütni a fejüket. A beavatkozási vizsketeggel és némi történelem hamisítási kísérlettel is kellett bizonyos mértékben foglalkozni.

Itt küldöm visszakérőleg szíves betekintés végett Liechtenstein Ferenc hg egy levelét. Talán érdekelni fog a benne felvetett eszme.

Szívből üdvözöl

igaz barátod *Burián*.

1425.

Krobotin hadügyminiszternek.

Den 24. November 1915.

Hochverehrter Freund!

Nach unserer letzten die *Angelegenheit Tersztyánszky* berührenden Besprechung habe ich in meinen Papieren nachgesucht und konstatiert, dass meine mündliche Mitteilung insoweit nicht vollständig mit dem Tatbestande im Einklang steht, dass ich meine zwei an den Erzherzog gerichteten Schreiben auch Bolfras mitgeteilt hatte. Zu Deiner rein persönlichen vertraulichen Information sende ich eine Abschrift meiner an den Erzherzog und an Bolfras^x gerichteten Schreiben, da ich Wert darauf lege, dass Du über meine Bolle in dieser Frage genau unterrichtet seiest. Auch bei meiner Audienz habe ich mich natürlich auf die in diesen Briefen enthaltenen Bemerkungen beschränkt.

Gleichzeitig muss ich erwähnen, dass ich endlich dazu kam, das bezüglich *der Interventionen von Politikern*² mir gefälligst zur Verfügung gestellte Material eingehend zu prüfen. Man bekommt den Eindruck, dass in den meisten Fällen kein pekuniäres Interesse des betreffenden Abgeordneten obwaltet.

Von den wenigen Fällen, bei denen das Entgegengesetzte der Fall zu sein scheint, stehen drei mit obskuren Mitgliedern der Arbeitspartei im Zusammenhang; von denen hat der eine (Burdia) sein Mandat schon vor geraumer Zeit niedergelegt, die zwei Anderen (Johann Baross und Nikolaus Péscha) lasse ich rufen und werde ihren Austritt aus der Partei veranlassen, falls sie dti gegen sie vorliegenden Verdacht nicht entkräften können. Die anderen zwei (Emerich Ivánka und Julius Nadányi) gehören der Opposition an und gehen mich von diesem Gesichtspunkte nichts an.

¹L. 1275-1277; 1314., sz.

²Közbenjárások hadserگزállítási ügyekben. V. ö. IL 1062., 1063. és 506. sz.

Die einzige Frage, welche eine bedeutendere Persönlichkeit unter den Abgeordneten betrifft, ist diejenige des Barons G. Daniel. Ich habe ihm die Äusserungen von Sebastiani et consortes über ihn mitgeteilt und eine entrüstete Verneinung eines jeden pekuniären Interesses an der Sache zur Antwort erhalten. Einige Tage darauf hat er mir den in Abschrift beiliegenden Brief des Sebastiani zur Verfügung gestellt, aus welchem es sich herausstellt, dass diese gelungene Gesellschaft vor Deinen Herren herumgelogen hat, um damit das Interesse an dieser Sache zu erhöhen.

Die aus den mir zur Verfügung gestellten Daten erhellt, hat Sebastiani, welcher vor dem Kriege eine nicht schlechte gesellschaftliche Position in gewissen Gentry-Kreisen hatte, die Protektion mehrerer Abgeordneten, mit denen er auf befreundetem Pusse stand, in Anspruch genommen. Es haben sich ausser Baron Daniel die Abgeordneten Szülló und Muzsly für seine Sache verwendet. Ein persönliches Interesse wird bei diesen Beiden gradeso ausgeschlossen gewesen sein, wie bei Daniel.

Hiemit habe ich Dir ausführlich Bericht über alle Fragen erstattet, wo Abgeordnete irgend eine Bolle spielten, da ich das grösste Gewicht darauf lege, dass Du vollständigen Einblick in diese Sache bekommst und daraus die Beruhigung schöpfen kannst, dass das jetzige politische Regime Ungarns auf der correctesten moralischen Basis steht und nicht ganz einwandfreie Erscheinungen, die bei unbedeutenden Mitgliedern ausnahmsweise zu Tage treten könnten, schonungslos ausgemerzt werden.

Mit aufrichtiger Hochachtung

Dein ergebener *Tisza*.

1426.

Gr. Andrásy Gyula o. h.-nek.

1915 november 24.

Nagyméltóságú Pártelnök Úr!

Mellékelve küldöm azoknak a törvényjavaslatoknak és jelentéseknek a jegyzékét, amelyeket a kormány a jelenlegi ülészak alatt előterjeszteni kíván, bővebb tájékozással megjegyezve, hogy:

1. Az indemnitási törvényjavaslat tartalmazza a tisztviselők felségélyezésére vonatkozó rendelkezéseket is, amelyek értelmében 90 milliót meghaladó összeget fordítana az állam erre a célra.

2. Az árdrágító visszaélésekről szóló törvényjavaslatot egy

ugyanerre a célra vonatkozó rendelet fogja megelőzni, amely a kormánynak jelenleg hatáskörében álló büntető szankció maximumával lép fel a különböző árdrágító jelenségekkel szemben. A benyújtandó törvényjavaslat főcélja ennek a büntető szankciónak megfelelő súlyosbítása.

3. Ugyanezt a célt szolgálja a kivételes intézkedésekről szóló újabb törvényjavaslat egyik szakasza, amely a pénzbüntetéseknél a felmerült anyagi érdekekhez képest való fokozását engedi meg kormányrendeletekben statuált kihágásokra vonatkozólag is s ezenkívül egyéb vegyes intézkedéseket tartalmaz a háború által megzavart határidők méltányos módosíthatására, rokkantakra és általában hadrakelt katonákra vonatkozó ipari kvalifikációs]s szabályok enyhítésére, az igénybevett fogatokkal eltávozott kocsisok és gazdáik közötti jogviszony szabályozására vonatkozólag.

4. A honvédelmi miniszter egyik javaslata módot nyújt 50-55 éves munkások kivételes alkalmazására, de csakis az ország területén az operáló hadsereg mögött és egyfolytában 6 hétnél nem hosszabb időre. A másik pedig tekintettel arra, hogy az érettségit tett ifjak túlnyomó nagy része népfelkelői kötelezettséget teljesít, lehetővé teszi érettségit még nem tett 17 éves fiúknak a Ludovikába való felvételét.

5. A pénzügyminiszter rendeletei kapcsán megemlítem, hogy a kormány a pénzügyi központra vonatkozó törvényjavaslat tárgyalásának további elhalasztásáért nem vállalhatná a felelőséget és tekintettel arra, hogy a tervezetnek és alapszabályoknak most már bekövetkező előterjesztésével az ellenzéki részről felhozott legsúlyosabb aggályok eloszlanak, reményli, hogy ez elhatározása ellenzéki részről is megnyugvással fog fogadtatni.

Egyúttal megjegyzem, hogy a kormány tagjainak a hábonival kapcsolatos rendkívüli elfoglaltsága folytán a törvényjavaslatok elkészítése bizonyos hátramaradást szenvedett, úgy hogy előreláthatólag azoknak csak egy részét fogjuk a képviselőház első ülésén beterjeszthetni. Amint véglegesen megállapított nyomtatott szöveggel fogunk rendelkezni, készséggel bocsátunk azokból bizonyos számú példányt az ellenzéki pártok bizalmas használatára.

A 30-án előterjesztendő törvényjavaslatok közé fog tartozni az indemnítási javaslat s a kormány kérni fogja, hogy a háznak előreláthatólag december 6-án tartandó első érdemleges ülésének napirendjére ez a törvényjavaslat tűzessék ki.

Végül közlöm, hogy amennyiben az ellenzéki pártok vezetősége további felvilágosítást vagy bizonyos a képviselőház ülészakájával kapcsolatos kérdések előzetes megbeszélését kívánná, folyó hó 29-én készséggel állunk rendelkezésre. E tárgyban érintkezésbe léptem a képviselőház elnökével, aki az értekezletnek a ház elnöki helyiségeiben leendő összehívására, amennyiben ennek szüksége fennforogna, hajlandó.

Kiváló nagyrabecsüléssel vagyok Nagyméltóságod

tisztelő híve *Tisza.*

1427.

Szotyori ref. lelkésznek.

1915 november 25.

Kedves Tiszteletes Úr!

Október 29-én hozzám intézett kérvénye tárgyában érintkezésbe léptem főtiszteletű püspök úrral, aki Tiszteletes úr egyéni tulajdonságainak és érdemes szolgálatának igen meleg kiemelése mellett arra az álláspontra helyezkedett, hogy éppen jelenlegi egyháza egy ilyen pásztor felügyeletét és vezetését nem nélkülözheti. Ennek folytán avval a kéréssel fordulok Tiszteletes úrhoz, hogy főpásztorának ebben az álláspontjában megnyugodva, hivatását jelenlegi munkakörében szíveskedjék teljesíteni.

Nagyon értem, hogy e helyett a harctérre vágynak. *Lássa, én is sokkal jobban szeretném, ha ott és nem íróasztalom mellett szolgálhatnám e fércben hazámat. De mindnyájunknak ott kell a közügyet szolgálunk, ahová a Gondviselés helyezett bennünket.* Hivatásunk teljesítésében, a munkában és szolgálatban nem lehetünk válogatósak.

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híve *Tisza.*

1428.

Br. Ghillány Imrének.

1915 november 25.

Kedves Barátom!

Mellékelt másolatot nemrég kaptam temesmegyei gazdáktól, akik elkeseredve panasztolták, hogy Ausztriában kis- és nagybirtokos egyaránt kap 1 korona megtérítést a hadifoglyok élelmezése fejében.

Talán emlékezni fogsz, hogy én kezdettől fogva ellene voltam

az élelemmegtérítéseknek s azt indokolatlan ajándéknak tartottam. Á magam részéről tehát csak meglelégedéssel fogadhatom azt, ha legalább a nagybirtokosok ilyen megtérítésben nem részesülnek. Azt azonban egyáltalán semmivel sem lehet indokolni, hogy más mértékkel mérjen a hadügyminiszter Ausztriában, mint Magyarországon.

Arra kérék tehát, méltóztassál a tényállást kipuhatolni s amennyiben osztrák gazdák a mieinkkel szemben anyagi előnyben részesültek volna, a magyar gazdák megfelelő kárpótlásáról gondoskodni.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1429.

*Sr. Exz. Renn Beldunan román követnek, Berlinben.*¹

Den 25. November 1915.

Euer Exzellenz

bitte ich um gütige Nachsicht, dass ich auf den hochgeschätzten Brief erst jetzt antworte. Es ist mir jedoch im jetzigen Drange von dringenden Staatsgeschäften wirklich unmöglich, meine Korrespondenz in Ordnung zu halten.

Die Angelegenheit von Mártis habe ich unserem Ackerbau-minister, dessen Wort in Befreiungen von Landwirten entscheidend ist, auf das Wärmste anempfohlen und ich zweifle nicht am guten Erfolge.

Mit vorzüglicher Hochachtung Euer Exzellenz

ergebener *Tisza*.

1430.

Gr. Teleki Sándorné úrnőnek.

1915 november 2(5).

Kedves Iska Grófné!

Az elesett katona hozzátartozói halála után még egy fél évig bírnak törvényes igényel az államsegélyre. Ez alatt a fél év alatt feltétlenül meg kell, hogy állapítsa és kiutalja a hatóság az özvegyek és árvák részére megállapított azt a segélyt, amelyet katonai ellátásukon felül a magyar államtól kapnak. Utasítva vannak a

¹ Annak idején az oroszellenes politikai irány képviselője volt. Gazdasztizténék katonai felmentési ügyét ajánlotta.

hatóságok, hogy ezt utalványozzák ki a katonai ellátás megállapításának bevárása nélkül.

E szerint áprilisban elesett katona családjának októberig fel-tétlenül jár az államsegély.

Tényleges katona családja nem kap államsegélyt azért, mert az éppen mert tényleges katona volt, a háború kitörése előtt sem tart-hatta hozzátartozóit. Ezeknek tehát rendelkezésre áll ugyanaz a megélhetési alap a háború alatt, amelyből a háború előtt fenn-tartották magukat. Az államsegélynek nem lehet más célja, mint azoknak megélhetését biztosítani, akiknek kenyéradóját a mozgó-sítás veszi el.

Kezeit csókolja

régi híve *Tisza.*

1431.

A sarkadi jegyzőnek, Sarkadkeresztúr.

1915 november 26

Tisztelt Jegyző Ur!

Borsós Ferenc volt varsányhelyi cseléd július 8-án a harctéren elhunyt, özvegye azonban összesen csak kéthavi segélyben része-sült. Szíveskedjék kérem utánanézni, hogy nevezetnek az őt férje halála után még egy fél évig megillető segélye kiutaltassék s egy-úttal részére az 1915. évi XV. t.-c. értelmében járó özvegyi segély haladéktalanul megállapíttassék és kiutalványoztassék.

Tisztelettel

Tisza.

1432.

Töpler számvevőnek, Geszt.

1915 november 26.

Kedves Számvevő Úr!

Gesztlen létemkor elfeledtem mondani, hogy Sólyom Sándor félkarú nyugdíjas is valamelyes tüzelősegélyt kérne. Erre vonat-kozó szíves javaslatát kérem.

Szívből üdvözlí *Tisza.*

1433.

Br. Burián Istvánnak.

193 5 november 27.

Kedves Barátom!

E percben olvastam el Stürgkhnek hozzád intézett hosszú levelét, amelyet szíves engedelmed reményében csak pár nap múlva fogok visszaküldeni.

A levél az augusztus 8-iki közös miniszteri értekezleten történeteket egészen elferdítve adja elő, mert ez alkalommal az összes romániai importra vonatkozó megosztási kulcsban állapotunk meg s mi azt jeleztük, hogy mi a reánk eső hányadot nem búzában, hanem tengeriben fogjuk kivenni.

Világosan kitűnik ez a jegyzőkönyv egész kontextusából s éppen Zenkernek¹ sajátkezűleg belekorrigált nyilatkozatából, úgy hogy amidőn Stürgkh velem szemben is próbálta egyszer a felosztási kulcsot kizárólag erőtakarmányra vonatkoztatni s az összes búzabehozatalt Ausztria számára igényelni, a valódi tényállást olyan világosan megmagyaráztam neki, hogy következő levelében azzal a megjegyzéssel, «ich glaube, dass wir uns Auslegungen des damaligen Protokolles, wie auch komplizierte Berechnungen über den Aufteilungsschlüssel vollkommen ersparen können», átcúsúzott a dolog felett s arra az őszintébb álláspontra helyezkedett, hogy a viszonyok időközben megromolván, neki most már az összes romániai importra szüksége van. Nem is jóhiszemű dolog tehát, ha veled szemben feleleveníti a dolgot.

Megjegyzem egyébként, hogy meglehetősen akadémikus diskusszió az egész, mert hiszen a Schleppekben tetemes részben tengeri jön be elsősorban és mi tekintettel az osztrák helyzetre, úgyis a minimumra fogjuk redukálni igényeinket s ha azokat kielégítettük, a reánk eső hányad többi részéről lemondunk. Most azonban ki kell vennünk a monarchia összes importjának reánk eső 20 %-át mindaddig, amíg Boszniát és Horvátországot a fenyegető éhínséggel szemben nem biztosítottuk.

Mert hiába beszél Stürgkh arról, hogy Bosznia szükségletének $\frac{3}{4}$ része fedezve van, ez a fedezet még nem szállítás- és Őrlőképes, felérett új tengeriben van meg és tavalyi tengerire égetően sürgős szükség van.

¹ Z. Ferenc osztrák földmiv. min.

Még csak egy mutatót Stürgkh állításainak alaposságáról. Szerinte október 22-én 2000 vágón kenyérlisztet Ígértünk nekik s ebből eddig egy vagonnal sem kaptak meg. A dolog ezzel szemben úgy áll, hogy november végéig szállítandó 7000 vagon vegyes terményt helyeztünk kilátásba, amiből november 19-ig összesen 5310 vágón, ezek között 3740 vágón liszt és pedig 1520 vágón kenyérliszt tényleg el is szállított.

Különben most még csak annyit jegyzek meg, hogy a Stürgkh által Ausztriára vonatkozólag adott adatok hézagosak, kellőleg felül nem bírálhatók, de mindenesetre túlsötéten festik a képet, így például erős a gyanúm, hogy az őszi vetőmag levonása hibás, mert a készletfelvétel eszközlésekor a vetés legnagyobb részben be volt fejezve. Feltétlenül hibás a Galíciára vonatkozó állítás, ahol megengedem, hogy egyik-másik mindenéből kipusztított nagybirtokosnak vetőmagra volt szüksége, a parasztság ellenben az ottani helyzetet jól ismerő összes tiszték egybehangzó véleménye szerint igen jól el van látva.

Mindennek dacára tudom, hogy a helyzet komoly, meg is fogunk tenni annak szanálására minden lehető, de a mi segítő-képességünk is korlátolt, mert Magyarországnak Horvátországgal együtt legalább 6 millió mm hiánya van ősziekben a júniusban megejtett előzetes számítással szemben, tengeritermésünk mennyiségileg gyenge, minőségileg hibás, árpa- és zabtermésünk pedig valószínűleg még rosszabb, mint Ausztriáé.

Tájékoztatásul mellékelem Stürgkhnek írt utolsó levelem másolatát annak szíves visszaküldését kérve s különösen a hadsereg fogyasztására vonatkozó részét szíves figyelmébe ajánlva.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1434.

Gr. Stürgkh Károlynak.

Den 27. November 1915.

Hochverehrter Freund!

Soeben erhalte ich Dein hochgeschätztes Schreiben vom 26. November und beeile mich Dich auf einige Momente aufmerksam zu machen, welche geeignet sind gründliche Zweifel in den Ergebnis der Vorratsaufnahmen zu erwecken.

Nach den mir mitgeteilten Daten stehen in Österreich (Mehl auf Getreide umgerechnet) rund 12 Millionen q Vorräten an Brot-

frucht zur Verfügung, wovon etwas über 4 Millionen q auf den ungarischen Import, nicht ganze 8 Millionen auf die eigene Ernte entfallen. Machen wir jetzt den Versuch aus der Menge der am 15. Oktober vorhandenen Vorräte die Höhe der diesjährigen Ernte zu berechnen, so müssen wir obige Summe mit der benötigten Saatfrucht von 5 Millionen q und mit dem Verbrauche bis zum 15. Oktober summieren.

Laut Deinem Schreiben beläuft sich der gesamte Konsum eines Jahres auf 27.17 Millionen q Mehl, wovon 23.1 Millionen q auf die Periode nach dem 15. Oktober, folglich rund 4 Millionen q Mehl gleichwertig mit 5 Millionen q Getreide auf die Zeit vor dem 15. Oktober entfallen.

Es wären hiemit von den Vorräten 8 Millionen q, von Saatfrucht 5 Millionen q und vom bisherigen Konsum 5 Millionen q auf Kechnung der heurigen Ernte zu schreiben, so dass 18 Millionen q als Ergebnis der gesamten Weizen- und Boggenernte erscheinen würde.

So schlecht auch die heurige Ernte ausgefallen sein mag, kann doch diese Ziffer unmöglich eine richtige sein und es muss die Ursache dieser riesigen Diskrepanz zwischen dem am 22. Oktober mitgeteilten Ernteergebnisse von 29 Millionen q und den jetzt resultierenden 18 Millionen q in erster Beihe in der Verheimlichung der Vorräte gesucht werden.

Als Beweis für diese Behauptung sei es mir erlaubt auf Galizien hinzuweisen, wo ich gerne zugebe, dass es einzelnen Grossgrundbesitzern selbst an Saatgut gefehlt hatte; andererseits jedoch nach der übereinstimmenden Aussage aller Offiziere, die längere Zeit in verschiedenen Teilen des Landes gedient haben, ist der Bauer auch in Ostgalizien gut mit Getreide versorgt, so dass eine streng durchgeführte Bequisition nicht nur den Bedarf der dortigen Bevölkerung decken, sondern ansehnliche Überschüsse zu Tage fördern würde.

Je schlechter die Ernte, je allgemeiner die pessimistische Beurteilung der Aussichten für die Versorgung, umso grösser ist die Verheimlichung von Vorräten und ich glaube, dass man nur durch ganz rücksichtsloses Vorgehen zu einem annähernd richtigen Ergebnis kommen kann.

Wir sind bereit alle verheimlichten Vorräte zu konfiszieren und die Finanzwache unter den üblichen Bedingungen der Be-

lohnung mit einem Teile vom konfiszierten Getreide mit dem Forschen nach verheimlichten Vorräten zu betrauen. Es müsste jedoch dies in beiden Staaten der Monarchie gleichmässig geschehen.

Wir arbeiten fleissig um Euch überall, wo es irgendwie möglich erscheint, behilflich zu sein. Leider gestaltet sich auch das Ergebnis unserer Ernte immer finsterner. Wie Du weisst, werden die wöchentlichen Druschergebnisse eingefordert, welche heute schon so ziemlich das Endergebnis liefern, da das wöchentliche Ergebnis an allen Fruchtarten in den letzten Wochen kaum 100,000 q erreicht hat und wir stehen am 13. November bei 34.5 Millionen q Weizen, 7.5 Millionen q Eoggen, 7.8 Millionen q Gerste und 6.6 Millionen q Hafer, wozu noch höchstens 1-2 Millionen q mit Dreschflegeln gedroschener Ware in jeder Getreideart hinzukommen könnten.

Nehmen wir nun an, dass eine gewisse Verheimlichung auch bei diesen Ausweisen verübt wurde, so kommt man beim Weizen knapp an die 40 Millionen q (für Ungarn und Kroatien!) heran, während die übrigen Getreidearten unter 10 Millionen q bleiben, folglich eine noch viel schlechtere Ernte abgeben, die war gefürchtet hatten.

Ganz düster sieht es auch mit dem Kukuruz aus. Die Bequisition der für militärische Zwecke beanspruchten 6 Millionen q Kukuruz ist jetzt im Gange, die Sache stösst überall auf die allergrössten Schwierigkeiten und die angestellten genauen Untersuchungen ergeben, dass die Ernte stark unter den pessimistischsten Erwartungen zurückbleibt und zum grossen Teile aus erfrorener, defekter Ware besteht, welche in wenigen Monaten als Kolbmais verfüttert werden muss, um nicht gänzlich unbrauchbar zu werden.

Jedenfalls ist die Situation bei Hartfrucht noch viel düsterer, wie bei Brotgetreide. Das in Deinem Briefe ausgewiesene Defizit von 13.4 Millionen q Mehl wird durch eine streng durchgeführte neuerliche Aufnahme der Vorräte und eine Reduktion des militärischen Bedarfes wesentlich restringiert werden können, es ist mir aber ganz unbegreiflich, wie wir den allernotwendigsten Bedarf an Hartfrucht decken werden.

Das Maximum der Einfuhr aus Rumänien ist – wie Dir wohl bekannt – infolge der verkehrstechnischen Möglichkeiten beschränkt. Jedenfalls müssten wir darauf hinarbeiten, dass die Bahnverbindung mit Sofia baldigst hergestellt werde, so dass die

Getreideeinfuhr aus Bulgarien über Nis per Bahn erfolge und die Donau ganz für die rumänische Ware zur Verfügung stehe.

Ich wollte Dir obige Bemerkungen und Daten mitteilen, da ich ein grosses Gewicht darauf lege, dass wir auch bezüglich dieser Gegenstände in einem regen, vertraulichem Kontakte bleiben und uns gegenseitig au courant halten. Nur so wird es möglich sein, die ersten Schwierigkeiten der Lage zu überwinden und Missverständnisse und Keibungen zu vermeiden.

Genehmige, hochverehrter Freund, den Ausdruck meiner vorzüglichen Hochachtung.

Tisza.

1435.

Gr. Ambrózy Gyulának, a főrendiház tagjának.

1915 november 27.

Kedves Barátom!

Remélem. látlak a főrendiházi üléseken és bővebb felvilágosításokat adhatok a tengeri-requirálást illetőleg. Hogy ez milyen odiózus és mezőgazdaságunkra nézve súlyos feladat, azt nagyon jól tudom, fájdalom, azonban csakis lokális igazságtalanságok enyhítésére lehet törekednünk.

A dolog ugyanis úgy áll, hogy az úgy nálunk, mint Ausztriában teljesen rossz árpa- és zabtermés folytán a hadsereg abrak-szükségletét nagy részben tengerivel kell fedeznie. Kizárólag erre a célra kell az a 6 millió tengeri, amelyet most requirálunk. Igyekszünk ezt az idei termés arányában egyenletesen vonni el a gazdaktól s ami hiba ebben a tekintetben előfordul, azt korrigáljuk, de ennek a 6 millió mm-nak az elvonását nagyon súlyosan meg fogja a mezőgazdaság érezni, már pedig a legjobb akarattal sem segíthetünk rajta.

Romániából ugyanis a rendelkezésre álló vasutak korlátolt szállítóképessége és a Vaskapu hajózási nehézségei folytán csak bizonyos mennyiséget tudunk behozni. Miután pedig az összes behozatalt a német birodalommal kell megosztanunk, másfelől Ausztriának igen jelentékeny gabonahiányát is onnan kell fedeznünk, mindösszesen sem lesz nagyon sok az a tengeri; amit takarmányozási célra onnan behozhatunk.

A román kormánynak eljárása, amivel eddig jóformán lehetlenné tette a bevített, végeredményében saját gazdaközösségén

is meg fogja magát bosszulni, mert arról most már szó sem lehet, hogy az ott lévő mintegy 40 millió mm búza- és tengeri-felesleget a jövő termésig ideszállíthassák s annak igen tetemes része nyakukon fog maradni, de kétségtelenül súlyosan károsítja a mi mezőgazdaságunkat is.

Hogy a magyar mezőgazdaságnak minden baját nem veheti senki jobban lelkére, mint én, azt elhiheted nekem s bizonyára felteszed rólam, hogy sem fáradságot, sem erélyt nem kimélek, hogy megtehessek a magyar gazda érdekében minden lehetőt.

De hiába; ez a háború rettenetes gazdasági erőpróba is s a magyar nemzetnek a gazdasági bajok, nélkülözések és károsodások elviselésében éppen olyan hazafiúi áldozatkészséget és lelki erőt kell tanúsítania, mint a harcmezőn. Él is ennek tudata a magyar nemzet túlnyomó nagy részében és mély sajnálattal látom, hogy éppen Temes vármegye társadalmában kap lábra egy olyan, a helyzet szükségszerűségével nem számoló elkeseredés, amely nehezen egyeztethető össze e vármegye közönségének annyiszor tanúsított hazafiúi belátásával és politikai érettségével.

Nagyon leköteleznél édes barátom, ha a közönség felvilágosítása és megnyugtatása terén segítségemre lenni szíveskednél.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1435/a.

Br. Ghillány Imrének.

1915 november 27.

Kedves Barátom!

Visszakérőleg mellékelem Ambrózy levelét s arra adott válaszom másolatát. A Gyula levelében foglalt konkrét adatok bizonyára érdekelni fognak.

Az idei termelési statisztika tényleg még sokkal távolabb áll a valóságtól, mint rendszeren. A vármegyékre kivetett tengerimennyiség gondos reconsideratiót igényel s annak biztosítása keserves feladat.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

Br. Ghillányi Imrének.

1915 november 27.

Kedves Barátom!

Amint időm engedi, kérni foglak benneteket, közgazdasági kollégákat, az ellátási kérdés és Ausztriának nyújtható felesleg-további tárgyalására; miért is arra kérlek, hogy az erre vonatkozó adatokat összegyűjteni és számításokat megtenni méltóztassál, hogy lehetőleg konkretizált álláspontokkal mehessünk a közelebről egybehívandó közös miniszteri értekezlet elé.

Ezúttal különösen két vonatkozásban kérnélek fel az előmunkálatokra. Először számítsuk ki azt a legkisebb ótengerimennyiséget, amelyre Horvátország, Bosznia s esetleg Erdély hiányának fedezésére okvetlenül szükségünk van, hogy ezen az alapon tárgyalhassunk Ausztriával. Kétségtelen ugyanis, hogy Ausztriában olyan kalamitások vannak, amelyek a mi legmesszebbmenő segítségünket igénylik, miért is szerintem ragaszkodnunk kellene ugyan a 20 %-os arányhoz, de csak egy már most előre megállapított mennyiség erejéig s a részesedéstről lemondani, amint ez a kontingentált mennyiség fedezettett.

Másodszor jól átgondolt propozícióval kellene fellépnünk a hadsereg szükségletének redukcióját illetőleg. Ebben a tekintetben három momentum jön figyelembe:

a) A tényleges létszám, tekintettel a civilélelmezésben lévő hadifoglyokra is, igen tetemesen az alapul vett 5 millió alatt marad.

b) Szükségletképen napi 600 gr liszt számíttatik fejenként. amiből 35 gr manco-ra van beállítva; ebből a Hinterlandban élelmezett cirka 2 millió után okvetlenül kell bizonyos megtakarítást elérni.

c) Minden prédálásuk dacára tetemes mennyiségű gabonát és lisztet szerzett a hadsereg az okkupált idegen területeken. Ezeket a mennyiségeket be kell tudni a szükségletbe.

d) Nem tudom, nem volna-e jó Serbánnak¹ vagy más e célra

¹ Min. tanácsos a magyar földmív. minisztériumban.

megfelelő bizalmi embereknek Bécsbe felmenni s az idevágó számításokat Jarzebeckiékkel¹ együtt megcsinálni.

E kérdéseket a legnagyobb nyomatékkal ajánlja szíves figyelembe

igaz híved *Tisza*.

1437.

Br. Burián Istvánnak.

1915 november 27.

Kedves Barátom!

A *bécsi osztrák-magyar-német közgazdasági konferencián* résztvett magyarok rendelkezésemre bocsátottak egy *feljegyzést*, amely az *összes nyilatkozatok kivonatos reprodukcióját tartalmazza*. Nagy érdekléssel látom ezekből, hogy az a fordulat, amelyet osztrák iparos köröket illetőleg vártam, sokkal előbb bekövetkezik, mint reméltem.

A közgazdasági életnek összes kompetens gyakorlati emberei, Brosche, Günther, Kestranek, Schuster, Carus, Landesberger, erősen kikelnek az «Abbau» eszméje ellen és hangsúlyozzák a vámvédelemnek, egyes vonatkozásokban a fokozott vámvédelemnek szükségét s meglehetősen keményen megtámadták a gazdasági közeledés és egyesülés jelszavával dobálódzó theoretikusokat és politikai strébereket.

Így Brosche az «Abbau»-t veszélyesnek tartja.

Günther szerint a mai vámok lényeges leszállítására vagy terminusokhoz kötött «Abbau»-ja lehetetlenség. A fogyasztási terület nagyobbodása inkább csak az erősebb iparra nézve előnyös és félő, hogy minden közeledés a vámok leszállítására fog vezetni.

Kestranek szerint a vámvédelem elvének fenn kell maradnia és nem szabad olyan megállapodást létesíteni, amely iparunkat a német iparnak kiszolgáltatja.

Schuster (witkowitzi igazgató) élesen hibáztatja, hogy egyes osztrák körök folyton felkínálják magukat a németeknek.

Így megy ez tovább az egész vonalon. Nagyon érdekes még a német Eoetgernek, a Zentralverband der deutschen Industriellen elnökének nyilatkozata, aki szerint az «Abbau»-ba nem lehet belemenni és Németországban tisztában vannak azzal, hogy a gabonavámok belátható időn belül le nem szállíthatók.

¹ A közös hadügyminisztérium csoportfőnöke.

Gondolom, ezek a részletek érdekeim fognak téged is.

Tegnap vett szíves soraid kapcsán megjegyzem, hogy annak megítélése, miszerint mikor figyelmeztessük a németeket más államok bevonásának nehézségeire s ez irányban fennálló álláspontunkra, elsősorban a te feladatod, de óva intlek attól, hogy olyan illúziókat hagyjunk nagyranőni náluk ebben a tekintetben, amelyek később igen sok kellemetlenséget okozhatnak.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1438.

Br. Hazai Samunak.

1915 november 28-

Kedves Barátom!

Alkalmam volt a jászapáti járásba tartozó szavahihető birtokossal beszélni s az ottani főszolgabíró levelét is látni s ezek nyilatkozatából azt az impressziót kellett mérítenem, hogy a 11. honv. pótzászlóalj lovak igénybevitelénél a szabályokra s a közönség érdekére való kellő tekintet nélkül jár el.

így pl. ismételten vitt el vemhes kancákat, az igénybevett lovakról pedig nem ad elismervényt azzal az indokolással, hogy azok ára nem elismervény ellenében, de postatakarékpénztár útján fog kifizettetni. Már pedig a főszolgabíró állítása szerint augusztusban elvitt lovak tulajdonosai ismételt sürgetés dacára még mindig nem kapták meg lovaik árát.

Ez ügynek mielőbbi szíves megvizsgálását s megfelelő intézkedéseidet kérve, szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1439.

Buttykay Ferenc (Bereg), Nyegre László (Mármaros), gr. Sztáray Gábor (Ung) főispánoknak.

1915 november 28.

Kedves Barátom!

A Pesti Hírlap november 14-iki számában «Az ungvári körlevél» cím alatt egy cikk jelent meg, amely szerint Papp Antal¹ lehordta

¹ Akkor ungvári gör. kath. püspök.

és megfenyegette volna azokat a papokat, akik az alsóvereckei járás ismert hazafias nyilatkozataiban résztvettek.

Légy szíves, kérlek, *feltűnés nélkül* mielőbb megállapítani, adatott-e ki ilyen körlevél s ha lehet, annak szövegét megszerezni.

Mielőbbi szíves válaszodat kérve, szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1439/a.

Jankovich Bélának.

1915 november 28.

Kedves Barátom!

Az ungvári körlevélre¹ vonatkozó leveled birtokában értesítlek, hogy eljárásoddal teljesen egyetértek s kérlek, hogy ez ügy további fejleményeiről értesíteni méltóztassál.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1440.

Horthy István ezredesnek. Tábori posta.

1915 november 28.

Kedves Barátom!

Nagyon köszönöm leveledet. Mindig örülök, ha közvetlen híreket kapok a harctéren álló barátaim hogyléte és viselt dolgai felől. *Büszkék vagyunk* a mocsarakban küzdő magyar *huszárok hőstetteire*.

Isten oltalmába ajánlva mindnyájatokat, szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1441.

A Kazinczy-Körnek, Kassa.

1915 november 28.

Szíveskedjenek kérem Vargha Gyula² *«Harcbainduló harangok»* című költeményéből 500 példányt Németh István püspök úr címére Komáromba megbízásomból elküldeni.

Tisztelettel

Tisza.

¹L. 1439. sz.

²Kitűnő költő, a M. Tud. Akadémia és a Kisfaludy Társaság tagja. Akkor államtitkár, o. k. is volt. A szóbanforgó költeményt l. a «Ködben» cím alatt összegyűjtött újabb költeményei közt 34-36. l. (A M. Tud. Akadémia kiadása, 1922.)

1441/a.

Német István ref. püspöknek, Komárom.

1915 november 28.

Kedves Barátom!

A kassai Kazinczy-Kör felhívását mellékelve értesítlek, hogy a szóbanforgó költeményből 500 példányt címedre küldtettem azzal a kéréssel, hogy azt egyházkerületünk egyházai és iskolái között szétosztani méltóztassál.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1442.

Gr. Andrássy Gyulának.

1915 november 28.

Nagyméltóságú Pártelnök Úr!^x

Van szerencsém a képviselőháznak legközelebb megnyíló ülései elé kerülő törvényjavaslatok közül azokat, amelyek szövege már végleg meg van állapítva, az Országos Alkotmánypárt bizalmas használatára három példányban idezártan tisztelettel megküldeni.

Fogadja Nagyméltóságod igaz tiszteletem őszinte nyilváníását.

Tisza.

1443.

Daruváry Gézának.

1915 december 2.

Tisztelt Barátom!

Ellenzéki részről felmerült az a kívánság, hogy az indemnitási törvényjavaslat tárgyalására a házszabályoktól eltérőleg négy napnál hosszabb időt engedélyezzünk.

A dolognak ebben a formában nem tehetünk eleget, mert a házszabályok világos rendelkezésével nem helyezkedhetünk ellentétbe. Másrészről azonban kétségtelenül van az ellenzéki óhajtnak annyiból alapja, hogy a jelenlegi indemnitási törvényjavaslatba nemcsak egy pár szorosán odatartozó rendelkezés vétetett fel – mint például az ágyúgyárra és a hadi jövedelmi adó újabb megszavazására vonatkozó szakasz – hanem abba foglaltuk a

¹ Hasonló szövegű levél ment gr. Zichy Aladár néppárti elnöknek és Sághy Gyula függetlenségi párti alelnöknek.

tisztviselői fizetésrendezésre vonatkozó rendelkezéseket, amelyek inkább egy külön törvényjavaslat anyagát képezhették volna.

A dolog természetesen egyáltalán nem tendenciózusan történt, amint hogy eddig elkerülte figyelmünket az a körülmény, hogy amióta a házszabály négy napra szorítja az indemnitási törvényjavaslat tárgyalását, nem méltányos s a házszabály szellemének nem teljesen felel meg az az eljárás, hogy ebbe a törvényjavaslatba különböző más rendelkezések is felvétessenek. Hiszen ilyen módon négy nap alatt át lehetne hajszolni akár micsoda törvényhozási rendelkezéseket, ha azokat egyszerűen az indemnitási törvényjavaslatba foglalnók s ezzel az indemnitásra megállapított drasztikus cloture-rendszabályok hatálya alá helyeznők.

Ennélfogva a pénzügyi bizottságnak mai ülésén törölni fogjuk a tisztviselői fizetésekre vonatkozó szakaszokat ebből a javaslatból s azokat külön törvényjavaslatba fogjuk foglalni, hogy az ellenzék tetszésszerinti ideig foglalkozhassak velük.

Miután ezzel a kettévágással a javaslat szövege egyáltalán nem változik, úgy hiszem Ő Felsége is feleslegesnek méltóztatik találni annak előzetes szankció végetti újabb felterjesztését, de kötelességemnek tartottam a dolgot bejelenteni és indokaim magyarázatát adni.

Amidőn felkérnélek, hogy erről Ő Felségének jelentést tenni szíveskedjél, igaz tisztelettel vagyok

őszinte híved *Tisza*.

EMLÉKIRAT A SZERBIAI KÉRDÉSEKRŐL.

1444/a.

Br. Burián külügyminiszternek.

1915 december 3.

Kedves Barátom!

Szükségét éreztem a szerb kérdésre vonatkozó nézeteimet összefoglalva Ő Felsége elé terjeszteni s egyúttal a német császár hangulatában mutakozó optimizmus veszélyeire nyomatékosan reámutatni.

Mellékelve küldöm előterjesztésemnek másolatát, megjegyezve, hogy az abban foglaltak további beható megvitatására készséggel fogom a kínálkózó első alkalmat felhasználni

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1444/b.

*Az 1444/a. sz. levél melléklete,**A miniszterelnök előterjesztéséből.*

Allergnädigster Herr!

Mit Bezug auf meine Unterredung mit Seiner Majestät dem deutschen Kaiser, sehe ich mich verpflichtet, ohne die Gelegenheit meiner nächsten Audienz abzuwarten, alleruntertänigst zu melden, dass ich als Folge der letzten günstigen militärischen Ereignisse nicht ohne Besorgnis eine Stimmung und Auffassung konstatieren musste, welche Kaiser Wilhelm zu einer Unterschätzung der Kraft unserer Gegner und der unser noch harrenden Schwierigkeiten und Gefahren und zu Entschlüssen bewegen könnte, die die Möglichkeit eines vorteilhaften Friedens noch weiter hinausschieben würden.

Dieser Optimismus scheint mir umso weniger berechtigt, da ich aus manchen Äusserungen Kaiser Wilhelms den Schluss ziehen zu müssen glaube, dass auf einen Durchbruch der Westfront und einen entscheidenden Sieg in Frankreich auf absehbare Zeiten keine Aussicht vorhanden ist und somit die einzige Möglichkeit entfällt, wenigstens einen unserer Hauptfeinde auf die Knie zu bringen.

Eine noch so erfolgreiche Defensive auf den beiden Hauptkriegsschauplätzen kann den *Zwang*, Frieden zu schliessen, bei unseren Feinden nicht erzeugen und es hängt in erster Beihe von der Mässigung unserer Kriegsziele und Absichten ab, ob unter dem Eindrucke unserer Erfolge auf anderen Kriegsschauplätzen die *Absicht* Frieden zu schliessen bei der Entente heranreifen wird oder nicht. Eine Wahrheit, die wir umso weniger ausser Acht lassen dürfen, da trotz aller Heldentaten und glänzenden Erfolgen der Erschöpfungsmoment früher bei uns eintreten muss, als bei dem Feinde.

Ich habe mich wohlweislich gehütet, die Frage in einer Weise zu behandeln, welche speziell auf unsere Kriegsmüdigkeit oder Schwäche schliessen lassen würde, und zu unliebsamen Vergleichen zwischen unserer Kraft und derjenigen des deutschen Reiches Anlass gegeben hätte, trachtete jedoch Seine Majestät auf eine richtigere Einschätzung der feindlichen Beserven und der Zähigkeit des englischen Kriegswillens zu bringen, leider ohne einen wesentlichen Erfolg erreicht zu haben.

Jedenfalls glaube ich auf die Notwendigkeit eines sehr regen, intimen Kontaktes mit den verantwortlichen Leitern der deutschen Politik hinweisen zu müssen, damit eine dauernde Einwirkung im Sinne der Mässigung auf Kaiser Wilhelm erfolge.

Die berauschende Wirkung unserer letzten Erfolge hat sich auch in den Äusserungen Höchstdesselben in Bezug auf den Balkan gezeigt.

Bezüglich der Grundanschauungen Kaiser Wilhelms habe ich nur mit Freude den Umschwung konstatieren können, den dieselben in unserem Sinne zu verzeichnen haben und konnte die schwingvolle Parteinahme für Bulgarien und dessen dauernden Anschluss an die Zentralmächte, sowie die verachtungsvoll absprechende Beurteilung Rumäniens, welches nur durch die Furcht vor uns und Bulgarien in unseren Interessenkreis zurückgebracht und dort behalten werden könne, mit einer gewissen Genugtuung in demselben Baume anhören, in dem knapp anderthalb Jahre vorher die ersten Versuche gemacht wurden, Seine Majestät von dem ganz entgegengesetzten Standpunkte auf diese richtige Einschätzung der Balkanlage hinüberzugewinnen.

Auch war die Idee eines serbischen Sonderfriedens, verknüpft mit Auslieferung Albaniens an Serbien ganz verschwunden, welches noch vor wenigen Wochen, selbst nach der entscheidend günstigen Wendung des serbischen Kriegszuges nicht nur von den Diplomaten, sondern auch von General Falkenhayn¹ nachdrücklich vertreten wurde. Im Gegenteil wurde mir in der gewohnten beredten Weise Seiner Majestät auseinandergesetzt, dass nur eine vollständige Auflösung Serbiens und die Annexion des übrig bleibenden Teiles desselben eine befriedigende Lösung des serbischen Problèmes bilden könne.

Durch diese nachdruckvolle Stellungnahme für einen, die Lebensinteressen der Monarchie so nahe berührenden Vorgang sehe ich mich veranlasst diesem Gegenstande näherzutreten und um die allergnädigste Erlaubnis Euer Majestät zu bitten, meine diesbezüglichen Ansichten alleruntertänigst unterbreiten zu dürfen.

Ich glaube hiebei als bereits feststehend vorauszusetzen dass Serbien die an Bulgarien versprochenen östlichen und südlichen Teile verlieren und durch die Annexion unsererseits seines Nord-

¹ F. Erik; akkor a német hadsereg vezérkari főnöke.

westwinkels von der Save und Donau gänzlich abgeschnitten sein werde.

Es würde mir hiebei ein Gebiet vorschweben, dessen Südostgrenze von der mittleren Drina ausgehend sich unweit der Donau an die neue bulgarische Moldava-Grenze anschliessen würde, wobei die militärischen Rücksichten auf eine günstige strategische Linie selbstredend berücksichtigt würden, jedoch getrachtet werden sollte, das von uns zu erobernde Gebiet nicht allzu gross zu bemessen und hauptsächlich auf die fruchtbaren Flussniederungen zu beschränken.

Eine dritte Verkleinerung hätte Serbien durch Abtretung der ihr im Londoner Protokoll zugewiesenen albanischen Gebiete zu erleiden. Albanien hätte die ihm weggenommenen wichtigen albanischen Gebiete sowohl von Montenegro, wie von Serbien zurückzuerhalten und würde damit die wirtschaftlichen und ethnographischen Vorbedingungen einer nationalen Entwicklung wiederbekommen.

Verbunden mit der Absperrung Montenegros von der Adria und der damit hergestellten territorialen Kontinuität zwischen Albanien und der Monarchie, müsste dem albanischen Volke die Probe selbständiger nationaler Existenz gestattet werden, wobei wir unser Augenmerk hauptsächlich auf die gänzliche Ausschaltung eines italienischen oder serbischen Einflusses daselbst zu richten hätten.

Über die Ergebnisse dieses Versuches wäre es vorzeitig eine Meinung zu äussern. Sie kann ebensowohl zu einem halbwegs geordneten nationalalbanischen Staatswesen führen, wie zu einer Angliederung Albaniens an einen mit uns befreundeten anderen Staat.

Für die weitere staatliche Existenz des Serbentumes verbliebe demnach das verkleinerte und von der See abgeschnittene Montenegro, sowie der östliche Teil des mittleren Serbiens; eine von der Wasserstrasse abgeschnittene, grösstenteils unfruchtbare, arme Gebirgsgegend, eingeengt unter mächtige Nachbarn, wirtschaftlich ganz auf die Monarchie angewiesen.

Es ist meine Überzeugung, dass es vom Standpunkte unserer wohlverstandenen Interessen entschieden richtiger ist, diese Gebiete nicht zu annektieren, sondern [unter Modalitäten, welche ihre wirtschaftliche Interessen befriedigen? wirtschaftlich und militärisch an die Monarchie zu binden.,¹

Hiebei gehe auch ich von dem Gesichtspunkte aus, dass man einer Erneuerung der grosserbischen Gefahr den Weg verlegen soll, nur frage ich mich, ob wirklich die Einverleibung Serbiens und die Vereinigung beinahe des ganzen Serbentums im Bereiche der Monarchie das wirksamste Mittel zur Erreichung dieses Zieles ist?

Sehr beachtenswert ist der Umstand, dass/nach Wahrnehmungen von Leuten, die in nahem Kontakte mit unseren Serben stehen? dieser Wunsch in prononziert nationalistisch serbischen Kreisen schon jetzt unmittelbar nach der serbischen Niederlage zu Tage tritt. Dieselben Leute, welche sich für ein Grossserbien begeistert hatten und deren Verhalten im Falle eines siegreichen serbischen Einbruches kaum frei irredentistischer Infektion gewesen wäre, scheinen jetzt die Vernichtung Serbiens und die Annexion aller serbischen Gebiete herbeizuwünschen, in der richtigen Erwartung, dass der immer engere Zusammenschluss der serbischen Bewohner Österreichs, Bosniens, Kroatiens, des eigentlichen Ungarns und der neu erworbenen Gebiete aneinander nur eine Frage der Zeit wäre und das Serbentum früher oder später eine konzentrierte Macht im Süden der Monarchie repräsentieren würde, mit welcher man rechnen wird müssen und deren nationale Aspirationen sich Geltung verschaffen werden.

Die Aufgabe einer richtigen Ausgestaltung der Zustände in Bosnien stellt schon an und für sich die zentripetalen Kräfte der Monarchie auf eine harte Probe.

Österreich käme hiebei kaum in Betracht. Im wohlverstandenen Interesse der staatsreuen Elemente desselben wäre eher eine Verminderung seiner südslavischen Untertanen am Platze; eine Vermehrung derselben würde die sowieso schwere Lage der österreichischen Deutschen zu einer ganz unmöglichen gestalten.

Die Aufgabe einer für die innere Einigkeit und aktionsfähige Grossmachtstellung der Monarchie erspriesslichen Lösung des südslavischen Problèmes fällt daher in erster Beihe zur Last des ungarischen Staates. Gewiss eine schwere Belastung, welche alle für das Schicksal ihres Vaterlandes verantwortlichen Männer mit schweren Sorgen erfüllen muss, auch wenn die südslavische Bevölkerung nur durch die Einverleibung Bosniens und eines kleinen Teiles von Nordserbien einen Zuwachs erhält. Kämen noch die 1 $\frac{1}{2}$ bis 2 Millionen Serben des zurückbleibenden Serbiens und Montenegros hinzu, so würde das nicht nur die ziffermässigen Kräfteverhält-

nisse verschieben, sondern auch die nationalen Aspirationen und Hoffnungen der bereits einverlebten Serben derartig beleben, dass der ungarische Staat Gefahr laufen würde, sein fest zusammengefügt, einheitliches Gepräge zu verlieren.

Gewinnen aber die zentrifugalen oder dem Staate wenn auch nicht feindlich, doch gleichgültig gegenüberstehenden Elemente die Oberhand, verliert auch Ungarn den Charakter eines alle Teile zu einem Ganzen zusammenschmelzenden lebendigen Organismus, so hat die Monarchie die grösste lebendige Kraft verloren, welche das siegreiche Bestehen der riesigen Kraftprobe dieses Weltkrieges ermöglicht hatte.

Und mit ganzem Nachdruck muss ich gegen die Illusion Stellung nehmen, als wenn die Einverleibung aller Serben in die Monarchie wenigstens den russischen Machenschaften und den monarchiefeindlichen serbischen Umtrieben ein Ende setzen würde und man schlimmstenfalls durch die Opferung des ungarischen Nationalstaates wenigstens einen dauernden Anschluss des Serbentums an die Monarchie erreichen könnte. .

Die Erfahrungen vieler Jahrzehnte liefern den Beweis, dass die Zugehörigkeit zur Monarchie weder die Lostrennungsabsichten uns feindlicher Elemente erstickt, noch Russland daran gehindert hat, sein Zerstörungswerk zielbewusst in ihren Kreis hineinzutragen und der jetzige Krieg hat auch die Augen der Verbündetsten mit brutaler Kraft geöffnet.,.

Die Einverleibung aller Serben würde die grosserbische Idee gewiss nicht töten; im Gegenteil wären die Vermehrung der serbischen Untertanen der Monarchie, die Vereinigung aller Serben unter dem Scepter eines Herrschers, die Vergrösserung des Gewichtes des serbischen Elementes gegenüber den anderen Volksstämmen, die Schaffung einer grossen Majorität von orthodoxen Serben gegenüber den Kroaten lauter fördernde Momente der grossserbischen Agitation. Ein jedes dem Nationalismus gemachte Zugeständnis wäre eine neue Waffe in seiner Hand im Kampfe um das Endziel: die Lostrennung von der Monarchie.¹

Mit diesen Ausführungen glaube ich den Beweis geführt zu haben, dass der meinerseits vorgeschlagene Weg vom Standpunkte der dauernden eigenen Interessen der Monarchie der richtige ist.

Schliesslich soll jedoch auch darauf hingewiesen werden, dass dieser Weg aller Wahrscheinlichkeit nach der allein gangbare ist.

Auch diese Verstümmelung des serbischen Staates sowohl in territorialer Beziehung, als in Betreff seiner Souveränität wird sich Russland gewiss sehr schwer gefallen lassen. Die gänzliche Annexion Serbiens wäre ein Schlag und eine Demütigung für die russische Politik, welche Russland, ohne eine völlige Niederlage erlitten zu haben, kaum jemals zugeben wird, eine völlige Niederlage, welche gewiss nicht zu den wahrscheinlichen Ereignissen gehört.

Wollen wir uns nicht in die Notlage versetzen einen Krieg à outrance mit Russland durchzufechten, wollen wir den Weg zu einem ehrenvollen und vorteilhaften Frieden nicht selbst verlegen, so müssen wir uns hüten Kriegsziele bezüglich Serbiens auszu- stecken, welche sowohl über die gebotene Rücksicht auf die eigene Sicherheit, wie über die militärischen Wahrscheinlichkeiten unseres heldenhaften Ringens mit der uns umfassenden Übermacht weit hinausgehen.

Budapest, den 4. Dezember 1915.

Tisza.

1444/c.

Károly Ferenc József trónörökös jöherceg úr Ő Fenségének.

Den 4. Dezember 1915.

Euere Kaiserliche und Königliche Hoheit

habe ich die Ehre eine Abschrift meines an Seine Majestät gerichteten alleruntertänigsten Vortrages über *die serbische Frage* ehrfurchtsvoll vorzulegen, welcher eine Antwort auf die Fragen gibt, welche Euere kaiserliche und königliche Hoheit im Wege Grafen Hunyadi's¹ an mich zu richten geruhten, und würde mit ehrfurchtsvollen Danke begrüßen, wenn Euere kaiserliche und königliche Hoheit zu einer ausführlichen Aussprache über diesen hochwichtigen Gegenstand gnädigst Gelegenheit geben würde.

Sobald es die Arbeiten des Reichstages erlauben werden, werde ich mir erlauben Euere kaiserliche und königliche Hoheit um Bestimmung eines Tages zu bitten, an welchem ich vor Euer

¹ Gr. H. József, késöbbi főudvarmester.

kaiserlichen und königlichen Hoheit zu erscheinen die Ehre haben könnte.

Ich bitte lauere kaiserliche und königliche Hoheit den Ausdruck meiner tiefen Ehrfurcht zu genehmigen.

Tisza.

1445.

Br. Burián külügyminiszternek.

1915 december 4.

Kedves Barátom!

Beszélgetésünk kiegészítéséül ez úton is szíves tudomásodra hozom, miszerint nézetem szerint okvetlenül szükséges most eldönteni s a hadvezetőség tudomására hozni, hogy a szerbiai közigazgatás berendezésénél¹ a magyar kormánnyal érintkezésben és lehetőleg avval egyetértőleg kell eljárni.

Kívánatos volna, ha a katonai parancsnok személyét is megbeszelnék velem, de mindenesetre szükséges, hogy az illető állásának elfoglalása előtt felkeressen s a dolgokat megbeszélje velem.

Salis-Sevis,² ha arról van szó, aki Fiúmében volt, rossz választás. *Erősen magyar-ellenes*, nagyhorvát irányú ember.

Különben fődolog volna Thallóczyt³ mielőbb oda kapni.

Szívvel üdvözöl

igaz barátod *Tisza.*

1446. *la*

Telefontávirat br. Buriánnak.

1915 december 8.

Sürgős!

Károlyinak, de főleg Andrássynak a béke körüli szerencsétlen nyilatkozata után⁴ szükségesnek láttam, hogy azoknak a külföldön tehető hatását nyomban korrigáljam és pedig olyan módon, amelyik világossá tegye, hogy a háború erélyes folytatását illetőleg az egész

¹ A déli harctéren kedvező események folytán német és osztrák-magyar csapatok megszállták Szerbia egy részét.

² Ezen a területen a katonai parancsnok kezdetben Salis-Sevis volt. Később más parancsnok jött utána.

³ T. Lajos osztályfőnök 1916 elején civiladlatussá ki is neveztetett. L. 1326; 1326/a 1327; 1456. sz.

⁴ L. Képviselőházi Napló 1915 dec. 7-iki 592. országgyűlés gr. Károlyi Mihály beszéde 317-318. l; gr. Andrássy Gyula beszéde főleg 322-324. l.

magyar nemzet egyetért. Ha az általuk mondottak cáfolatába bocsátkoztam volna, azt az impressziót keltettem volna, miszerint az ellenzék tényleg sürgősen békülni akar. Ezért igyekeztem hangsúlyozni, hogy felfogásunkban nincsen eltérés és elferdíti, félremagyarázza az ellenzék nyilatkozatait, aki a harckészség csökkenését olvassa ki belőlük.¹

A képviselőházban meg is volt a kellő eredmény, mert ezeket a kijelentéseimet az ellenzék részéről is tüntetőleg helyeselték és kiabálták, hogy ők is a harc elszánt folytatását akarják. Félek azonban, hogy mégis nagy ferdítési campagnera szolgáltatott az ellenzéki beszédek az entente-sajtónak alkalmat. Azt hiszem jó volna gondoskodni róla, hogy nyilatkozatom idevágó passzusa s főleg az a tény, hogy azt az egész ház tüntető helyesléssel fogadta, a német és a jóindulatú semleges sajtóban kellő nyomatékkal jusson kifejezésre.

Felszólalásomat felhasználtam egyúttal a veled megbeszéltek két téma érintésére, t. i. hogy Bulgáriának a mi szövetségünkben aratott győzelmei nem fenyegetik sem Görögországot, sem Romániát s hogy jóindulattal vagyunk Románia iránt, de állásfoglalásával túlságosan nem törődünk. Nem tudom, eltaláltam-e azt a hangot, amely a te nézeted szerint is a mai pillanat igényeinek megfelel. A «Lloyd»-ban közölt szövegben Romániát illetőleg bosszantó fordítási hiba csúszott be, amelynek kiigazítása iránt intézkedem. Nem azt mondtam, hogy *a mi* déli és délkeleti határaink biztosítását növeli Bulgária csatlakozása, hanem a *Romániát* abban az esetben, ha velünk barátságban marad.

Tisza.

1446?-.

TELEFONÜZENET.

1915 december 9.

A külügyminiszter válasza.

Azt hiszem, hogy kitűnő felszólalásoddal megtetted a lehető azon benyomás elhárítására, amelyet Károlyi és Andrássy naiv békehimnuszai ellenségeinknél kelthetnek és nagy köszönettel vagyok érte. Az ellenséges kormányoknál meg is lesz a most egyáltalában elérhető hatás. A közönségbe természetesen így is lehetőleg

¹ L. Képviselőházi Napló 1915 dec. 7-iki 592. orsz. gyűlés 342-343. 1.

csak azt fogják beszivárogtatni, hogy kimerülünk és béke után sopánkodunk.

A német kancellár ma kísérli meg Németország békülékenységet észrevétetni a nélkül, hogy a gyengeség benyomását keltse. Kíváncsi vagyok, hogyan sikerül.

Nagy fontosságot tulajdonítok Helfferich S. Hohenlohe által jelentett felszólalási tervének, amely száraz, de Angolországban hatásra alkalmas számítási fejtegetésekkel szándékszik lerombolni ellenségeink illúzióit.

Ezeknél mély, döntő szerepet játszik a kimerülésünkre épített elbizakodás; újólag ismét mutatja ezt a többi közt Kievljaninnak nov. 25-iki figyelmet érdemlő cikke «a békehírekről».

A sajtóban a kívánt kiemelést elrendelem.

Romániának és Görögországnak felemlítése beszédedben teljesen a helyzetnek megfelelő hangnemben történt s mindkét országban – kivéve talán azt az egy Görögországra vonatkozó szót «közeledés» – igen kedvező benyomást fog kelteni.

Burián.

1447.

Gr. Stürgkh Károlynak.

Den 9. Dezember 1915.

Hochverehrter Freund!

Nur zwei Worte des Dankes für Deinen hochgeschätzten Brief vom 4. Dezember.

Den prinzipiellen Standpunkt, den Du so freundlich warst in anerkennender Weise hervorzuheben, werde ich in AVort und Tat stets bekunden und bitte Dich sehr keinen Zweifel hieran in der österreichischen öffentlichen Meinung aufkommen zu lassen. Wir müssen alle Erprobungen dieses Krieges Schulter an Schulter durchhalten und es darf die Eraährungsfrage keine Bresche in unsere fest vereinte Front legen.

In meritorische Details will ich jetzt ausser Zeitmangel auch mit Rücksicht auf unsere baldige Zusammenkunft nicht eingehen, muss nur leider wiederholt betonen, dass die Lage auch bei uns eine sehr schwere ist. Es müssen sowohl hier, wie in Österreich ansehnliche verheimlichte Vorräte sein, welche in rücksichtsloser Weise hervorgeholt werden müssen.

Genehmige, etc.

Tisza,

1448.

Krobatin hadügyminiszternek.

Den 15. Dezember 1915.

Hochverehrter Freund!

Ich erlaube mir Deine werthe Aufmerksamkeit auf meine unter Einem abgehende vertrauliche Zuschrift Zahl 6980/res. mit der Bitte zu lenken, Dich dieser Angelegenheit gefälligst annehmen zu wollen.

Unsere wirtschaftliche Situation ist durch die Rücksichtslosigkeit, mit welcher wir beinahe jeden Mann zur Front schicken, in grösstem Masse gefährdet, und es wäre einfach unmöglich den Zusammenbruch zu vermeiden, wenn die russischen Kriegsgefangenen nicht als Kutscher, Ochsenknechte usw. von grossen und kleinen Landwirten benützt werden könnten.

Der jetzige Zustand, welcher wirtschaftlich absolut notwendig erscheint, hat in politischer Hinsicht auch nur günstige Folgen und ich könnte für eine neuerliche Einziehung von Kriegsgefangenen oder für die Aufstellung von Bedingungen, welche mit den Lebensinteressen der Landwirte unvereinbar sind, die Verantwortung keinesfalls tragen.

Ich bedauere unendlich, dass solche Erlässe ohne vorherige Fühlungnahme mit uns ausgegeben werden; es wäre so viel zweckmässiger und es würde uns gegenseitig so viel Arbeit und Unannehmlichkeit ersparen, wenn uns Gelegenheit geboten würde, zu solchen tief in das Wirtschaftsleben einschneidende Massnahmen Stellung zu nehmen, bevor ein *fait accompli* geschaffen würde.

Mit warmer Freundschaft

Dein ergebener *Tisza*.

1449.

Sylvester Gyulának, az osztrák képviselőház elnökének, Wien.

Den 17. Dezember 1915.

Euer Hochwohlgeboren!

In Beantwortung der hochgeschätzten Zuschrift vom 15. Dezember habe ich die Ehre Eurer Hochwohlgeboren mitzuteilen, dass die Unterbringung von Invaliden in Kriegerheime ungarisch erseits nur ausnahmsweise für solche ganz hilflosen Invaliden ins

Auge gefasst wird, deren Unterbringung in einem ihnen genehmen Familienkreise ausgeschlossen erscheint. Es werden folglich Unterkünfte nur für eine wahrscheinlich beschränkte Zahl von Invaliden nach dem Kriege notwendig erscheinen, andererseits würden Barackenlager kaum eine entsprechende dauernde Unterkunft für diese Unglücklichen bieten können.

Genehmigen etc.

Tisza.

1450.

Br. Krobotin hadügyminiszternek.

Den 20. Dezember 1915.

Hochverehrter Freund!

Soeben erfahre ich Deine Standeserhöhung. Gestatte, dass ich mit den warmen Gefühlen des Freundes und des Kameraden meine herzlichsten Glückwünsche zum Ausdrucke bringe. Gott erhalte Dich in physischer und geistiger Frische noch lange Jahre und lasse uns Schulter an Schulter unentwegt weiterarbeiten im erfolgreichen Dienste unserer grossen Sache.

Mit warmer Freundschaft

Dein ergebener *Tisza.*

1451.

An die Hilfsaktion für Deutsche und Österr.-Ungar. Gefangene in Sibirien, Tientsin.

Den 20. Dezember 1915.

Ich stelle Ihnen 100 Kronen zur Verfügung mit der Bitte, den Gegenwert dieser Summe zu drei gleichen Teilen an die aus Geszt (Komitat Bihar) gebürtigen russischen Kriegsgefangenen Johann Bíró,¹ im 8. Bataillon, 37. Kotte, Eozdolnoc-WladiwOstock, w^Teiter Johann Erdei und Gregor Bagdi in Nikolsk-Usurisk, 2. Barackenlager, 5. Bataillon, 17. Kompagnie zukommen zu lassen.

Hochachtungsvoll *Tisza.*

¹ Orosz hadifogságba esett magyar honosok.

1452/a.

Bíró Jánosnak, Erdei Jánosnak, Bagdi Györgynek.

1915 december 20.

Kedves Fiam!

Soraidat megkaptam. Örülök, hogy a jó Isten életedet, egészségedet megtartotta. Egy szerény kis pénzösszeget útnak indítottam a részedre, reményilem eljut az hozzád.

Erre mifelénk nincsen semmi baj, szeretettel gondolunk reátok.

A jó Isten oltalmazzon továbbra is.

Tisza.

1452/b.

Szabó István geszti ref. lelkésznek.

1915 december 20.

Kedves Nagytiszteletű Úr!

Mellékelek két Szibériából jött levelezőlapot azzal a kéréssel, hogy azok tartalmát az illetők hozzátartozóival közölni szíveskedjék. *A fiúknak válaszoltam* és küldtem néhány koronát egy kínai vállalat útján, amely a Szibériában lévő hadifoglyokkal érintkezhetik. A levelezőlapokat szíveskedjék *részemre emlékül* eltenni.

A közeledő ünnepek és újév alkalmával minden jót kíván

igaz híve *Tisza.*

1453.

Br. Buriánnak.

1915 december 20.

Kedves Barátom!

Stürgkhnek a napokban válaszolok. Egyelőre a tengerire vonatkozó megjegyzésedre csak annyit, hogy még ha netalán fogunk is tengerit adhatni, ami nagy kérdés, azt pár hónapon belül egyáltalán nem lehet emberi táplálékul felhasználni.

Ha valami, hát az okozna igazán pánikot, ha ezt a félérett, nedves, már szállítás közben romlásnak kitett árút most a lakosság élelmészére fordítanánk. Ennek észlelése volna igazán depolaráblis hatással Romániára. Másrésztől pedig az az árú, amely már útban van Romániából, nagy részben őrlésre alkalmas tavalyi

tengeriből áll. Semmi sem könnyebb tehát, minthogy Stürgkh ennek felhasználásával a tengeriliszt keverését megkezdje.

Szívből üdvözl

igaz híved *Tisza*.

1454.

Br. Buriánnak.

1915 december 22..

Kedves Barátom!

Rekedtségemnél fogva nem igen tudnék telefonálni, ezért ezen az úton ajánlom szíves megfontolásodba azt az impressziómat, miszerint a görögök meglehetősen megemésztették már azt a gondolatot, hogy a Saloniki elleni hadműveletekben bolgár csapatok is részt vegyenek. Az természetes, hogy igyekeznek e reájuk nézve igen kellemetlen eshetőséget távol tartani, s ehhez képest nyilatkoznak velünk szemben, de nagyon hiszem, hogy bele fognak nyugodni az elkerülhetetlenbe.

Azt, hogy kéznél lévő német és osztrák-magyar csapatok ma-gukban kiverhessék Salonikiból az ellenséget, kizártnak gondolom, míg bolgár segítséggel biztosra vehető a gyors és teljes siker. Már pedig a görögöknek be kell látniok, hogy ha mi nehéz helyz-tükre való tekintettel elnéztük passzivitásukat az entente had-műveleteivel szemben, ugyanazt a passzivitást kell tanúsítaniok a területükre betolakodott entente-csapatok elleni hadművele-teinket illetőleg.

Ha ezek a hadműveletek Görögország területi épségét ünne-pélyesen biztosító deklarációnk mellett német fővezérlet alatt s akként történnek, hogy a bolgár sereg csak mint a német és osztrák-magyar sereg *segédcsapata* lép akcióba, kizártnak tartom, hogy ez kivált most balkáni győzelmeink és a Dardanellák alóli visszavonulás után Görögországnak ellenségeinkhez való csatlakozását vonhassa maga után. Hiszen tudnia kell, hogy harcbalépése esetén Kavalát, sőt Salonikit is elveszti, semlegességével pedig jelen birtokállományának megtartása mellett területi nagyobbodásra is lehet kilátása.

Amennyire helyesnek tartottam Görögországgal szemben eddigi eljárásunkat s amennyire helyeslem azt is, hogy jövőre is a legbarátságosabb formák között, adjunk meg minden megnyugtatót, annyira sajnálnám, ha Görögország esetleges harcbalépé-

sétől való, nézetem szerint alaptalan félelmünkben, elhagynók a teljes siker garanciáit nyújtó túlerővel támadást és megtűrnók Salonikiben az entente seregét, ami beláthatatlan következményekkel járhatna az egész háború sorsára.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1455.

Br. Krobotin hadügyminiszternek.

Den 22. Dezember 1915.

Hochverehrter Freund!

Soeben höre ich, dass die Frage, ob deutsche Offiziere das hiesige «Országos Casino» besuchen dürfen, seitens des Armeekorpskommandos aufgeworfen wurde und vom hiesigen Militärkommando Deiner Entscheidung vorgelegt wird.

Ich erlaube mir Deine geneigte Aufmerksamkeit auf den Umstand zu lenken, wie sehr es erwünscht wäre, diese Gelegenheit zur Erledigung der ganz leidigen Casino-Geschichte zu benützen. Alle die dummen, kleinlichen Inkorrektheiten, welche die Stellungnahme des Offizierskorps gegenüber dem Casino seinerzeit zur Folge hatten, gehören der Vergangenheit an.

Der Krieg hat seinen ungeheuren Schwamm über diese Misere geführt und es haben gerade die Kreise des ungarischen Mitteladels, aus welchen das Gros der Mitglieder dieses Casinos besteht, so eine hervorragende Rolle in den heroischen Kämpfen unserer Armee gespielt, dass man sich wohl mit einer grossmütigen Geste über diese ganze Geschichte hinwegsetzen könnte.

Ich zweifle nicht, dass die Leitung des Casinos eine jede diesbezügliche Initiative dankbar aufnehmen und die ihrerseits notwendigen Schritte machen würde, während andererseits ein Hinauskommandieren der deutschen Offiziere aus dem Casino gewiss sehr unangenehm empfunden und eine recht schlechte Wirkung haben würde.

Aus diesen Gesichtspunkten wäre ich zu aufrichtigem Danke verbunden, wenn Du die Güte haben würdest, mit der Leitung des Casinos wegen freundschaftlicher Eegelung der ganzen Angelegenheit in entsprechender Weise in Fühlung treten zu wollen.

Genehmige, etc.

Tisza.

1456.

Br. Buriánnak.

1915 december 22.

Kedves Barátom!

Höfer¹ ezredes ma nálam volt és közölte velem, hogy az Armeeoberkommando megtette már Ő Felségéhez a felterjesztést a belgrádi katonai kormányzóság felállítására tárgyában, valamint közölte azt is, hogy a főparancsnokság Thallóczynek a civiladlatusi állásra való kinevezéséhez hozzájárul.

Amidőn ezt szíves tudomásodra hoznám, arra kérek, méltóztassál úgy intézkedni, hogy Thallóczy megbízatását mentől előbb megkapja s a szervezési előmunkálatokkal foglalkozhassék, mert nagyon jó volna, hogy mihamarább befolyást gyakorolhasson a minden lépten-nyomon felmerülő személyi kérdésekre is.

Szívből üdvözöl

igaz hived *Tisza.*

1457.

Dr. Szilágyi Sándorné úrnőitek, Szilágysomlyó.

1915 december 23.

Nagyságos Asszonyom!

A szerbek által elfogott katonáinkról annyit tudunk, hogy azokat magukkal vitték a szerbek albán kikötők felé. Ha nem is teljesen hiteles, de megbízhatónak látszó hírok szerint a tisztek 700 főnyi külön csapatban szerencsésen megérkeztek az Adria mellé és Olaszországba, vagy Malta szigetére fognak szállíttatni. Valószínű, hogy csakis odavaló megérkezésük után fognak övéiknek hírt adhatni; hála Isten azonban úgy látszik, hogy túlestek már a legnagyobb fáradalmakon és szenvedéseken.

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte hive *Tisza.*

1458.

Gr. Stürgkh Károlynak.

Den 24. Dezember 1915.

Hochverehrter Freund!

Ich bitte Dich nicht zu beunruhigen, wenn wir auch zur Lösung der Ernährungsfrage nicht in der Dir vorschwebenden Form

¹ A hadseregfőparancsnokságnál volt beosztva.

beitragen können. Die Voraussetzungen, welche den am 10. Juni getroffenen Vereinbarungen zu Grunde lagen, sind nicht eingetroffen, so dass damit die Zusage von 9 Millionen q Brotfrucht hinfällig geworden ist. Der diesbezügliche Vorbehalt wurde schon am 10. Juni in ganz unzweideutiger Weise gemacht, dieser Tatbestand in unserer letzten Ministerkonferenz (am 12. Dezember) endgiltig festgelegt und von den anwesenden Mitgliedern der österreichischen Regierung zur Kenntnis genommen.

Ich möchte Dich sehr bitten, hochverehrter Freund, Dich der unangenehmen Tatsache nicht zu verschliessen, dass die Ernte in beiden Staaten der Monarchie viel schlechter ausgefallen ist, als erwartet wurde, und dass wir demzufolge einer veränderten Sachlage gegenüberstehen, bei welcher es zu gar keinem praktischen Resultate führt, wenn wir auf die durch die Ereignisse überholten Ziffern zurückkommen, statt aus der gegebenen Lage ausgehend die zur Vermeidung der Hungersnot notwendigen Massnahmen zu vereinbaren.

Das Erste ist die vorhandenen Vorräte mit den schärfsten Mitteln aufzudecken und sie zur Deckung des allgemeinen Bedarfes heranzuziehen. Ich bin überzeugt, dass die vorhandenen Vorräte sowohl in Österreich, als in Ungarn bedeutend grösser sind, als die amtlich vorgelegten Ziffern und es *müssen* in beiden Staaten mehrere Millionen q ans Tageslicht gelangen, falls die diesbezügliche behördliche Aktion mit voller Schärfe durchgeführt wird.

Die zweite und ausschliesslich der ungarischen Regierung zufallende Aufgabe ist die Revision der bemessenen Tagesrate und die Einführung geeigneter Massnahmen um das pünktliche Einhalten dieser Tagesraten beim tatsächlichen Konsum zu sichern. Seit unserer Rückkehr aus Wien wurde diese Arbeit im Schosse der ungarischen Regierung mit grösstem Eifer betrieben und ich hoffe, dass die neue Regelung, welche den Konsum erheblich herabsetzt und das System der Brotkarten in allen Städten einführt, morgen erscheinen wird. Vor Abschluss des rumänischen Vertrages wäre es gar nicht tunlich gewesen, mit dieser Verordnung herauszukommen und damit die Rumänen über unsere wirkliche Lage aufzuklären.

Die dritte Massregel ist die Überweisung der rumänischen Einfuhr – mit den bewussten Abzügen für Bosnien und Siebenbürgen – an Österreich,, was natürlich schon in Wirksamkeit ist

und seine praktische Wirkung in den allernächsten Tagen fühlbar machen wird.

Damit ist das momentan Mögliche erschöpft. Wir werden die Wirkung der sub 1. und 2. angeführten Massnahmen mit grösster Aufmerksamkeit verfolgen und je nach dem Ergebnis alles, was irgendwie möglich ist, nach Osterreich abgeben. Eine ziffermässige Verpflichtung diesbezüglich können wir jedoch bei dem jetzigen Stande der Dinge nicht übernehmen. Gegenüber einem noch ungedeckten Heeresbedarf von 4 Millionen und dem Bedarf unserer eigenen städtischen Bevölkerung von 6 Millionen haben wir heute kaum mehr als 4 Millionen q an greifbaren Vorräten.

Bei dieser Sachlage können wir einstweilen nichts mehr an Osterreich abgeben, resp. dasjenige Quantum, welches zur Deckung des allerdringendsten Bedarfes eventuell unbedingt notwendig ist, nur leihweise unter der Bedingung zuführen, dass dasselbe aus rumänischem Getreide sofort ersetzt werde.

Wir haben dies in der gemeinsamen Konferenz weit und breit auseinandergesetzt. Unsere diesbezüglichen Erklärungen wurden zur Kenntnis genommen und der in Deinem Telegramm beanstandete von mir bekannte Brief der Kriegsgetreidegesellschaft entspricht genau diesem Standpunkte. Es ist in demselben gar kein novum, überhaupt gar nichts anderes enthalten, als die notwendige Konsequenz unserer in Wien abgegebenen Erklärungen und es würde eine weitere Korrespondenz über denselben zu gar keinen praktischen Ergebnissen führen können.

In Deinem letzten Briefe bist Du, hochverehrter Ereund, auf die Maisfrage zurückgekommen. Indem ich mir vorbehalte auf das Meritum in einem Zeitpunkte zurückzukommen, wo wir ein genaues Bild von den vorhandenen Vorräten geben werden können, muss ich jetzt nur bemerken, dass der Neumais, den wir ausschliesslich geben könnten, nicht transportabel und für Zwecke menschlicher Nahrung schon aus diesem Grunde auf Monate hin unbrauchbar sei; wogegen die rumänische Einfuhr zum grösseren Teile aus für diesen Zweck anstandslos zu gebrauchendem Altmais besteht. Nichts ist folglich leichter, als mit Hilfe des rumänischen Maises die Mischung mit Maismehl sofort zu beginnen.

Reassumierend möchte ich Dir, hochverehrter Freund, die volle Überzeugung beibringen, dass wir den Ernst der Lage einsehen, die daraus für uns erwachsenden Aufgaben und Pflichten

nicht verkennen und Euch redlich zur Seite stehen werden. Bei energischer Zusammenarbeit aller Faktoren wird auch der Erfolg nicht ausbleiben, wir werden die Schwierigkeiten dieser Campagne geradeso überwinden, wie die der vorjährigen, nur muss die Sache aus der Sackgasse der von den Ereignissen überholten Juni-Vereinbarungen herausgebracht werden, sonst bleiben wir in fruchtlosen Eekrimationen stecken, statt die Aufgabe ihrer praktischen Lösung näherzuführen.

Genehmige, hochverehrter Freund, den Ausdruck meiner vorzüglichen Hochachtung.

Tisza.

1459.

Br. Buriánnak.

1911? december 25.

Kedves Barátom!

Reményilem tudod, milyen megnyugvás és öröm reám nézve, hogy e nehéz időkben téged tudlak a külügyminiszteri székben s milyen súlyt helyezek reá, hogy működésünket a – reményilem, kölcsönös – bizalomtól és barátságtól áthatott mentől bensőbb összhang jellemezze s így nem fogsz félreérteni, ha arra a körülményre hívom fel szíves figyelmedet, miszerint az Egyesült-Államokkal folyó jegyzék váltásunk a monarchia külügyi helyzetére s a háború fejleményeire olyan messzemenő következményekkel járó állami akció, amely a külügyi politikáért felelős tényezők egyetértő eljárását kívánja meg.

Első jegyzékedet *kitűnőnek* tartom; nem kétlem, hogy olyan lesz a második is, de felelősségem tudatában kérem kell, hogy alkalmam legyen arra netaláni észrevételeimet elküldése előtt megtenni.

Első jegyzéked jóságát bizonyítja az amerikai válasznak sokkal tisztességesebb hangja is. Ez megkönnyíti a barátságos eszmecsere folytatását.

Az ünnep és újév alkalmából legmelegebb jó kívánat ainkat küldve s azzal a kéréssel, hogy azokat a báróné előtt is tolmácsolni szíveskedjél, vagyok igaz barátod

Tisza István.

1460.

Gr. Stürgh Károlynak.

Den 26. Dezember 1915.

Hochverehrter Freund!

Ich bitte um gütige Nachsicht, dass ich Deinen auf das Verpackungsgewicht von Fett und Speck bezüglichen Brief erst heute beantworte.

Ich bin der Sache sofort nähergetreten, weiss auch, dass diesbezüglich eine direkte Korrespondenz zwischen unseren x\ckerbauministern stattfand und kam erst heute in die Lage autenthischen Aufschluss über den Tatbestand zu erhalten.

Es wurde festgestellt, dass die unseren Kalkulationen zu Grunde gelegte Statistik über den österreichisch-ungarischen Zwischenverkehr Bruttogewichte enthält, so dass das Verpackungsgewicht auch in diesen Ziffern enthalten ist. Unter solchen Umständen wirst Du, hochverehrter Freund, es gewiss für selbstredend finden, dass man bei der Durchführung unserer Verabredungen dasselbe Prinzip befolgt und die konzedierten Quantitäten auf das Bruttogewicht bezieht.

Genehmige, etc.

Tisza.

1461.

Jenő főherceg Ő Fenségének.

Den 26. Dezember 1915.

Euere Kaiserliche und Königliche Hoheit!

Vor den gewichtigen militärischen Gründen, welche Euere k. und k. Hoheit bewogen hatten, die auf dem italienischen Kriegsschauplatze verwundeten Soldaten in möglichst grosser Zahl in der Nähe ihrer Truppenkörper zu behalten, habe ich mich selbstredend neigen müssen und es wurden die von Euerer k. und k. Hoheit gnädigst gutgeh eissenen Versuche gemacht, ungarische Pflegerinnen in möglichst grosser Zahl in die Spitäler nach Österreich zu schicken, in welchen der Verkehr mit den daselbst untergebrachten ungarischen Verwundeten mangels der notwendigen Sprachkenntnisse Schwierigkeiten begegnet.

Leider blieb der Erfolg weit hinter meinen Erwartungen zurück. Einzelnen Pflegerinnen ist es sehr schwer sich dieser Aufgabe zu widmen und ich befürchte, dass die bisher im Bereiche

unserer Südwestfront angelangten Pflegerinnen nicht nur quantitativ, sondern auch qualitativ hinter dem erwünschten Masse zurückbleiben.

In neuester Zeit ist jedoch eine Idee aufgetaucht, welche meines Brachtens die beste Lösung des Problèmes enthalten würde. Budapest wurde im vorigen Winter sehr reichlich mit Spitälern versehen. Es wurden Spitälern mit circa 40,000 Betten organisiert und grösstenteils der Führung ganz erstklassiger chirurgischer Kräfte unterstellt. Bis zum Sommer hat es auch nie η η Arbeit gefehlt. Mit dem glücklichen Fortschreiten unserer Offensive in Russland jedoch entfernte sich der Kriegsschauplatz und es wurde Budapest infolge der geographischen Lage viel weniger mit Verwundeten belegt.

In der Erwartung der Offensive in Serbion schien es angezeigt, den grössten Teil der leer gewordenen Plätze zur Verfügung zu halten; war man ja doch auf sehr blutige Kämpfe in Serbien gefasst. In dieser Hinsicht haben wir uns Gott sei Dank getäuscht, so dass Budapest in viel geringerem Masse, als vorausgesetzt wurde, für die Heilung der in Serbien verwundeten Soldaten in Betracht gezogen wurde.

Infolgedessen ist ein grosser Teil der hiesigen Betten überflüssig geworden, es sind einige Spitälern schon aufgelöst und da sich der Krieg hoffentlich immer weiter von Budapest entfernen wird, so ist auf eine intensivere Ausnützung der hiesigen Spitälern wenig Aussicht vorhanden.

Unter diesen Umständen wurde im Kreise des unter Aufsicht von Dr. Lumnitzer stehenden Honvéd-Res. Spitales der Gedanke aufgeworfen, dieses Spital, so wie es steht, nach unserer Südwestfront zu übersiedeln. Das ganze Ärzte- und Pflegepersonal, welches sich seit Kriegsbeginn gut eingeschult hat und vorzüglich zusammenarbeitet, würde diese Übersiedlung freudig begrüssen, falls die Sache Euerer! und k. Hoheit genehm wäre und sie Aussicht hätten möglichst in der Nähe ungarischer Truppen ein entsprechendes Lokal zu bekommen.

Es handelt sich um ein vorzüglich organisiertes Spital mit circa 600 Betten, welches jedenfalls Hervorragendes leisten könnte und es bedarf wohl keiner weiteren Auseinandersetzungen, dass die Verwundeten, welche quasi in die konveniale Atmosphäre der Heimat in diesen Spitälern gelangen würden, sich physisch und

moralisch doch ganz anders fühlen und stärken würden, als selbst bei der liebevollsten Pflege unter fremden, ihre Muttersprache nicht kennenden Personen.

Baron Hazai, dem das Spital jetzt unterstellt ist, ist mit der Transferierung desselben einverstanden; wir wollten jedoch jeden amtlichen Schritt so lange vermeiden, bis wir nicht wissen, ob dieser Vorgang den hohen Intentionen Eurer k. und k. Hoheit entspricht. Bewährt sich die erste Probe, so könnte sie vielleicht wiederholt werden.

Indem ich diesen Plan dem gnädigen Wohlwollen Eurer k. und k. Hoheit auf das Wärmste anzuempfehlen die Ehre habe, bitte ich den Ausdruck meiner tiefen Ehrfurcht genehmigen zu wollen.

Tisza.

1462.

Bartos Andor főszolgabírónak, Cséffa (Bihar m.).

1915 december 26.

Kedves Barátom!

Talán megkaptad már az alkalmasaknak talált 42-50 évesek újbóli szemléjére vonatkozó hivatalos értesítést. Az első szemle alkalmából mifelénk is majdnem 90 %-ot bevettek. Ez abszurdum és lelketlenség, mert hiszen ezeknek az öregebb embereknek nagy része beteges, gyengébb szervezetű s ha az ilyen embert a harctérre küldjük, mihamarább elnyomorodik, a nélkül, hogy katonailag is hasznát vehették volna. Ezért rendeltük el az újabb szemléket abban a reményben, hogy ezúttal lelkiismeretesen fogják az illetőket megvizsgálni.

Engedd meg, hogy ez alkalomra szíves figyelmedbe idézzem kövér *inasomat*, Major Bálintot, akinek már évekkal ezelőtt szív-eiháj isodása és kezdődő szervi szív baja volt.

Csak ennek a szemlének befejezte után fogjuk megítélhetni, hányan mennek tényleg e korosztályból a harctérre s mennyi felmentésre van szükség, hogy a gazdasági élet teljesen fel ne akadjon. Különösen a parasztgazdákra kell ebből a szempontból nagy tekintettel lennünk s gondot fordítanunk rá, hogy egyes családok és atyafiságok ne maradjanak úgy férfi nélkül, hogy merőben lehetetlenné váljék a gazdálkodás folytatása.

Minapában beszéltem a főispánnal is, aki úgy látom, belátja, hogy most már tovább kell a felmentések terén mennünk, mint eddig mentünk.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1463.

A WALDAPFEL-OFFENBERGER ESET.

Gróf Czernin követ 1915 december 16-ról 1281. sz. a. jelentette a külügyminiszternek, hogy a december 15-én megjelent egyes román napilapok közlése szerint «a budapesti rendőrség több egyént avval a megbízással küldött Bukarestbe, hogy Bratianu miniszterelnök továbbá Costinescu, Filipescu és Take Jonescu ellen merényletet kövessenek el».

Az illetők Filipescu lakására mentek és a merénylet tervét neki elárulták. Lakásukon robbantó szerezket találtak. A két egyént letartóztatták. Hosszabb nyomozás után megállapították, hogy az illetőket egy Waldapfel nevű, a katonai Kundschafterstelle szolgálatában álló egyén bízta meg azzal, hogy a Besszarábiában levő ellenséges orosz haderő ellen Romániába anyagot szállítsanak. Waldapfel Emilről, aki a német katonai Kundschafterstelle által is, úgy látszik kémkedési célokra alkalmaztatott, a budapesti rendőrség megállapította, hogy büntetett előéletű, különösen lopás büntette miatt is büntetve volt, — korcsmárosnak és artistának adta ki magát és artistákkal Európa különböző államaiban utazott.

Az általa felszólított megbízhatatlan egyének mihelyt Romániába megérkeztek, az ottani román hatóságoknál hamis feljelentéseket tettek. Nyilvánvalólag az egész ügyet agents provocateurök akarták a magyar kormány ellen hamis vádaskodásra felhasználni.

1464/a.

A bukaresti követ táviratai.

I.

Den 16. .Dezember 1915.

No. 1281.

Gestrige oppositionelle Abendblätter bringen die Nachricht, dass mehrere Individuen von der Budapester Polizei anhergesendet seien, welche Attentat gegen Herren Bratiano, Costinesco, Filipesco und Take Jonescu ausführen sollten. Dieselben seien zu Filipesco gegangen und hatten den Plan verraten. Man habe Sprengstoff gefunden usw.

Minister des Innern ist über die Angelegenheit sehr erregt und leugnet nicht, *dass er die Überzeugung habe, dass bei diesem Plan Budapester Polizei tatsächlich im Spiele sei*, besonders weil er findet, dass der Ton der ungarischen Presse seit einigen Tagen voller Feindseligkeit sei und er den Eindruck habe, dass Budapest einen Konflikt suche. Die Untersuchung sei übrigens im Zuge und werde er mir die Details mitteilen, sobald er Näheres wisse.

Ich konnte mein Erstaunen, dass Minister eine solche Schandtats mit ungarischer Polizei in Zusammenhang bringe, nicht verhehlen und sagte Minister des Innern, die ganze Sache werde sich entweder als Lüge entpuppen, oder es sei eine von unseren Feinden eingefädelte Machenschaft und ich hatte ihn für zu klug gehalten, als dass er in diese plumpe Falle hineingehen würde. Trotzdem verblieb Minister bei seiner Ansicht.

Mit Herrn Bratiano besprach ich ebenfalls soeben den Vorfall. Er betonte, dass er nicht glauben könne, dass wir solche Absichten hätten, es scheine aber, *dass die Attentäter mit Ekrasit aus Ungarn gekommen seien*. Sie heissen Jon Babos und Hie Tóth.

Bitte um Nachricht zu meiner rein persönlichen Information, falls dortaints etwas über den Fall des angeblichen Attentates mit Sprengstoffen bekannt ist.

Czernin.

II.

Den](). Dezember 1015.

No. 1283.

Im Verfolge meines heutigen Télégrammes No. 1281.

Es scheint mir, dass das angebliche Attentat tatsächlich ein russisches Manöver ist, um uns zu kompromittieren.

Es ist unbedingt nötig, diese Machenschaften auch in der hiesigen uns feindlichen Presse aufzudecken. Dies geht aber nur, indem unsere Presse die Sache bringt, die sodann auch vom «Adeverul» reproduziert werden wird. Ersuche daher uni Veröffentlichung des Sachverhaltes (*ohne* die Namen der Attentäter zu melden) mit dem Beifügen, dass es sich offenbar um rein russisches Manöver handelt. *Angelegenheit äusserst dringend*, ersuche um Drahtantwort, sobald Veröffentlichung erfolgt ist, damit ich sogleich hiesige Reproduktion veranlassen kann.

Czernin.

III.

Den lü. Dezember 1915.

No. 1284.

Im Verfolge meiner Telegramme No. 1281 und 1283.

Die Untersuchung gegen die beiden Attentäter wird streng geheim geführt. Trotzdem hat mir Polizeipräsident, welcher die Verhafteten persönlich verhört, deren Aussagen mitgeteilt.

Die Angeklagten erzählen:

«Sie seien in Budapest wegen Desertion in Haft gewesen und dann nach Temesvár gebracht worden. Hier habe sie ein Beamter, dessen Signalement sie angeben, gefragt, ob sie einen Dienst leisten würden, falls ihnen die Freiheit geschenkt würde. Der Dienst sei leicht und ungefährlich, sie hätten die ihnen übergebenen Schachteln mit Sprengstoff zu entzünden und durch ein Fenster in die Häuser Filipescos und Costinescos zu werfen. In ihrer Furcht hätten sie eingewilligt; darauf seien sie nach Predeal gebracht worden, woselbst ein ungarischer Beamter ihnen die Schachteln mit Sprengstoff in den rumänischen Zug gebracht hätte. In Bukarest seien sie Abends 10 Uhr angekommen, hätten die Sprengstoffe im Hotel deponiert und wären sofort zu Filipesco gegangen, um ihm alles zu erzählen, da sie gefürchtet hätten, auf der Polizei keinen Beamten mehr anzutreffen und sich einem der Polizisten nicht anvertrauen wollten.»

Die Sprengstoffe sind laut Polizeipräsidenten tatsächlich im Hotel gefunden worden.

Ausserdem ist noch ein dritter Mann, angeblich ein Österreicher, verhaftet worden, der eine grosse Summe Geldes bei sich hatte (ich glaube 80,000 Kronen) und welchen die beiden Attentäter als Komplizen angeben. Er selbst bekennt sich zwar schuldig, Gold geschmuggelt zu haben, leugnet jedoch alles andere.

Unaufgeklärt scheint vor allem, wieso die beiden Individuen den Sprengstoff über die Grenze bringen konnten, falls das tatsächlich der Fall ist, sowie bei der Strenge bestehender Kontrolle die grosse Menge Gold unbemerkt ausgeführt werden konnte. Da die Attentäter angeben, dass sie die Sprengstoffe von einem ungarischen Beamten in Predeal erhielten, so habe ich geraten, sie mögen veranlasst werden, das genaue Signalement dieses Herrn zu geben. Nachdem wäre es angezeigt, sie nach Predeal zu schaffen

und sie zu zwingen, jenen Herrn zu bezeichnen, welchen sie beschuldigen.

Da wir ein unbedingtes Interesse daran haben, das ganze Lügengewebe zu zerreißen, so wäre dies vielleicht der rascheste Weg.

Es ist kein Zweifel, dass der Fall hier grosses Aufsehen erregt und auch massgebende Stellen weit entfernt sind, an unsere Unschuld zu glauben.

Dass ich fortgesetzt bestrebt bin, den Herren den Unsinn ihres Verdachtes klar zu machen, ist selbstverständlich. Ich bitte dringendst, mir alles über den Fall Bekannte sofort mitteilen lassen zu wollen.

Czernin.

IV.

Den 17. Dezember 1911.).

No. 1289.

Im Nachhange zujh. Gestrigen 1284.

Der mit dem Gold verhaftete Mann heisst *Dr. Offenberger*.

Die Untersuchung soll bisher ergeben haben, dass die beiden erwähnten Männer das Ekrasit tatsächlich mitbrachten.

Beide sollen ferner ganz identische Beschreibungen jener Herren in Temesvár, Brassó und Predeal geben, welche sie als Anstifter bezeichnen.

Die Verhafteten sind getrennt eingesperrt.

Czernin.

1464/b.

TELEFONTÁVIBAT.

Br. Buriánnak.

Den 17. Dezember 1915.

Geheim! Dringend!

Auf Grund des Télégammes vom Grafen Czernin No. 1281 habe ich konstatieren müssen, dass es sich um eine in höchstem Grade verwerfliche und unüberlegte Aktion *der militärischen Kundschaftstellen* handelt. Ich lasse den Tatbestand feststellen und werde denselben unverzüglich ausführlich mitteilen, muss jedoch die Aufmerksamkeit Eurer Exzellenz schon jetzt auf den Umstand lenken, dass die Monarchie vor der ganzen Welt biossgestellt.

blamiert und einem Konflikt mit Rumänien ausgesetzt wird, in welchem uns eine klägliche Rolle zufällt, falls diesem wilden Treiben der Kundschafteroffiziere nicht Einhalt geboten wird.

Tisza.

1464/c.

A külügyminiszter a bukaresti követnek.

Den 18. Dezember 1915,

Euer Exzellenz Telegramm No. 1281, 83, 84 und 89 erhalten.

Zu Ihrer rein persönlichen Information teile ich Ihnen aisvorläufiges Ergebnis der eingeleiteten Untersuchung mit, dass *keine* unserer militärischen oder sonstigen Stellen sich mit Attentatsplänen in Rumänien abgegeben haben.

Im vorliegenden E alle dürfte es sich um eine deutsche Aktion, beziehungsweise um einen deutschen Agenten handeln. Dieser hat behufs Veranstaltungen von Akten der Sabotage in Bessarabien bei einer unserer Kundschafterstellen in Ungarn Handlanger angeworben. In Bukarest auf der Durchreise angekommen, haben diese Handlanger, die vielleicht schon deshalb von der rumänischen oder russischen Polizei gekauft waren, nicht nur ihre Auftraggeber verraten, sondern auch die angeblich gegen rumänische Politiker geplanten Attentate erfunden. Ich behalte mir weitere Mitteilungen vor.

Burián.

1464/7Í.

Br. Conrad vezérkari főnöknek.

Den 18. Dezember 1915.

Euer Exzellenz!

In Anbetracht des Umstandes, dass die Angelegenheit in erster Reihe unsere internationalen Beziehungen berührt, unterlasse ich jeden amtlichen Schritt beim k. u. k. Armeeoberkommando in Bezug auf die Bukarester Attentatsgeschichte, halte mich jedoch durch die Hochschätzung und das Vertrauen, welche mich im Dienste der mit unserer Beiden Seele so innig verwachsenen gemeinsamen grossen Sache mit Eurer Exzellenz verbinden, verpflichtet, meine an Baron Burián gerichtete Note in diesem nicht offiziellen Wege zur Kenntnis Eurer Exzellenz zu bringen.

Ich habe wohl ein oder zweimal Gelegenheit gehabt in vertraulichem Privatgespräche auf die Gefahren hinzuweisen, welche der Übereifer unserer *Kundshatfixiere* zur Folge haben kann, bei denen der zu diesem Berufe notwendige hohe Grad von Takt, abgeklärtes Urteil und Selbstbeherrschung vielfach zu fehlen scheint und habe öfters vor Autosuggestionen und Übertreibungen auf diesem Gebiete gewarnt.

Die Bukarester Geschichte gibt mir leider in einem viel größeren Umfange Recht, als ich es je für möglich gehalten hätte, und ich kann Euer Exzellenz nur dringendst bitten, dieser Erscheinung, welche uns nicht nur vor der ganzen Welt blamieren und der Gefahr eines Anschlusses Rumäniens an unsere Feinde nahe bringen kann, sondern Keime von Infektion der ritterlichen soldatischen Gesinnung in diesem Dienstzweige aufdeckt, mit dem ganzen Gewichte Ihrer Amtsstellung und Ihrer Persönlichkeit entgegenzutreten und diesem Treiben ein Ende schaffen zu wollen.

Ich kann Euer Exzellenz versichern, dass mich die moralische Seite der Frage noch viel näher angeht, als die gewiss nicht zu unterschätzenden Nachteile und Gefahren solcher Inzidenzfälle. Als Offizieren und als Patrioten, der mit freudiger Begeisterung den Heldentaten unserer Armee folgt, würde es mich mit Gram und Erbitterung erfüllen, wenn der helle Glanz unseres Kriegsruhmes in dieser Weise getrübt würde.

Mit aufrichtiger, warmer Verehrung Eurer Exzellenz

ergebener *Tisza*.

1464/e.

Br. Burián külügyminiszternek.

Den 18. Dezember 101Г».

Im Anschluss an mein Telephontelegramm 7035/res. vom 17. Dezember habe ich die Ehre den auf die Bukarester Attentatsgeschichte bezüglichen Tatbestand, insofern derselbe der Budapester Staatspolizei bekannt ist, auf Grund amtlicher Meldungen im Folgenden mitzuteilen:

Der hiesige deutsche Generalkonsul hat den Oberstadthauptmann der Budapest er Staatspolizei in der sub 1. beigelegten Zuschrift vom 29. Juli 1915 im Auftrage des *deutschen* stellvertretenden Generalstabes um vertrauliche Nachrichten über einen gewissen Emil Waldapfel ersucht und hierauf die sub 2. beigelegte Antwort

in Abschrift erhalten, laut welcher der Genannte als Schlosserlehrling wegen Diebstahl verurteilt war, sich als Artist und Impressario herumtrieb und als ein übelbeleumundetes, für Geld zu allem fähiges Individuum bekannt ist.

Am 14., resp. 25. September wurden die militärpflichtigen Individuen Johann Babos, Ferdinand Somogyi (recte Desider Szabó) und Elias Tóth von der kgl. ung. Grenzpolizeibehörde in Brassó, resp. von dem dortigen Eisenbahnsicherungskommando an die Budapester Polizei gewiesen und auf Verlangen des Generalstabschefs des Militärkommandos Budapest in Verwahrung genommen.

Von diesen Individuen ist Johann Babos ein 20-jähriger Artist, welcher sich nach Absolvierung von 6 Gymnasialklassen bei verschiedenen Artistentruppen herumtrieb, zu Anfang des Krieges nach Bukarest ging, daselbst auf eine Anempfehlung des berüchtigten Konstantin Mille in die rumänische technische Militärschule aufgenommen wurde und nach sechsmonatlicher Ausbildung zum Fähnrich in die Eisenbahn- und Telegraphistentruppe ernannt wurde.

Seines dortigen Militärdienstes überdrüssig geworden, hat er mit Hilfe seines Freundes Somogyi, recte Szabó beim k. u. k. Generalkonsul in Bukarest einen Pass unter dem falschen Namen Ernest Balog erhalten und damit die Grenze passiert, wobei er seinen wirklichen Namen verheimlichen wollte und diesen erst nach längerem Verhör, unter dem Drucke der bei der Grenzpolizei vorhandenen Beweise eingestand.

Sein Gefährte, der sich Somogyi nennende Desider Szabó war einige Zeit lang Schuhmacherlehrling, dann Hausdiener, endlich Artist, wurde zweimal wegen Diebstahl verurteilt und hat infolge eines wegen eines dritten Diebstahles gegen ihn erlassenen Steckbriefes den Namen Somogyi angenommen.

Sowohl er, als der von ungarischen Eltern in Turn-Severin geborene Artist Elias Tóth haben sich im Herbst 1914 für *Spionagedienste* angeboten und es wurden beide auf dem galizischen Kriegsschauplatze in solcher Verwendung gebraucht, wobei sie sich auch den russischen Militärbehörden anboten und von denselben in Dienst genommen wurden.

Im Laufe des Frühjahres wurden sie dann von den k. u. k. Kundschafterstellen auf den Balkan gesandt, wo sie jedoch, laut

Mitteilung der zum Militärkommando Budapest eingeteilten Kundschafteroffiziere, nicht entsprachen, sondern sich, ohne irgendeinen Dienst zu erweisen, in Rumänien herumtrieben.

Infolge dieses Umstandes hatte der Generalstabschef des genannten Militärkommandos schon am 20. Mai die sub 3. in Abschrift beigelegte Zuschrift an die Oberstadthauptmannschaft gerichtet und als dann im September die tatsächliche Überführung der Genannten nach Budapest erfolgte, um die Inhaftnahme derselben ersucht.

Nichtsdestoweniger erschien am 5. Oktober, auf eine vorangegangene telephonische Mitteilung des Hauptmannes im Generalstabe Emerich Sulyok, der früher genannte Emil Waldapfel beim Bezirkshauptmann Andréka, stellte sich dort als «Waldapfel vom *deutschen* Generalstab» vor und verlangte mit den genannten Arrestanten in Verbindung treten zu dürfen.

Mangels einer jeden Legitimierung hat Bezirkshauptmann Andréka weitere Information vom Hauptmann Sulyok gebeten und die Nachricht erhalten, dass das Militärkommando vom deutschen Generalstabe ersucht wurde, Waldapfel in seinem Vorgehen behilflich zu sein. Es wurde hierauf demselben gestattet Rücksprache mit den Genannten zu halten und es hat Bezirkshauptmann Andréka aus den vor ihm gefallenen Bemerkungen Waldapfels den Eindruck bekommen, dass irgendein Attentat in Rumänien geplant werde.

Obwohl nun der Oberstadthauptmann sowohl den deutschen Generalkonsul, wie den Generalstabschef des Militärkommandos Budapest wiederholt auf die *gänzliche Unzuverlässigkeit* Waldapfels aufmerksam machte, erschien derselbe am 7. Oktober mit einem Reisekoffer bei der Oberstadthauptmannschaft, erzählte, dass er sofort nach Berlin reisen müsse und bat, dass die Budapester Staatspolizei den Elias Tóth und Johann Babos sammt dieser vermeintlich mit Sprengstoff gefüllten Reisetasche nach Temesvár eskortieren und dort dem k.u.k. Hauptmann Rohling übergeben solle.

Der Oberstadthauptmann verweigerte eine jede Teilnahme an dieser Aktion, worauf auf Ersuchen der Generalstabsabteilung des k. u. k. Militärkommandos Budapest die beiden Genannten am 7. Abends auf den Westbahnhof eskortiert, dort dem k. u. k. Bahnhofkommando übergeben wurden und am selben Abend in Gesellschaft von Waldapfel nach Temesvár abreisten.

Am 26. Oktober meldeten sich nun Tóth und Babos wiederum bei der Budapester Staatspolizei und gaben vor, dass sie bis zum 26. Oktober auf neue Weisungen des sofort nach ihrem Eintreffen in Temesvár nach Berlin abgereisten *Waldapfel* in Temesvár gewartet hatten, dann jedoch unverrichteter Dinge nach Budapest zurückkamen. Von diesem Zeitpunkte an blieben sie unter polizeilicher Aufsicht in Budapest, erhielten Geldunterstützung vom k. u. k. Militärkommando und wurden vor ungefähr 8 Tagen auf Ersuchen dieses Militärkommandos mit auf fremde Namen lautenden Reisepässen nach Bukarest versehen, womit die Rolle der Budapester Staatspolizei bei dieser Angelegenheit erschöpft ist.

Schliesslich soll noch erwähnt werden, dass ich auf Grund des 2-ten diesbezüglich an Eure Exzellenz gerichteten Téléggrammes von Grafen Czernin den Chef der Grenzpolizeibehörde in Brassó sofort anwies, festzustellen, wer dem Babos und Tóth die mit Sprengstoff gefüllten Schachteln in Predeal übergab. Ich hoffe die diesbezüglich endgültige Meldung übermorgen zu erhalten, kann aber schon jetzt mitteilen, dass laut Aussage des Chefs der Grenzpolizeibehörde kein Offizial derselben sich an dieser Handlung beteiligt hat und die Schachteln aller Wahrscheinlichkeit nach von Waldapfel den Betreffenden übergeben worden sind.

Es muss folglich Waldapfel dasjenige Individuum sein, welches laut Aussage der in Bukarest verhafteten Tóth und Babos als angeblich ungarischer Offizial in Temesvár und Predeal mit ihnen verkehrte.

Nach dieser Darstellung des Tatbestandes kann ich mit voller Beruhigung konstatieren, dass das Vorgehen der ungarischen Behörden in dieser leidigen Angelegenheit ein in jeder Hinsicht korrektes und entsprechendes war. Dieselben haben sich auf Vollzug solcher *Ersuche von k. u. k. Kundschafteroffizieren* und anderen militärischen Behörden beschränkt, welche sie im Kriege zu befolgen verpflichtet sind. Andererseits haben sie nicht nur eine jede Beteiligung an dieser Aktion verweigert, sondern auch wiederholt auf die unverlässliche Persönlichkeit der Betreffenden hingewiesen. Dieselbe war übrigens den bei der Sache beteiligten militärischen Organen wohl bekannt und es wirft ein wahrhaft unheimliches Licht auf das Vorgehen derselben, dass sie nicht nur wilde Attentatspläne zu fördern schienen, welche jedenfalls nur materiellen und sittlichen Schaden für die Monarchie zu Folge haben konnten,

sondern hiebei Individuen zu Hilfe nahmen und sie in den Besitz von für unsere Armee höchst kompromittierenden Geheimnissen setzten, bei denen der Verdacht sehr nahe lag, dass sie *russische*, respektive *rumänische* Spionage treiben.

Obwohl ich seit Anfang des Krieges nicht ohne Sorge und Unbehagen das Vorgehen der *Kundschafterabteilung* des Generalstabes beobachtet habe, so habe ich bisher unterlassen, amtliche Schritte in einer Angelegenheit zu unternehmen, welche nicht unmittelbar in meinen Wirkungskreis gehört.

Wie jedoch die jetzt behandelte Episode beweist, scheint die Sache solche Dimensionen zu nehmen, welche den guten Ruf, das Prestige und die politische Situation der Monarchie gefährden, folglich eine unheilvolle Wirkung auf einem Gebiete ausüben, für welches im Einvernehmen mit dem in erster Reihe zuständigen Minister des Äussern auch die königliche ungarische Regierung verantwortlich ist.

Im Gefühle dieser Verantwortlichkeit habe ich die Ehre Eure Exzellenz zu bitten, beim k. u. k. Armeeoberkommando die geeigneten Schritte tun zu wollen, damit künftig die Tätigkeit der Kundschafterstellen auf Las Auskundschaften von Ereignissen im Peindeslande, sowie auf die Abwehr fremder Spionage beschränkt und dieselben strengstens angewiesen werden, sich von politischen Abenteuern oder gar von der Unterstützung verbrecherischer Anschläge zu enthalten.

Da allem Anscheine nach die in Frage stehende Aktion eigentlich von *deutscher* Seite eingeleitet und mit Zuziehung unserer militärischen Organe durchgeführt wurde, so w^Täre eine gleiche Einwirkung der deutschen Regierung auf die entsprechenden deutschen militärischen Kreise sehr zu wünschen.

Genehmigen Euer Exzellenz den Ausdruck meiner vorzüglichen Hochachtung.

Tisza.

1464//.

TELEFONTÁVIRAT.

Br. Buriánnak.

Den 21. Dezember 1915.

Nach erfolgter Erhebung des auf die Pässe des Rab Illés und Stefanescu Ilie bezüglichen Tatbestandes teile ich mit, dass das

Ministerium des Innern seit Kriegsbeginn des öfteren Pässe auf Wunsch der Generalstabsabteilung des Militärkommandos Budapest ausfertigt und derselben zur Verfügung stellt.

So geschah es auch in diesem Falle. Hauptmann des Generalstabes Emerich Sulyok erschien am 8. Oktober persönlich im Ministerium des Innern, Hess die fraglichen zwei Pässe ausstellen, welche dem Militärkommando noch am selben Tage eingehändigt wurden. Vom weiteren Schicksal dieser Pässe wissen die kgl. ung. Behörden nur so viel, dass dieselben am 6. Dezember vom Militärkommando an den Bezirkshauptmann Andréka der Budapester Staatspolizei geschickt wurden, um mit der Identitätsklausel versehen zu werden.

Bei allen in dieser Weise ausgefertigten Pässen wird die Taxe von 6 Kronen für das Visum vom Militärkommando an das Ministerium des Innern überwiesen und von diesem letzteren beim kgl. rumänischen Generalkonsulate entrichtet. Dieser Vorgang wurde auch bezüglich der zwei fraglichen Pässe befolgt, welche am 8. Oktober zugleich mit 12 anderen Pässen wegen Vidierung an das rumänische Generalkonsulat übersandt wurden, wobei die Taxe für alle 14 zugleich entrichtet wurde.

Tisza.

1464/g.

A berlini nagykövei a külügyminiszternek.

Den 22. Dezember 1915.

Ad Erlass vom 20. d. M. No. 5828 und Telegramm von gestern No. 818.

Staatssekretär¹ pflichtet Euer Exzellenz Ansicht bei, dass bei den in obiger Angelegenheit König Ferdinand und Herrn Bratianu zu erteilenden Aufklärungen die Hauptrolle Herrn von Bussche zufallen müsse. Derselbe wird angewiesen, die Erklärung abzugeben, dass die Mission Waldapfels *niemals* etwas mit Kumänien überhaupt zu tun hatte, sondern *nur mit Bussland*, wo Sprengungen zu militärischen Zwecken vorgenommen werden sollten.

Prinz Hohenlohe.

¹ von Jagow.

1464/h.

Den 23. Dezember HU 5.

*Abschrift eines streng geheimen Erlasses an Grafen Thurn.*¹

Im Verfolge meines Erlasses vom 17. d. M. No. 5789 und mit Bezug auf die vom Sekt. Rat von Wiesner² persönlich überbrachten Aufschlüsse über die Bukarester Attentatsaffaire übermittle ich E. E. im Anhang die weitere Korrespondenz mit Bukarest und Berlin.

E. E. wollen diese Piëcen zur strengvertr. Kenntnis des AOK-s bringen und bei diesem Anlasse die Aufmerksamkeit Br. Conrads auf folgende Momente lenken:

Obwohl es nunmehr vollkommen klargestellt ist, dass die ganze Angelegenheit sich aus einer missglückten *deutschen* Aktion entwickelt hat, was auch in meiner Weisung an Prinz Hohenlohe entsprechend hervorgehoben wurde, so erscheint es doch mit den primitivsten Kegeln der Vorsicht schwer vereinbar, dass jene unserer militärischen Stellen, welche s. z. über Befehl aus dem Hauptquartiere die unsinnigen Attentatspläne Waldapfels abgelehnt hatten, schon so kurze Zeit nachher ein von deutscher Seite gestelltes Ansuchen um Unterstützung derselben *anrühigen* Individuen für einen – allerdings einem anderen Zwecke geltenden – Sprengstoffschmuggel über die rumänische Grenze erfüllten, ohne schon mit Rücksicht auf die ihnen im früheren Falle erteilte Weisung der Nachrichtenabteilung des AOK-s – deren spezielle Zustimmung einzuholen. Hiezu kommt noch der – selbst im E alle, als er in Budapest usuell sein sollte – höchst kompromittierende Vorgang, dass die Erwirkung des Visums für die Pässe der betreffenden Kommissäre, ja sogar die Begleichung der Passgebühr beim kgl. rumän. Generalkonsulate in Budapest (Agenden, deren Besorgung durch eine Privatperson höchst angezeigt wäre) durch das kgl. ung. Ministerium des Innern erfolgte, welches hiedurch ganz ohne Notwendigkeit in die Affaire hineingezogen erscheint.

E. E. wollen Br. Conrad für die behufs Vermeidung der Wiederholung ähnlicher vorkommnisse erteilten Befehle meinen verbind-

¹ A hadsereg-főparancsnokság (A. O. K.) mellett a külügyminisztérium delegáltja.

² XV. Frigyes kiilügymin. o. tanácsos.

lichsten Dank aussprechen und ihm anheimstellen, bei der weiteren militärischen Behandlung der Angelegenheit auch vorstehende Momente in Berücksichtigung zu ziehen.

Burián.

1464/i.

Br. Conraänak.

Den 26. Dezember 1915.

Euer Exzellenz!

Im Besitze der hochgeschätzten Note Eurer Exzellenz No. 20,936. beeile ich mich vorerst meine grosse, innige Ereude darüber auszusprechen, dass die Waldapfel'sche Aktion nicht auf ein strafbares Attentat, sondern auf eine im Kriege Feinden gegenüber erlaubte Handlung ausging.

Ich kann nicht sagen, welch' ein schwerer Stein mir vom Herzen fiel, als ich diesen Tatbestand aus der Korrespondenz des Ministers des Äussern erfuhr. Obzwar auch im schlimmsten Falle nur von der Verirrung weniger in untergeordneter Stellung befindlicher Offiziere die Eede gewesen wäre, so ist es doch eine Wohltat zu wissen, dass auch dies ausgeschlossen ist.

Zur Annahme, dass etwas Wahres an der Sache sein müsse, fühlte ich mich nicht so sehr durch die Aussage der in Rumänien verhafteten Individuen, als durch den umstand bewogen, dass Waldapfel, als er im Oktober im hiesigen Polizeigebäude zuerst in einen Kontakt mit diesen Leuten kam, vor unseren Polizeibeamten die Bemerkungen fallen Hess, dass man gegen Ionescu und Philipescu, da es nicht gelang sie zu kaufen, mit anderen Mitteln auftreten müsse.

Natürlich erhielt ich erst bei der jetzt angeraumten Untersuchung Kenntnis von diesem Umstände. Nachdem hiemit die Besorgnis, dass einzelne Kundschafter-Offiziere sich aus Übereifer zur Unterstützung strafbarer Handlungen hinreissen lassen konnten, glücklich erledigt ist, bleibt nur die zweite Wahrnehmung als eine lehrreiche Erfahrung aus dieser Episode zurück, nämlich, dass unsere Herren Kundschafter-Offiziere bei der wähl ihrer Agenten nicht mit der nötigen Vorsicht vorgehen. Freilich scheinen die Deutschen uns hierin weitaus voranzueilen.

Es ist geradezu haarsträubend, dass ein Individuum von der Waldapfel'schen Sorte in den heikelsten Sachen eine solche Rolle

spielen konnte. Unsere Herren haben jedoch auch Grosses an Unvorsichtigkeit geleistet, als sie ihm gerade zu dieser Aufgabe zwei Individuen zur Verfügung stellten, welche halb Rumänen und aller Wahrscheinlichkeit nach doppelte Spione sind und laut Angabe des hiesigen Kundschafteroffiziers statt am Balkan ihre Aufgabe zu lösen, sich im Frühjahr und Sommer in Rumänien herumtrieben.

Es lag doch auf der Hand, welch' eine willkommene Waffe wir den Söldlingen der Entente in Rumänien in die Hand spielen, wenn wir diese Kerle unter falschen Namen mit Sprengstoff über die rumänische Grenze schmuggeln. Die Tatsache, dass wir alle, die wir an der politischen Leitung der Monarchie beteiligt sind, die Folgen dieses Fehlers zu tragen haben, hat mich verpflichtet auf dieselben hinzuweisen und auf diesem vertraulichen Wege mit der Bitte an Eure Exzellenz heranzutreten, im eigenen Wirkungskreise Abhilfe schaffen zu wollen.

Genehmigen Euer Exzellenz den Ausdruck meiner vorzüglichen Hochachtung.

Tisza

1464/7.

Gr. Czernin bukaresti követnek.

Den 27. Dezember 1915.

Lieber Freund!

Innigsten besten Dank für Deinen soeben erhaltenen lieben Brief und Deine Glückwünsche. Ich erwidere dieselben von ganzem Herzen und schätze mich glücklich, dass der gemeinsame Dienst uns persönlich so nahe aneinander gebracht hat. Ausser der Ruhe des Gewissens liegt wohl die höchste Belohnung des öffentlichen Dienstes darin, dass man doch hin und wieder einem ganzen Mann («Unter so vielen Ministern die einzig' Männerbrust», wie Bismarck frei nach Posa in irgendeinem Briefe schreibt) begegnet und durch die wahre Freundschaft solcher Männer bereichert wird.

Es ist wieder eine lange Pause in unserer Korrespondenz eingetreten. Hauptgrund: vollständiger Zeitmangel; es war aber auch wirklich nicht viel zu schreiben.

Einstweilen ist es das Interessanteste, wie sich Griechenland gegenüber unserem Angriff auf Saloniki verhalten wird. Aus allem, was wir direkt und via Berlin von Athen wissen, habe ich den

Gesamteindruck, dass sie sich still verhalten werden. Gewissheit kann man sich jedoch nur verschaffen, wenn man die Probe macht und es darauf ankommen lässt. Jedenfalls muss die Entente aus Saloniki hinaus, damit die Balkansituation wenigstens militärisch als gelöst betrachtet werden könne.

Meine seit Kriegsanfang x-mal wiederholten Wahrnehmungen bezüglich unseres Kundschafterwesens haben eine leider viel zu glänzende Genugtuung erhalten. Es gehört wirklich ins Postbüchel, dass man zwei Individuen, die voriges Jahr doppelte Spionage trieben, dann statt eine erhaltene Mission am Balkan zu erfüllen, sich in Rumänien herumtrieben und unseren eigenen Kundschafteroffizieren als ganz unverlässliche Leute bekannt waren, mit Sprengstoff nach Rumänien hineinschmuggelt und es ihnen ermöglicht, mit der bewussten Attentatsgeschichte aufzutreten.^x

Das ärgerlichste dabei ist, dass die ungarischen Behörden in die ganze Blamage mit hineingerissen wurden, wobei die Rolle des Ministeriums des Innern und der Budapester Staatspolizei ausschliesslich darin bestand, dass wir die von den hiesigen Kundschafteroffizieren verlangten zwei Pässe ihnen zur Verfügung stellten, was man im Kriege der eigenen Armee selbstredend absolut nicht verweigern kann. Nebenbei haben wir vor dem deutschen Agenten Waldapfel sowohl unsere Kundschafterstelle, wie den deutschen Generalkonsul gewarnt.

Der mit Deinem Brief avisierte Pitesti² hat mich in meiner Abwesenheit aufgesucht und nicht sprechen können. Der angeschlossene Brief rührt vom berüchtigten Drumaru³ her, ist an dessen Bruder gerichtet, den er zur Teilnahme an seinem hochverräterischen Werk einladet. Jedenfalls scheint der im deutschen Auftrage reisende Pitesti wieder ein gelungener Kerl zu sein, welcher zur Übergabe eines solchen Briefes den k. u. k. Gesandten und den ungarischen Ministerpräsidenten als Briefträger benützen will.

Mit der Bitte meine und meiner Frau besten Glückwünsche entgegennehmen und der Gräfin übermitteln zu wollen, bleibe ich in warmer Freundschaft

Dein ergebener *Tisza*.

¹ L. 1464/a-1464/i.

² Romániai bojár, román időszaki lapok kiadója.

³ Erdélyből Romániába távozott magyarellenes agitátor.

1465.¹*Sándor János belügyminiszternek.*

1915 december 27.

Kedves Barátom!

Czernin mellékelt levelével az abban említett Pitesti távollétemben keresett s a levelet nálam hagyta a nélkül, hogy velem beszélhetett volna. A Moldovan Valérhoz szóló s fordításával együtt mellékelt levél lefordításából konstatálhattam, hogy azt a hírhedt Drumaru Tordán élő testvéréhez írta, akit nyíltan hazatérő akciójukba való részvételre csábít.

Ennélfogva a levelet kézbesítés helyett a te rendelkezésedre bocsátom avval a kéréssel, hogy Moldovan Valérnak, összeköttetéseinek és levelezésének megfigyelése iránt a megfelelő intézkedéseket megtehesd.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1466/a.

*Br. Burián külügyminiszternek.*²

1915 december 28.

Kedves Barátom!

Az amerikaiaknak adandó viszonzólevél szövege nagyon szerencsésen oldja meg nehéz feladatát. Annak alap gondolatával s azzal, ahogy a kérdést kezeli és úgy jogi álláspontunkat, mint a konkrét ügyben tanúsított engedékenységünket beállítja, teljesen egyetértek. Mindössze egy pár részletkérdésre hívom fel figyelmedet: ezek között is csak az első bír nagyobb jelentőséggel.

A harmadik bekezdés szerint teljes egyetértésben vagyunk a washingtoni kormánynak azzal az álláspontjával, hogy ellenséges magántulajdonban álló hajókat, bizonyos kivételektől eltekintve, nem lehet megsemmisíteni a rajtuk lévő egyének biztonságba helyezése előtt.

Ha emlékeztetem nem csal, az amerikai jegyzék nem beszélt kivételekről, úgy hogy a mi «voller Übereinstimmung»-unkkal hozzászegezünk magunkat ahhoz a követeléshez, amely a hajón lévő személyeknek *biztonságghi helyezését* kívánja meg. Már pedig

¹ 1464/j.² L. 145\$). sz.

a tervezet további fejtegetései igen helyesen mutatnak rá, hogy biztonságba helyezésről a szó teljes értelmében voltaképpen nem lehet szó, csakis arról, hogy az elsülyesztendő hajót elhagyják az azon volt személyek annak tényleges megsemmisítése előtt. Másrészről pedig magunk reáutalunk a szükséges kivételekre s ezek között az ellenszegülés fogalma alá próbálják – nézetem szerint szerencsés kézzel – bevonni azt az esetet is, amidőn az ellenséges hajó legénysége vagy utasai a hajó elhagyását megtagadják vagy meghiúsítják.

A nélkül, hogy ezen taktikával ellentétbe helyezkedném, amely ugyanis ezt a szempontot nem mint az amerikai állásponttal ellentétben álló elvi követelményt élesíti ki, hanem mintegy belecsúsztatja az amerikaiak által képviselt legszigorúbb álláspontba, mégis azt hiszem, hogy mitigálnunk kellene a harmadik bekezdésben kifejezésre jutott elvi hozzájárulásunkat és tartózkodnunk kellene olyan kijelentéstől, amelyet fegyverül használhatnának későbbi fejtegetéseinkkel szemben.

Azt ajánlanám tehát, hogy a harmadik bekezdés utolsó szavai «weiss sich»-tól fogva töröltetvén, ezek helyett a következő szöveg tétessék: «so kann die k. u. k. Iiegierung dieser Auffassung des Washingtoner Kabinettes im Wesentlichen beipflichten.»

A szövegre vonatkozó többi észrevételeim egészen stiláris természetűek, így a 9-ik bekezdésből kihagynám a «vor Allem»-et, mert teljes jogunk van a bekövetkezett haláleseteket kizárólag az olasz legénység kvalmkálthatlan magatartásának tulajdonítani.

A 16-ik bekezdés következő szavait <<in Berücksichtigung des menschlich tief bedauerlichen Vorfalles» ezzel helyettesíteném: «allein der Stimme der Menschlichkeit Gehör schenkend». Azt hiszem ugyanis, hogy jobb volna a «tief bedauerlich» jelzőt elhagyni, amely ilyen vonatkozásban a hiba beismerésének s az eset elítélésének jeléül szokott vétetni. Azt hiszem, elmegyünk az előzékenység végső határáig, amidőn a parancsnok hibáját a sok enyhítő körülmény dacára beismerjük és megbüntetését tudatjuk s attól félek, hogy ilyen jelzők alkalmazásával azoknak malmára hajtjuk a vizet, akik az egész esetet mint valami hallatlan merényletet kívánják az amerikai közvélemény előtt feltüntetni.

A 23-ik bekezdésben «ein Akt ungewöhnlicher Sorglosigkeit» helyett «eine freiwillige Gefährdung des eigenen Lebens»-t ajánlanám, mert az eredeti kifejezés úgy tűnhetik fel, mint az eset áldo-

zatainak utólagos elítélése és bizonyára kellemetlenül érintené az amerikai közvéleményt.

Ezekkel kimerítettem a szövegre vonatkozó észrevételeimet s amidőn azokat szíves megfontolásodba ajánlanám, még csak egy momentumra hívom fel szíves figyelmedet.

Megvallom, nem vagyok eléggé járatos az idevágó nemzetközi gyakorlatban, hogy megállapíthassam, vájjon olyan esetekben, amidőn valamely hibás közeg megbüntetéséről van szó, szokásos-e magát a büntetés mérvét is közölni s nem követne-e el egészen szokatlan és illetlen dolgot a panaszkodó állam, ha a kiszabott büntetés mérvének közlését is kívánná? Ha egy ilyen kérdés nem annyira illetlen és sértő dolog, hogy azt feltétlenül vissza kellene utasítanunk, akkor nagyon megfontolandónak tartom, vájjon nem jobb-e már most közölni a büntetést, mint megvárni a washingtoni kormányznak minden valószínűség szerint bekövetkezendő kérdését?

Szívből üdvözl

igaz híved *Tisza*.

1466/b.

TELEFONTÁVIBAT.

A külügyminiszter a miniszterelnöknek.

1915 december 30.

Jegyzékem, mely tegnap lett átadva, még tetemesen átváltozott.

A német kormány kérelmére, amely attól félt, hogy tervezett jogfejtegető része elveszi az adott elégtételnek becsét az amerikaiak szemében és rögtönzött kényelmetlen tárgyalásokra vezethetne, ezt a részt elejtettem.

A mérvadó az volt, hogy az «U» parancsnok *határozottan hibás volt*, még sokkal inkább, mintsem az a kifésült közleményből kitűnik és hogy Wilsonnak, ki csakis az Entente-ista táborra támaszkodhatok kandidatúrájában, minden áron valami sikerre volt szüksége. Csakhogy ezentúlra *kikértem magamnak a németeknél a személyszállító hajóknak elsüllyesztését a mi lobogónk alatt*.

A szerb kormányzatra vonatkozó rendeletet nekem előzetesen be nem mutatták, amiért felszólamlottam. Most utólag kifogásolom, hogy abba be nem vettek helyet egy civil-adlátusfélének.¹

¹ L. 1445., 1456. sz.

Saalisnak már bejelentettem ennek szükségességét és ő hajlandó is arra.

Az A. O. K.-nál^x megindítom most a lépéseket.

Frigyes főherceg és a bolgár király ma találkoznak Semendriában.

Burián.

1467/a.

Boroevic hadseregparancsnok a miniszterelnöknek.

Den 23. Dezember 1915.

Euere Exzellenz!

Ich möchte das fast abgelaufene Jahr nicht zu Ende gehen lassen, ohne Euerer Exzellenz den tiefen Dank des mit vollster Zuversicht in die Zukunft blickenden Patrioten auszusprechen für die unermessliche Arbeit, die Euere Exzellenz im Interesse des Thrones und des Vaterlandes in diesem Jahre vollbrachten, einer Arbeit, die niemand so schätzen kann, wie der unbefangenen urteilende, die Früchte dieser Arbeit in der Front mitgenießende General. Auch möchte ich den Anbruch des neuen Jahres nicht herankommen lassen, ohne Gottes Segen aufrichtigen Herzens auf die Tätigkeit herabzuflehen, die Euere Exzellenz zum Wohle unser Aller zu entwickeln berufen sein werden.

Von der Isonzó-Armee kann ich nur das Beste melden. Nach den vier Schlachten schießen wir nur gerade so viel, dass die Kanonenrohre nicht rosten.

In aufrichtiger Verehrung zeichnet sich Euerer Exzellenz ergebenster

Boroevic G. d. I.

1467/b.

Boroevic Szvetozár hadseregparancsnoknak.

Den 28. Dezember 1915.

Euerer Exzellenz

hochgeschätzten Brief vom 23. Dezember habe ich soeben erhalten und beeile ich mich für den mich so sehr ehrenden Inhalt desselben aufrichtigsten Dank zu sagen und die Glückwünsche aus vollem Herzen zu erwidern.

¹ A hadseregparancsnokságnál.

Es ist eine grosse Genugtuung für mich, zu sehen, dass meine Tätigkeit während des Krieges von so kompetenter militärischer Seite eine so wohlwollende und verständnisvolle Beurteilung findet. Ich kann ruhig behaupten, dass *niemand diesen Krieg mehr aus ganzer Seele durchlebt hat, als ich* und dass ich mich glücklich fühle, Einiges zur Unterstützung der heroischen Anstrengungen unserer Truppen beigetragen zu haben. *Schwer war es mir mich an den scheusslichen Gedanken zu gewöhnen, statt mit meinem Sohne und meinen Brüdern im Schützengraben, beim Schreibtische sitzen zu müssen.*

Ich stimme mit Eurer Exzellenz darin vollständig überein, dass wir eine Situation auf dem Balkan schaffen müssen, welche Sicherheit für unsere Südostfront bedeutet. Freilich führen verschiedene Wege zu diesem Ziele; wir sollen ihn erreichen, ohne zu viel zentrifugale Kräfte in den eigenen Leib aufzunehmen.

Schwerer ist das Problem mit Italien; bei jeder kriegerischen Entwicklung der Monarchie muss der italienische Angriff auf absehbare Zeiten als ganz gewisser Faktor in unsere Kombinationen eingestellt werden. Ob sich für unsere Defensive eine bessere Linie anstreben und erreichen lässt, ist vorerst eine militärische Frage. Einstweilen blicken wir mit freudigem Stolz und inniger Rührung auf unsere Helden an der Isonzofront und wünschen vom Herzen, dass ihnen die so reichlich verdiente Genugtuung einer erfolgreichen Offensive gegönnt werde.

Gott beschütze Sie und Ihre Braven und führe Sie zu weiteren Siegen.

Mit aufrichtiger Hochachtung Eurer Exzellenz

ergebener *Tisza.*

1468.

*An den Herrn k. u. k. gemeinsamen Minister des Ausseren B. Burián.
Streng vertraulich!*

Den 29. Dez. 1915

Hochwohlgeborener Freiherr!

In der im Bezug auf unsere Kriegsziele mit dem Herrn Chef des Generalstabes gepflogenen und mir gefälligst mitgeteilten Korrespondenz (Note Op. Nr. 19,380 von Freiherrn Conrad und geheime Note Eurer Exzellenz Nr. 5892) wurden hochwichtige Fragen besprochen, welche die Hauptgrundlagen der Monarchie berühren,

eine tief einschneidende Wirkung auf die Ausgestaltung unserer Zukunft ausüben, die Stellungnahme sämtlicher für die Orientierung der Politik der Monarchie verantwortlicher Faktoren erheischen und wenigstens zum Teile schon jetzt einer Bereinigung im Einvernehmen derselben bedürfen.

Indem ich also auf eine Erörterung derselben einzugehen die Ehre habe, will ich vorerst nachdrücklichst betonen, dass auch ich der Ansicht des Freiherrn Conrad «dass äussere Politik und militärische Führung in ununterbrochenem engstem Kontakte stehen sollten» inhaltlich voll beipflichte. Freilich trifft die Notwendigkeit einer vollständigen Orientierung über die militärische Lage vom Standpunkte der politischen Leitung in vielleicht erhöhtem Masse zu.

Auch die Stellungnahme bezüglich der Kriegsziele ist in erster Reihe von der militärischen Situation bedingt, wobei ich mit dem höchsten Nachdrucke auf den Umstand hinweisen zu müssen glaube, dass nach allen glänzenden Taten und Erfolgen unserer Truppen die Gesamtsituation doch nicht eine derartige sei, bei welcher von einer *Nöikjumj* unserer Feinde zum Frieden und von einer Aufnötigung unserer Willens auf dieselben die Eede sein könnte.

Von einem vollständigen Erfolg kann eigentlich nur auf dem Balkan gesprochen werden; auch dort erst nach Vertreibung der Entente aus Saloniki. Die glänzenden Siege in Kussland haben uns zwar in den Besitz eines ansehnlichen feindlichen Gebietes gesetzt, andererseits jedoch den klaren Beweis geliefert, dass auf eine Vernichtung der russischen Kriegsmacht und auf einen Stoss bis ins Herz des Gegners nicht gedacht werden kann.

Nach all' den diesbezüglich erhaltenen Eindrücken muss man die Chancen einer siegreichen Offensive in Frankreich für sehr massig veranschlagen und eigentlich nur das feste Erhalten des jetzigen Besitzstandes in unser Kalkül einstellen. Somit muss auch der Gedanke, Frankreich auf die Kniee zu bringen, ebenfalls ausgeschaltet werden, um von England gar nicht zu reden, bei welchem dies sowieso ausser dem Bereiche des Möglichen liegt.

Dem über alles Lob stehenden Heldenmute unserer Truppen gelang es bisher den italienischen Angriff aufzuhalten; die militärischen Voraussetzungen unserer Offensive in Italien scheinen jedoch noch nicht vorhanden zu sein, wobei nicht ausser Acht gelassen werden sollte, dass die Voraussetzungen eines, den durch-

lebten Gefahren gebrachten Opfern, dem Prestige und dem Interesse der Monarchie entsprechenden Friedens solange fehlen werden, bis wir das italienische Heer nicht im Offensivkampfe geschlagen haben und auf italienischem Boden siegreich vordringen.

Schliesslich erscheinen durch die aufgezählten, beinahe ausschliesslich defensiven Aufgaben unsere Kampfmittel so sehr in Anspruch genommen, dass der Gedanke eines jeden Zuwachses neuer Kräfte bei unseren Feinden die grösste Besorgnis bei unserer Heeresleitung auslösen muss.

Es soll nur auf die grosse Bedeutung hingewiesen werden, welche unsere kompetenten militärischen Stellen der Haltung Rumäniens beimessen. Es mag die Entwicklung auf dem Balkan, der Eintritt Bulgariens in unsere Machtgruppe, die Herstellung der Verbindung mit der Türkei und die Vernichtung der serbischen Armee diesbezüglich eine Veränderung herbeigeführt haben: Noch vor nicht langer Zeit haben wir von militärischer Seite dem Wunsche begegnet, die Teilnahme Rumäniens an unserer Seite mit allen Mitteln, selbst um den Preis schwerer Opfer zu erreichen.

Die Gesamtlage lässt sich also dahin zusammenfassen, dass wir unseren Hauptfeinden gegenüber im Westen, wie im Osten Eroberungen gemacht und dieselben in einer guten Defensivstellung ziemlich sicher in der Hand behalten, dass wir jedoch für weitere Offensivzwecke wenig Kraft zur Verfügung haben und auf einen vollständigen, vernichtenden Sieg über unsere Hauptgegner garnicht denken können.

Es gereicht zum unvergesslichen Ruhme unserer Armee, der uns angreifenden [hermacht gegenüber so viel erreicht zu haben. Ein Zustand, welcher uns ein Ausstecken und Erreichen von Kriegszielen nach Gutdünken erlauben würde, ist dies gewiss nicht.

Nach dem Kampfe, den ich während der schwersten Erprobungen dieses Krieges gegen jeden kleinmütigen Pessimismus geführt habe, glaube ich mich berechtigt, jetzt vor einem Optimismus zu warnen. Wir müssen unsere Kräfte schonen und in nicht allzulanger Zeit zum Frieden gelangen, sonst stellt sich eine derartige Erschöpfung an Menschenmaterial und wirtschaftlichen Kräften ein, welche, wenn nicht unseren Untergang in diesem Kriege, so doch unsere dauernde Lahmlegung nach demselben und die Gefährdung unserer Zukunft zur Folge haben würde.

Diesen Frieden können wir dem Feinde nicht *aufnötigen*. Wir können nur durch weitere militärische Erfolge eine Situation schaffen, bei welcher der Feind *überzeugt* wird, dass ein Fortsetzen des Kampfes zwecklos wäre, und der Friede im eigenen Interesse liegt.

Diese Überzeugung hängt in grossem Masse von unseren Friedensbedingungen ab. Es wird im gegebenen Zeitpunkte zu einem Kompromisse zwischen unseren Wünschen und der Auffassung des Feindes kommen müssen und wie in der obzitierten Note Eurer Exzellenz ganz richtig betont wird, müssen wir darauf gefasst sein, unsere Wünsche auf das Mass des Erreichbaren zu beschränken.

Obwohl ich mich also vor den Ausführungen des Freiherrn Conrad keineswegs verschliesse und Seiner Exzellenz darin Echt geben muss, dass unser Schweigen bezüglich der Zukunft der besetzten Gebiete mit manchen Nachteilen verbunden ist, so muss ich doch darauf hinweisen, dass bei Bekundung unserer Annexionswünsche die grösste Vorsicht am Platze ist, denn es würde ein solches Verhalten bezüglich Gebiete, die wir am Ende doch genötigt sind dem Feinde zurückzugeben, mit den schwerwiegendsten Folgen sowohl für unsere Freunde in der dortigen Bevölkerung, als für das Prestige der Monarchie verbunden sein.

Einer internen, vertraulichen Aussprache der bei dieser Frage kompetenten Faktoren steht jedoch nichts im Wege. Im Gegenteil, ich kann mir nur Vorteile von einem solchen ^Torgehen versprechen und würde eine prinzipielle Vereinbarung über die einschlägigen Hauptfragen in dem vertrauten Kreise der verantwortlichen Ratgeber mit lebhafter Freude begrüssen.

Bezüglich des Meritums der aufgeworfenen Fragen kann ich in Betreff Polens und Albaniens meine vollständige Übereinstimmung mit den Ausführungen Eurer Exzellenz zum Ausdruck bringen.

In Betreff Serbiens scheint ein etwas näheres Eingehen in die Sache am Platze.

Die Formel einer Lösung der serbischen oder gar der süd-slawischen Frage *im Rahmen* der Monarchie gestattet verschiedene Auslegungen. Soll damit gemeint werden, dass einem Auferstehen der gegen die Integrität der Monarchie gerichteten serbischen Politik mit durchgreifenden Mitteln entgegengetreten und das Schicksal

Serbiens in einer Weise geregelt werde, welche dasselbe nach Möglichkeit unschädlich macht, so wäre nichts gegen dieselbe einzuwenden. Soll hingegen die Einverleibung aller Serben in die Monarchie darunter verstanden werden, so müsste ich mit dem grössten Nachdrucke dagegen Stellung nehmen.¹

Selbstredend vom Standpunkte des wohlverstandenen Macht – intéresses der ganzen Monarchie.

Dass sich dies mit dem wohlverstandenen ungarisch-nationalen Gesichtspunkte deckt, bedarf meines Erachtens keiner näheren Beweisführung. Die Existenz des ungarischen Nationalstaates ist ganz und gar mit der Grossmachtstellung der Monarchie verwachsen, andererseits kann auch diese Grossmachtstellung ohne ihre sicherste Stütze: die lebendige Kraft des ungarischen Staates, gar nicht gedacht werden.

Diese Identität der ungarischen nationalen Interessen mit den Anforderungen der Grossmachtstellung der Monarchie war der fruchtbare Grundgedanke des 1867-er Ausgleichwerkes. Er hat sich schon in der Balkankrise der 70-er und 80-er Jahre vollauf bewährt und im jetzigen Kampfe auf Leben und Tod die Feuerprobe siegreich bestanden und es wäre mir ganz unbegreiflich, dass man jetzt, im 17. Monate dieses Kampfes noch zwischen einseitig ungarischen Gesichtspunkten und solchen der ganzen Monarchie unterscheiden wollte.

Man hat nicht nur die Treue und den heroischen Opfermut des ungarischen Volkes gebraucht, damit die Monarchie die Erprobungen der ersten Hälfte des Krieges siegreich bestehen und nach den kolossalen Verlusten jener Kämpfe mit der russischen Übermacht, den alten Eeind schlagen und neuen Feinden die Spitze bieten könne, sondern auch seine staatsbildende Kraft, welche die 20 Millionen Einwohner Ungarns zu einem durch die Lebensnerven der heiligsten Gefühle fest zusammengefügt lebendigen Organismus vereinigt, so dass in der Stunde der Gefahr das Gefühl der Zusammengehörigkeit und die Gesinnung, Alles für das Vaterland einzusetzen, in allen Nationalitäten zum siegreichen Durchbruch gelangt.

Ist man von Vorurteilen nicht vollständig geblendet, so kann man es nach den Erfahrungen dieses Krieges nicht in Frage stellen.

¹ V. ö. 1444/a-1444/c sz.

dass nicht nur die Energie des im ethnographischen Sinne genommenen Ungartums, sondern das feste Gefüge des ungarischen Nationalstaates die grösste lebendige Kraft und die festeste Stütze der Machtstellung der ganzen Monarchie bildet.

Will man die ganze Struktur der Monarchie ihrer stärksten Säule nicht berauben und innere Komplikationen und Gefahren nicht heraufbeschwören, welche ärger als jeder äussere Feind unsere Zukunft gefährden würden, so darf man diese Gesichtspunkte bei den auf Serbien bezüglichen Entscheidungen nicht ausser Acht lassen.

Der Behauptung, als wäre die Einverleibung aller Serben in die Monarchie die einzige wirksame Beseitigung der serbischen Gefahr, scheint meines Erachtens ein doppelter Irrtum zu Grunde zu liegen; einerseits, dass die Annexion Serbiens die gross-serbische Gefahr wirklich beseitigt und andererseits, dass man das ein gesondertes Staatsleben führende Serbentum nicht in die Gravitationssphäre der Monarchie einbeziehen und für dieselbe unschädlich machen könnte.

Ich glaube mich gegen beide Annahmen verwahren zu müssen.

Dass die Einverleibung uns feindlich gesinnter Volksstämme nicht das Aufhören ihrer feindlichen Gesinnung bedeutet, bedarf wohl keiner Beweisführung. Die neuere und neueste Geschichte der Monarchie ist ja viel zu reich an diesbezüglichen Erfahrungen. Für den annektierten Serben wird die Monarchie nach der Annexion gradeso den Erzfeind bedeuten, wie vor derselben und es wird die Tatsache, dass die Zahl unserer serbischen Untertanen sich um ein paar Millionen vermehrt hat und das Gewicht des Serbentums in der Monarchie eine bedeutende Vergrösserung erfuhr, der serbisch-nationalistischen Agitation einen grösseren Resonanzboden verschaffen, ihre Hoffnungen beleben, ihr Selbstbewusstsein und ihre Ansprüche erhöhen.

Der so oft geäusserte Ausspruch, die Monarchie sei territorial saturiert, war keine ad usum Delphini gemachte Phrase. Sie entsprang der weisen Einsicht unserer bedeutsamsten Staatsmänner und brachte die Wahrheit zum Ausdruck, dass das Verhältnis der zentrifugalen Kräfte zu den zentripetalen in der Monarchie sowieso ein recht ungünstiges sei und die Vermehrung der ersteren nicht recht vertragen könne.

An dieser richtigen Einschätzung dürfen uns die ruhmvollen

Ereignisse dieses Krieges nicht beirren. Auch dieser Krieg hat trotz mancher erhebender Erlebnisse den ganzen Ernst der Situation aufgedeckt. In dem bangen Eufe der Deutschen Österreich« um Verstärkung ihrer Stellung, in dem Gefühle des Unbehagens, welches diese Kreise beim Gedanken auf Erwerbung polnischer Gebiete erfasst, kommt die richtige Einsicht zu Tage, dass die unter den Tschechen herrschenden Strömungen, sowie die vielfach zerrütteten Zustände Galiziens eine starke Belastungsprobe für die Deutschen, oder sagen wir besser, die von österreichisch-staatlicher Gesinnung und von österreichischem Patriotismus getragenen Elemente bedeuten und dieselben vor eine Aufgabe stellen, deren Lösung nur mit zielbewusstem Einsetzen und möglichster Anstrengung aller staatserhaltenden Kräfte gelöst werden kann. so dass ein Hinzufügen grösserer, der Monarchie gleichgültig gegenüberstehender polnischer Elemente überhaupt nur vertragen werden kann, falls die Position der mit Leib und Seele an dem Staat hängenden Elemente im alten Österreich möglichst gestärkt wird.

Einer Mehrbelastung durch die Zuweisung neuer staatsfeindlicher Elemente im Süden wären diese gewiss nicht gewachsen und es würde ein solches Experiment mit den kläglichsten Folgen für die gesamten Verhältnisse im österreichischen Staate verbunden sein.

Unter diesen Umständen fällt der Schwerpunkt der serbischen Frage auf die Länder der ungarischen Krone, wobei nur ein harmonisches Zusammenarbeiten von Ungarn und Kroaten den Erfolg verbürgen kann. Bei einer feindseligen Stellungnahme des Kroatentums wäre Ungarn nicht stark genug, um das ganze Serbentum zu verdauen, während die Überweisung aller Serben an Kroatien die Auslieferung des kroatischen Stammes an die serbische Majorität und das Aufgehen desselben im Serbentum im Laufe weniger Dezennien zur sicheren Folge hätte. Es ist eine absolute Lebensbedingung für das Kroatentum, sich im Kampfe gegen das Grossserbentum an Ungarn anzulehnen und nicht mehr Serben in sich aufzunehmen als es bewältigen kann, und es wäre vom Standpunkte der ganzen Monarchie, wie vom ungarischen und kroatischen Gesichtspunkte nichts törichter, als alte Gegensätze zwischen Ungarn und Kroaten ausspielen zu wollen, gerade jetzt, wo ein Problem an der Türe pocht, welches nur mit vereinter Anstrengung ihrer Beiden zu lösen ist.

Wollen wir das Serbentum in Bosnien, Kroatien und Südungarn in patriotischem Sinne wirksam beeinflussen und eine dauernde wesentliche Besserung der dortigen Situation herbeiführen, so haben wir Beide damit vollauf zu tun. Eine Einverleibung mehrerer Millionen Einwohner Serbiens und Montenegros würde uns vor eine unmögliche Aufgabe stellen, eine innere Zerrüttung der Monarchie anbahnen, nicht einen Kräftezuwachs, sondern eine Verminderung und Lähmung unserer lebendigen Macht bedeuten und die Zukunft der Monarchie kompromittieren.

Im Gegensatz zu dieser, mit katastrophalen Eolgen schwangeren Politik könnte man die zurückbleibenden Beste Serbiens und Montenegros in einer Weise ausgestalten, welche der Monarchie die Handhabe bieten würde, den Kampf gegen feindliche Strömungen daselbst mit Erfolg aufzunehmen. Schneidet man all' das, was Bulgarien zugesagt wurde, vom Körper des serbischen Staates ab, weist man die naturgemäss zu Albanien gehörigen Teile Serbiens und Montenegros diesem Lande zu, trennt man Montenegro von der Adria-Küste, so braucht nur noch die Nordwestecke Serbiens unsererseits annektiert zu werden, um Serbien und Montenegro von der Aussenwelt abzuschneiden und wirf schafflich ganz in Abhängigkeit von der Monarchie zu bringen.

Es würden dann ein oder zwei arme, ganz auf die Monarchie angewiesene Staatchen zurückbleiben, für die das Wohlwollen der Monarchie im wahrsten Sinne des Wortes eine Lebensfrage wäre; die also im Wege mit weitgehenden handelspolitischen Begünstigungen verknüpfter politischer und militärischer Vereinbarungen in dauernde Abhängigkeit zur Monarchie gebracht werden könnten.

Wir und nur wir wären in der Lage sie wirtschaftlich zu befriedigen: wir könnten es auch tun, ohne ins eigene Fleisch zu schneiden: es würde sich die politische Abhängigkeit als eine automatische Folge unseres von ihnen aufrechterhaltenen wirtschaftlichen Entgegenkommens ergeben und die Bürgschaft der Beständigkeit infolge des Umstandes bieten, dass eine uns nicht geziemende politische Haltung die Entziehung der wirtschaftlichen Begünstigungen, also ihren Ruin zur unmittelbaren Folge hätte.

Indem ich für diese Lösung, als für die im österreichisch-ungarischen Interesse Beste Stellung nehmen zu müssen glaube, will ich nicht unerwähnt lassen, dass ich eine weitergehende Lösung nicht nur für schädlich, sondern auch für praktisch undurch-

föhrbar halte. Die Annexion Serbiens würdc sich gcradeso als unbedingtes Hindernis des Friedens erweisen, wie diejenige Belgiens, und es muss die Monarchie sich gcradeso mit einer Lösung abfinden, welche Serbien eine gewisse staatliche Existenz einräumt, wie es bezüglich Belgiens für das deutsche Reich der Fall ist.

Es ist nicht jetzt der erste Fall, dass diese Frage die kompetenten Kreise der Monarchie beschäftigt. Sie wurde seitens der ungarischen Regierung vor dem Kriege aufgeworfen und hatte den in der gemeinsamen Ministerkonferenz am 19. Juli 1914 gefassten einstimmigen Beschluss zur Folge, laut welchem serbisches Gebiet nur im Rahmen einer Grenzberichtigung in die Monarchie einverleibt werden sollte. Es war dieser Beschluss eine Bedingung der Zustimmung der ungarischen Regierung an die Absendung der an Serbien gerichteten Note: als solcher wurde er meinerseits angeregt und von allen Anwesenden zugegeben. Er bildet also eine alle kompetenten Faktoren bindende feierliche Zusage, welche nur durch einen einstimmigen Beschluss aufgehoben oder verändert werden könnte.

Obwohl ich nun an dem Grundprinzip, dem dieser Antrag sein Entstehen verdankt, unentwegt festhalten zu müssen glaube, so kann ich mich den Gründen nicht verschliessen, welche eine gewisse Revision dieses Beschlusses als zweckmässig erscheinen lassen. Es mag das Ausmass der an die Monarchie anzugliedernden serbischen Gebiete ein etwas grösseres sein als damals ins Auge gefasst wurde und es wären gewisse mit dem Schicksale sowohl des zu annektierenden Gebietes, wie der übrig bleibenden Teile Serbiens verbundene Fragen zu bereinigen, bezüglich welcher die daselbst einzurichtende Militärverwaltung mit vollem Rechte Aufschluss fordern könne.

Der Wunsch der Heeresleitung sowohl über das Mass der uns vorschwebenden Annexion, wie über das Schicksal des zu annektierenden Gebietes gewisse Anhaltspunkte zu bekommen, ist ein vollauf berechtigter und es muss die Klärung gewisser einschlägiger prinzipieller Fragen auch vom Standpunkte der Regierungen wünschenswert erscheinen.

Ich habe demzufolge die Ehre Eure Exzellenz zu bitten, diese Frage auf die Tagesordnung einer baldigst einzuberufenden gemeinsamen Ministerkonferenz setzen zu wollen, zu welcher auch der Herr Chef des Generalstabes eingeladen werden sollte, und

erlaube mir zu erwähnen, dass der am 8. Jänner zusammentretende ungarische Reichstag vom 6. bis zum 9. keine Sitzungen halten wird, so dass einer dieser vier Tage zur Abhaltung der erwähnten Konferenz verwendet werden könnte.

Genehmigen, Euer Exzellenz, den Ausdruck meiner vorzüglichen Hochachtung.

Tisza.

1469/a.

Daruváry Gézának, a kabinetiroda főnökének.

1915 december 29.

Tisztelt Barátom!

Buriánhoz a szerb kérdésben intézett bizalmas levelem másolatát! azzal a kéréssel csatolom, hogy azt Ő Felségének előterjeszteni szíveskedjél.

Egyúttal ugyanezen célból közlöm Khuennek, mint a szerb viszonyok egyik alapos ismerőjének a december 4-iki felségfelterjesztésre² vonatkozó megjegyzéseit is.³

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híved *Tisza.*

1469/6.

Gr. Khuen-Hédercáry Károly nyűg. miniszterelnök, o. képviselő észrevételei a megszállott szerb területek jövője tárgyában tett 1444. sz. előterjesztésre.

Den 10. Dezember 1915.

«Die im alleruntertänigsten Vortrage niedergelegten Prinzipien und Vorschläge entsprechen vollkommen denjenigen Anschauungen, welche ich auf Grund langjähriger Erfahrung hege, und ich kann dieselben nur insoweit ergänzen, dass ich es im Interesse der Wohlfahrt und Ruhe der Monarchie für wünschenswert halte, sowenig als möglich bisheriges serbisches Territorium der Monarchie, respektive unmittelbar Ungarn anzugliedern. Meiner Ansicht nach sollte nicht mehr in Aussicht genommen werden, als dies Verteidigungs-, respektive strategische Interessen erheischen, und das wäre die Linie von Belgrad ausgehend östlich längs der

¹ L. 1468. sz. V ö. 1444., 1472/« és b és 1498. sz. is.

² L. 1444. sz.

³ L. 1469/b. sz.

Donau bis zur künftigen bulgarischen Grenze. Die Breite dieses Streifens zu bestimmen, wären allein militärische Gesichtspunkte massgebend. Von Belgrad westlich, längst der Save bis zur Drina hielte ich eine Besitznahme aus strategischen Motiven nicht für notwendig und andererseits nicht wünschenswert, besonders darum nicht, weil ich an eine erfolgreiche Kolonisation, respektive Austausch der bisherigen Bevölkerung mit den im XX. Jahrhundert anwendbaren Mitteln nicht recht glauben kann.

Eine grössere Angliederung serbischen Territoriums oder gar des ganzen, nicht an Albanien und Bulgarien fallenden Territoriums des heutigen Serbiens an die Monarchie hielte ich ausser den im alleruntertänigsten Vortrage ausgeführten sehr richtigen Argumenten auch deshalb nicht für wünschenswert, weil dadurch in das Gefüge der der westlichen Kultur angehörenden Monarchie ein bedeutender Keil streng orientalischen Anschauungen und Kulturbestrebungen huldigender und deshalb der Monarchie fremder Elemente eingeschoben würde, welcher fortwährende Friktionen hervorrufen und die Monarchie selbst in eine zwiespaltige Stellung drängen würde.»¹

1469/c.

Károly trónörökös Ő Fenségének.

1915 december 29.

Euerer Kaiserlichen und Königlichen Hoheit

erlaube ich mir eine Abschrift meines an den Herrn k. u. k. gemeinsamen Minister des Äussern gerichteten vertraulichen Schreibens² zur Höchstgeneigten Kenntnis ehrfurchtsvoll vorzulegen.

Ich bitte Euere kaiserliche und königliche Hoheit den Ausdruck meiner tiefen Ehrfurcht zu genehmigen.

Tisza.

1469/a.

Br. Krobotin és Koerber közös hadügy, illetőleg pénzügymin.-nek.

Den 29. Jänner 1916.

Hochverehrter Freund!

In Anbetracht der Tagesordnung der morgigen Konferenz erlaube ich mir eine Abschrift meines an Burián in diesem Gegen-

¹ Az egész gr. Khuen-Héderváry sajátkezű írása.

² L. 1468. sz. Ugyanezt a levelet gr. T. I. megküldte gr. Stürgkh osztrák miniszterelnöknek és br. Conrad vezérkari főnöknek is.

stände gerichteten Schreibens zur geneigten Kenntnis beizufügen, welche eine summarische Zusammenfassung meiner Ansichten enthält. Es wird vielleicht die Verhandlung erleichtern, wenn die Mitglieder der Konferenz vorherige Kenntnis von den darin enthaltenen Ausführungen erhalten.

Mit aufrichtiger Hochachtung und Freundschaft

Dein ergebener *Tisza*.

1470/a.

Br. Burián külügyminiszternek.

1915. december 1915.

Kedves Barátom!

Berzeviczyt¹ osztrák-német parlamenti körök állítólag a német Reichstag tekintélyes tagjainak hozzájárulásával felszólították, hogy más kiváló magyar parlamenti emberekkel együtt vegyen részt nagynémet, osztrák és magyar politikusok bizalmas tanácskozásaiban.

Ugyanilyen felszólítás ment Andrássyhoz és Apponyihoz is, akik Berzeviczyvel beszéltek e tárgyban, de meglehetősen skeptikusok voltak a dolgot illetőleg és Andrássy azt az érdekes kijelentést is tette, miszerint alig hiszi, hogy ebben a magyar pártok egy úton járhassanak, mert a kormány és a többség bajosan lesz hajlandó olyan messze elmenni, mint ők.

Mellékelve küldöm a Berzeviczynek osztrák részről átadott pontozatok másolatát,² amelyekben mint a mozgalom főbb program-pontjaiban az osztrákok a nagynémetekkel állítólag már meg-egyeztek.

Szép kis hazaárulás, ha némileg diluait adagolásban is. Aki ilyen mellett agitál, voltaképpen egészen méltó helyen volna a Kramarz³ melletti szomszéd cellában. Furcsa vegyeskereskedés ez a mi osztrák hitestársunk, igazán «a fool paradise» volna a monarchia a magyarok nélkül.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

¹ Berzeviczy Albert b. t.t., nyug. miniszter, a M. Tud. Akadémia elnöke, o. k.

² Nines az iratok közt.

³ Cseh nemzetiségű államférfi. Az osztrák Reichstag tagja, aki ellen «Hochverrat» miatt a katonai bíróság előtt bűnvádi eljárás folyt.

1470/fc.

Berzeviczy Albert b. t. t., ny. min., o. k.-nek, a M. Tud. Akadémia elnökének.

1915 december 30.

Kedves Barátom!

A valóban nagyon érdekes pontozótokat köszönettel küldöm vissza. Sokat vártam, de messze túlhaladják várakozásomat.

Az első két pontban még fügefalevél gyanánt odabiggyeszlik a függetlenség megóvásának, persze magukkal e pontok egyéb tartalmával is merőben összeegyeztetetlen frázisát, a többi pontok leplezetlen *vazallusviszonyt* konstruálnak a monarchia számára. Egy bizonyos felháborodással kell minden ilyen «Zumutung»-ot (magyar szót nem találok rá) visszautasítani mindenkinek, akiben egy szemernyi magyar nemzeti önérzet él.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1470/c

Ganz Hugónak, Wien.

Den 30. Dezember 1915.

Verehrter Herr Doktor!

Die in Ihrem werten Briefe vom 27. d. M. mitgeteilte Anregung muss ich für undiskutierbar halten. Es fehlt mir leider die Zeit Ihnen die Gründe auseinanderzusetzen – es würde ja dies weit über den Rahmen eines Briefes hinausreichen – meinen Standpunkt kann ich jedoch mit zwei Worten skizzieren:

Es kann niemand ein wärmerer Bewunderer und treuerer Freund Deutschlands sein, als ich. Das will ich auch bleiben. Mein Ziel ist ein möglichst inniges Freundschaftsverhältnis, von welchem ich die segenreichsten Früchte für beide Grossmächte erwarte, aber nur so lang es das Verhältnis des Freundes und nicht des *Vasallen* ist.

Je grösser das Gewicht, welches ich auf eine möglichst innige Ausgestaltung unserer Freundschaft lege, umso grösser meine Besorgnis, dass *doctrinäre* Einheitsbestrebungen, welche dauernde Gebundenheit durch Rechtssätze und Einrichtungen herstellen wollen, die einzige Grundlage einer intimen, fruchtbaren Zusammenarbeit, die innere Harmonie der Seelen trüben werden. Die Herren,

die mit ihren Wünschen und Forderungen über das Erreichbare gehen, erweisen unserer gemeinsamen Sache den schlechtesten Dienst.

Mit aufrichtiger Verehrung

Ihr ergebener *Tissa*.

1471.

Singer Wilhelm Chefredakteur des Neuen Wiener Tagblatt.

Den 30. Dezember 1915.

Hochverehrter Herr Chefredakteur!

Im Anschluss an Ihre geschätzten Zeilen habe ich die Ebre zu bemerken, dass die Beurteilung dessen, was in Mitten des Krieges über die auswärtige Lage in einem gegebenen Momente publiziert werden kann, ausschliesslich dem Ballplatze zustehen muss und wenn auch die Herren des dortigen Pressbureaus hin und wieder Entscheidungen treffen mögen, die vielleicht nicht begründet genug erscheinen, so muss man sich mit Vater Homer vertrösten, dem ja das Einschlummern mitunter auch passiert ist.

Eine Tendenz gegen das «Neue Wiener Tagblatt» oder gar gegen Ihre allgemein geachtete und beliebte Person kann dieser Sache in keinem Falle zu Grunde liegen.

Mit aufrichtiger Hochachtung

Ihr ergebener *Tisza*.

1472/a.

A külügyminiszter a m. miniszterelnöknek.

1916 újév napján.

Kedves barátom!

Oly meleg és szívélyes tegnapi soraidat örömmel, büszkeséggel és megnyugvással vettem, mert közös feladatunkat és nagy felelősségünket teljesen úgy fogom fel, mint azt vázoltad és hogy a *legteljesebb* és *korlátlan* bizalommal működöm veled együtt, hogy legnagyobb megnyugvásomat a te felvilágosodott igaz tárgyilagosságodban lelem, arról reménylem, meg vagy győződve.

Fellebbezni fogok ahhoz azon súlyos kezdést illetőleg is, melyet dec. 30-iki fontos iratodban szellőztetsz. En készséggel hívok össze,

kívánságod szerint, közös miniszteri értekezletet jan. 6-9. közt, de a következőkre vagyok bátor figyelmeztetni. Iratodban a szerb probléma körül oly állást foglalsz, mely természetesen az értekezlet többi résztvevőjét is ugyanazon helyzet elé hozza, de főképp azon kérdés elé, hogy egyáltalában itt van-e már az ideje ily döntő kijelentéseknek. Conrad, kinek legújabb kifakadását másolatban holnap küldöm, azt tartja, hogy igen. Én más véleményen vagyok. A te okfejtésednek premisszáit és következtetéseit meleg hozzájárulással egészükben elfogadom, de kiegészítendőkné tartom, mert benyomásom szerint a szerb probléma még bonyolultabb, mint amilyenek az előadásodból feltűnik. Erre kötelességszerűen rá fog kelleni mutatnom. Ebben nem volna baj, mert hisz teljes nyíltsággal kell majd azon alkalommal a dolgot megvilágítani minden oldalról. De már előre mondhatom, hogy nem leszek az értekezlet kötelező állásfoglalása mellett, mert meggyőződésem szerint erre a helyzet nem érett és talán nincs is szükség reá, mert nagyon helyesen emlékeztetsz 1914 júliusban *elfoglalt és elfogadott álláspontodra, mely természetesen mérvadó* mindaddig, míg közmegegyezéssel megváltoztatva nincs.

Ilyen újabb határozatot létesíteni pedig most nézetem szerint nem kellene még. Mindenesetre magam egy ilyen lekötéséhez a monarchia elhatározásainak a Balkánkérdésekben ezidőszert még hozzá nem járulhatnék.

Ha tehát azt hiszed, hogy a közös miniszteri értekezlet ily megszorítással is üdvös, szívesen egybehívom. Ha azonban csak alapos eszmecserét óhajtasz, akkor talán célszerűbb volna szabad megbeszélés veled, Stürghkkel és Conraddal, kit ide kérnék. Eziránt tehát kikérem szíves nyilatkozatodat, azonban talán csak amikor Conrad «ultimátum»-át elolvastad. Abból láthatni fogod, hogy összekoccanásokra is el lehetünk készülve. Kérdés, nem volna-e jobb azokat most in camera caritatis elpattogatni.

Újévi legmelegebb kívánatainkat éretted és szeretettedért ismételve és Isten áldását kérve ki munkánkra ebben az évben, maradok

igaz barátod *Burián István.*

1472/b

B. Burián külügyminiszternek.

1916 január 2.

Kedves barátom!

Kívánságodhoz képest megvárom a Conrad-féle iratot, mielőtt a konferenciára vonatkozó kérésem fenntartását illetőleg nyilatkoznám, bár alig hiszem, hogy az megváltoztathassa álláspontomat.

Conrad helyzete egészen más, mint a mienk. O csakis az általa adott tanács tartalmáért felelős és szarválva van – bármilyen legyen is a döntés – ha kifejtette meggyőződését. Mi felelősek vagyunk a tényleg folytatott politikáért is és állásunkban csak addig maradhatunk, amíg ezt a felelősséget vállalhatjuk.

Ezt meg kell vele értetni és szépen hagyni, hogy kiöntse mérgeét és kifújja magát.

A dolog érdeméről ezúttal csak annyit, hogy mint igen helyesen mondd, 1914 júliusi megállapodásunk *mérvadó*, amíg közmegegyezéssel meg nem változtatjuk. A lekötöttség megvan tehát s nem arról volna szó, hogy ilyen létesítsünk, hanem hogy a meglevőt az adott helyzethez adaptáljuk s némely – annak foganatosításával kapcsolatos – kérdést elintézzünk.

Ismétlem, a dologra Conrad levelének elolvasása után visszatérek, de szükségesnek véltem ennyit, tájékozásul, már most megjegyezni.

Különben pedig mégegyszer meleg köszönet a bizalom és barátság jóleső nyilatkozataidért.

Szívből üdvözöl

igaz barátod *Tisza István.*

1473/a.

Gróf Czernin bukaresti követnek 1915 dec. 11-én a miniszterelnökhöz irt leveléből:

«Der deutsche Gesandte wünscht sehr, dass der gewisse Popovic aus der Schweiz herkommt, weil er – was wahr scheint – einen guten Einfluss auf Bratianu hat. Dieser fürchtet sich durch Ungarn zu reisen ohne sichtbare Erlaubnis von Dir. Würdest Du mir einen Brief an ihn schicken, den ich ihm sende und der ihm die gewünschte Garantie gibt?»

Czernin.

1473/b.

Gr. Czernin bukaresti követnek.

Den 2. Jänner 1916.

Lieber Freund!

Soeben krabble ich aus dem Papierturm, welcher den Besitz meines Schreibtisches mir streitig macht, Deinen Brief^x vom 11. Dezember samt Beilagen heraus. Ich schicke die Letzteren beiliegend mit Dank zurück und bitte Dich Nachsicht zu üben.

Wegen Popovic² habe ich gerade gestern telegraphiert. Der Herr hat schon einmal früher um ein «laissez passer» gebeten (ich glaube durch Forgách's Vermittlung) und ich habe ihm schon damals sagen lassen, dass er kein Märtyrer sei, auch keiner sein wird und ich keinen solchen taxfrei ernennen könne. Er weiss aber sehr gut, wie wertvoll ihm dieser ganz überflüssige Freibrief sein würde, als Zeugnis seiner Verdienste und der ungarischen Tyrannei,

Mit der Gefahr der Erschöpfung müssen wir allerdings rechnen und uns mit der grössten Sorgfalt auf der ganzen Linie auf ein sparsames Walten mit unseren Kräften einrichten. Hoffentlich geschieht dies jetzt schon in viel erhöhterem Masse, als im ersten Kriegsjahre. Seit September waren die blutigen Verluste auch im serbischen Feldzuge unverhältnismässig geringer, unsere Stände schwellen an, wir können die neuen Rekrutenklassen später einberufen und erst nach längerer Abrichtung in die Feuerlinie schicken, was gewiss einen nicht genug hoch anzuschlagenden Vorteil sowohl vom Standpunkte der Qualität unserer Truppen, wie des Sparens an Menschenmaterial bedeutet.

Lebe wohl, nochmals alles Schöne und Gute für das neue Jahr, in warmer Freundschaft

Dein ergebener *Tisza*.

¹ Kivonata 1472/a. sz.

² P. Aurél román nemzetiségi agitátor, 1914 nov.-ben amnesztiát kapott (L. II. k. 267., 489. sz.). de külföldön tovább izgatott Magyarország ellen. (L. III. k. 1180. sz. 386. 1.)

1474.

Joanovich Sándor kormánybiztosnak.

1916 január 2.

Kedves barátom!

A tengeri mizériák nagyon sok gondot okoznak. Mindent elkövetünk, hogy a mezőgazdaság ebből eredő károsodását a lehetőség végső határáig mérsékeljük, egy bizonyos mennyiséget azonban kizárólag a katonaság lovai számára muszáj igénybe vennünk s ez is súlyos teherként nehezedik a gazdaközönség vállaira.

Tavaszi vetőmagvak biztosítása tárgyában is megtörténik minden lehető; természetes, hogy nem 100,000 mázsa, hanem sokkal több áll rendelkezésre, de az egész szükséglet aligha fogjuk tudni fedezni.

Levelem főcélja, hogy a lovakra nézve felvilágosítsalak. A jelenlegi sorozási árak 1400-1500 korona körül mozognak és ki van mondva, hogy igénybevétel esetén is ez az ár veendő a becslés alapjául. Utasítani kell a bizottságok polgári tagjait, hogy a közönség érdekében kellő nyomatékkal lépjenek fel és panaszt tenni, ahol meg nem felelő az eredmény. Még abban az esetben is, ha a fél jobb szeretné a pénzt azonnal felvenni és nem tereli a dolgot fellebbvitel útjára, állítsatok össze, hogy ki hol, melyik napon, micsoda gazdától, minő árban sorozott lovakat s én a legnagyobb eréllyel fogok fellépni, ha pozitív támpontom van az árak meg nem felelő voltának igazolására. Csak az Isten szerelméért konkrét tényekről beszéljetez nekem és ne általános panaszokat mondjatok.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

U. i. Éppen most értesülök, hogy Temes vármegyéből csak 154,000 q tengeri requiráltatott.

1475.

B. Burián külügyminiszternek.

1916 január 3.

Kedves barátom!

Conradnak ma reggel vett kirohanása megerősít abban a felfogásban, hogy jobb ennek a kérdésnek mentől előbb a szemébe néznünk.

Mindig nagyobb hullámokat fog az verni, ha idejében partok közé nem fogjuk, zavarólag fog hatni a szerbiai kormányzóság magatartását illetőleg is s végül, éppen Conrad nehéz természetére tekintettel, legjobb módnak azt tartom, hogy jól kibeszélhesse magát, kiadhassa a mérgét s a végén megnyugodjék abban, hogy ő megtett minden lehetőt és ezek az átkozott civilisták okai minden bajnak.

Bárhogy legyen is, én ezekben a nagy annexiós tervekben a monarchia jövőjét *kompromittáló végzetes veszedelmet látok* s a felelősséget csak akkor viselhetem tovább, ha sikerül annak útját elvágnom.

A minisztertanácsot légy oly jó, kérlek, 7-ére vagy 8-ikára, amennyiben pedig ez nem volna lehetséges, 16-ikára kitűzni, hogy után a val ó napra kérhessek audienciát a királytól.

Szívből üdvözöl igaz barátod

Tisza István.

Sietve írt levelem átolvasása után hozzá kell még tennem, hogy

1. Conrad jó tulajdonait én annyira elismerem, mint talán kevés ember; ezt ő tudja is s elég jól boldogulok vele élőlőszóval, Mindenesetre jobban, mintha berúg a tintatartójából.

2. *Okvetlenül* tisztázni kell, hogy azokra a szerb területekre vonatkozólag, amelyek megtartása szóba jöhet, a magyar kormányval kell az összhangot keresni.

1476.

Miskolczy Lajosnak Debrecen.

1916 január 3.

Kedves barátom!

Az igénybe vett lovak árának kérdése tényleg egyike a legnehezebbeknek. Az természetes, hogy többet nem fizethetett a kinevtár, mint amennyit az illető lovak értéke az igénybevétel időpontjában képviselt annyival inkább, mert igen magas napi-díjat kaptak a gazdák személyes szolgálatukért.

Vízont értem azt is, hogy rossz vért szül az, miszerint ezen az áron megfelelő új fogatot nem szerezhetnek maguknak. Ezen azonban annyival kevésbbé lehet segíteni, mert hiszen egyáltalán semmi-

féle áron nem lehetne annyi türhető minőségű lovat beszerezni, amennyire a mezőgazdaságnak égetően szüksége van.

Hiába, a háborúokozta lóhiánnyal, mint e nagy megpróbáltatás egyik igen káros mozzanatával számolnunk kell.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1477/a.

A konzulok letartóztatása Szalonikiban.

TELEFONTÁVIRAT

B. Buriánnak.

1916 január 3.

Sehr dringend!

Ich glaube, dass es keinen guten Eindruck machen würde, wenn sich das jetzt tagende ungarische Abgeordnetenhaus mit der Verhaftung der Konsuln in Saloniki nicht befassen würde.

Ich würde vorschlagen, dass eine Interpellation an den Ministerpräsidenten gerichtet werde,¹ mit der Frage, ob wir Kenntnis von dieser Sache haben und was wir derselben gegenüber zu machen gedenken. Nach Bejahung der ersten Frage würde ich in meiner Antwort erklären, dass es eine neuerliche brutale Rechtsverletzung der mit uns im Kriegszustande befindlichen Mächte ist, welche sich würdig an die Reihe ihrer bisherigen Gewalttaten anschliesst. Ihnen gegenüber haben wir nur die eine Antwort, sie in weiteren Siegen zu schlagen und uns beim Friedensschluss für all' die erlittene Unbill Genugtuung zu verschaffen.

Dieser Gewaltakt ist in erster Eeihe eine Griechenland zugeführte grobe Insulte und es mass die griechische Eegierung Mittel und Wege suchen, diesem der Souveränität des griechischen Staates hohnsprechenden Zustand ein Ende zu machen und sich in die Lage versetzen, ihren Verpflichtungen andern mit Griechenland auf freundlichem Fuss stehenden Staaten gegenüber nachkommen zu können. Bei aller Würdigung der Schwierigkeiten, in

¹ Habár Görögország semleges állam volt, az entente-hatalmak csapatokat szállítottak Salonikiba. E csapatok parancsnoka, Sarrail francia tábornok letartóztatta az ott hivatalosan működő osztrák-magyar és német konzulokat. Gr. Andrássy Gyula o. k. interpellált, gr. T. I. válaszolt. Képv. Napló XXVIII. 99-101.

welche Griechenland durch die rohen Gewaltakte der ihre Übermacht missbrauchenden Ententemächte gebracht wurde, erwarten wir eine entsprechende Stellungnahme der griechischen Regierung und sind entschlossen, alle ihre, auf die Wahrung der eigenen Souveränität bezüglichen Bestrebungen wirksam zu unterstützen. Laut Geschäftsordnung wäre die Interpellation im Laufe der morgigen Sitzung anzumelden und übermorgen abzuhalten. Folglich bitte ich womöglich noch heute, spätestens morgen Vormittag um Antwort.

Tisza.

1477/6.

A külügyminiszter válasza a magyar miniszterelnöknek.

TELEPHONTELEGEAMM.

1916 január 4.

An Seine Excellenz Grafen Tisza.

Die Erklärung könnte mit der Berufung auf ein mit dem Minister des Äussern gepflogenes Einvernehmen beginnen und dahin lauten, dass es eine neuerliche brutale Eechtsverletzung der mit uns im Kriegszustande befindlichen Mächte ist, welche sich würdig an die Eeihe ihrer bisherigen Gewalttaten anschliesst. Ihnen gegenüber haben wir – abgesehen von den in diesem Falle unmittelbar zu ergreifenden Massnahmen – die eine Antwort: sie in weiteren Siegen zu schlagen und uns für all die erlittene Unbill Genugtuung zu verschaffen.

Dieser Gewaltakt ist in erster Eeihe eine Griechenland zugefügte grobe Insulte und die griechische Regierung sucht bereits in korrektester Weise Mittel und Wege, diesem der Souveränität des griechischen Staates hohnsprechenden Zustande ein Ende zu machen und sich in die Lage zu versetzen, ihren Verpflichtungen anderen mit Griechenland auf freundschaftlichen Fusse stehenden Staaten gegenüber nachkommen zu können. Bei aller Würdigung der Schwierigkeiten, in welche Griechenland durch die rohen Gewaltakte der ihre Übermacht missbrauchenden Ententemächte gebracht wurde, erwarten wir auch im weiteren Verlaufe der Angelegenheit ein entsprechendes Vorgehen der griechischen Regierung und sind entschlossen, alle ihre auf die Wahrung der eigenen Souveränität bezüglichen Bestrebungen wirksam zu unterstützen.

Burián.

1478.¹

Gr. Stürgkh Károly osztrák miniszterelnöknek.

Den 6. Jänner 1916.

Hochverehrter Freund!

Im Besitze Deines geschätzten Schreibens vom 3. Jänner will ich Dir vorerst versichern, dass ich die Versorgungsfrage keineswegs auf die leichte Achsel nehme, im Gegenteil die volle Last der mit der auch in Ungarn sehr schweren Situation verbundenen Verantwortlichkeit empfinde und mich bei Behandlung dieser Frage von den stets vor Augen gehaltenen höheren Gesichtspunkten leiten lasse.

Es ist keineswegs Mangel an entsprechendem Ernste oder an der richtigen Einsicht der Pflicht Ungarns, das Durchhalten in diesem Kriege mit den grössten Anstrengungen zu ermöglichen, wenn ich Deinen Wünschen nicht entsprechen kann, sondern einfach die physische Unmöglichkeit der Erfüllung derselben.

Dass dies der Fall ist, ist gewiss kein Vorteil, sondern ein schwerer Nachteil für Ungarn.

Du sagst hochverehrter Freund, «dass Österreich den Löwenanteil der finanziellen Lasten, sowie der Herstellung *von* Waffen und Munition prästiert, wogegen das Agrarland Ungarn von seiner Produktion den industriellen Gebieten abgeben sollte». Meiner Ansicht nach scheint hier ein Missverständnis obzuwalten.

Was erstens die finanziellen Lasten betrifft, so ist mir bisher unbekannt, dass der Löwenanteil derselben Österreich zufallen würde. Im Gegenteil ist es uns bisher – ich muss hinzufügen zur eigenen Überraschung – gelungen, bei den inländischen Anleihen das Quotenverhältnis beinahe zu erreichen, und es wurden die Mittel der österreichischen Banken zur Deckung der ungarischen Quote am Mobilisierungskredite nur zu einem im Verhältnisse der Gesamtkosten unbedeutenden Masse in Anspruch genommen.

Die Deckung des Bedarfes an Waffen und Munition ist nicht eine von Österreich getragene Last, sondern ein kolossaler Vorteil Österreichs, da hiedurch ein wesentlicher Teil der Kriegsauslagen

¹ V. ö. 1329-1329/c; 1395– 1395/c; 1403,1412,1422, 1433. 1434; 1436; 1447, 1449, 1458; 1460.

im Inlande produktiv verbraucht zur Beschäftigung der eigenen Bevölkerung und zur Hebung der eigenen Industrie verwendet wird.

Geradeso wäre es keine Last, sondern ein Gewinn für Ungarn, ein möglichst grosses Quantum von Agrarprodukten an den österreichischen Konsum abgeben zu können. Auch wir haben unter diesem Unglücke schwer zu leiden, dass wir infolge zweier Missernten sozusagen gar keinen Überschuss an Agrarprodukten haben und unseren Bedarf an Industrieartikeln mit dem Überschuss der eigenen Landwirtschaft nicht bezahlen können.

Es ist dies ein Umstand, welcher unsere wirtschaftlichen Verhältnisse geradezu einer Krise entgegenführt und es muss die Eegierung im exklusivsten, engherzigsten ungarischen Interesse das Menschenmögliche tun, um die Exportmöglichkeiten nach Österreich in jeder Weise, auch durch die Einschränkung des eigenen Konsumes, zu erhöhen.

Ich wiederhole, es ist ein schweres Unglück, dass die Ernte in beiden Staaten der Monarchie um sehr vieles schlechter ausgefallen ist, als wir im Juni gedacht haben, und der im Juni vorhergesehene Zustand eintrat, welcher die österreichische Eegierung zur Erhöhung ihrer Anforderung bewegen musste, die ungarische jedoch in die Unmöglichkeit versetzte, auch die im Juni in Aussicht gestellten Quantitäten zu liefern.

Es ist dies nicht einmal von Baron Harkányi, sondern bei den verschiedenen Anlässen mündlich und schriftlich von mir und den anderen Mitgliedern der Regierung x-mal gesagt worden und kann keinesfalls als eine Verletzung getroffener Vereinbarungen oder gar als ein Gewaltakt hingestellt werden.

Ich muss mich hochverehrter Freund gegen diese Behauptung auf das Entschiedenste verwahren und erlaube mir auf das Aide-Mémoire über das Ergebnis der Konferenz vom 10. Juni hinzuweisen, in welchem (Seite 6) ausdrücklich gesagt wird: «Sollte das Ergebnis der heurigen ungarischen Ernte unter demjenigen des Jahres 1913 zurückbleiben, so behält sich die ungarische Eegierung vor, das an den österreichischen Konsum abzugebende Quantum von 9 Mill. q entsprechend zu reduzieren». Ein Passus, welcher in Deiner Note Zahl 3746/MP vom 1. Juli, welche die Stellungnahme der österreichischen Eegierung unserem Aide-Mémoire gegenüber enthält und einige diesbezügliche Bemerkungen an dasselbe knüpft, mit keiner Silbe bemängelt wird.

Ich glaube, der Text ist ganz klar. Es ist nicht die Kede von neuen Verhandlungen, welche das Einvernehmen mit der österreichischen Regierung erheischen würden, sondern es wird der ungarischen Regierung das Recht vorbehalten, das Quantum von 9 Millionen q entsprechend zu reduzieren.

Ein Rechtsstreit diesem ganz unzweideutigen Texte gegenüber könnte ausser seiner deploralen Wirkung auf die Stimmung und auf die Einschätzung unserer Verhältnisse im Auslande gar keine Erfolge haben und nicht einen q Getreide mehr für den österreichischen Konsumenten bedeuten.

Ich bitte Dich hochverehrter Freund, kommen wir endlich mit der traurigen Tatsache ins Klare, dass wir nicht einer Erage des «Wollens», sondern des «*Könnens*») gegenüberstehen. Die ungarische Regierung will alles bereitwilligst zur Verfügung stellen, was sie kann. Mehr als das Mögliche wird die österreichische Regierung durch keine Drohung, keinen Prozess, keine unangenehmen Auseinandersetzungen bekommen können.

Dem immer wiederkehrenden Vorwurf gegenüber, dass wir noch im September die 9 Mill, q in Aussicht nahmen und den eigenen Konsumenten gegenüber nicht mit aller Strenge vorgingen, muss ich betonen, dass der volle Ernst der Situation sich nur im Laufe der Zeit allmählich herausstellte und zwar nicht nur bei uns, auch in Österreich.

Die ersten österreichischen Mitteilungen über das schlechte Ergebnis der Ernte sind uns erst im Laufe des Oktobers zugegangen und es wurde das österreichische Ernteergebnis im Oktober mit 29, im November mit 24 Mill, q angegeben, während die Vorratsaufnahmen eine allerdings aller Wahrscheinlichkeit nach dem Tatbestande nicht entsprechende Situation beschaulich machten, aus welcher auf eine Gesamternte von 18 Mill, q zu schliessen wäre.

Genau dasselbe geschah in Ungarn. Erst als die Dreschsaison zu ihrem Ende neigte, bekam man richtigen Einblick in den vollen Ernst der Lage, was ja selbstredend ist, da die infolge Arbeitermangels potentierte Wirkung der abnorm schlechten Witterung bei den im späteren Verlaufe der Saison eingeführten und gedroschenen Partien eine viel grössere war.

Wir wussten wohl im September, dass die Ernte unter derjenigen von 1913 zurückgeblieben ist, haben auch – das muss ich nachdrücklichst betonen – bei der Zuweisung von Getreidemengen

an die städtische Bevölkerung einen wesentlich ungünstigeren Schlüssel, als die im Juni zu Grunde gelegten monatlichen 10 q zur Anwendung gebracht, hatten jedoch die Hoffnung nicht aufgegeben, bei einer weitergehenden Beschränkung des eigenen Konsumes die ganzen 9 Mill. q an Österreich zu liefern.

Erst einige Wochen darauf sind wir zur vollen Gewissheit gelangt, dass von einer Lieferung von 9 Mill. q absolut nicht die Eede sein kann. In dieser Lage blieb uns leider nichts anderes übrig, als von dem uns ausdrücklich vorbehaltenen Bechte, dieses Quantum entsprechend zu reduzieren, Gebrauch zu machen.

Die tatsächlichen Ergebnisse der 1915-er Ernte hüben und drüben haben einen Strich durch die Juni-Verabredungen gemacht und es bleibt uns nichts anderes übrig, als von der heute gegebenen Lage ausgehend mit der weitgehendsten Sparsamkeit unser Auskommen zu suchen.

Der Zustand in Ungarn am Jahresschlusse lässt sich im Folgenden zusammenfassen:

Die Kriegsgetreidegesellschaft verfügt über ein Quantum von 1.760,000 q Mehl und hat demgegenüber 1.560,000 q Mehl der Heeresleitung abzuliefern und den noch ausständigen Bedarf unserer städtischen Bevölkerung zu decken. Nach den ursprünglichen Berechnungen würde sich dieser noch unbedeckte Bedarf auf 6 Mill. q belaufen, er wird jetzt mit den schärfsten Mitteln reduziert, muss aber ganz gewiss mit einigen Millionen ins Calcul gesetzt werden.

Wir stehen also abgesehen vom österreichischen Bedarfe einem Defizit von mehreren Millionen gegenüber, wogegen wir gar keine sichtbaren Vorräte im Lande haben. Es wird jetzt die Forschung nach Vorräten mit den strengsten und vexatorischsten Mitteln in Angriff genommen, alles was verheimlicht wurde, in Beschlag genommen und die Vorratsaufnahme beim Mais mit grösster Strenge durchgeführt. Alles was in solcher Weise zusammengekrabbelt werden wird, kommt unter die Verfügung der Begierung und das, was etwa nach der sparsamsten Deckung des eigenen Minimalbedarfes übrigbleibt, wird der österreichischen Kegierung zur Verfügung gestellt.

Mehr als diese prinzipielle Erklärung kann im jetzigen Stadium nicht gesagt werden; im Gegenteil muss ich leider sehr grosse Zweifel darüber zum Ausdrucke bringen, ob man überhaupt mehr

als den notdürftigsten eigenen Bedarf wird zu Tage fördern können, und wäre sehr angenehm überrascht, wenn ein ansehnliches Quantum an Österreich abgegeben werden könnte.

Unter diesen Umständen bleibt meines Erachtens für die österreichische Regierung nichts anderes übrig, als erstens die Revision der Vorräte mit derselben Rücksichtslosigkeit, wie wir es machen, im eigenen Lande durchzuführen, andererseits die Einfuhr aus Rumänien mit allen Mitteln zu fördern, die jetzige günstige Witterung benützend den Donauweg nach Möglichkeit auszunützen und an die Heeresverwaltung mit grösstem Nachdrucke heranzutreten, um eine Herabsetzung des Bedarfes an Brotgetreide durchzuführen.

Du siehst, in welch' besorgniserregender Lage auch wir uns befinden. Unsere Vorräte sind ja durch den auf uns fallenden Teil des Heeresbedarfes beinahe gänzlich in Anspruch genommen. Auch unsere städtische Bevölkerung wird mit Hungersnot bedroht. Ich bitte es also nicht als etwas Geringes hinzunehmen, wenn wir trotz dieser Situation alles, was am Heeresbedarfe von Brotfrüchten abgeschlagen werden kann, auf die Rechnung der österreichischen Quote überlassen.

Es ist dies ein Entschluss, welcher uns noch schwere Sorgen verursachen und leidenschaftlichen Angriffen seitens der eigenen Bevölkerung aussetzen kann. Wir wollen aber bis zur äussersten Grenze des Möglichen gehen, um Euch zu helfen.

Schliesslich müsste man doch auch an die deutsche Regierung herantreten und eventuell vorschussweise eine höhere Quote des rumänischen Exportes für Österreich beanspruchen. Ich glaube die Probe wäre ganz gewiss zu machen. Die Deutschen werden wahrscheinlich zuerst mit einem barschen «nein» antworten, zuletzt jedoch Hilfe leisten, wenn sie sehen, dass Österreich wirklich darauf angewiesen ist. Eben deshalb würde ich an Deiner Stelle nicht zu lange mit dieser Anregung warten.

Ich glaube im Obigen ein ziemlich klares Bild der Situation gegeben zu haben. Ich bitte hochverehrter Freund Dir nur die Situation zu vergegenwärtigen, dass wir trotz zweier Vorratsaufnahmen und Androhung mit strengen Strafen im Ganzen 1.700,000 q Mehl in der Hand haben und nach Deckung des Heeresbedarfes eigentlich absolut mittellos dastehen. Wenn wir unter diesen Umständen die rumänische Einfuhr und die Ersparungen am Heeres-

bedarfe Österreich überlassen, so ist das vom Standpunkte der ungarischen Regierung ein folgenschwerer Entschluss, welcher den tatsächlichen Beweis unserer brüderlichen Gesinnung und unseres festen Entschlusses liefert, alle Sorgen und Entbehnungen dieses Krieges mit Österreich zu teilen.

In vollem Einverständnisse mit meinen Kollegen werden wir die Arbeit fortsetzen, das Mögliche tun, um noch irgendeinen Überschuss für Euch herauszubekommen und denselben unbedingt zur Verfügung stellen. Eine Verpflichtung, irgendeine gegebene Summe zu liefern, können wir nicht übernehmen, sie wäre auch sinnlos, da wir sie einfach nicht halten könnten.

Genehmige, hochverehrter Freund, den Ausdruck meiner vorzüglichen Hochachtung.

Tisza.

1479.

Gr. Czernin követnek.

Den 10. Jänner 1916.

Lieber Freund!

Auf Deine Anregung haben wir mit der Dementierung der in den rumänischen Blättern systematisch verbreiteten Lügen längst aufgehört und ich würde es Dir anheimstellen, inwieweit Du folgende Informationen zur Aufklärung der rumänischen Öffentlichkeit benützen willst oder nicht. Jedenfalls halte ich es für zweckmässig Dich über die Sachlage zu orientieren.

Das eine betrifft die Legende, als ob unsere rumänische männliche Bevölkerung in höherem Masse als die andere für den Kriegsdienst ausgehoben würde und rumänische Regimenter grösseren Gefahren und Verlusten als die anderen ausgesetzt wären.

Vor einem jeden die Verhältnisse des modernen Krieges nur halbwegs Kennenden liegt ja die plumpe Unwahrheit solcher Behauptungen auf der Hand. Da jedoch dieselben tagtäglich wiederholt werden und sogar ein Hauptthema der Rede Filipescus¹ im Senate gebildet haben, wäre eventuell in entsprechender Form die Wahrheit zum Ausdrucke zu bringen, dass bei der Mobilisierung, wie bei späteren Assentierungen und Musterungen naturgemäss gar kein Unterschied zwischen den verschiedenen Nationalitäten

¹ Magyarellenes román államférfi.

gemacht wurde und dass ausschliesslich die wechselvollen Ereignisse des Krieges darüber entschieden haben, ob ein Regiment grösseren oder kleineren Verlusten ausgesetzt war.

So hatte z. B. das ganze siebenbürger Corps (XII.), welches von Dezember bis Ende Mai an der Nida¹ stand und dann den Hauptbestandteil der Gruppe Kövess bildete, verhältnismässig sehr wenig zu leiden; während die siebenbürger Honvéd-Division den Winterfeldzug in den Karpathen mitzumachen hatte und dabei sehr viel ausgestanden hat. Unter uns gesagt, haben eben die Entbehnungen und Anstrengungen des Winterfeldzuges die Widerstandskraft der rumänischen Mannschaft dieser Truppendivision beinahe gänzlich aufgerieben, sodass sich die rumänische Mehrzahl derselben in den ersten Frühjahrsmonaten miserabel schlecht schlug und die Situation wiederholt durch die über alles Lob stehende Haltung der Székler gerettet wurde.

Mit Eintreten der mildereren Jahreszeit und nach einiger Erholung haben sich auch die rumänischen Truppen der Division wieder gebessert. Jedenfalls kann gesagt werden, dass sich unsere rumänischen Mannschaften in bezug auf Treue im Grossen und Ganzen einwandfrei benommen haben, aber ein viel schwächeres und weniger gutes Soldatenmaterial abgeben, als die Ungarn, Deutschen, Kroaten, Slovaken.

Es kommt dies auch darin zum Vorschein, dass auf Basis der bisher veröffentlichten Verlustlisten 11 % der toten und verwundeten ungarischen Staatsbürger und 17 % der Gefangenen auf die Rumänen entfallen, welche 14 % der Bevölkerung bilden, so dass ihr blutiger Verlust wesentlich hinter der Bevölkerungsziffer zurückbleibt, während die Zahl ihrer Gefangenen dieselbe übersteigt.

Dies freilich nur zum vertraulichen Gebrauch. Eine andere Angelegenheit ist der im Adeverul vom 2. Jänner behandelte Selbstmord der Maria Puia, wobei es sich um Folgendes handelt. Es wurde bei einen an der Grenze erwischten militärpflichtigen rumänischen Jungen ein im höchsten Masse hochverräterisches Gedicht über die zu erwartende Befreiung Siebenbürgens durch die siegreichen rumänischen Dorobanzen gefunden und die Sache von militärischer Seite der politischen Behörde mitgeteilt.

¹ Folyó Orosz-Lengyelországban, Krakkótól északra.

Die angestellte Untersuchung ergab, dass dieses Schriftstück unter den Lehrlingen des gr. kath. Schullehrer-Seminars in Balázsfalva ^x verbreitet wurde und dass ein Zögling des Schullehrer-Seminars Namens Maria Puia die Vervielfältigung und Verbreitung dieses Gedichtes besorgte. Dieselbe wurde in die Untersuchungshaft abgeführt und hat sich dort paar Tage darauf erhängt.²

Vor ihrem Selbstmord hat sie ein Schriftstück abgefasst, in welchem sie erklärt, den Selbstmord zu wählen, um keine Aufschlüsse über die Sache geben zu müssen. Andererseits erklärt sie, von allen Leuten, mit denen sie in ihrer Untersuchungshaft in Berührung kam, human und wohlwollend behandelt worden zu sein. Ich könnte Dir eventuell eine Abschrift dieses Briefes zur Verfügung stellen. Die Leiche des armen Mädchens wurde dann ihrer Familie übergeben, in ihre Heimat nach Balázsfalva transportiert und dort unter dem üblichen Zeremoniell begraben.

Gegen die in die bewusste Spionage-Affaire verwickelten 19 verhafteten Rumänen ist die von militärischer Seite geführte Untersuchung noch im Gange. Ich werde deren Ergebnis erfahren, bevor irgend etwas in der Sache geschieht und Sorge tragen, dass keine Märtyrer gemacht werden.

Sonst herrscht absolute Ruhe im Lande, die bekanntesten rumänischen Agitatoren sind auf freiem Fusse und bewegen sich nach Belieben. Die Beziehungen zwischen Rumänen und Ungarn sind die friedlichsten und alles über die Drangsalierung der Rumänen Gesagte ist glatt erlogen.

Mit warmer Freundschaft

Dein ergebener *Tisza*.

1480.³

Teleszky János pénzügyminiszternek.

1916 január 10.

Kedves barátom!

Ne haragudj, hogy ismét a háromszéki államsegélyekkel zaklatlak, de igazán lehetetlen állapotok vannak ottan. Mint tudod,

¹ V. ö. 1818., 1342. és a 206. 1. 1. jegyzetét.

² Tisza Istvánt is nagyon keserítette ennek a szegény túlérzékeny lánynak az öngyilkossága, hisz még elítéltetése esetén is valószínűleg rövid tartamú államfogház (custodia honesta) szabott volna ki.

³ V. ö. általánosságban 912., 915. sz., különösen III. 793. és 831., VI. 1243/ft, d, e és / sz.

elkövették azt a vérlázító igazságtalanságot, hogy 80 fillérben állapították meg egy mezőgazdasággal foglalkozó család napi keresetét s ezzel egy ilyen család állámsegélyének maximális határát.¹ Amint ezt megtudtam, kívántam a dolog reparálását s körülbelül egy évvel ezelőtt 1 K 20 fillérre, tehát még mindig fenemód alacsony összegre felemelte a közigazgatási bizottság e maximális határvonalat.

Hiszed-e, hogy ismételt sürgetésem dacára máig sincsen e határozat végrehajtva, a segélyösszegek felemelésére vonatkozó változási kimutatások a pénzügyigazgatóságnál hevernek s e szerencsétlen emberek a szó szoros értelmében éheznek.

Kérlek édes Jankóm, vess véget azonnal ennek az állapotnak. Igazán elszomorító és megszegyenítő dolog, hogy mostani állásomban egy kerek esztendő alatt nem tudok egy ilyen flagráns igazságtalanságnak véget vetni.

Szívből üdvözl

igaz híved *Tisza*.

1481.

B. Harkányi Jánosnak.

1916 január 10.

Kedves barátom!

A hadiévnnek a vasutasok nyugdíjába való beszámítására vonatkozó memorandumot figyelemmel átnézve, szíves figyelmedbe ajánlom azt a körülményt, hogy ezzel a kérdéssel még abban az esetben is foglalkoznunk kell, ha az netalán némi terhet hártana az államkincstárra.

Kétségtelen ugyanis, hogy aligha fogunk attól elzárkózhatni, hogy a hadiévk kedvezményes beszámítását az állami tisztviselőkre vonatkozólag elismerjük. Akkor pedig lehetetlen volna a vasutasok rovására kivételt tenni, akiknek legalább a külszolgálatban lévő része, hasonlíthatatlanul inkább résztvesz a háború rendkívüli fáradalmaiban, mint a tisztviselők legnagyobb része. A dolgot feltétlenül több rokonszenvvel és melegséggel kell felkarolnunk, mint ahogy azt a memorandum szerzője teszi.

Szívből üdvözl

igaz híved *Tisza*.

² Gr. T. I. már 1915. febr. 2-án Háromszék m. főispánjához intézett levelében (793. sz. III. 85. 1.) helytelenítette ezt a határozatot és az állámsegély emelését kívánta. Ismételve írt e tárgyban 1915 febr. 14-én (831. sz. levél III. 1.) L. még 1243/d/- és az 1916 márc. 5-én kelt levelet az V. köt.-ben.

1482.

*Preszly Elemérnek.*¹

1916 január 10.

Tisztelt barátom!

Az általad említett ügyben nehéz lesz segíteni. Az igénybe vett ló ára már korábban jogerősen meg volt állapítva s a mai helyzet szerint az ilyen lóár utólagos felemelésének nincsen helye.

Kétségtelenül ez is egyik hibája a mai jogállapotnak; igyekezni fogok odahatni, hogy a lovak megszemlélésekor megállapított becsár revízió alá vétessék, ha a tényleges igénybevétel egy bizonyos időn belül meg nem történik.

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híved *Tisza*.

1483.

B. Giskra hágai osztrák és magyar követnek.

Den 10. Jänner 1916.

Hochwohlgeborener Freiherr!

In Beantwortung der werten Zeilen vom 27. Dezember habe ich die Ehre mitzuteilen, dass ich mich der Angelegenheit der holländischen Boten Kreuz Mission angenommen und dafür Sorge getragen habe, dass dieselbe ein in jeder Hinsicht entsprechendes Gebäude für Spitalszwecke erhalte. Die beiden Fräulein Kuyper habe ich noch nicht sehen können, werde vielleicht morgen Gelegenheit dazu haben, und mich sehr freuen, ihnen behilflich sein zu können. Sollte Herr Kuyper² Budapest besuchen, so würde es mich sehr freuen seine Bekanntschaft machen zu können.

Mit vorzüglicher Hochachtung Eurer Hochwohlgeboren

ergebener *Tisza*.¹ Ellenzéki o. k. volt.² Kuyper hollandi volt miniszterelnök és két leánya a magyarok iránt érzett barátságából Budapestre jöttek és később T. I.-t is felkeresték.

1484/«.

*Magyar sebesült katonák hazaszállítása.**B. Harkányi Jánosnak.*

1916 január 2.

Kedves barátom!

Mellékelve küldöm Teleki Palinak¹ Teleki Sándornéhoz intézett levelét, amely szerint kilátás volna reá, hogy a délvidéki harctéren lévő súlyos sebesültek külön e célra beállított vonaton Magyarországra szállíttassanak.

A dolognak nagyon örülnék, mert szegény fiúk minden reájuk fordított gond dacára nagyon szenvednek attól, hogy idegen légkörben vannak s alig akad ember, aki őket megértse. Igazán jól megérdemelt jótétemény volna reájuk nézve a repatriálás. Az ügyet szíves jóindulatodba a *legmelegebben* ajánlom.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1484/b.

B. Harkányi Jánosnak.

1916 január 10.

Kedves barátom!

Iska grófnéhoz² intézett leveled másolatának birtokában szíves figyelmedbe ajánlom, hogy tényleg ott a bibi, miszerint a Zentraltransportleitung a délnyugati harctérről elszállítandó betegeket csak kisebb részben küldi magyar kórházakba, nagyobb részben szanaszét veti Ausztria különböző tartományaiába.

Hogy ezt miért teszi, azt a jó Isten tudja. Lehet egyszerű butaság, lehet az osztrák kórházak anyagi érdekének gondozása, miután természetesen sokkal jobban gazdálkodhatik minden kórház, ha létszáma lehetőleg be van töltve. Valami mélyebbre ható tendenciát nem igen tudnék a dolognak tulajdonítani. Kétségtelen azonban, hogy így járnak el, s amikor Zelenskiné³ és Telekiné Rosznerrel⁴ személyesen járt a minisztériumban, azzal a merőben

¹ Gr. Teleki Pál akkor o. k.² Gr. Teleki Sándorné úrnő.³ Gr. Zelenszki Róbertné úrnő.⁴ B. Roszner Ervin Ő Felsége személye körüli min.

hazug állítással védekeztek, hogy Magyarországon nincsenek üres ágyak.

A dolgot tehát nagyon jó volna más módon megfogni és arról gondoskodni, hogy a délnyugati frontról a Hmterlandba küldött sebesülteket kivétel nélkül magyar kórházakba instradálják, aminek lehetősége a főröhelyek szempontjából abszolúte biztosítva van.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1485.¹

B. Burian külügymin.-nek.

1916 január 13.

Kedves barátom!

Bécsből hazajöve 9-én sürgönyöztem a hadseregfőparancsnokságnak, felkérve őket, hogy Thallóczy kinevezése ügyében a közös pénzügyminiszterrel lépjenek érintkezésbe, egyúttal tolmácsolva Thallóczynak azon általam osztott kérését, hogy Salis² utasítva legyen minden fontosabb polgári ügyben őt meghallgatni. Erre választ eddig nem kaptam és Thallóczy, akivel tegnap telefonon beszéltünk, azt közli, hogy őhozzájnk sem jött még semmi Teschenből.³

Kérlek, méltóztassál a dolog iránt érdeklődni és odahatni, hogy Thallóczy mentől előbb elfoglalhassa állását, mert erre igazán égetően szükség van.

A Belgrádban garázdálkodott clique viselt dolgai természetesen kiszivárognak, főleg a szerb harcterről hazajött ellenzéki képviselők útján és tegnap már a Szmrecsányi-féle⁴ interpellációban jutottak igen kellemetlen kifejezésre, ami lelkiismeretlenül kavarja a legkényesebb dolgokat és mindaddig igen rossz hatást tehet, amíg arra nem hivatkozhatunk, hogy a kormányzóság kifogástalan, módon szerveztetik.

Az ellenzék vezetőit nagyon komolyan óhajtom figyelmeztetni.

¹ V. ö. 1326., 1327., 1456. és az ott idézett korábbi leveleket.

² Gr. Salis Seewis altábornagy, a megszállott szerb területek katonai főkormányzója.

³ T. L. rövid idő múlva kinevezetett civiladlátussá. Lásd 1501. sz.

⁴ Sz. György ellenzéki képviselő. Képviselőházi Xapló XX.VM. köt. 607. országos ülés 192-201. 1.

hogy olyan interpellációk, mint tegnap Szmrecsányi és Polónyié,¹ abszolút nem illenek a mai szituációba és lehetetlenné tennék a kormányra nézve, hogy a parlamentet a legeslegsükségesebb folyóügyek elintézésén túl együtt tartsa. Reményilem, lesz ennek bizonyos hatása, de azért a szerbiai dolgok s a zászlókérdésnek egy s más helyen megtörtént igen tapintatlan éléreállítása tényleg rontja a hangulatot és igen kívánatos volna, hogy a katonák ilyen dolgokkal meg ne nehezítsék helyzetünket.

Ami különösen a zászló- és jelvény kérdést² illeti, Kroatint magánlevélben felkértem ma, hogy igyekezzék az erre vonatkozó munkálatot mihamarább befejezni, és nagy hálával fogadnám ez iránybani hatékony segítségét. Tényleg bantólag hat, hogy Ő Felsége rezolúciójának megjelente után négy hónappal sem lát-szik annak semmi nyoma, sőt merevebben kezelik a kétféjű sas és feketeárga szín kizárólagos alkalmazását, mint bármikor azelőtt.

Engedd meg, hogy a pecsétekre vonatkozó félhivatalos leve-
ledre is – amelyre az akták számára a legrövidebb idő alatt vála-
szolok – már most arra kérjelek, hogy ne akasszuk meg az új
pecsétek használatbavételét. Ő Felsége határozott kívánságára a
horvátokkal megállapítandó módosítás csak a háború után a netalán
szükségessé váló egyéb módosításokkal együtt fog alkalmazásba
vétetni, úgy hogy jó hosszú ideig nem kerül a most megállapított
új pecsét kiigazítására a sor.³

Az pedig, hogy ezen egész hosszú idő alatt a régi pecsétet
használjuk, olyan resenzust keltene és gyanakvást ébresztene,
amivel szemben eltörpül a vele járó pénzügyi áldozat.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1486.

I. Külön béke Montenegróval.

II. Egyes katonai körök Montenegro annektálását óhajtották.

Gr. T. I. a képviselőháznak 1916 január 17-én tartott ülésén
bejelentette, hogy az osztrák-magyar hadsereg Kövess Hermann
gyalogsági tábornok vezetésével elfoglalta Cetinjét és hogy Miklós

¹ Polónyi Géza ellenzéki képv. Képv. Napló XXVIII. köt. Ö07. országos
ülés. 182-201. 1.

² V. ö. 1224-1224. 11. sz.

³ Ez a terv később megváltozott. V. ö. 1500 sz. és a köv. levelek.

montenegrói király békét kórt. A képviselőház Bolgár Ferenc o. k. indítványára ez alkalomból a hadseregfőparancsnokságot és a III. hadtest parancsnokát, Kövess Hermann gyalogsági tábornokot, üdvözölte. (Képv. Napló XXVIII. köt. 230. és köv. 1.)

A vezérkar főnöke Teschenből már 1915 dec. 31-éről Op. No. 19,694. sz. a. a külügymin.-hez intézett jegyzékében azt fejtegette, hogy katonai szempontból feltétlenül szükséges Szerbiát és Montenegrót annektálni. A montenegrói kormánytól a béketárgyalás előtt báró Corirad feltétlen kapitulációt követelt. Ez ellen írtak az 1486/(7. és c. alatti levelek.

1486/a.

Gr. Széchen Miklós követ és meghatóim, min. levele gr. Tisza Istvánhoz.

1916 január 13.

Tisztelt barátom!

Mellékelve küldök neked egy rövid feljegyzést, melyet Burián-nak nyújtottam át.

Nehéz megítélni, mennyire lehet komolyan venni a montenegrói tárgyalási ajánlatokat. De ha egy külön béke ezen országgal lehetséges volna, azt hiszem, az alkalmat nem kellene elszalasztani.

Tudom, hogy a katonai körök *egész* Montenegro annexióját óhajtják. Én ezt nem tartom kívánatosnak, mert egy ilyen kombináció biztos hátrányai nem lesznek ellensúlyozva annak igenis kétséges előnyei által.

Másrészt erős meggyőződésem, hogy egy általános béketárgyalásnál Montenegro annexióját nem fogjuk keresztül vihetni, vagy – legjobb esetben – csak máshol hozandó aránytalanul nagy áldozatok árán.

Ha az általános béketárgyalásoknál Montenegro annexióját követeljük, biztos kudarcnak megyünk elébe és egyszersmind az entente-hatalmagnak alkalmat adunk újból, mint a kis balkán államok védői és mentői fellépni.

Természetes, hogy kénytelenek leszünk szigorú feltételeket szabni, melyeknek Montenegro magát esetleg nem fogja alávetni.

De még ez esetben is csak ott volnánk, ahol ma vagyunk, azaz egyszerűen folytatnók a háborút.

Egy Montenegroval kötött külön béke, mely ottani fontos érdekeinket biztosítaná, másrészt olyan tényleges és morális előnyöket nyújtana, hogy ezért még bizonyos nem okvetlenül szükséges követelésekről is le lehetne mondani.

Most a Conrad által adott válasz után alig lehet mást tenni, mint Montenegro esetleges új proпозиcióit bevárni, de azt hiszem, jó volna idejekorán arra a lehetőségre készülni, hogy Montenegro

újból tárgyalási ajánlatokat tesz és terveink iránt minél előbb tisztába jönni.

Baráti üdvözzettel

tisztelő híved *Széchen Miklós*.

A levél alján gr. T. I. sajátkezű feljegyzése:

Válaszoltam:

Egyetértek. Burián sem áll tőlünk távol.

1486/b.

Melléklet az 1486/a. sz. levélhez. Gr. Széchen Miklós emlékirata.
Notiz.

Es ist bisher noch zweifelhaft, ob das jüngste Ansuchen Montenegros um einen sechstägigen Waffenstillstand und um Entsendung von Delegierten zum Zwecke von Verhandlungen nur dazu dienen sollte, Zeit zur Ketablierung der Truppen, einen geordneten Eückzug, Evakuierung der Hauptstadt usw. zu gewinnen, oder ob die montenegrinische Regierung bereit ist, die Konsequenzen aus ihrer verzweifelten Lage zu ziehen und Friedensverhandlungen anzubahnen.

Die vom Armee-Oberkommando erteilte Antwort, dass eine Einstellung der Feindseligkeiten nur bei bedingungsloser Waffenstreckung der montenegrinischen Armee und Auslieferung aller noch auf montenegrinischen Boden befindlichen serbischen Truppen möglich sei, war zweifelsohne militärisch und politisch die richtige.

Nur die von *Baron Conrad* gebrauchte Wendung «ohne jedwede Verhandlung» ist praktisch nicht ganz verständlich, denn selbst bei einer bedingungslosen Kapitulation müssen die näheren Modalitäten derselben besprochen werden, was nur im Wege von Verhandlungen möglich ist.

Der in dem betreffenden montenegrinischen Schriftstück enthaltene Ausdruck: «weitere Verhandlungen für die Zukunft» lässt allerdings die Deutung zu, dass man in Cetinje an einen Separatfrieden denkt, worauf auch der kürzlich dort stattgefundene Kabinet Wechsel hinzuweisen scheint.

Bestehen solche montenegrinische Friedensabsichten, so läge es, glaube ich, in unserem Interesse, auf dieselben einzugehen.

Wir dürften in direkten Verhandlungen mit Montenegro jetzt jedenfalls leichter zu einem Eesultat gelangen und mehr erreichen, als wenn wir die montenegrinische Frage beim allgemeinen Friedensschluss mit Russland, Frankreich, England und Italien verhandeln würden.

Schliesst Montenegro mit uns einen Separatfrieden, so ist da-

mit der Beweis erbracht, dass die Entente ihren Schützlingen nicht helfen kann, eine Konstatierung, deren moralischer Eindruck ein sehr grosser wäre.

Bei einem allgemeinen Friedenskongress wird die Entente immer in die Lage kommen, Montenegro wichtige Dienste zu leisten und als Retter dieses Landes aufzutreten.

Ein schroffes Ablehnen jeder separaten Friedensverhandlung würde König und Regierung aus dem Lande und ganz in die Arme der Entente treiben.

Ein Separatfrieden Montenegros würde in Belgien und in Serbien einen starken Eindruck machen und wenn auch vielleicht nicht bei den Regierungen, so doch bei einem grossen Teile der Bevölkerung dieser beiden durch den Krieg schwer geprüften Länder den Wunsch wachrufen, das montenegrinische Beispiel nachzuahmen.

Aber auch in den grossen Entente-Staaten dürfte die Tatsache, dass einer der Gegner der Zentralmächte, wenn auch der schwächste, zum Frieden gezwungen wurde, einen starken Eindruck machen und die Friedenssehnsucht vermehren.

Es gibt Momente, wo gewisse Beispiele suggestiv wirken.

Dass die Montenegro aufzuerlegenden Bedingungen keine leichten sein könnten und dass unsere politischen und militärischen Interessen voll gewahrt werden müssten, ist selbstverständlich, aber wir könnten gewisse Dinge, wie z. B. die Abtretung des Lovcen, von Montenegro allein viel leichter erreichen, als wenn wir über diese Frage auch noch mit Italien verhandeln müssten.

Ein Separatfrieden mit Montenegro würde uns in die Lage versetzen, gewisse faits accomplis zu schaffen, die einer weiteren Diskussion entzogen wären.

Schliesslich ist auch zu bedenken, dass der Friede mit Montenegro, wenn wir auch gewisse Teile des Landes provisorisch weiter besetzt halten müssen, uns doch gestatten würde, über einen Teil unserer dort verwendeten Truppen frei zu verfügen.

Széchen.

1486/c.

B. Burián külligymiszternek.

1916 Jan. 14.

Kedves barátom!

A montenegrói fegyverszünetre vonatkozó kérésre adott válasszal természetesen egyetérték. Katonai akciónk mással, mint a montenegrói sereg kiűzésével vagy feltétlen kapitulációjával nem végződhetik.

Politikailag azonban előnyösnek találnám, ha békét köthetnénk velők s mélyen sajnálnám, ha ezt is visszautasítanánk vagy

azt a hitet ébresztenék bennök, hogy hiába is fordulnak hozzánk, mert meg akarjuk őket semmisíteni.

Montenegrót illetőleg nagy öröömre teljes az egyetértés közöttünk: Antivari, a Lovcen s az albán vidékek elvesztése után te is meg kívánod hagyni.

Csak előnyeit látnám annak, ha ilyen megoldást tudnánk kizárólag Montenegróval létesíteni és számos hátrányát annak, ha ezt elmulasztanánk.

Éppen most szakítanak félbe azzal az üzenetteddel: «Miklós király békét kér, a teljes fegyverletételt követeljük». Tehát itt van az alkalom, hogy a békéről beszéljünk velők.

Nézetem szerint a fegyverletétel követelése mellett meg kellene nekik mondanunk, hogy fegyverletétel után hajlandók vagyunk velők békéről tárgyalni. Ennek elmulasztása súlyos következményekkel járhatna. Nagyon kérlek, méltóztassál olyan választ adni, amiből láthassák, hogy elkerülhetik a teljes anektálást, ha a fegyvert letéve békét kérnek.

Nézetem szerint ez is egy olyan — esetleg többé vissza nem térő — pillanat, amelynek elszalasztása súlyos felelősséggel jár.

Szívből üdvözlő igaz híved

*Tisza István.*¹

1487/a.

Fonográf-felvételek hadi jótékonyági célokra.

Daruvár y Gézának.

1916 január 16.

Tisztelt barátom!

Az osztrák «Witwen- und Waisenfond» nevében báró Schönaich tábornok azzal fordul hozzám, hogy eszközölném ki O Felségénél, miszerint egy magyar kijelentést is kegyeskedjék fonográfbba mondani. A megfelelő lap elárusításából befolyó egész jövedelmet a magyar özvegy- és árvaalap javára ajánlja fel.

Arra kérlek tehát, hogy ez ügyről Ő Felségének jelentést tenni s legfelsőbb elhatározását kikérni sziveskedjél. Természetesen a leghálásabb köszönettel venném, ha Ő Felsége egy magyar szövegnek fonográfbba mondására is vállalkozni méltóztatnék.²

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híved *Tisza.*

¹ A másolat Latinovits Endre írása. A levél alján gr. T. I. sajátkezű feljegyzése: «Buriánnak».

² Ez megtörtént.

1487/3/4.

Daruváry Gézának.

1916 január 27.

Tisztelt barátom!

A fonográf-felvételekre vonatkozó szíves soraid kapcsán felkérlek, hogy Ő Felségének kérésem legkegyelmesebb teljesítéséért hálás köszönetemet kifejezni s egyúttal jelteni szíveskedjél, miszerint ez ügyben érintkezésbe léptem az itteni Hadsegélyző Hivatalt vezető Kirchner altábornagy úrral, akitől azt az információt nyertem, hogy ő egy itteni céggel áll hasonló célból érintkezésben s attól ugyancsak az özvegy- és árvaalap terhére kedvezőbb ajánlatot kapott, mint aminőt az osztrák Hadsegélyző Hivatalnak ki-
eszközölnie sikerült.

Kirchner altábornagy úr kérése tehát az volna, hogy Ő Felsége a magyar Hadsegélyző Hivatallal szerződési viszonyba lépett cég felvétele részére méltóztatnék magyar szöveget fonográfba mondani.

Amidőn ezen kéréshez a magam részéről is csatlakoznám, megjegyzem, hogy Ő Felsége legkegyelmesebb beleegyezése esetén a további részletek végett a magyar Hadsegélyző Hivatal közvetlenül fog a kabinetirodához fordulni.

Mielőbbi szíves értesítéset kérve igaz tisztelettel vagyok

őszinte híved *Tisza.*

1487/c.

Schönaich volt hadügy min.-nek.

Den 27. Jänner 1916.

Euer Excellenz

bitte ich vielmals um gütige Nachsicht, dass ich die hochgeschätzte Zuschrift vom 7. Jänner so lange ohne Antwort Hess.

Ich hatte mich sofort im Wege der Kabinettskanzlei an Seine Majestät gewendet; es haben sich jedoch längere Verhandlungen notwendig erwiesen, da auch das ungarische Kriegsfürsorgeamt wegen eines ähnlichen Unternehmens mit einer hiesigen Firma in Verhandlungen steht, so dass ich noch heute nicht in der Lage bin, bezüglich Seiner Majestät eine meritorische Antwort zu geben.

Indem ich mir vorbehalte, sobald als möglich auf das Thema zurückzukommen, habe ich die Ehre zu versichern, dass ich –

ganz abgesehen vom Zustandekommen dieses Unternehmens – meinerseits die Aktion Eurer Excellenz bereitwilligst unterstützen und, wenn gewünscht, einige in deutscher und ungarischer Sprache verfasste Worte zur Verfügung stellen werde.

Mit aufrichtiger Verehrung Eurer Excellenz

ergebener *Tisza*.

1488/a.

Gr. Apponyi Albert o. k.-neh.

1916 január 16.

Kegyelmes uram!

Gyengélkedésem alatt nem akartalak zaklatni abban a reményben, hogy mielőbb helyreállott egészséggel foglak a Házban viszontláthatni. Fájdalom jelenlétedet még mindig nélkülözniük kell és nem hallgathatom el ennek a parlamenti helyzetre gyakorolt hatására vonatkozó aggodalmaimat.

Már a múlt szerdán olyan kényes kérdéseket pertraktáltak¹ olyan modorban, ami komoly aggodalmakat kellett hogy ébresszen és az ellenzéknek a háború kitörése óta tanúsított hazafias önmérséklésével egyáltalán nem volt összeegyeztethető.

Ha már a kizárólag belügyi kérdésekkel kapcsolatos élesebb és szenvedélyesebb vitákat is kerülte az ellenzék, bölcsen és hazafiasán belátva, hogy azok a háború alatt csakis káros következményekkel járhatnak, még sokkal inkább áll ez a hadseregére és Ausztriához viszonyunkra vonatkozó kényes kérdések gyűlölködő tárgyalásáról.

Ha ezekben a kérdésekben is beledobjuk az izgalom üszkét a politikai helyzetbe, ezzel kárt okozunk kint és bent, gyengítjük a pozíciót és olyan parlamenti helyzetet teremtünk, amely – hogy egyebet ne említsek – a Pénzügyi Központjára vonatkozólag létrejött megegyezés indító okaival s a megegyezés létesülte kapcsán újból vállalt erkölcsi obligókkal is ellentétben áll. Már pedig úgy látszik, hogy a gyűlölséget és izgalmat keltő interpellációk folytatása van bizonyos oldalról tervbe véve.

Reményilem, holnap Andrásyval fogok találkozni és lesz alkalmam őt e szituáció káros következményeire s a pártok vezetőit

¹ L. 1485. sz. Képviselőházi Napló XXVIII. köt. 607. országos ülés 182-201 l.

terhelő felelősségre figyelmeztetve hatékony intervencióra felkérni. Kénytelen vagyok azonban nálad is alkalmatlankodni, mert te vagy az egyedüli, akiről tudom, hogy egyéniséged súlyának teljes latbavetésével igyekszel a függetlenségi pártot minden a közügyre káros megfontolatlanságtól visszatartani és reményem, hogy a távolból is sikerrel foglalhatsz állást ez aggályos jelenségekkel szemben.

Szíves elnézésemet kérem, hogy gyengélkedésem alatt is kénytelen voltam e kérdésben alkalmatlankodni, s mielőbbi teljes gyógyulást kívánva maradok

tisztelő híved *Tisza*.

1488/b.

*Gr. Apponyi Albert o. k.-nek.*¹

1916 január 21.

Igen tisztelt barátom!

Nagy köszönettel vett leveledre legalább pár sorban válaszolni kívánok addig is, amíg személyesen lehet hozzád szerencsém. Teljes nyíltsággal beszélek veled annál a feltétlen bizalomnál fogva, amelyet intencióid abszolút tisztasága felől táplálok. Kérlek azonban, hogy kizárólag számodra írottaknak tekintsd az alábbiakat.

Egyáltalán nem kívánom letagadni az utóbbi időkben fokozott mérvben nyilvánuló jelenségeket. Talán, részben a mi hibánkból, tényleg vannak *magyarellenes* elemek a tisztikarban, akiknek a háború első hónapjaiban teljesen háttérbe szorult működése nem egy helyen érezteti hatását. Első helyen állanak ezek között a tisztikarban s különösen a Generalstab-ban is meglehetősen nagy számban létező csehek, akiknek a magyarok iránti rosszindulatát a saját fajtájuk gyalázatos viselkedése feletti szégyenérzet csak növelheti.

Ennek tulajdoníthatom a mutatkozó nagyon méltatlan, felháborító, a magyar nemzetre sérelmes s a hadseregre káros jelenségeket, amelyeket éppen olyan hiba volna letagadni vagy eltussolni, mint nagyítani. Már pedig – és ezen nem is lehet csodálkozni – ebben az irányban számos tévhit terjed el a magyar közönségben.

Az Isonzó-fronton tényleg nagyon sok magyar csapat áll, de

¹ V. ö. 1488. sz. sz.

ott állanak a két boszniai hadtestnek a monarchia minden részéből összealkotott hadosztályai, a gráci hadtest, s mint legtöbbször emlegetett csapat, a József főherceg vezérlete alatt álló 7-ik hadtest, amelynek többsége délkeleti Magyarország nemzetségeiből kerül ki. József főherceg katonai erényei tudtommal általános elismerésben részesülnek és Tersztyánszkynek ¹ az ő ellene irányuló fellépése nem eltávolítására, hanem *hadtestparancsnokká való előléptetésére vezetett.*

Bóhmről ² úgy tudom, hogy éppen e hadjárat alatt lényegesen megváltoztatta a magyarság felőli felfogását és nem csinál titkot irántunk érzett meleg rokonszenvéből.

Arról pedig, hogy Bardolf³ a trónörökös mellé kerüljön, abszolúte nincsen szó.

Az az ember nem tudja, mit beszél, aki azt mondta neked, hogy a magyar csapatok állítatnak mindég a legnehezebb helyzetekbe. Az, hogy egyes hadtestek többször vagy ritkábban kerülnek-e nagyon veszedelmes helyekre, a háború véletlen esélyeitől függ. Tudjuk, hogy pl. a horvát hadtest egyike azoknak, amelyik legtöbbször jutott exponált helyzetbe.

Az, hogy minden olyan hadseregben, amelynek egyes részei belértékre egyenlőtlenek, a jobbaknak sokszor kell a gyengébbek okozta bajokat helyrehozniuk, s hogy a gyenge szomszéd magaviselete sokszor hárit rájuk veszélyeket és veszteségeket, fájdalom, nagyon is igaz, de az eddigi veszteséglistákból ítélve az a veszteségtöbblet, amelyet a magyar elem (a némettel együtt) felmutat, korántsem olyan nagy, mint aminő volna, ha rendszeresen a magyarságot akarnák a legnagyobb vérveszteségeknek kitenni.

A zászló- és jel vénykérdés rendezése, reménylem, a legrövidebb idő alatt végrehajthatik; ⁴ az pedig, hogy a magyar zászlóval szemben a horvát zászló előnyben részesült volna, azt hiszem, sohasem fordult elő.

Ezek után a helyreigazítások után is ismétlem, hogy a létező bajokat sem letagadni, sem kicsinyelni nem akarom, azokkal

¹ T. lovassági tábormok-, hadsereparancsnoknak korábban a déli (szerb) és később a galíciai harctéren sok összeütközése volt a magyarokat szerető József főherceggel, akkor altábormaggyal.

² Bóhm Ermolli hadsereparancsnok.

³ Ferenc Ferdinánd trónörökös volt szárnysegéde.

⁴ L. 1224-1224/II. sz.

szemben igyekszem megtenni minden lehetőt és ha képviselőházi tárgyalások ellen felemelem óva intő szavamat, abban a tudatban teszem ezt, hogy ezek az incidensek megnehezítik munkámat.

Ami e téren eddig történt, az már mögöttünk van, s még aiti is készséggel elismerem, hogy az Urmánczy¹-féle interpelláció sokkal megfelelőbb és kevésbé kártékony hangon kezelte a kérdést, mint gondoltam. Nagyon, nagyon óhajtandó volna azonban, hogy most már békét hagyjunk e témának s az ellenzék ne használja fel interpellációs jogát arra, hogy minden héten újra napirendre hozza a dolgot.

Nagy örömmel fogadtam mielőbbi Budapestre érkezésednek hírért úgy egészséged, mint a közügy szempontjából. Jelenlétedre az országgyűlés együttléte alatt valóban nagy szükség van.

Igaz nagyrabecsüléssel maradok

őszinte híved *Tisza*.

Mozgó-gyorssegély a harctéren.

1489/a.

B. Conrad vezérkari főnöknek.

Den 16. Jänner 1916.

Euer Excellenz

wollen mir gestatten, dass ich Ihre werthe Zeit mit einer auf die Verwundeten bezüglichen konkreten Frage in Anspruch nehme.

Es ist im Kreise des hiesigen Koten Kreuz Spitales die Idee aufgetaucht, mobile Chirurgengruppen zu bilden, welche bei allen Fällen, wo die wechselnden Ereignisse Schwierigkeiten bei der ersten Pflege der Verwundeten verursachen, schnell Hilfe leisten können.

Die Sache ist von Leuten ausgedacht worden, die sich seit Kriegsanfang in unmittelbarer Nähe der kriegerischen Ereignisse mit der Verwundetenpflege praktisch befasst haben und scheint wirklich den Nagel auf den Kopf zu treffen. Da sie jedoch eine kühne Neuerung bildet, so kann ich nur hoffen, mit derselben durchdringen zu können, wenn diesbezüglich ein fester Impuls von oben gegeben wird.

Ich erlaube mir daher Euer Excellenz zu bitten, einige Minuten

¹ Urmánczy Xándor ellenzéki o. k.

dieser Idee widmen und falls dieselbe das Gefallen Eurer Excellenz finden würde, sich deren annehmen zu wollen. Ich glaube mich nicht zu irren, wenn ich in derselben eine sehr zweckmässige Ergänzung unseres Gesundheitswesens erblicke, welche sich anstandslos in den Rahmen unseres Feldspitalwesens einfügen lässt.

Die amtliche Eingabe wird wohl in wenigen Tagen beim Armeeoberkommando eintreffen.

Mit warmer Verehrung Eurer Excellenz

ergebener *Tisza*.

1489/&.

Hadik grófnénak Wien.

1916 január 16.

Igen tisztelt Grófné!

A «mozgó-gyorssegély» német ismertetését megfelelő magánlevél¹ kíséretében elküldtem ma Conrádnak, jelezve, hogy a hivatalos beadvány rövid idő múlva fog az Armeeoberkommandóhoz megérkezni.

Nagyon sajnálom, hogy személyesen nem intézhettem el a dolgot, de tervezett tescheni utam egyelőre tárgyalanná vált. Nagyon örülnék, ha intervencióm. így is kellő eredménnyel járhatna.

Továbbra is készséggel áll parancsára

tisztelő híve *Tisza*.

1490.

Gr. Czernin követnek.

Den 17. Jänner 1916.

Lieber Freund!

Dankend schicke ich Dir die beiliegenden Berichte² zurück. Mit Deiner Haltung gegenüber Porumbara³ bin ich selbstredend ganz einverstanden und bitte ich Dich weiter dasselbe zu sagen.

Es war ein taktischer Fehler, meine letzten Karten den Rumänen gegenüber im Herbst 1914 auszuspielen.⁴ König Carol und den Deutschen zuliebe habe ich dasselbe mit offenen Augen gemacht, da sie auf meine Warnung nicht gehört hatten.

¹ L. 1489/a sz.

² A visszaküldött mellékletek másolata nincs az iratok közt.

³ Román külügyminiszter.

⁴ Tárgyalások a magyarországi román nemzetiségű vezérférfiakkal 1914 szept.-nov.-ben, II. köt. 501/a-501/m. és 525 sz.

Ich stehe unentwegt auf dem Standpunkte, das Verhältnis zu unseren Rumänen zu klären und werde meine ihnen gemachten Zusagen nach dem Kriege erfüllen. Mit neuen Konzessionen würde ich ganz gewiss nur Schaden anrichten.

Ich kann nicht umhin, meine Glückwünsche zu Deiner Konversation mit Bratianu über den russischen Durchmarsch zum Ausdruck zu bringen. Eine Initiative zu so einer Konversation oder eine im Momente der Anfrage spontan gegebene richtige Antwort sind eben die Gelegenheiten, bei welchen der Vertreter eines Staates im Ausland Dienste erweisen kann, welche durch keine nachträglichen Instruktionen und Regierungserklärungen zu ersetzen wären.

Mit warmer Freundschaft Dein ergebener *Tisza.*

1491.

*Czakó Elemérnek.*¹

1916 január 18.

Tisztelt igazgató úr!

Felkérem, hogy a háborúban megvakult katonák előtt az új esztendő alkalmából hozzám intézett szíves megemlékezésükért hálás köszönetemet tolmácsolni szíveskedjék. Biztosíthatom őket, hogy mindenkor meleg rokonszenvvel fogok sorsuk iránt érdeklődni s újévi jókivánataikat szívből viszonzom. *A jó Isten erősítő, vigasztaló, áldó kegyelme legyen velők.*

Igaz tisztelettel vagyok őszinte híve *Tisza.*

*Előterjesztések és levelezés a tisztikar egy részében és a vezérkarban
jelentkező magyarellenes hangulat miatt.*

1492/a.²

An Seine k. u. k. Hoheit Herrn Erzherzog Friedrich.

Den 21. Jänner 1916.

Euere K. und K. Hoheit!

Das gnädige Wohlwollen und das verständnisvolle Vertrauen, welches ich bei Euerer K. und K. Hoheit stets zu finden das Glück hatte, berechtigen mich zur Hoffnung, nicht missverstanden zu

¹ Akkor egyik hadikórháznál dolgozott.

² V. ö. 1486., 1488/a, 1488/6.

werden, wenn ich mich auf diesem vertraulichen Wege *mit* ganzer Offenheit an Euere K. und K. Hoheit in einer Sache wende, mit welcher ich mich ganz und gar verwachsen fühle.

Es ist diás die innige, vollständige Harmonie zwischen Ungarntm und Armee und das freudige Zusammenwirken zum gemeinsamen Wohle.

Unter all den erhebenden Eindrücken dieser grossen Zeit hat nichts meine Seele mit so freudiger Gewalt ergriffen, als das elementare Erwachen des Bewußtseins der Zusammengehörigkeit auf Leben und Tod, welches Gegensätze, Reibungen, Missverständnisse blitzschnell hinwegfegte und all *die* uns trennenden Miseren in ihre wohlverdienten Schlupfwinkel zurückwarf.

Wir befanden uns mit einem Schlage in einer frischeren, reineren Athmosphäre. Heikle Fragen, unlösbar scheinende Probleme verschwanden wie auf Zauberschlag. Mit freudiger Begeisterung stellte sich ganz Ungarn dem Feinde entgegen; alle Aufwallungen unseres nationalen Gefühles galten nur dem Siege und wurden als lebendige Kräfte unserer Wehrmacht von militärischer Seite richtig eingeschätzt.

Ungarische Farben, ungarisches Lied, ungarische Nationalgefühle wurden von jedem verständnisvollen Kommandanten freudig aufgenommen und gefördert, die kriegerischen Tugenden der ungarischen Nation anerkannt und gewürdigt.

Diese Betätigung der nationalen Begeisterung der Ungarn im Heere bedeutet einen reinen Kraftzuwachs für dasselbe.

Von den althergebrachten militärischen Tugenden der Armee geht nichts damit verloren. Sie werden nur durch ein neues Element unbeugsamer, unbesiegbarer militärischer Kraft bereichert, welches mit umso grösserem Gewichte in die Wagschale fällt, je mehr zersetzende Einflüsse den inneren Halt anderer Teile des Heeres untergraben.

Mit berechtigtem Stolze mussten diese Erscheinungen die Seele eines jeden Patrioten erfüllen und die schönsten Hoffnungen in einem jeden erwecken, der die Wiedergeburt der Monarchie aus diesem Weltgerichte und die Morgendämmerung einer schöneren, besseren, glorreicheren Zukunft erhofft.

Zu meiner schwersten Besorgnis kann ich mich vor der Wahrnehmung nicht verschliessen, dass sich seit einer Zeit die Merkmale eines Umwandlungsprozesses vermehren.

Ich bitte nicht zu glauben, dass mich oppositionelle Angriffe zu diesem Schlüsse verleiten. Mit wachsender Unruhe habe ich die diesbezüglichen Tatsachen beobachtet und gründe meine Behauptung auf eine ganze Reihe von Wahrnehmungen und Eindrücken, welche mir von absolut wohlgesinnten, einwandfreien Stellen zufließen.

Aus ihnen allen muss man zu dem Gesamtbilde gelangen, dass die Kräfte und Strömungen, welche dem Ungartum feindlich gesinnt waren und dessen Betätigung an den ruhmreichen Ereignissen dieses Krieges mit schelem Auge betrachtet haben, bei Kriegsausbruch jedoch in den Hintergrund treten mussten, mit erneuerter Kraft versuchen, das ungarische Element zurückzudrängen, seinen Ruhm zu verdunkeln, sein inniges Verschmelzen mit der Armee und sein erfolgreiches Hervortreten in derselben zu vereiteln.

Ich hege nicht den geringsten Zweifel darüber, dass dies den Intentionen des Allerhöchsten Kriegsherrn und Eurer K. und K. Hoheit schnurstracks zuwiderläuft. Gerade das Bewusstsein, dass diese schädlichen Strömungen an massgebender Stelle missbilligt und verurteilt werden, veranlasst mich dazu, mich im vollen Vertrauen an die hohe Einsicht Eurer K. u. K. Hoheit zu wenden.

Es wäre ebenso töricht eine dem Ungartum feindliche Gesinnung an höchster Stelle vorauszusetzen, als die Augen der Tatsache gegenüber zu verschliessen, dass eine ungarfeindliche Strömung in manchen Kreisen des Offizierskorps vorhanden ist und ihre zersetzende Wirkung im wachsenden Masse ausüben wird, falls nicht von massgebender Stelle derselben mit entsprechender Energie entgegengetreten wird.

Ich trachte diese Situation mit sachlicher Unparteilichkeit zu begreifen und gebe zu, dass wir Ungarn in grossem Masse es uns selbst zuzuschreiben haben, wenn diese Strömung in den letzten Jahren zugenommen hat.

Erscheinungen, wie sie im öffentlichen Leben Ungarns im ersten Dezennium dieses Jahrhunderts zu Tage traten, müssen befremdend auf militärische Kreise gewirkt haben und ein Land, welches von Schlagworten bezaubert, *seine eigenen reellen Interessen vergisst und die zur eigenen Wehrfähigkeit allernotwendigsten Massnahmen Jahre hindurch vernachlässigt*, kann sich nicht wundern, vieles an Brestige, Ansehen und Sympathie eingebüsst zu haben.

Freilich war dies ein Ausnahmezustand, hervorgerufen durch die nunmehr endgültig beseitigte parlamentarische Anarchie, welche nimmermehr wiederkehren wird, da die Herrschaft der besonneneren Majorität nunmehr dauernd sichergestellt ist. Die von ihr hervorgerufenen Eindrücke können jedoch nicht im Handumdrehen verschwinden.

Andererseits[^] muss diese ungarnefeindliche Richtung auch dem Umstände zugeschrieben werden, dass Volksstämme stark im Offizierskorps vertreten sind, welche dem Ungartum von jeher wenig Verständnis und Wohlwollen entgegenbrachten. Vor allem gilt dies vom *tschechischen Element*. Speziell auch der Generalstab ist reich an Offizieren tschechischer Herkunft, Herren, deren dynastische Treue gewiss über jeden Verdacht steht, die aber ein starkes tschechisches Nationalgefühl in sich tragen, starke Rivalität gegen das Ungartum empfinden und gerade in Folge ihrer loyalen Gesinnung die niederträchtige Haltung des grössten Teiles der *tschechischen Truppen* bis in das Tiefste ihrer Seele als Schmach und Schande empfinden müssen.

Es liegt in der menschlichen Natur, dass die hiebei hervorgerufene Verbitterung die sowieso vorhandenen Gegensätze verschärft und ihren feindseligen Gefühlen erhöhte Intensität verleiht. Der Kummer und Ärger an der Schmach der tschechischen Truppen wird durch den hellen Ruhm der Ungarn verschärft; andern gependeter Lob wirkt auf ihr gereiztes Gemüt wie eine Beleidigung, und es kann einen Kenner der menschlichen Natur nicht Wunder nehmen, wenn dies alles zur Folge hat, dass sie ihrem Unmut den ihnen untergestellten Ungarn gegenüber Luft zu machen, die Schande der tschechischen, wie den Ruhm der ungarischen Truppen nach Tunlichkeit zu verschleiern und Sorge zu tragen trachten, dass die ungarischen Bäume nicht in den Himmel wachsen.

Es wäre gewiss unnötig, die schädlichen Folgen dieser Zustände näher auseinanderzusetzen.

Lebensinteressen der Monarchie fordern gebieterisch, dass all die Tatsachen, welche ein so grelles Licht auf die Zustände in Böhmen werfen, nicht vertuscht werden. Selbstredend darf man während dem Kriege die Minderwertigkeit eines Teiles unserer Truppen vor der Öffentlichkeit nicht zugestehen, es müssen aber die Tatsachen fixiert und nach dem Kriege benützt werden, um eine radikale Abhilfe der Zustände in Böhmen zu begründen.

Es hat sich jetzt gezeigt, dass *die Situation in Böhmen eine grosse Gefahr für die Monarchie bedeutet*. Der hierauf bezügliche Tatbestand muss *festgestellt*, allen kompetenten Faktoren vorgeführt und seinerzeit der Öffentlichkeit mitgeteilt werden, denn es ist dies das einzige Mittel, die zur Abwendung der Gefahr notwendigen durchgreifenden Massnahmen herbeizuführen. Die Wunde ist da, sie muss geöffnet und gereinigt werden, sonst frisst sich der Krebschaden immer tiefer in den staatlichen Organismus hinein.

Ebenso schädlich, wie ein Vertuschen der bei den Tschechen gemachten Wahrnehmungen, wäre es die in vertrauensvoller Verbrüderung mit der Armee, zum Wohle unserer gemeinsamen Ziele und der Machtstellung der Monarchie emporflammende *nationale Begeisterung der Ungarn* ersticken zu wollen. Es würde dies das Schönste und Beste am Lebensnerv treffen, was in diesem Lebenskampfe der Monarchie so ganz und gar zu Gebote steht und für die gewiss nicht von Sorgen und Gefahren freie Zukunft eine feste Säule unserer Grossmachtstellung bildet.

Es war ein grosser Segen Gottes, dass Heer und Ungartum endlich einander gefunden und verstanden haben, dass der opferfreudige Heldenmut des ganzen ungarischen Volkes sich rückhaltslos in diesen Kampf werfen konnte, im freudigen Bewusstsein, mit dem so freigebig vergossenen Blute die von einander untrennbare Macht und Grösse Ungarns und der Monarchie zu sichern.

Nie hätten wir die Erprobungen des ersten Kriegsjahres ohne diesen Zuwachs an moralischer Kraft durchhalten können. Dieses Bewusstsein hat die Monarchie verjüngt, gestärkt, über alle Gefahren siegreich hinweggeführt und gibt die Gewähr einer besseren Zukunft. Es darf nicht geschehen, dass Borniertheit, böser Wille, niedere Leidenschaft kleinlicher Menschen den segensreichen Strom vergiften, welcher von welterschütternden Ereignissen ins Leben gerufen reich und befruchtend aus der Volksseele fliesst.

Leider kann es nicht in Abrede gestellt werden, dass diese Gefahr vorhanden ist. Die Ungleichheit bei belobender Erwähnung ungarischer und anderer Truppen, wie bei Vorschlägen zu Auszeichnungen legen Zeugnis ab vom Vorhandensein solcher Strömungen bei den Generalstäben mancher Kommanden. Hie und da fallen ungerechte und gehässige Äusserungen über ungarische Truppen und Offiziere. Die ungarische Sprache im nicht dienstlichen Umgange wird manchenortes mit schiefen Augen betrachtet. Der

Gebrauch ungarischer Farben wird in viel geringerem Umfange, als zu Anfang des Krieges zugelassen. Mit einem Wort, es treten Erscheinungen mit erneuerter Kraft zu Tage, welche zu Beginn des Krieges, zu unser aller Heil vor der hell auflodernden Begeisterung der A ölker in den Hintergrund traten und fürwahr auf ewige Zeiten verschwinden sollten.

Diese Tatsachen werden in immer weiteren Kreisen bemerkt; es bedarf keiner Parteileidenschaft, keiner Agitation, damit sie gefühlt werden und ihren vergiftenden Einfluss ausüben. Geht es so weiter, so muss das auch während des Krieges lähmend wirken, nach dem Kriege wird es uns um die segensreichsten moralischen Früchte desselben bringen.

Im Namen der höchsten Interessen und der edelsten Güter der Monarchie wende ich mich mit der Bitte an Euere K. u. K. Hoheit, diesen Machenschaften und Strömungen mit vollem Nachdrucke entgegnetreten zu wollen. Es müssen die geläuterten Intentionen unserer Heeresleitung alle Stufen der militärischen Hierarchie bis zu den untersten durchdringen und es muss die vertrauensvolle, frische, Tatkraft und Opfermut fördernde, das Nationalgefühl in den Dienst des Ganzen stellende Stimmung der ersten Kriegsmomente vor jeder Infektion bewahrt werden.

Die Weisheit Euerer K. und K. Hoheit wird gewiss das Richtige treffen, damit die entsprechenden vertraulichen Weisungen ergehen und einzelne Vorkommnisse von über jeder nationalen Gehässigkeit stellenden, unparteiischen Personen genau geprüft und mit gerechter Strenge geahndet werden.

Könnte daneben irgendein öffentlicher Schritt des Armeeoberkommandos geschehen, durch welchen die richtige Würdigung der ungarischen Truppen und der nationalen Begeisterung derselben seitens des Armeeoberkommandos mit der Wärme und Liebe zum Ausdruck gelangen würde, welche ähnliche Äusserungen Euerer K. und K. Hoheit schon bei früheren Anlässen charakterisiert hatten, so würde das gewiss einen freudigen Widerhall erwecken und die öffentliche Meinung über manche unliebsame Handlungen einzelner untergeordneter Organe hinweghelfen.

Ich schliesse mit der ehrfurchtsvollen Bitte, Euere K. und K. Hoheit wollen mir gnädigst verzeihen, dass ich mich mit dieser, vielleicht rücksichtslosen *Offenheit* an Höchstdieselbe wende. Ich tue es in dem Bewusstsein, dass die uns allen so heilige Sache unter

den geschilderten Zuständen leidet und dass ein weiteres Gewährenlassen dieser zersetzenden Kräfte die Monarchie um die schönsten Früchte so vielen, edlen, vergossenen Blutes bringt.

Ich bitte Euere K. und K. Hoheit den Ausdruck meiner Ehrfurcht zu genehmigen.

Tisza.

1492/b.

B. Bolfras Artúrnak, a katonai kabinetiroda főnökének.

Den 21. Jänner 1916,

Euer Excellenz!

Ich erlaube mir eine Abschrift meines an Seine kaiserliche und königliche Hoheit Erzherzog Friedrich gerichteten vertraulichen Privatschreibens¹ mit der Bitte beizulegen, dasselbe Seiner Majestät gefälligst vorlegen zu wollen.

Die in demselben erörterten Wahrnehmungen sind keine Gespenster. Seit einiger Zeit beobachte ich mit wachsender Besorgnis diese Erscheinungen, welche uns um die schönsten und segensreichsten Früchte des Krieges bringen werden, wenn sie nicht mit einem kräftigen Impuls von oben weggefegt werden.

Heute kann dies noch seitens des Armeekommandos ganz unauffällig geschehen und eine hie und da richtig angebrachte Geste anerkennender Sympathien wird jede schädliche Wirkung in der Volksseele verwischen.

Genehmigen Euer Excellenz den Ausdruck meiner vorzüglichen Hochachtung.

Tisza.

1492/f.

B. Burián külügy miniszternek.

1916 január 21.

Kedves barátom!

A dolog általános érdekű voltánál fogva neked is megküldöm Frigyes főherceghez intézett levelem másolatát.² Nem tartozom a rémlátókhöz és nem szoktam csekélyiségeket felfújni, de a *magyar-ellenes hangulat növekedésének* mind sűrűbben ismétlődő jeleivel találkozunk, amelyek máris érzetik a közönségben mérgező ha-

¹ L. 1492/a. sz.

² L. 1492/a. sz.

tásukat. A hadsereg vezetőségének idejekorán fel kell ezek ellen lépni, ha nem akarjuk elveszíteni e háborúnak a monarchia jövő benső egysége, akcióképessége szempontjából legörvendetesebb eredményeit.

A levél egy másolatát Bolfrasnak is elküldtem, megkérve őt, hogy Ő Felsége elé terjessze.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

H. Bolfras Artúrnak.

Den 28. Jänner 1916.

Eurer Excellenz

sage ich verbindlichsten Dank für das freundliche Schreiben vom 25. Jänner und bitte ich versichert zu sein, dass ich niemals den geringsten Zweifel über die an Allerhöchster Stelle herrschende Gesinnung und Intentionen gehegt habe.

Ebensowenig verschliesse ich mich der Tatsache, dass in weiten Kreisen des Heeres wirklich brüderliche, Vertrauens- und liebevolle Gefühle den Ungarn gegenüber vorherrschen und dass die in meinem Briefe erwähnten befremdenden Erscheinungen keineswegs der allgemeinen Auffassung im nicht ungarischen Offizierscorps entsprechen.

Nichtsdestoweniger wäre es ein Fehler dieselben bagatellisieren zu wollen.

Wir wissen sehr wohl, dass eine dem ungarischen Nationalwesen gegenüber misstrauische Strömung in militärischen Kreisen von jeher vorhanden war. Infolge der erspriesslichen Entwicklung aller Zustände in der Monarchie flaute sie in den ersten Dezennien nach dem Ausgleiche allmählich ab; gewann neue Kraft infolge der Zerrüttung der ungarischen Zustände im ersten Dezennium des Jahrhunderts und wurde von einflussreicher Seite systematisch gefördert.

Diese Strömungen leben in gewissen Kreisen des Offizierskorps noch immer. Sie wurden durch die ersten Eindrücke des Krieges in den Hintergrund gedrückt, aber nicht aufgehoben, kommen jetzt in vielen an sich unbedeutenden Erscheinungen wieder zum Vorschein und haben nach allen Richtungen eine wahrhaft vergiftende Wirkung.

Ich bin mit Eurer Excellenz darin ganz einig, dass der Organismus unserer Wehrmacht zum grössten Teile gesund ist. Nur kann ich mich durch diesen Trost von meinen Besorgnissen nicht befreien.

Es genügt eine geringe Dosis von Gift, um die Infektion in einem grossen Organismus zu verbreiten. Im seelischen Leben noch mehr, als im physiologischen, da schädliche Einwirkungen sofort die Reaktion des entgegengesetzten Fehlers auslösen. Eine jede Vermehrung dieser störenden Momente schädigt die edelsten moralischen Güter der Gesamtheit und bringt uns um die dauerndsten und segensreichsten Folgen dieses Lebenskampfes.

Diese Betrachtungen, und nicht eine Überschätzung der Vorkommnisse haben mein Schreiben an den Erzherzog-Feldmarschall veranlasst. Ich bin überzeugt, dass eine unauffällige Beeinflussung von höchster Stelle, welche sich als warme Sympathie und Vertrauen gegenüber dem Ungartum und Verurteilung jeder kleinlichen Gehässigkeit in allen Kreisen der Armee fühlbar machen wird, ohne viel Lärm zu machen, zum gewünschten Ziele führt. Sie ist aber notwendig, wollen wir nicht den Allerhöchsten Intentionen schnurstracks zuwiderlaufende, den Interessen der Dynastie und der Grossmachtstellung störende, dieser grossen Zeit unwürdige Misshelligkeiten und Reibungen mit neuer Kraft emporwachsen lassen.

Genehmigen Euer Excellenz den Ausdruck meiner aufrichtigen Hochachtung.

Tisza.

1492/e.

An Seine K. u. K. Hoheit Herrn Erzherzog Friedrich.¹

Den 3. Februar 1910.

Euere Kaiserliche und Königliche Hoheit!
Im Besitze des gnädigen Briefes vom 29. Jänner erübrigt mir nur meinen innigsten Dank für das mir auch bei diesem Anlasse erwiesene Vertrauen zum Ausdruck zu bringen und Euere K. und K. Hoheit zu versichern, dass ich mich in voller Übereinstimmung mit der in demselben zum Ausdruck gebrachten Auffassung befinde.

¹ L. 1492/a. sz.

Es wäre mir besonders peinlich, wenn mein erster Brief ¹ auch nur für eine Minute Zweifel an meinem festen Vertrauen in der an höchster Stelle herrschenden Auffassung und Gesinnung erweckt haben könnte, ich bin ja an die hohe Einsicht und das warme Herz Eurer K. und K. Hoheit in dem Bewusstsein herangetreten, einer Sache das Wort zu reden, welche auch Euer K. und K. Hoheit am Herzen liegt.

Gegenüber unserer Armee empfinde ich nicht nur die Würdigung, welche man der festesten Säule unserer staatlichen Sicherheit und Macht entgegenbringen soll, ich liebe sie auch und hänge mit ganzer Seele an ihrem Gedeihen und ihrem Euhme.

Von Jugend auf habe ich schwer unter den Misshelligkeiten gelitten, welche trennend zwischen Heer und Ungartum hervortraten, arbeitete während meiner ganzen öffentlichen Laufbahn an gegenseitigem Verständnis und Annäherung, war bis ins Tiefste meiner Seele erbittert, als Strömungen in Ungarn die Oberhand gewannen, welche neues Misstrauen und neue Entfremdung hervorrufen mussten und glücklich, diese Strömungen in entscheidender Schlacht endlich besiegt zu haben.

Dann kam der Krieg und es lässt sich für die Gefühle kein Ausdruck rinden, welche mich beim Anblick des vertrauensvollen begeisterten Zusammenwirkens aller erfasst hatten.

Verjüngt, von frischer Lebenskraft und Selbstbewußtsein erfüllt, fester und einiger als je vorher stand die Monarchie vor unseren Augen. So manches, was kurz vorher als Gegensatz and Element von Schwäche galt, hat sich in den schicksalsschweren Lagen der Erprobung als Quelle ungeahnter moralischer Kraft erwiesen.

Speziell das ungarische Volk hat die ganze Energie seines nationalen Patriotismus in dem Rahmen des Heeres zur Geltung gebracht und das ungarische Nationalgefühl wurde in der Armee mit verständnisvollem Vertrauen begrüßt und für die gemeinsame Sache verwertet. Endlich haben wir einander gefunden, nie mehr dürfen wir auseinandergehen.

Alle, die wir für das weitere Schicksal der Monarchie die Verantwortung tragen und mit Leib und Seele an ihrer Macht und Grösse hängen, dürfen diese Aufgabe nie ausser Acht lassen und

¹ L. 14S12/W. sz.

haben die immer innigere Annäherung der Seelen mit vereinter Kraft und allen Mitteln zu fördern.

Von dieser Überzeugung durchdrungen habe ich mich verpflichtet gefühlt, die störenden Erscheinungen zur Sprache zu bringen, welche die alten Gegensätze von Neuem beleben und uns um die schönsten Früchte unserer Anstrengungen und Opfer bringen könnten.

Es fallen hie und da geringschätzende, Neid und Antipathie bezeugende Äusserungen über das Ungartum. Der Gebrauch der ungarischen Sprache ausser Dienst, die Benützung der nationalen Farben wird manchen Ortes weniger wohlwollend behandelt, als in den ersten Kriegsmonaten. Es mehren sich die Merkmale einer gewissen Stimmungsveränderung.

Ich weiss wohl, dass es sich um an sich unbedeutende Handlungen meistens unbedeutender Persönlichkeiten handelt, von welchen alle kompetenten, leitenden Kreise des Heeres ferne stehen. Es genügt jedoch ein minimales Quantum von Gift um die Gesundheit eines ganzen Organismus zu gefährden und gerade bei meinen Bemühungen, eine Verschlechterung der Stimmung in der ungarischen Gesellschaft hintanzuhalten, musste ich diese vergiftende Wirkung an sich kleinlicher Inzidenzfälle mit lebhaftem Bedauern konstatieren.

Ich bitte versichert zu sein, dass ich diese Bemühungen unentwegt fortsetzen und bei denselben schon in dem gnädigen Schreiben Euerer K. und K. Hoheit eine mächtige Ermunterung und Unterstützung finden werde. Ich bin überzeugt, einen vollen Erfolg erzielen zu können, falls dafür Sorge getragen wird, dass die weise und edle Gesinnung Euerer K. und K. Hoheit die ganze Armee durchdringt und alle damit im Widerspruche stehenden Erscheinungen die wohlverdiente Rüge erhalten.

Mit dem wiederholten Ausdrücke meines innigsten Dankes bitte ich Euere K. und K. Hoheit den Ausdruck meiner tiefen Ehrfurcht genehmigen zu wollen.

Tisza.

1493.

Krobatin hadügymin.-nek.

Den 21. Jänner 1911».

Hochverehrter Freund!

Meine Frau hat ein Büchlein mit ungarischen Gebeten an verschiedene Spitäler abgesandt mit der Bitte, dasselbe ungarischen verwundeten Soldaten als Lectüre geben zu wollen.

Die Gebete sind von einem reformierten Geistlichen verfasst, entbehren jedoch einer jeden konfessionellen Spitze. Wenn man aber dieselben jenen Soldaten, welche einer anderen Konfession angehören, nicht geben wollte, so hätte gewiss ein jedes Spital. Gelegenheit gehabt, dieselben unter Soldaten der reformierten Konfession zu verteilen. Ein gutes Drittel der Ungarn ist ja Protestant.

Dieses Büchlein wurde auch von manchen Spitalskommandanten mit Dank angenommen und ich zweifle nicht, dass es überall zur Tröstung der verwundeten Soldaten beigetragen hat.

Umso befremdlicher wirkt es, dass eine Eeihe von Spitälern dasselbe einfach zurückgeschickt haben.

Indem ich mir erlaube eine Eeihe solcher Couverts beizulegen, bitte ich die zurücksendenden Spitäler darüber gefälligst belehren zu wollen, dass es doch eine Herzlosigkeit ist, den ihrer Fürsorge anvertrauten verwundeten Helden eine solche Lectüre böswillig vorzuenthalten.

Genehmige, hochverehrter Freund, den Ausdruck meiner vorzüglichen Hochachtung.

Tisza.

1494.

Gr. Czemin követnek.

Den 23. Jänner 1916.

Lieber Freund!

Die interessanten Beilagen ^x Deines Briefes vom 21. schicke ich dankend zurück, und will Dich versichern, dass der gute Herr seine sensationelle Nachricht aus der Luft gegriffen, oder aus irgendeinem Geschwätz von Outsiders konstruiert hat. Es denkt jetzt niemand daran, Rumänien zu stellen und es könnte uns nur

¹ Másolatuk nincs az iratok közt.

Rumäniens Verhalten – sei es in der Frage des russischen Durchmarsches, sei es bezüglich der Getreidekäufe – zu einem solchen Vorgehen bewegen.

Nach einigen Stockungen scheint die Entwaffnung in Montenegro ¹ ohne wesentliche Störung vorzugehen und ich hoffe, dass wir auf Basis seines beiläufigen Besitzstandes vor dem Berliner Vertrage zu einem Frieden mit demselben gelangen.

In grosser Eile

Dein ergebener Tisza.

1495.

Gr. Stürgkh Károlynak.²

Den 25. Jänner HUO.

Hochverehrter Freund!

Gestatte, dass ich in furchtbarem Geschäftsandrang sozusagen in Telegraphstil auf Dein sehr geschätztes Schreiben vom 20. Jänner antworte.

Vorerst muss ich gegen die in demselben niedergelegte Interpretation des bezüglich einer Verminderung der ungarischen Weizenquote am 10. Juni gemachten Vorbehaltes auf das entschiedenste Verwahrung einlegen. Der Text desselben ist ganz klar und lässt keine andere Auslegung zu, als dass die ungarische Regierung das in Aussicht genomene Quantum von 9 Millionen q entsprechend reduzieren kann, falls das Ergebnis der Ernte hinter dem Ergebnis des Jahres 1913 zurückbleibt. Folglich machen wir einfach Gebrauch von einem unwiderleglichen Rechte, wenn wir diese Reduktion vornehmen.

Dass diese Herabsetzung des ungarischen Kontingentes einen unangenehmen Eindruck in Österreich erweckt, ist gewiss sehr bedauerlich. Es wäre ein Leichtes dem entgegenzusteuern, wenn man das Publikum über den vollen Ernst der Lage aufklären dürfte. Mit Rücksicht auf die katastrophalen Folgen eines solchen Vorgehens kann dies natürlich erst nach Abschluss dieser wirtschaftlichen Campagne erfolgen. Einstweilen muss ich also diese von mir tiefbedauerte Tatsache hinnehmen, wenn die österreichische Regierung nicht das ihrige tut, um diesbezügliche Missverständnisse und um eine irrige und gehässige Beurteilung des ungarischen

¹ V. ö. 1486, sz.

² V. ö. 1422., 1433., 1434., 1436., 1447., 1449., 1458., 1460. és 1478. sz.

Vorgehens hintanzuhalten, was ich in einem ähnlichen Falle Österreich gegenüber ganz gewiss tun würde.

Ich fordere¹ Dich auf, hochverehrter Freund, -mir diejenigen grossen ungarischen Mühlenfirmen namhaft zu machen, welche ihren dortigen Abnehmern mitgeteilt haben, dass noch genug Ware in Ungarn vorhanden ist. Eine jede diesbezügliche Information würde ich gewiss mit grösstem Danke hinnehmen und gegen einen jeden, der Vorräte verheimlicht, mit unerbittlicher Strenge vorgehen. Solange jedoch keine positive Grundlage zu solchen Meinungen vorhanden ist, muss ich Dich bitten, denselben mit der grössten Skepsis entgegenzutreten und die Behauptung, als würde gegenüber politisch einflussreichen Personen eine ungehürlich laue Behandlung zutage treten – solange kein konkreter Fall genannt wird – für eine freche Verleumdung zu halten.

Gestatte mir noch eine Berichtigung bezüglich der Grenzkäufe. Wir haben auf unseren Anteil an der rumänischen Einfuhr mit dem Vorbehalte verzichtet, dass die sogenannten Grenzkäufe bis zur Höhe des siebenbürgischen Bedarfes uns zufallen sollten. Es kann also nicht von einer Teilung der Grenzkäufe auf Basis einer 20 %-igen Beteiligung die Rede sein, sondern es werden dieselben in erster Linie zur Deckung des gewiss nicht sehr ansehnlichen siebenbürgischen Bedarfes verwendet. Ich werde trachten Dir diesbezüglich, sobald als möglich, eine genauere Summe zu nennen.

Sonst kann ich nur sagen, dass wir weiterarbeiten, die geeignetsten Schritte treffen, welche uns zum Ziele führen können, und mit amtlichen und vertraulichen Weisungen, sowie mittelst Einwirkung auf das Publikum in der Presse das Mögliche tun, um die strenge Durchführung der aufgestellten Rationen und die Einlieferung der noch vorhandenen Vorräte zu sichern.

Es wird auch der ganze Mais einstweilen ausschliesslich von der Kriegsgetreide-Gesellschaft angekauft, da wir ausser dem bewussten Heeresbedarfe einige Millionen q für Ernährungszwecke anschaffen müssen. Nach der jetzigen Sachlage müssen wir ja damit rechnen, dass wir auch die eigene städtische Bevölkerung teilweise mit Maismehl versorgen werden müssen.

Die Ausfuhr von Kartoffeln nach Österreich geht von Statten und es wird die Ausfuhr in einem jeden Falle gestattet, in welchem konstatiert werden kann, dass die Ware zu öffentlichen Ernährungszwecken gebraucht wird.

Sobald ein greifbares Ergebnis unserer Aktion vorliegt, werde ich nicht versäumen Dich davon in Kenntnis zu setzen, kann nur wiederholen, dass wir den eigenen Verbrauch streng kontrollieren und alles etwa Verfügbare Euch zusenden werden. Darüber jedoch, ob überhaupt und wenn ja, wieviel vorhanden sein ward, kann heute noch gar nichts gesagt werden.

Genehmige, hochverehrter Freund, den Ausdruck meiner vorzüglichen Hochachtung.

Tisza.

1496.

Valamennyi főispánnak.

1916 január 26.

Kedves barátom!

A legnyomatékosabban hívom fel figyelmedet az eltitkolt készletek felderítésére és önkéntes beszolgáltatására vonatkozó utolsó kormányrendeletekre, valamint arra a felhívásra, amelyet a magyar társadalomhoz e tárgyban az «Igazmondó»ban intéztem.¹

Amint bizalmasan mondhatom, azoknak a készleteknek, amelyek a hiteles cséplési adatok alapján feltétlenül megvannak, nagyobb része elrejtőzik szemeink elől s ha azokat felszínre¹ nem hozzuk, nemcsak szövetségeseinkkel szemben vállalt, aránylag igen mérsékelt kötelezettségeinknek nem tudunk eleget tenni, de a mi városi és gabonát nem termelő vidéki lakosságunk élelmezésénél is komoly nehézségeknek lehetünk kitéve; holott egészen nyugodtan és minden nagyobb kényelmetlenség nélkül lebonyolíthatjuk a dolgot, ha a közönség becsületesen teljesíti hazafias kötelességét és fogyasztásával az előírt határok között marad.

Igyekezéssel kérlek a készletek felderítésével megbízott pénzügyőrséget és egyéb közegeket tőled telhetőleg a legmesszebbmenőig támogatni, másrésről pedig egyéni súlyod egész latbavetésével, fáradságot nem ismerve hirdesd és terjeszd azt, amit újságcikkemben kifejtteni igyekeztem, hogy t. i. *mindenkinek becsületbeli kötelessége* rendelkezésre bocsátani feleslegét és igen érzékeny károsodásnak és fogházbüntetésnek veszélyétől csak úgy szabadulhat, ha ezt tényleg – a pénzügyőrség eljárását be nem várva – meg is teszi.

Nagyon szeretném, ha mentől előbb egy-két eklatáns példát

¹ Közlendő lesz a «Hírlapi cikkek» közt, később megjelenő kötetben.

tudnánk statuálni, amely meggyőzze a közönséget a kormány eljárásának s a készleteket rejtegető egyéneket fenyegető veszélyeknek komolysága felől, és nagyon óhajtánám, hogy ezeket a büntetéseket az egész közönség megértse és helyeselje.

Abból a drága véren szerzett dicsőségből és presztízből, amit katonáink szereztek e háborúban a magyar nemzetnek, nagyon sok kárba vész, ha szövetségeseinknek arról kell meggyőződniök, hogy nincsen bennünk elég önzetlenség és lelki erő a közlélmény terén reánk váró kötelességek becsületes teljesítésére. Annak már még sem szabad megtörténnie, hogy annyi hősiek önfeláldozás gyümölcsetől hasunk kicsinyes és hitvány szeretete megfosszon.

Tekintsd, édes barátom, a jelen perc egyik legsürgősebb feladatának és egyik legfontosabb kötelességednek, hogy ezen a téren elkövess minden lehetőt.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1497.

A külügyminiszter a berlini osztr.-magyar nagykövethez a montenegrói és szerbiai kérdésekről.

Wien, am 24. Januar 1916.

Telegramm an Prinzen Hohenlohe, Berlin. Xo. 36.

Ich bedauere sehr, dass der Reichskanzler¹ sich meines Erachtens unbegründeten Besorgnissen hinsichtlich unserer Behandlung der montenegrinischen Frage hingibt.

Bis jetzt ist nur über die Waffenstreckung verhandelt worden, die in vollem Zuge ist und anstandslos vor sich geht. Den Montenegro wird hierbei jede Demütigung erspart, was sie auch bereits in dem Kapitulationsprotokoll dankend anerkannt haben.

Trotzdem steht die bona fides Montenegros noch keineswegs ausser Zweifel und es muss also bis zum Schlüsse mit der auch nach Herrn von Bethmanns Anschauung gebotenen äussersten Vorsicht vorgegangen werden.

Mit den Friedensverhandlungen ist noch nicht begonnen worden, da unsere Delegierten erst morgen in Cetinje eintreffen.

Ich heisse es aufrichtigst willkommen, wenn der Herr Reichskanzler auch in solchen Fragen, die nicht Deutschland direkt angehen, aber in ihren Zusammenhängen unsere grossen Bundesinteressen berühren können, mir seine Meinung kundzugeben die Güte hat, ebenso wie ich mir erlauben würde, in analogen Fällen meinerseits mich vernehmen zu lassen.

¹ von Bethmann Hollweg.

In der vorliegenden Sache könnte ich indes die Rücksicht, dass unter allen Umständen ein Frieden geschlossen werden sollte, nicht in den Vordergrund stellen gegenüber der gebotenen Sicherung wichtiger Interessen, die den ganzen Komplex der Balkan-angelegenheiten treffen. Wenn Montenegro überhaupt Frieden schliessen will, nachdem es kapituliert hat, so wird es das ohne Zweifel auch dann tun, wenn ihm Bedingungen bekannt werden, auf die es durchaus vorbereitet¹ sein muss.

Wenn wir im Einvernehmen mit Deutschland, das uns empfohlen hat, Serbien ganz von der Landkarte verschwinden zu lassen, die Schicksale dieses Landes richtig entscheiden, wenn wir die Selbständigkeit Albaniens einrichten wollen, dann ist es unerlässlich, von Montenegro die nichtmontenegrinischen Landesteile, abzutrennen.

Herr von Bethmann möge mir gestatten, das von ihm aufgestellte Dilemma ebenfalls anzuwenden, läüben wir Sieger, dann halten wir unsere von Montenegro selbst angenommenen Einrichtungen aufrecht. Unterliegen wir, dann wird eben alles hinfällig.

Doch der Reichskanzler betont die werbende Kraft eines beliebigen Friedensschlusses, wenigstens auf die kleinen Staaten. Auf welche? Die serbische Regierung wird ihre Stellungnahme und Anklammerung an die Entente gewiss nicht aufgeben und der Fall mit Belgien liegt doch total anders, abgesehen davon, dass ja in jenem Lande Deutschland entscheidend in Betracht kommt, über dessen Auffassung der dortigen Notwendigkeiten wir uns gewiss von unserem Verbündeten gerne belehren liessen.

Von einer Vernichtung oder Demütigung Montenegros kann nicht die Rede sein, wenn wir es auf seine Grenzen vor dem Bukarester Frieden reduzieren und uns vor der Wiederholung montenegrinischer Feindseligkeit schützen. Wir wollen Montenegro schwächen, aber es dann gut behandeln.

Der Herr Reichskanzler möge mir verzeihen, wenn ich es mir schwer vorstellen kann, dass deutsche Parteien aus der Tatsache, dass mit Montenegro abgerechnet wird, einen Ansporn zur Forderung finden sollten, auch alle unsere übrigen Gegner in derselben Weise niederzuwerfen. Man tut eben, so viel man kann und die Unterschiede in den Proportionen werden nirgends unverstanden bleiben.

Ich fasse meinen Standpunkt dahin zusammen: Es ist noch garnicht ausgemacht, dass Montenegro wirklich mit uns Frieden schliessen will. Wenn ja, so wird es begreifen, dass die Konsequenzen aus der Sachlage gezogen werden müssen und dann tritt die erfreuliche und auch mir sehr willkommene Wirkung der Tatsache eines uns günstigen Friedensschlusses ein.

Das Eingehen auf die Idee einer Gebietsentschädigung an das

¹ A tisztázatlan nyilván leírasi hibából «verbreitett» szó áll.

bis zur Kampfunfähigkeit besiegte Königreich wäre weitesten Kreisen unverständlich und würde die richtige Lösung mancher anderen, so auch der serbischen Frage erschweren. Es hiesse das Zentrum der panserbisch-russischen Umtriebe von Belgrad nach Cetinje verlegen.

Der Reichskanzler möge überzeugt sein, dass wir nicht Lokavorteilen nachjagen, sondern den Ausbau der (iewähr unserer gemeinsamen Sicherheit nach allen Seiten anstreben.

Euer Durchlaucht wollen sich dem Reichskanzler, eventuell auch Herrn von Jagow¹ gegenüber in vorstehendem Sinne aussprechen.

Burián.

1498.

Még a, szerb kormányhoz intézett demarche elküldése előtt gróf Tisza István az 1914 július 9-én tartott közös minisztertanácson egyhangú határozatot követelt és fogadtatott el arra nézve, hogy a monarchia Szerbiát nem kívánja sem megsemmisíteni, sem anektálni. (A minisztertanács határozata az *Altamirátokat* tartalmazó kötetben közlendő.) E határozat természetes folyománya volt annak, hogy Magyarország és Ausztria Szerbia ellen nem támadó, hanem «*a monarchia integritását fenyegető*» (gróf T. I. 1204. sz. levele) állandó szerb törekvésekkel szemben *védelmi* háborút folytatott, hazánk területének *fennmaradásáért* harcolt.

Az 1915 szeptember-december hónapokban a délkeleti harc-téren elért sikerek eredménye alapján báró Conrad, a vezérkar főnöke, aki már korábban is szokott politikai természetű előterjesztéseket kidolgozni, 1915 decemberben és 1916 január elején a külügyminiszterhez és a magyar miniszterelnökhöz intézett többrendbeli jegyzékében (Op. .Xo. 19,()99., 19,880. stb.) ismételve kívánta a háborús célok megállapítását és különösen határozatot követelt Szerbia, illetőleg Montenegro annexiója tárgyában. Időközben e tárgyban a német birodalmi külügyi hivatal is kifejezte óhaját.

Gróf Tisza István már 1915 december 3-ról Ő Felségéhez intézett előterjesztésében (1. fentebb 1444/&. sz.), azután december 29-ről a külügyminiszterhez írt levelében (1. 1468. sz.) kifejtette ellenkező álláspontját és tekintettel báró Conrad újabb jegyzékeire, az 1472/6. és 1475. sz. levelekben közös minisztertanács összehívását kívánta azért, hogy részletesen kifejthesse: «a nagy annexió tervek a monarchia jövőjét kompromittáló végzetes veszedelmet» jelentenek és ha azokat nem sikerült volna megakadályozni, T. I. a kabinetkérdést vetette volna fel.

A külügyminiszternek 1497. sz. alatt kelt jegyzéke indította Tisza Istvánt az 1498/a. sz. levél írására.

¹ Német külügyi államtitkai'.

1498/a.

B. Burián külügyminiszternek.¹

1016 január 26.

Kedves barátom!

Nem hallgathatom el aggodalmamat a felett, hogy a szerb kérdést illetőleg a német kormánnyal szemben legutóbb tett ki-jelentéseid ez utóbbiban azt a tévhitet ébreszthetik, hogy Szerbia annexiójára határoztuk magunkat s ennek a félreértésnek igen kellemetlen következményei lehetnek.

Áll ez a megjegyzés úgy Hohenlohenak pár nappal ezelőtt adott válaszodra, mint ugyancsak hozzá intézett 36. sz. sürgönyöd-nek Szerbiára vonatkozó passzusára («Wenn wir im Einvernehmen mit Deutschland, welches uns empfohlen hat Serbien ganz von der Landkarte verschwinden zu lassen.» stb.).

Ezzel szemben engedj meg, hogy arra hivatkozzam, miszerint a Monarchia külügyi politikáját intéző illetékes tényezőknek *ezzel ellenkező határozata* fennáll és hatályban marad mindaddig, amíg megváltoztatásához az összes tényezők hozzá nem járulnak, már pedig *ilyen megváltoztatáshoz a magyar kormány soha nem fog hozzájárulni.*

Ilyen viszonyok között méltóztassál megfontolni, nem volna-e célszerűbb ebbe a *változhatatlan* ténybe a magad részéről már most belenyugodni s további eljárásodat és nyilatkozataidat ehhez alkalmazni? Azt hiszem, a kérdésnek továbbra is nyitva tartása egészen céltalanul komplikálja a helyzetet és csak kárt okoz, a nélkül, hogy a te szempontodból is előnnyel járhatna.

Ha azonban érett megfontolás után sem vagy erre hajlandó s a kérdést a *mi körünkben* tovább is napirenden kívánod tartani, ebbe – bármennyire sajnáljam is – mindaddig bele tudok nyugodni, amíg helyrehozhatatlan kárral nem járna a közérdekre nézve; az iránt azonban német szövetségeseinket nem hagyhatjuk homályban, hogy mai álláspontunk annexióellenes és ha vannak is különböző áramlatok, az annexió eszméje általános elfogadatásra nem számíthat.

Amidőn ezt szíves megfontolásodba ajánlanám, egyúttal meg-
említem, hogy a 36. sz. sürgöny 10-ik alineája tévedésből említi a bukaresti szerződést, holott békefeltételeink nagyjából a berlini kongresszus előtti állapotot (Antivari stb.) jelentik Montenegróra nézve. Ismerve a németeket, nem volna jó e tollhibát kikorrigálni?
Szívből üdvözöl igaz híved

Tisza István.

¹ A levél elején gr. T. I. sajátkezű írásával: «Buriánnak.»

² A másolatot Latinovits Endre írta le.

1498/6.

A külügyminiszter a magyar miniszterelnöknek

TELEFONTÁVIRAT.

Érk. 1916 jan. 27. 1 óra 80 p.¹

Mai leveledre, amelynek lényeges észrevételei, azt hiszem, félreértésen alapulnak, vasárnap szóval fogok behatóan felelni. Csak azt akarom most megjegyezni, hogy a 36. számú sürgönyöm nézetem szerint helyreigazításra nem szorul, mert a meghagyandó Montenegro tényleg megfelel a bukaresti szerződéselőtti állapotnak, levonva még azt, «was uns vor der Wiederholung montenegrinischer Feindseligkeiten schützt», t. i. a Lovcent és a tengerpartot s így Montenegrónak² a berlini szerződésben nyert lényeges nagyobbodását megtartaná.

Burián.

1499.

Gr. Czernin követnek.

Den-28. Jänner 196.

Lieber Freund!

In Angelegenheit der wegen des Verbrechens der Spionage Inhaftierten³ teile ich Dir mit, dass die kgl. Staatsanwaltschaft in Kolozsvár infolge Ansuchens der militärischen Behörde den Zágonbárkányer gr. kath. Geistlichen Georg Burlea, den Brassóer pens. Lehrer Zsoszim Butnár, den Nagyselyer pens. Lehrer Eliseus Gábor und den Aldobolyer gr. kath. Geistlichen Johann Toma auf freien Lass setzte, weil das Militärgericht das gegen die Genannten eingeleitete Strafverfahren laut Punkt 1, resp. 3 des § 239 der Militärstraf gerichtssordmmg in Ermangelung einer strafbaren Handlung, resp. von Beweisen einstellte und die Enthftung der Betreffenden verordnete.

Mit warmer Freundschaft

Dein ergebener *Tisza.*¹ A táviratot felvette dr. Keblovszky Lajos min. titkár.² Keblovszky Lajos megjegyzése a táviraton: helyes szöveg volna: «Montenegro».³ A katonai igazságügyi hatóságok egyes magyarországi román honosok ellen kémkedés miatt nyomozást folytattak.

1500.

ÚJABB LEVELEZÉS ÉS TÁVIRATVÁLTÁS A CÍMER- ÉS ZÁSZLÓ-KÉRDÉSBEN.

Az 1868: XXX. t.-c. 62. §-a következőleg hangzik:

«A magyar korona országai közös ügyeinek jelvénye: Magyarország s Horvát-, Szlavon- és Dalmátországok egyesített címerei.»

A monarchia közös intézményeinek használatára 1915-ben megállapított ú. n. kis címernél (1. az 1224-1224/W. sz. leveleket) a most hivatkozott §-ban foglalt rendelkezés végrehajtása nehézségekbe ütközött.

Minthogy Horvát-Szlavonországokban észrevételek merültek fel, azokat báró Skerlecz Iván bán közölte a magyar miniszterelnökkel, aki a jelvénykérdés újabb szabályozása céljából tárgyalásokat indított. Ezekre a tárgyalásokra, és a végrehajtás sürgetésére vonatkoznak az alább *egybegyűjtve* közölt 1915 október-dec. és 1916 január-július hónapjaiban írt levelek és küldött táviratok.

A monarchia közös intézményeinek használatára, szolgáló újabb címert I. Ferenc József () Felseége 1916 március 5-én kelt legfelsőbb elhatározásával állapította meg, ezt a legfelsői!) kéziratot és a közös kis címer leírását a magyar hivatalos lapnak (*Budapesti Közlönynek*) 1916 március 14-én kiadott 60. száma (1-2. lap) közölte.

1500a.

B. Skerlecz Irán horvát bánnak.

1915 október 26.

Kedves barátom!

Október 24-iki leveled kapcsán mindenekelőtt azt a tévedést igazítom helyre, mintha az annak idején veled közölt zászlószalagterv a jelvénykérdés megoldása gyanánt kontempláltatott volna.

Teljes képtelenség lett volna abban a jelvénykérdés megoldását látni.¹ Eppen mert a jelvénykérdés gyors megoldásának lehetőségében nem hittem, hoztam volt azt () Felsegénéél javaslatba, mint

¹ L. az 1224 sz. levélhez közölt jegyzeteket IV. köt. 41-42 I.

olyan tényt, amely jó hatást gyakorolna a magyar és horvát közvéleményre.

Azt hittem, közltem volt veled a dolog új fordulatát. Ez júliusban állott be. Azt a kedvező alkalmat ugyanis, amely a szalagok adományozását megengedte volna, júniusban láttam elérkezettnek, amidőn az első olasz támadást visszavertük s Oroszországban mind győzelmesebben haladtunk előre.¹

Újból szóba hoztam tehát Ő Felségénél a dolgot, aki nem is idegenkedett tőle, de újabb megfontolás után közölte velem, hogy magának a címerkérdésnek megoldását találná sokkal megfelelőbbnek.²

En ezt természetesen örömmel elfogadtam s miután a két kardinális elvi kérdést, t. i. azt, hogy a kétfejű sas az osztrák állam jelvénye és paritásos vonatkozásba hozandó a magyar állam jelvényeivel, valamint azt, hogy ugyanez a paritásos állás illeti a fekete-sárga szint és a magyar nemzeti szint, Ő Felsege a magyar álláspont értelmében döntötte el, hozzáfoghattam a dolog gyakorlati megoldásához.

Az 1868. évi XXX. t.-c. 62. §-a nem került el figyelmemet; annak eleget is teszünk azáltal, hogy minden olyan vonatkozásban, ahol az Horvát-Szlavonország közjogi helyzetének érvényesülése szempontjából szükséges, a középcímer fog alkalmazást nyerni.

Jelzett hivatalos felterjesztésedet lelkiismeretes megfontolás tárgyává fogom tenni, s ha netalán volnának magyar szempontból elfogadható észrevételeitek, azok megvalósítására nyílhat alkalom, mert hiszen a háború végeztével előreláthatólag fog kelleni némi módosítást tenni a címereken.

Ezek után a felvilágosítások után egész bizalommal elvárom tőled, édes barátom, hogy megteszel mindent a horvát publikum megnyugtatására és teljes igyekezettel folytatod tovább azt a szervező és építő munkát, amelyet megbeszéltünk és amelyet tekintet nélkül incidensekre és momentán hangulatokra, a két nemzet tartós, állandó érdekei szempontjából el kell végeznünk.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

¹ L. az 1224. sz. levélhez közölt jegyzeteket. IV. köt. 41-42. 1.

² V. ö. az 1224 sz. levél.

1500/b.

B. Burián külügymin.-nek.

1915 október 20.

Kedves barátom!

Skerlecz barátunktól hosszú apprehensivus levelet kapok a címerkérdés miatt, amely a kis címerre vonatkozó észrevételekben kulminál. Nézete szerint «amennyiben Horvátország területén alkalmaztatnék, kétségkívül sok kellemetlenségre vezetne. Ennélfogva politikailag nagy hibának tartanám, ha a kis címer Horvátország-területén a hadsereg körében bárhol is alkalmaztatnék.»

Bizonyára nem került el a te figyelmedet sem, hogy az 1868. évi XXX. t.-c. 62. §-a szerint Magyarország és Horvátország közötti közös ügyekben az egyesített címer használandó. Hiszen emiatt kértem volt, hogy a zászlóra is a középcímer alkalmaztassák. Ugyanez a felfogás teszi szükségessé a kis címer alkalmazásának mellőzését minden olyan esetben, ahol az feltűnő módon jutna közös intézmények felírásain vagy épületein vagy katonai egyenruhán és felszerelési tárgyakon kifejezésre.

Tekintettel a horvátoknál mutatkozó idegességre, a kérdésre ismételve felhívom jóindulatú szíves figyelmedet s kérek, hogy azt a hátralévő részletes munkálatoknál tekintetbe venni méltóztassál.

Szívből üdvözl

igaz híved *Tisza.*

1500/c.

B. Burián külügymin.-nek.

1915 nov. 2.

Kedves barátom!

Azon Ő Felsége parancsára folyamatba tett munkálatok alkalmával, amelyek a címer- és jelvénykérdésben megjelent legfelsőbb elhatározásoknak a hadsereg és haditengerészet összes vonatkozásaiban való érvényre emelésére irányulnak, az egész vonalon meg kell valósítani a fekete-sárga és a magyar nemzeti színeknek azt a paritásos helyzetét, amely úgy a zászlón, mint a Standarten előtérbe jön.

A zászló és Standarte színének Ő Felsége által történt megállapítása folytán a fekete-sárga és a magyar nemzeti szín, mint a monarchiát alkotó két állam színe, egyenlően a hadsereg színének

tekintendő s azok használatában a paritást lehetőleg az egész vonalon meg kell valósítanunk.

Amidőn tehát felkérnélek, hogy a felmerülő részletkérdések egész mezején figyelmedet erre a körülményre kiterjeszteni méltóztassál, egyúttal, megemlítem, hogy a katonaság által a háború alatt használható színekre vonatkozó utasításnak is olyan irányban kellene módosíttatnia, amely az Ő Felsége által mostani rezolúcióiban elfoglalt álláspontnak megfelel.

Azok az engedmények ugyanis, amelyek egyes zászlóknak, kokárdáknak stb. a csapatok által való használatát illetőleg megadattak, a magyar nemzeti szint illetőleg azt a korábbi felfogást juttatják kifejezésre, amely a színeket illetőleg a hadseregnél az utolsó rezolúciókat megelőzőleg fennforgott s ennek a színnek - csakúgy mint más nem hivatalos színeknek - bizonyos *alárendelt érvényesülést engednek meg a hadsereg hivatalos színe, a fekete-sárga mellett.*

Nagyon jó volna és kiválóan üdvös hatást tenne a közhangulatra, ha a hadügyminiszter mentől előbb revízió alá venné a színek használatára vonatkozó rendeletét, s egy kiadandó újabb rendeletben egyenlően szabályozná a fekete-sárgának és a magyar nemzeti színeknek, mint a hadsereg által egyenlően elismert és zászlaján kifejezésre juttatott állami színeknek zászlókon, szalagokon, kokárdákon való használatát, ami mellett természetesen megmaradna a mostani alárendelt szerepkörben az egyéb tartományi vagy nemzeti színek használata is.

Miután a közös intézmények címer- és jelvény ügyére vonatkozó minden kérdésben a dolog természeténél fogva elsősorban téged illet az iniciatíva és az irányítás, nem fordulok ebben a dologban közvetlenül a hadügyminiszterhez, hanem arra kérlek, hogy azt megfelelő módon kezdeményezni s avval az úgszeretettel, határozottsággal és tapintattal, amellyel ezt az egész kérdést eddig is olyan fényes sikerrel kezelted, lehetőleg mielőbb megvalósítani méltóztassál.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1500/d.

TELEEONTÁVIKAT.

B. Buriánnak.

191Ö december 8.

Igen sürgős!

Szíves tudomásul közlöm Ö Felségéhez intézett következő telefonjelentésemet:

«Geheim. Dringend.

Bitte Seiner Majestät zu melden:

Der Umstand, dass im kleinen gemeinsamen Wappen Ungarn ohne Kroatien, Slavonien und Dalmatien erscheint, hat in Kroatien eine sehr grosse Unzufriedenheit hervorgerufen und ich kann mich der Tatsache nicht verschliessen, dass dieses Wappen mit dem § 62 des G.-A. XXX v. J. 1868, laut welchem bei gemeinsamen Angelegenheiten das mit dem Wappen Kroatiens, Slavoniens und Dalmatiens vereinigte Wappen Ungarns zu gebrauchen ist, im Widerspruche steht.

In den über diesen Gegenstand mit leitenden kroatischen Persönlichkeiten stattgefundenen vertraulichen Besprechungen habe ich auf die Schwierigkeit wegen Dalmatien hingewiesen, welches im kleinen Wappen nicht figurieren könnte, da es im österreichischen Wappen nicht erscheint, und es wurde kroatischerseits die Lösung-angeregt, dass man in das kleine ungarische Wappen nur das kroatische Wappen (ohne Slavonien und Dalmatien) hineinnehmen sollte.

Ich halte diese Lösung für einwandfrei und würde es für einen grossen Gewinn erachten, in dieser Weise über die unsere Beziehungen zu Kroatien trübende Klippe zu kommen. Natürlich würde die Durchführung erst nach dem Kriege gleichzeitig mit den infolge des Krieges etwa notwendigen anderen Veränderungen erfolgen.¹ Da auch die Lösung, die drei Königreiche durch das kroatische Wappen allein im kleinen ungarischen Wappen zu vertreten, mit dem Texte des obzitierten § 62 nicht im Einklänge steht, so müsste die Sache im Wege von ausschliesslich zu diesem Zwecke gewählten Begnicolardeputationen bereinigt werden.

¹ Ezt a szándékot később megváltoztatták. V. ö. 1500., 1500/ee és 1500/ff sz.

Die Sache wurde in dieser Weise mit den Führern der kroatischen Mehrheit besprochen, und es besteht die Absicht dieselbe kroatischerseits in der morgigen Sitzung im Allgemeinen zur Sprache zu bringen, worauf ich antworten würde, dass ich die Notwendigkeit einsehe, Kroatien auch im kleinen Wappen den ihm gebührenden Platz einzuräumen, jedoch glaube, dass die Ausarbeitung der Frage im Wege von Begnolardeputationen zu erfolgen habe, weshalb ich mit den notwendigen Anregungen an die kompetenten Stellen heranzutreten gedenke.

Mit der alleruntertänigsten Bemerkung, dass ich in diesem Vorgange die sehr glückliche Lösung einer allerdings durch meinen Fehler hervorgerufenen ernsten Komplikation erblicke, habe ich die Ehre zu bitten die eventuell diesbezüglichen allergnädigsten Befehle vor der morgigen Sitzung mir zukommen lassen zu geruhen.

Tisza.

Az általam a kis címernél elkövetett Schnitzernek ezt a kifogástalan megoldását szükség esetén szíves támogatásodba melegen ajánlom.

Tisza.¹

1500/e.

A kabinetiroda főnökének válasza a miniszterelnöknek.

TÁVIRAT.

Feladatott 1915. évi december 8-án d. u. 4 óra 30 p.

Budapestre érkezett 1915 december 8-án este 6 óra 5 p.

A m. kir. miniszterelnök úrnak

Budapest.

Seine kaiserliche und apostolisch königliche Majestät haben den heutigen Bericht Euer Excellenz in der Wappenfrage allergnädigst zur Kenntnis zu nehmen geruht. Die Durchführung der geplanten Änderung hätte aber jedenfalls, wie dies auch Euer Excellenz in Aussicht nehmen, erst nach dem Kriege zu erfolgen.

Lefelsőbb parancsra *Daruváry.*

¹ A másolati példányon gr. T. I.-nak sajátkezű aláírása látható.

1500//.

B. Skerlecz Iván horvát bánnak.

1915 december 15.

Kedves barátom!

A regnicolaris deputációra vonatkozó felterjesztésnek általad ismert szövegébe csak a mellékelt¹ másolatban foglalt beszúrást illesztettem be. Ezt szükségesnek tartottam, hogy meg legyen az összefüggés Ő Felségének tett szóbeli előterjesztésem s a hivatalos szöveg között és hogy nyoma legyen az aktákban annak, miszerint a teljesen kielégítő, sima megoldásra vonatkozólag pozitív ígéretet nyertem horvát részről, mielőtt a regnicolaris deputáció összehívását kezdeményeztem volna.

Szívből üdvözl

igaz híved *Tisza*.

1500/g.

Daruváry Géának, a kabinetiroda' főnökének.

1915 december 29.

Tisztelt barátom!

A regnicolaris bizottság összehívására vonatkozó határozati javaslatot Ő Felsége felhatalmazása folytán a képviselőház egyik közelebbi ülésén szándékozom benyújtani, annak szövegén azonban némi módosítást tartok szükségesnek.

Meg kell ugyanis már magában a határozati javaslatban magyarázni, miért szükséges ennek az egyébként Ő Felsége legkegyelmesebb elhatározásával szabályozott kérdésnek ezt a részletét a regnicolaris bizottságok és a két országgyűlés elé terelni.

Mint a legalázatosabb felterjesztésben kimutattam, ezen eljárás kizárólagos oka abban a körülményben fekszik, hogy a kontemplált megoldási mód, t. i. csakis a horvát címernek felvétele a kis címerbe, az 1868. évi XXX. t.-c. 62. §-ának szövegével nem áll teljesen összhangban, úgy hogy annak életbeléptetése az idézett törvényszakasz módosítását vagy hiteles magyarázatát igényli, ami pedig csakis regnicolaris bizottságok közvetetésével a két országgyűlésen eszközölhető.

Ezt a lényeges körülményt kívánom magában a határozati javaslat szövegében kiemelni, miért is annak első bekezdését a mellékelt szövegben szándékszem előterjeszteni.

¹ A melléklet hiányzik.

Habár ezen módosítás inkább stiláris természetű s a kérdés lényegét nemcsak hogy nem érinti, hanem ellenkezőleg jobban kifejezésre juttatja azt a jogi felfogást, amelyet legalázatosabb előterjesztésemben kifejteni szerencsém volt, mindazonáltal kötelességemnek tartom Ő Felsége legmagasabb tudomására hozni a neki bemutatott szövegen eszközölt módosítást s a határozati javaslat eredeti, valamint módosított szövegét azzal a kéressel mellékelem, hogy ez ügyről Ő Felségének jelentést tenni s netaláni legmagasabb parancsát kikérni szíveskedjél.

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híved *Tisza*.

Az 1500/g. sz. levél melléklete.

HATÁROZATI JAVASLAT.

Tekintve, hogy az osztrák-magyar monarchia közös intézményeinek használatára rendelt «kis» címer alkalmazásánál az 1868. évi XXX. t.-c. 62. §-ából folyólag bizonyos nehézségek merültek fel, amelyeknek eloszlátása esetleg a most idézett szakasz módosítását vagy hiteles magyarázatát igényli, tekintve, hogy az 1868: XXX. t.-c. rendelkezéseinek úgy módosítása, mint hiteles magyarázata csakis az idézett törvényben előírt módon Horvát-Szlavonországok illetékes tényezőivel egyetértőleg eszközölhető:

határozza el a képviselőház, hogy egy 12 tagból álló országos küldöttség választassék, melybe nyolc tagot a képviselőház, négy tagot pedig a főrendiház küld, amely küldöttség az 1868. évi XXX. t.-c. 70. §-ának értelmében Horvát-Szlavonországoknak hasonló küldöttségével egyetértőleg állapítsa meg Magyarország s Horvát-Szlavon- és Dalmátországoknak azt a kisebb egyesített címerét, amely szintén használható lenne a magyar szent korona országai és az Ő Felsége uralkodása alatt álló többi országok között fennforgó közös ügyekkel kapcsolatban s eziránt javaslatát terjessze az országgyűlés elé.

1500/h.

Daruváry Gézának.

1915 december 30.

Tisztelt barátom!

Nagyon restellem, hogy a regnicolaris deputáció választásának kérdésére vissza kell térnem; mentségül szolgáljon, hogy

igazán túl vagyok munkával terhelve s az ügyek formális részére lehetetlen elég gondot fordítanom.

Utána nézve a precedenseknek azt látom, hogy a regnicolaris deputációkra vonatkozó indítványt a miniszterelnök az utóbbi évtizedekben mindig a napirend megállapítása során élőszóval tette meg, s abban a Ház az önálló indítványokra vonatkozó formalitások mellőzésével határozott.

Ugyanezt az eljárást követtem 1914 január 30-án is, amidőn indítványt tettem a pénzügyi egyezmény megújításával megbízott regnicolaris deputáció megválasztására nézve. Ez indítványom megtételére vonatkozó szándékomat élőszóval jeleztem a képviselőház január 23-iki ülésén. Akkor kifejtettem, hogy regnicolaris deputációk választásának indítványozását illetőleg az eddigi precedenseket kívánom követni s nem fogok írásbeli indítvány vagy határozati javaslat benyújtásához folyamodni, arait a Ház helyeslőleg tudomásul is vett.

Azt hiszem ennél fogva, hogy hiba volna ettől az eljárási módtól eltérni, miért is a regnicolaris deputáció kiküldésére és megbízatására vonatkozó javaslatomat a napirendre vonatkozó elnöki indítványhoz fűzve fogom a képviselőház valamelyik közelebbi ülésén megtenni s ez alkalommal a legalázatosabb felterjesztésemben s a tervezett határozati javaslatban kifejtett szempontokat élőszóval fogom előadni.

Amidőn felkérnélek, hogy levelem tartalmáról () Felségének jelentést tenni s netaláni legmagasabb parancsait kikérni szíveskedjél, igaz tisztelettel vagyok

őszinte híved *Tisza*.

1500/i.

Dam vary Gézának.

1916 január 2.

Tisztelt barátom!

Végtelenül restellem, hogy a regnicolaris deputáció kérdésében Ő Felségének ennyi alkalmatlanságot okoztam.

Az utolsó időkben majdnem *folytonos fejfájással* súlyosbitott elfoglaltságom mellett csakis az a körülmény magyarázhatja és mentheti ezt némileg, hogy Ő Felségének 1914 július 8-án kelt legkegyelmesebb rezolúciója olyan időben érkezett vissza, amidőn a serajevói attentatum s az avval kapcsolatos mindjobbán előtérbe

lépő háborús veszély háttérbe szorított minden egyebet, úgy hogy az akkor tervbe vett határozati javaslat mai napig sem nyújtatott be. Így történhetett az meg, hogy ez az ügy a képviselőházi precedensek újabb átvizsgálása alkalmából elkerülte figyelmemet.

Haladéktalanul érintkezésbe fogok lépni a bánnal¹ aziránt, hogy miként illesszük bele a regnicolaris deputáció munkakörébe a választókerületek újabb megállapításának szintén függőben lévő kérdését, amely megoldást igényel a legközelebbi általános képviselőválasztás előtt és meg fogom tenni arra vonatkozó legalázatosabb előterjesztésemet.

Ami a jelenlegi regnicolaris deputációt illeti, magától értetődőleg Ő Felsége parancsához tartom magamat,² készséggel elismerve, hogy elvileg ez az út a helyesebb, habár megvan is az a gyakorlati hátránya, hogy a regnicolaris deputáció kiküldése feletti vitára nyújt alkalmat.

Amidőn arra kérlek, hogy fentiekről Ő Felségének jelentést tenni szíveskedjél, igaz tisztelettel vagyok

őszinte híved *Tisza*.

1500/j

B. Krobotin hadügymin.-nek.

Den 13. Jänner 1916.

Hochverehrter Freund!

Meine letzten Besuche in Wien waren mit dringenden Agenden derart überfüllt, dass ich nie dazu kam, die Durchführung der allerhöchsten Resolution bezüglich der Wappen und Emblemen mit Dir, wie beabsichtigt, zu besprechen.

Ich weiss sehr wohl, wie sehr Deine Zeit in Anspruch genommen und das Kriegsministerium mit Arbeit überhäuft ist. Nichtsdestoweniger muss ich mit der Bitte an Dich herantreten, Dein Augenmerk darauf richten zu wollen, dass die mit der tatsächlichen Verwirklichung der von Seiner Majestät angeordneten Regelung der Wappen und Emblemenfrage verbundenen Arbeiten in möglichst kurzer Zeit beendet werden.

¹ Ez a tárgyalás az «All'tmir itolc» keretébe tartozik.

² Gróf Tisza István 1916. január 4-én nyújtotta be a képviselőházban a Magyarország és Horvát-Szlavon-Dalmátország egyesített címerének megállapítása céljából kiküldendő regnicolaris bizottság megválasztása végett a törvényjavaslatot. (Képviselőházi Napló XXVIII. k. 31. lap.)

Gerade in der letzten Zeit haben sich Fälle ergeben, bei welchen die strenge Durchführung des noch tatsächlich bestehenden Zustandes, laut welchem der Doppeladler und die schwarz-gelben Farben als alleinige amtliche Emblemen des Heeres zu gelten haben, peinliches Aufsehen erregt und schmerzliche Gefühle erweckt hat. Das Publikum versteht es schwer, wieso vier Monate nach Erscheinen des Allerhöchsten Armeebefehles der tatsächliche Zustand noch immer nicht dem Willen des Allerhöchsten Kriegsherrn entspricht.

Ich hoffe nicht erst versichern zu müssen, dass ich keinen Augenblick an Deinem festen Willen zweifle, die Sache ohne Zeitverlust in der loyalsten Weise durchzuführen, weiss auch genau, dass die Sache mit vielen schwierigen Detailfragen verbunden ist. Eben deshalb halte ich es jedoch für notwendig, dass Dein energischer Wille die Arbeit ordentlich in Schwung setzt, die Schwierigkeiten überwindet und die baldigste praktische Durchführung der Sache sichert.

Es sind so hohe Interessen hiemit verbunden, niemand kann eine Freude daran haben, die ihm eventuell missliebige Änderung einige wenige Monate zu verzögern, während andererseits diese Verzögerung so vergiftend auf die Gemüter wirken und der Atmosphäre gegenseitigen Vertrauens, dessen wir jetzt fürwahr so unbedingt bedürfen, Abbruch tun würde.

Es war unendlich wichtig, wenigstens einen Anfang der Durchführung zu machen, und das Erscheinen des neuen Wappens an verschiedenen Siegeln habe ich mit der grössten Freude begrüsst. Gestern wurde im Reichstage behauptet, dass das Benützen des neuen Siegels wieder verboten und die wieder in Gebrauchnahme des alten Siegels angeordnet wurde.¹ Ich kann unmöglich glauben, dass dies tatsächlich der Fall sei und von höchster Stelle herrühre. Jedenfalls müsste ich mit dem grössten Nachdrucke bitten, dass

¹ Szmrecsányi György o. k. a képviselőháznak 1916. január 12-én tartott ülésében (Napló XXVIII. k. 197. lap) azt állította, hogy Conrad vezérkari főnök 1915. december 2-án a belgrádi hídfő és városparancsnoksághoz intézett rendeletével intézkedett az iránt, hogy Belgrádban egyelőre hivatalosan csak a fekete-sárga zászló tűzendő ki, mire a magyar nemzeti 'zászlót a belgrádi vasúti állomáson bevonták. Ugyanebben az interpellációban az említett o. k. azt is állította, hogy a jelvény kérdés újabb rendezésénél megállapított újabb pecsétek használata eltiltatott.

das einmal in Gebrauch genommene Siegel unter keinem Vorwande mehr ausser Gebrauch gesetzt werde.

Bei meiner nächsten Anwesenheit in Wien werde ich unbedingt Zeit finden, um mit Dir, hochverehrter Freund, die Sache in allen etwa einer Bereinigung bedürftigen Details zu besprechen, ich wäre jedoch für eine schriftliche Mitteilung über den jetzigen Stand der Sache sehr verbunden.

Ich erlaube mir die im heutigen Pester Lloyd eingehend geschilderten Vorfälle bei der gestrigen Sitzung des Abgeordnetenhauses Deiner Aufmerksamkeit zu empfehlen.¹ Einige oppositionelle Abgeordnete treiben sich als Reserve-Offiziere oder Kommissäre des Roten Kreuzes bei der operierenden Armee herum, schmeicheln sich in gewisse Offizierskreise ein und benützen ihre dortigen Wahrnehmungen um in der gewissenlosesten Weise zu hetzen. Ich werde das Äusserste aufbieten, um dieses Treiben unschädlich zu machen, habe aber dort einen sehr schweren Stand, wo sie sich auf wenigstens teilweise begründete Beschwerden stützen können.

Es wäre fürwahr alles aufzubieten, die Reibungsflächen auf das Minimum zu reduzieren und in einer Weise vorzugehen, welche die so opferfreudige und seit Kriegsausbruch so armeefreundliche Stimmung im Lande erhält. Es ist dies doch eine grosse Sache und ein wesentlicher Faktor des Erfolges *während* und *nach* dem Kriege.

Mit aufrichtiger Hochachtung und warmer Freundschaft

Dein ergebener *Tisza*.

1500/k.

Konrad vezérkari főnöknek.

Den 14. Jänner 1916.

Eurer Excellenz

danke ich verbindlichst für die wertvolle Mitteilung, von welcher ich, falls sich Gelegenheit hiezu bieten würde, Gebrauch machen zu dürfen glaube.

Es war nicht schwer die gegen die Person Eurer Excellenz gerichtete Spitze der Interpellation² mit Hinweis auf die absolut

¹ V. ö. az. 1488/a-b sz. leveleket.

² Polónyi Géza o. k. a képviselőháznak január 12-én tartott ülésén (Képv. Napló XXVIII. köt. 182-189. 1.) kifogásolta Hötzendorfi Conrad vezérkari főnöknek a («Militärische Rundschau» című katonai szaklapnak 1915. december 24-én kelt számában közzétett következő nyilatkozatát: «Die kriege-

korrekte Enthaltung Eurer Excellenz von allen innerpolitischen Fragen, wie auf Ihre bedeutenden militärischen Eigenschaften zu brechen. Andererseits haben die vorgestrigen Interpellationen den Beweis geführt, dass es Leute gibt, die auch während dieses Krieges alles, was zu einer Hetze gegen die Armee geeignet erscheint, in der gewissenlosesten Weise ausnützen wollen.

Es ist wohl unnötig zu betonen, dass ich diesem Treiben auf das Kräftigste entgegentreten werde; den ganzen Erfolg, nämlich die Beruhigung der öffentlichen Meinung, kann ich mir jedoch nur in dem Falle versprechen, wenn ich mich den vorgebrachten Beschwerden und Klagen gegenüber auf Tatsachen berufen kann, Melche die richtigen Intentionen unserer Heeresleitung in allen die Stellung des ungarischen Staates berührenden Fragen beweisen.

Von diesem Gesichtspunkte wäre eine baldige Verwirklichung der Allerhöchsten Résolution bezüglich der Wappen und Emblemenfrage von der grössten Wichtigkeit. Ich bin dessen bewusst, dass eine Reihe komplizierter Detailfragen damit zusammenhängt und es steht mir fern irgendeine Tendenz in der Tatsache zu erblicken, dass die Durchführung noch nicht erfolgt ist.

Das grosse Publikum ist jedoch nicht in der Lage diese Schwierigkeiten richtig einzuschätzen und die der staatsrechtlichen Struktur der Monarchie widersprechenden Momente des jetzigen tatsächlichen Zustandes wirken mit doppelter Schärfe jetzt, wo die entsprechende Neuregelung vom Allerhöchsten Kriegsherrn schon anbefohlen ist. Eine Hinausziehung der praktischen Durchführung kann für niemanden einen Wert besitzen, während sie zu Missdeutungen Veranlassung gibt und ausgenützt werden kann, um die seit Kriegsbeginn eingetretene vertrauensvolle einheitliche Stimmung zu stören.

Ich wäre also zum grössten Danke verpflichtet, wenn die praktische Regelung der Wappenfrage nach Tunlichkeit beschleunigt würde und während der noch vor uns stehenden Übergangsperiode alle einschlägigen Fragen mit möglichster Schonung und

rische Tradition eines alten Heeres wiegt mehr, als nationale Aufpeitschung der G-emüte.» és egyúttal az állította, hogy «az összbiradalmi eszméért rajongó vezérkari főnök a magyarságot tüntetőleg és igazságtalanul mellőzi.

Gróf Tisia István válasza ugyanott 189-192 1. Ezt a választ köszönte meg a vezérkari főnök a miniszterelnökhöz irt levelében. V. ö. 1500/j

Berücksichtigung der berechtigten Wünsche Ungarns erledigt würden.

Mit aufrichtiger Hochachtung Eurer Excellenz

ergebener *Tisza*.

1500/1

A közs hadügyminiszter gr. Tisza Istvánnak.

Wien am 19 Jänner 1916.

Hochgeehrter Freund!

In Beantwortung Deines Schreibens bezüglich der Fahnen- und Wappenfrage, möchte ich Dir nachfolgende Aufklärung geben.

In Befolg des Allerhöchsten Befehlsschreibens an mich alles Erforderliche zu studieren und vorzubereiten – war eine Reihe von Verfügungen seitens des Kriegsministeriums am 22. Dezember fertiggestellt und sollte der Gebrauch des kleinen Wappens an Stelle des bisherigen Adlers auf allen Schriftstücken mit 1. Jänner 1916 beginnen. Da die «offenen Befehle» aufgebraucht waren, so wurden zirka 100,000 Stück auf den neuen kleinen gemeinsamen Wappen sofort in Zirkulation gesetzt, noch ehe der grundlegende Erlass seitens der Militärkanzlei Seiner Majestät eingesehen und an das Kriegsministerium rückgelangt war.

Mittlerweile war die beabsichtigte Änderung des kleinen ungarischen Wappens zur Kenntnis gelangt und inhibierte die Militärkanzlei unter dem 24. Dezember die Ausgabe des in Bede stehenden Erlasses, w'eil noch kein Beschluss der Begnikolarkommission vorliegt. Ich war Dienstag bei Seiner Majestät und entschied Allerhöchstderselbe, dass die Entscheidung obgenannter Kommission abgewartet werden müsse, damit ein einwandfreies W^Tappen in Gebrauch genommen werden könne. Für Garnisonsflaggen ist gleichfalls das kleine Wappen in Aussicht genommen. Excellenz Hazai hat ein solches Exemplar bei mir gesehen – daher auch diese momentan nicht ausgegeben w^Terden dürfen. Ich dachte Dich gestern hier aufsuchen zu können, Du warst aber sehr kurz da und hoffe ich doch nächste Woche auf ein paar Stunden nach Budapest zu kommen um von Dir zu erfahren, wie lange die Kommission tagen wird, um ihre Entscheidung zu treffen.

In alter treuer Verehrung zeichnet

Dein ergebenster *Krobatin* Fzm.

1500/m.

Daruváry Gézának.

1916 február 5.

Tisztelt barátom!

A regnicolaris deputáció tegnap estére befejezte munkálatát s a lapokban már közölt szövegben állapodott meg, amelyet a hor-

vát országgyűlés már a jövő héten tárgyalna le, mi pedig nyomban ő utánuk.

Az erre vonatkozó hivatalos előterjesztést holnap estig postára remélem tehetni, úgy hogy az hétfőn vagy kedden Ő Felsége elé lesz terjeszthető.

Magának a kis közös címer céljaira szolgáló egyesített kis címernek megállapítását természetesen sem a törvényjavaslat, sem arra vonatkozó felterjesztésem nem foglalja magában, miután az összes címerek megállapítása Ő Felségének legkegyelmesebb elhatározásával történik.

Nézetem szerint tehát a jelen esetben ugyanazt az eljárást kell követnünk, amelyet a közös közpécimerben alkalmazott nagyobb egyesített címer megállapításakor követtünk. Az én kötelességem lesz legalázatosabb előterjesztést tenni a szóbanforgó egyesített kis címer megállapítását illetőleg, amivel egyidejűleg a külügy-miniszter fogja ezen egyesített kis címernek a monarchia közös intézményeinek használatára rendelt kis címerbe való beillesztésére vonatkozó előterjesztését megtehetni.

Amidőn felkérnélek, hogy erről Ő Felségének jelentést tenni szíveskedjél, igaz tisztelettel vagyok

őszinte híved *Tisza*.

1500/n.

B. Buriánnak.

1916 február 8.

Kedves barátom!

Daruváryhoz intézett levelem¹ másolatát szíves tájékozással mellékelve egyúttal megjegyzem, hogy az új kis címerre vonatkozólag a horvátokkal abban állapodtunk meg, hogy a horvát sakktabla a címer alján eszközölt bevágásba fog beilleszteni olyanformán, mint jelenleg Bosznia és Fiume címerével történik. Csak valamivel magasabbra fog a bemetszés felnyúlni, hogy a horvát címer látható része úgy függőleges, mint vízszintes irányban legalább egy-egy sorban mind az öt kockát felmutassa.

Az erre vonatkozó rajz készül s én megteszem felterjesztésemet, amint Ő Felsége rezolúciója leérkezik, hogy az a törvény szentesí-

¹ L. 1500/m. sz.

tését követő formaszerű approbálás előtt is a teendő előmunkálatok alapját képezhesse.

Előterjesztésem szövegét a címerrajzzal együtt előzetesen elküldöm neked netaláni szíves észrevételeid megtétele céljából.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1500/o.

Balogh -Jenő igazságügyminiszternek.

1916 február 22.

Kedves barátom!

Burián rövid úton adta át nekem az Ő Felsége személyes pecsétjére vonatkozó idemellékelt négy rajzot észrevételeim megtétele céljából. Azzal a kéréssel továbbítom azokat hozzád, hogy heraldikusainkkal¹ bizalmasan megbeszélni és nagybecsű álláspondat lehetőleg mielőbb tudomásomra juttatni méltóztassál.

Amint látható az I. és II. rajzokon az uralkodóház címere alternatív módozatban jut alkalmazásba.

Mielőbbi szíves válaszodat kérve, szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1500/p.

Krobotin hadügymin.-nek.

Den 26. Februar 1910.

Hochverehrter Freund!

Die Vorlage über das kleine Wappen wurde gestern auch im Magnatenhause angenommen und wird voraussichtlich in wenigen Tagen die Allerhöchste Sanktion erhalten, womit das Hindernis der praktischen Durchführung der Allerhöchsten Entscheidung bezüglich der Wappen und Emblemenfrage im Heere glücklich beseitigt erscheint.

Ich beeile mich Dich hievon in Kenntnis zu setzen mit der Bitte, nunmehr alles Nötige gütigst bereit halten zu wollen.

Wie ich bei unserer letzten diesbezüglichen Besprechung in Budapest erklären konnte, kann ich alle Deine auf die Frage bezüglichen Vorschläge mit aufrichtiger Anerkennung zur Kenntnis nehmen und fühle mich für Dein diesbezügliches Vorgehen zu warmem Danke verpflichtet.

¹ Csánki Dezső és Fejérpataky László urak. V. ö. föntebb 48 1. 2. jegyzet.

Die einzige noch unregelte Frage war damals die Bestimmung der zum Bezeichnen der verschiedenen Kommanden benützten Avisofahnen und Standarten, bei welchen jetzt die schwarzgelben Farben in verschiedener Form und Zusammenstellung benützt werden. Ein Zustand, welcher mit dem Grundprinzip der Neuregelung der Fahnenfrage, nämlich der paritätischen Behandlung der schwarzgelben und rotweissgrünen Farben als Farben des österreichischen, resp. des ungarischen Staates im Widerspruche steht.

Auf die Fahnen und Standarten des Heeres hat der Allerhöchste Befehl Seiner Majestät diese zwei Staatsfarben in paritätischer Stellung angebracht, womit meines Erachtens eine gleichmassige Behandlung derselben auf der ganzen Linie notwendig erscheint.

Ohne Deiner diesbezüglichen Stellungnahme vorgreifen zu wollen, will ich nur soviel erklären, dass mir eine jede Lösung genehm sein würde, welche mit diesem Grundprinzip der paritätischen Behandlung im Einklänge steht.

Man kann sich mehrere solche vorstellen: Anwendung der schwarzgelben Fahnen bei gewissen Kommanden, der rotweissgrünen bei anderen; verschiedene einfarbige Standarten, wobei die Farbe aus einer der Staatsfarben genommen wird (gelb, schwarz, rot, grün); schliesslich Kombination einer neuen Farbenzusammensetzung, wobei je eine Farbe aus den zwei Staatsfarben genommen wird (schwarz-rot, gelb-rot).

Ich wäre für eine baldige Nachricht über Deine diesbezügliche Anschauung sehr dankbar.

Mit aufrichtiger Hochachtung und warmer Freundschaft

Dein ergebener *Tisza*.

1500/q.

B. Burián István külügymin.-nek.

1916 február 26.

Kedves barátom!

A regnicolaris deputáció javaslatának szentesítésére vonatkozó felterjesztés 2-3 nap múlva a kabinetirodában lesz.

Egyidejűleg elküldöm a külügynek a közös kis címerre vonatkozó előterjesztésnek az igazságügyminisztériumban készített ter-

vezetet. Tulajdonképp felesleges buzgalomból készült az, de ha már megvan, nem akartam félredobni s azzal a szerzőket megbántani. Magától értetődőleg semmi irányban nem befolyásolhatja az a külügyminisztérium eljárását.

Amidőn felkérnélek, hogy ez ügy mielőbbi finalizálásában s a hadsereg zászlóira és jelvényeire vonatkozó részletkérdések megoldásában közrehatni méltóztassál, egyúttal mellékelem e tárgyban Krobotinhoz intézett levelem¹ másolatát. Krobotin ezelőtt pár héttel közölte velem a kérdésre vonatkozó javaslatait, amelyekkel szemben semmi aggályom nem volt, csak az, hogy azok az egyes parancsnokságok (hadosztály, hadtest, hadsereg stb.) jelzésére szolgáló standartokra ki nem terjedtek. Ezek pedig mostan kizárólag fekete-sárga színűek.

Nem kétlem, hogy – kivált ha kiterjeszted figyelmedet erre a kérdésre – ez is mielőbb rendezve lesz s az egész dolog megvalósítása nem fogja elmulasztani a magyar csapatokra és közvéleményre gyakorlandó hatását.

Szívből üdvözlöl

igaz híved *Tisza*.

1500/r.

Daruváry Gézának.

1916 február 26.

Tisztelt barátom!

A regnicolaris deputaieió javaslatát most már mind a két Ház elfogadta s az annak szentesítésére vonatkozó legalázatosabb felterjesztést felküldöm mindjárt az egyeztető bizottság ülése után. Nagyon kérlek, légy szíves annak beérkezéséről Buriánt értesíteni s lehetőleg mielőbb Ő Felsége szentesítése alá bocsátani.

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híved *Tisza*.

1500/s.

B. Buriánnak.

1916 február 27.

Kedves barátom!

Az Ő Felsége személyes címerére vonatkozó rajzokat köszönettel visszaküldve megjegyzem, hogy azok közül a II-vel jelzett

¹ 1500/p.

látszik legalkalmasabbnak, esetleg a nagyobb genealógikus címer alkalmazásával. Határozott kifogást kellene tennem a III. és IV. számú rajzok ellen, amelyek közül az előbbi a két állam címerét egyazon címerpajzsra egybevégyve tünteti fel, a másik pedig a főhercegi koronát juttatja a két állami korona felett kimagaszló helyzetbe.

Magától értetődőleg a magyar címer most már a mellékelt rajz szerint a horvát vörös-kék kockákat feltüntető bemetszéssel lenne ellátandó.

Egyúttal felhívom szíves figyelmedet arra a körülményre, hogy Ő Felségének 1915 október 10-én kelt legfelsőbb rezolúciója értelmében a magyar állampecséten az ugyanezen rezolúcióval megállapított egyesített címer használtatik, a középpajzsban az uralkodóház genealógikus címerpajzsával mint szív-pajzs.

Szívüdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1500/t.

A m. miniszterelnök a külügyminiszternek.

Den 29 Februar 1916.

Gegen die Auffassung Seiner Excellenz des Herrn k. k. öst. Ministerpräsidenten, als hätten die staatsrechtlichen Gesichtspunkte bei den Marineemblemen nicht als Richtschnur zu dienen, muss ich zu meinem Bedauern auf das Bestimmteste widersprechen.

Alle Wappen, Plaggen und Embleme von staatlichen Institutionen sind Epräsentanten dieser Institution und müssen mit dem staatsrechtlichen Charakter derselben im Einklänge stehen. Ein Unterschied zwischen Wappen, Fahnen und Flaggen einerseits und Emblemen andererseits kann nur insoweit gemacht werden, dass die ersteren als feierliche Symbole der Souveränität dieselbe in unzweideutiger und das Wesentliche erschöpfender Weise zur Schau zu tragen haben, während den auf den Wappen, Knöpfen, Ausrüstungsstücken angebrachten Emblemen nicht dieselbe Bedeutung zufällt.

Infolgedessen können die letzteren eine die Frage der Staatssouveränität nicht zur Schau tragende Lösung finden, z. B. aus den Initialen des Herrschers oder einem staatsrechtlich gleichgültigen Symbole bestehen. Niemals könnten sie jedoch eine mit dem Staatsrechte im Widerspruche stehende Lösung finden.

Dies wäre nun zweifellos der Fall, falls an dem Marineemblem

eine Krone, u. zw. die sogenannte Erzherzogskrone angebracht werden würde. Die Krone ist katexochen Trägerin der Souveremität. Ein Herrscher wird in allen Beziehungen des Lebens in erster Reihe die Krone des Staates oder der Staaten gebrauchen, deren Souverenitäten ihren Träger in seiner erhabenen Person haben.

Auch Seine Majestät geruhen bei allen mit dem Staatsleben in Verbindung stehenden Anlässen die Krone der von ihm beherrschten souverainen Staaten zu benützen. Die österreichische Kaiserkrone bei österreichischen, die heilige ungarische Krone bei ungarischen Staatsangelegenheiten, beide Kronen bei allen Anlässen, wo Allerhöchstderselbe als Träger der Souverenität beider, in der Monarchie vereinten Staaten auftritt.

Es wäre ganz undenkbar, dass staatliche Institutionen, bei welchen die staatliche Souverenität des Monarchen so scharf in den Vordergrund tritt, wie bei dem Heere und der Marine, *eine* Krone, u. zw. die österreichische Erzherzogskrone benützen, was zu den weitgehendsten Missdeutungen Anlass geben und Missverständnisse bezüglich des staatsrechtlichen Charakters unserer gemeinsamen Wehrmacht hervorrufen könnte.

Auch vom Standpunkte der Ästhetik scheinen mir die seitens des k. a. k. Ministeriums des Äussern in Vorschlag gebrachten Zeichnungen vollauf zu entsprechen und ich habe die Ehre mich dem Vorschlage desselben vollinhaltlich anzuschliessen.

Tisza.

1500/w.

A hadügyminiszter a magyar miniszterelnöknek.

Euer Excellenz!

Auf das geschätzte Schreiben Eurer Excellenz vom 26. Februar 1916 beehre ich mich ergebenst mitzuteilen, dass die zur Durchführung der Allerhöchsten Entscheidung bezüglich der Wappen- und Emblemenfrage im k. u. k. Heere notwendigen Vorarbeiten im Kriegsministerium soweit gediehen sind, dass es nur der endgültigen Feststellung des kleinen gemeinsamen Wappens bedarf, um Seiner Majestät einen konkreten allerintertänigsten Vortrag zu erstatten.

Auf Grund eines mir von Seiner Majestät dem Kaiser und König allergnädigst erteilten Befehles erstrecken sich die Abarbeiten auf die Anwendung des gemeinsamen Wappens bei allen Gelegenheiten, auf Regelung der Beflagung von Gebäuden, auf die Festsetzung

einer Garnisons- und Festungsflagge (ähnlich der Fahne des Heeres) sowie auf den Ersatz der bisher verwendeten Kommandoflaggen; in voller Übereinstimmung mit der von Euer Excellenz geäußerten Ansicht werden bei den Kommandoflaggen an Stelle der bisher gebräuchlichen Farben schwarz-gelb, die Farben rot und weiss verwendet werden, wodurch jeder Einwand hinsichtlich nicht paritätischer Behandlung der schwarz-gelben und rot-weiss-grünen Farben ausgeschlossen sein dürfte.

Genehmigen Euer Excellenz den Ausdruck meiner ausgezeichneten Hochachtung.

Krobatin Fzm.

1500/v.

B. Krobatin hadügy min.-nek.

Den 6. März 1916.

Euer Excellenz!

In Erwiderung der auf die Kommandoflaggen bezüglichen hochgeschätzten Zuschrift Eurer Excellenz habe ich die Ehre mitzuteilen, dass die weiss-rote Farbe als anerkannt österreichische Farbe diesem Zwecke nicht geeignet erscheint, sodass ich auf meine dahin gehende Anregung zurückkommen muss, dass die Farben der Kommandoflaggen aus den schwarz-gelben und rot-weiss-grünen Farben in paritätischer Weise genommen werden.

Um eine baldige Bereinigung dieser Frage im Einvernehmen aller hiefür verantwortlicher Faktoren zu ermöglichen, wende ich mich gleichzeitig an den Herrn k. u. k. Minister des Äussern mit der Bitte, Euer Excellenz und die beiden Ministerpräsidenten zu diesem Behufe zu einer vertraulichen Konferenz baldigst einladen zu wollen.

Genehmigen Euer Excellenz den Ausdruck meiner vorzüglichen Hochachtung.

Tisza.

1500/w.

TELEFONTÁVIRAT.

B. Buriánnak.

1916 március 6.

A hadügyminiszter február 26-án a jelvénykérdésben hozzá intézett s veled másolatban közölt levelemre válaszul értesít, hogy a dologgal elkészült és javaslatait a közös kis címer megállapítása titán haladéktalanul Ő Felsége elé terjeszti. Egyúttal tudatja, hogy

a «Kommandoflagge»-k színei gyanánt az eddigi fekete-sárga helyett a vörös-fehéret fogja javaslatba hozni.

Mielőtt ez utóbbira vonatkozólag állást foglalnék, nagyon szeretném véleményedet ismerni aziránt, vajjon megfelelőnek tartod-e az eddig egészen kivételesen, csakis a haditengerészetnél elfogadott vörös-fehér színnek ilyen használatát?

Egyúttal tekintettel a hadsereg jelvényeinek nagy közjogi horderejére, felvetem a kérdést, nem kellene-e a hadügyminiszter ezirányú javaslatait, ha nem is formaszzerű miniszteri értekezleten, de a külügyminiszter, két miniszterelnök és hadügyminiszter bizalmas értekezletén megbeszélni? E hét második felében úgysis fel szándékozom Bécsbe menni, akkor megtarthatnók az értekezletet.

Lehetőleg mielőbbi szíves választ kér

Tisza.

1500/z.

A külügyminiszter válasza a magyar miniszterelnöknek.

TELEFONTÁVIRAT.

Wien, 1916. március 6.

A vörös-fehér színeket magukban nem tartom megfelelőknek a fekete-sárga helyett Kommandoflagge-k színei gyanánt, mert egyoldalúan osztrák jellegűek. Nem lehetne talán fehér-sárga?

Burián.

1500/y.

TÁVIRAT.

B. *Buriánnak.*

1916 március 6.

Jelvény és *lengyel* kérdés megbeszélésére szolgáló értekezletet vasárnap vagy hétfőn olyan órára kérném egybehívni, hogy reggel Ő Felségéhez mehessek.

Mielőbbi szíves értesítést kérek.

Tisza.

1500/2.

B. *Krobotinnak.*

Den 10. März 1916.

Hochverehrter Freund!

Deine Abwesenheit hat mich daran gehindert, früher mit Dir in Verbindung zu treten. Da ich Dich aber jetzt wieder in Wien

weiss, so gestatte ich mir die baldmöglichste Bereinigung der noch ausstehenden Emblemen- und Flaggenfrage Dir wärmstens ans Herz zu legen.

Anfang Juni beginnt wieder eine neue Reichstagssession und es wäre eine ganz *unverantwortliche* Herausforderung missliebiger Episoden und Kommentare, wenn nicht die neue Ordnung bis dahin auf der ganzen Linie durchgeführt wäre. Ich verlasse mich auf Deine in dieser hochwichtigen Angelegenheit immer bewährte staatsmännische Einsicht, Energie und Loyalität und bitte Dich die etwa noch im Wege stehenden Hindernisse tatkräftigst entfernen zu wollen.

Für eine baldige Verständigung über den Stand der Frage wäre ich zu grossem Danke verbunden.

Mit aufrichtiger Hochachtung

Dein ergebener *Tisza*.

1500/aa.

B. Buriánnak.

Den 17. März. 1916

Die mir mitgeteilte Note Nr. 1235 des Herrn österreichischen Ministerpräsidenten war eine Überraschung für mich, nicht nur, weil ich die Frage des Marine-Emblemes bei der am 13-ten d. M. stattgefundenen Besprechung für erledigt gehalten habe, sondern hauptsächlich, weil die auf die Anwendung der zwei Kronen bezüglichen Bemerkungen des Herrn österreichischen Ministerpräsidenten ausschliesslich vom ästhetischen Standpunkte gemacht wurden und Graf Stürgkh ausdrücklich betont hatte, dass die Sache gar keine staatsrechtliche Bedeutung habe.

Die jetzt plötzlich hervorgetretenen Bedenken gegen die Benützung der zwei Staatskronen nebeneinander scheinen umso weniger begründet, als ja dieselben bei den verschiedensten Anlässen, so Z. B. bei der durch die allerhöchste Entscheidung festgelegten Standarte Seiner Majestät in den vier Ecken derselben, gesondert voneinander erscheinen.

Es scheint bei der Stellungnahme des Herrn k. k. Ministerpräsidenten eine gewisse Verwechslung der Kronen mit den Wappen vorgekommen zu sein. Die Staatswappen werden allerdings durch das genealogische Wappen des Herrscherhauses verbunden, während ein Verbinden der Staatskronen mit der Erzherzogskrone meines

Wissens nirgends vorkommt und bisher nie in Anregung gebracht wurde.

Aus der ganz richtigen Bemerkung Grafen Stürgkh's, dass das Embleme der Marine die persönliche Beziehung des *Herrschers* zur Kriegsmarine zum Ausdrucke bringen soll, folgt, dass dieses Embleme keinesfalls die von einem jeden Mitgliede des allerhöchsten Herrscherhauses gebrauchte, somit mit dem Begriffe des Herrschers in keinem Zusammenhange stehende Familienkrone, sondern die zwei Kronen enthalten solle, welche die allerhöchste Person Seiner Majestät in ihrer Eigenschaft als Herrscher zum Ausdrucke bringen.

Gegen die Anwendung der allerhöchsten Initialen wäre natürlich nichts einzuwenden, nur würde ich aufrichtig bedauern, wenn durch das Weglassen der Kronen der monarchische Charakter des Marine-Emblemes leiden würde.

Tisza.

1500/bb.

B. Krobotinnak.

Den 31. März 1916.

Hochverehrter Freund!

Verzeihe, dass ich mit der Bitte belästige, Du mögest die Güte haben, mich zu verständigen, ob Deine auf die Flaggen und Emblemen bezüglichen Vorschläge die Allerhöchste Genehmigung erhalten haben und wann sie ins Leben treten werden? Ich wäre sehr dankbar, wenn ich den Tag der Verlautbarung der diesbezüglichen Befehle 1-2 Tage vorher erfahren könnte, um in entsprechender Weise auf die hiesige Presse einwirken zu können.

Für eine baldige Antwort wärmstens dankend bleibe ich mit warmer Freundschaft

Dein aufrichtig ergebener *Tisza.*

1500/cc.

B. Roszner Ervin Ó Felsége Személye körüli min.-nek.

1916 április 7.

Kedves barátom!

Kérlek, légy oly jó, tudd meg, hogy Krobotin visszaérkezett-e már Bécsbe? Ha igen, kérdezd meg tőle, megkapta-e a jelvény-

ügyben hozzá intézett levelemet és hozd el reá esetleg szóbeli üzenet alakjában válaszát. Ha pedig Krobotin nem volna még Bécsben, tudd meg, milyen stádiumban van a jelvény ügy. Ő Felsőge formaszerű döntése bekövetkezett-e s mikor milyen módozatok mellett kívánják publikálni és végrehajtani?

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1500/dd.

Krobotin hadügymin.-nek.

Den 31. Mai 1910.

Hochverehrter Freund!

Ich komme Freitag früh von Teschen in Wien an und werde um 11 Uhr von Seiner Majestät empfangen. Da es mir wegen anderweitiger Beschäftigung leider unmöglich wäre, Dich vor meiner Audienz aufzusuchen, erlaube ich mir Dich mit der Bitte zu belästigen mich in einer paar Zeilen, welche ich bei meiner Ankunft im Ungarischen Hause erhalten könnte, zu benachrichtigen, ob in der Emblemen- und Flaggenfrage irgendetwas Neues geschehen ist.

Mit aufrichtiger Hochachtung

Dein ergebener *Tisza*.

1500/ee.

TÁVIRAT.

Gróf Stürgkh miniszterelnöknek. (Külügy útján.)

1916 június 5.

Vor Zusammentritt des Reichstages war es unbedingt notwendig, das Publikum bezüglich der Durchführung des in der Fahnen- und Emblemenfrage erlassenen Armeebefehles zu beruhigen, weshalb ich die Allerhöchste Ermächtigung erhielt, die Öffentlichkeit über die diesbezüglich getroffenen Verfügungen zu orientieren.

Ich werde heute Nachmittag den Vertretern der Presse eine mündliche Mitteilung machen und ihnen folgende Notiz zur Verfügung stellen. Selbstredend Sorge ich dafür, dass die Sache nicht als eine neue Errungenschaft ausposaunt, sondern wahrheitsgemäss als die einfache Durchführung der im Herbste gefassten Beschlüsse hingestellt werde.

Tisza.

Az 1500/ee. sz. távirat I. számú melléklete.

I. A communiqué magyar szövege.

Jól értesült forrásból halljuk, hogy a hadsereg és haditengerészet zászlói és jelvényei tárgyában a múlt év október 11-én kiadott hadsereg és haditengerészeti parancs teljes végrehajtása a megvalósítás stádiumába jutott.

Az erre vonatkozó előintézkedések, amelyeket a közös intézményeknél használandó magyar kis címerre vonatkozó horvát kívánság elintézéséig fel kellett függeszteni, ezen kérdésnek rendezése után nyomban folyamatba tétettek s a kérdés minden részletében annyira megérett, hogy a cs. és kir. hadügyminiszter az összes idevágó rendelkezésekre vonatkozólag megkapta a legfelsőbb felhatalmazást és utasításokat.

A részben már kibocsátott, részben legközelebből kibocsátandó rendelkezések az októberi hadseregarancsban foglalt alapvető szabályozás végrehajtásaként elrendelik, hogy várak, valamint azok az állomáshelyek, amelyeket lobogó felvonására fog a hadügyminiszter feljogosítani, a hadsereg új zászlójának megfelelő lobogót fognak használni, amelynek azonban mind a két oldalára a kis közös címer alkalmaztatik. Ugyanilyen lobogót kell alkalmazni a közös hadsereg használatában lévő épületek fellobogózásánál is. Ezeken az épületeken a háború tartama alatt egyenlő nagyságú fekete-sárga és magyar nemzeti színű zászlók mellett a velünk szövetséges államok színei is alkalmazhatók.

Mint általában a zászlóügy rendezésénél, úgy a jelző lobogók, karszalagok stb.-re vonatkozó összes rendelkezéseknél is az osztrák államot képviselő fekete-sárga és a magyar államot képviselő magyar nemzeti szín paritásos szerepe jut kifejezésre.

Az 1500/ee. sz. II. melléklete.

II. A zászló- és jelvényhérdésben kiadandó communiqué német fordítása.

Wir erhalten aus wohlunterrichteter Quelle die Nachricht, dass die Durchführung des bezüglich der Fahnen und Emblemen der Armee und der Kriegsmarine im vorigen Oktober ausgegebenen

Armee- und Flottenbefehles in das Stadium der Verwirklichung getreten ist.

Die diesbezüglichen Vorbereitungen, welche bis zur Erledigung des bei den gemeinsamen Institutionen zu benützenden kleinen ungarischen Wappens hervorgetretenen kroatischen Wunsches, suspendiert werden mussten, wurden gleich nach Bereinigung dieser Angelegenheit in Angriff genommen und es ist die Frage in allen Details spruchreif geworden, so dass der k. u. k. Kriegsminister die diesbezügliche ah. Ermächtigung und Weisung erhalten konnte.

Die zum Teil schon erlassenen, zum Teil in der allernächsten Zeit zu erlassenden Anordnungen verfügen zur Durchführung der grundlegenden Bestimmungen des ah. Armeebefehles, dass Festungen, sowie andere von dem k. u. k. Kriegsminister zu bezeichnenden Garnisonsorte, welche eine Flagge zu führen berechtigt sein werden, hiezu eine Flagge zu gebrauchen haben, welche den neuen Fahnen des Heeres gleichen, jedoch auf beiden Seiten das kleine gemeinsame Wappen führen wird. Ebsolche Flaggen sind bei der Beflaggung der vom k. u. k. Heere benützten Gebäude zu gebrauchen. Diese Gebäude können während dem Kriege nebst gleichgrossen schwarz-gelben und ungarischen Tricolorfahnen auch mit Fahnen in den Farben der verbündeten Mächte geschmückt werden.

Wie überhaupt bei der Regelung der Fahnenfrage, kommt bei allen auf die Kommandoflaggen, Armbinden etc. bezüglichen sämtlichen Anordnungen die paritätische Rolle der den österreichischen Staat vertretenden schwarz-gelben und den ungarischen Nationalfarben zum Ausdruck.

1500/ff.

A horvát bán a magyar miniszterelnöknek.

1916 június 27.

Igen tisztelt barátom!

Egy véletlen folytán csak most vettem tudomást a «Pester Lloyd» június 6-iki számában a 10-ik lapon megjelent közleményről, amely a hadsereg és a haditengerészet zászló- és jelvénykérdésével foglalkozik.

Ezen közlemény szerint a zászló- és jelvény kérdésben a múlt évi október 11-iki legfelsőbb elhatározás alapján immár kiadattak a részleges rendelkezések.

Ezen részleges rendelkezések között van egy, amely egészen új és amely a múlt évi október 11-iki legmagasabb parancsban nem

említetett s ez abból áll, hogy a háború tartama alatt bizonyos ünnepélyes alkalmaknál a közös hadseregbeli épületeken a közös hadseregnek újonnan megállapított hivatalos zászlóján kívül egyenlő nagyságú fekete-sárga és magyar nemzeti színű zászlók mellett a velünk szövetségben álló államok színei is alkalmazhatók.

Amennyiben ez a rendelkezés ilyen alakban Horvát-Szlavonországokban is keresztülvitetnék, ez itt a legrosszabb hatást tenné és mindenféle kellemetlenségekre vezethetne.

Mint tudvalévő, a Magyarország és Horvátország között fennforgó zászlókérdésben annak idején kölcsönös megegyezés nem jövén létre, az elvi álláspontok fenntartása mellett a gyakorlatban az az expediens választott, hogy a magyar szent korona országai közös intézményeinek épületein a magyar és a horvát zászló vo-
nassák fel.

A közös hadsereg épületeire nézve állítólag kiadott fentebbi rendelkezés tehát itt már erre való tekintettel is nagyon kedvezőtlen elbírálás alá esnék s azért az nézetem szerint Horvát-Szlavonországokban ily alakban nem hajtható végre.

Leghelyesebbnek tartanám, hogy Horvát-Szlavonországokra nézve oly rendelkezés történék, hogy itt a fekete-sárga, magyar nemzeti színű és szövetséges állambeli lobogókon kívül a horvát-szlavon-dalmát zászló is felvonható. Ez annál kevésbé ütközhetnék nehézségekbe, miután ezeknek a zászlóknak ilyen alkalmakkor úgy sem lesz tulajdonképpeni hivatalos jellege, mert hisz a hivatalos zászlót a közös hadseregnek újonnan megállapított közös lobogója fogja képviselni, hanem ezeknek a többi zászlóknak tulajdonképpen csak manifesztáció jellege van.

Amennyiben azonban ez a módózat a közös hadsereg intézményének egységessége szempontjából, avagy bármely más okból nem volna elfogadható, úgy másik alternatív javaslatom az volna, hogy ez az egész lobogózás Horvát-Szlavonországokban a háború tartamára a közös hadseregbeli épületeken teljesen elmaradjon, ami annál könnyebben tehető, miután, mint tudvalévő, a közös hadsereg lobogójának Magyarország és Ausztria közti rendezetlen volta, illetőleg az ebből támadt politikai kellemetlenségek folytán a közös hadsereg épületei eddig sem lobogóztak s így ezen lobogózás elmaradása itt semmiféle különösebb feltűnést nem okozna és különösebb magyarázatot nem igényelne és miután különösen háborús időben jobb semmiféle manifesztáció, mint olyan, amelynek kellemetlen következményei vannak és a szükséges egyetértést és békés hangulatot megzavarja.

Tekintettel ezen ügynek politikai jelentőségére, engeddd meg, hogy ezt nyomatékosan ajánljam szíves figyelmedbe.

Öszinte tisztelettel

igaz híved *Skerlecz*.

1500/gg.

Krobatin hadügyminiszternek.

Den 28. Juni 1916.

Hochverehrter Freund!

Der Banus von Kroatien macht mich auf den Umstand aufmerksam, dass es in Kroatien einen sehr schlechten Eindruck machen würde, wenn militärische Gebäude bei festlichen Gelegenheiten mit gleichgrossen schwarz-gelben und rotweissgrünen Fahnen geschmückt werden sollten und das kroatische Tricolor nicht erscheinen würde.

Ich sehe die Stichhaltigkeit dieses Einwandes vollkommen ein und glaube, dass man diesem Übel in zweifacher Art vorbeugen könnte. Entweder in der Weise, dass neben den schwarz-gelben und rot-weiss-grünen Fahnen auch eine gleich grosse kroatische Fahne ausgesteckt werde, oder dass man von der Ermächtigung, auch die erstgenannten Fahnen während dem Kriege zu gebrauchen, in Kroatien-Slavonien absehen und ausschliesslich die jetzt bestimmte neue Fahne in Gebrauch nehmen würde.

Mir wären beide Modalitäten genehm. Da ich jedoch kaum glaube, dass vom Standpunkte des gemeinsamen Heeres die Anwendung einer dritten Fahne als ratsam erscheinen würde, wird wohl die einzige mögliche Lösung bezüglich Kroatiens das Ausschalten auch der schwarz-gelben und rot-weiss-grünen Fahnen sein.

Indem ich Deine werte Aufmerksamkeit auf diesen Umstand zu lenken die Ehre habe, bitte ich um baldige Mitteilung Deiner Stellungnahme.

Genehmige, hochverehrter Freund, den Ausdruck meiner vorzüglichen Hochachtung.

Tisza.

1500/hh.

A hadügymin. válasza.

Wien, am 26. Juli 1916.

Euer Excellenz!

Auf das geschätzte Schreiben Eurer Excellenz vom 28. Juni 1916 beehre ich mich ergebenst mitzuteilen, dass ich in voller Übereinstimmung mit Eurer Excellenz, die von Seiner Excellenz dem

Banus von Kroatien vorgebrachten Bedenken wegen Beflaggung militärischer Gebäude würdige und gerne bereit bin, ihnen Bedingung zu tragen.

Bezüglich der beiden von Eurer Excellenz in Erwägung gezogenen Lösungen beehre ich mich jedoch darauf hinzuweisen, dass mir der alleinige Gebrauch der neuen Fahne, bei Ausschaltung der schwarzgelben und rotweissgrünen, in Kroatien und Slavonien nicht ganz unbedenklich erscheint, weil damit für diese Länder eine Sonderstellung geschaffen würde, die leicht zu Missdeutungen Anlass geben könnte.

Da Euer Excellenz ausdrücklich beide Lösungen für genehm erklären, ich aber gegen die Anwendung einer dritten Fahne auch vom Standpunkte des gemeinsamen Heeres nichts einzuwenden hätte, beabsichtige ich, die Verfügung zu erlassen, dass auf die Dauer des gegenwärtigen Krieges im Bereiche des Militärkommandos Zagreb nebst der neuen Fahne auch gleich grosse schwarzgelbe, rotweissgrüne und kroatische Fahnen verwendet werden dürfen.

Genehmigen Euer Excellenz den Ausdruck meiner ausgezeichneten Hochachtung.

Krobotin Generaloberst.

1500/m.

Krobotin hadügyminiszternek.

Den 29. Juli 1916.

Eurer Excellenz

sage ich verbindlichsten Dank für den hochgeschätzten Brief vom 26. Juli in Betreff des Fahnengebrauches in Kroatien und Slavonien und beehre mich zu erklären, dass ich demselben vollinhaltlich beipflichte.

Genehmigen Euer Excellenz den Ausdruck meiner vorzüglichen Hochachtung.

Tisza.

1500/jj.

B. Skerlec Iván horvát bánnak.

1916. július 29.

Kedves barátom!

A hadsereg épületeinek fellobogozására vonatkozó leveled¹ kapcsán örömmel értesítlek, hogy érintkezésbe léptem a hadügy-miniszterrel, aki hozzájárulását adta, hogy a háború tartama alatt a zágrábi katonai kormányzósághoz tartozó épületek fellobogozásánál a horvát zászló is alkalmaztassék.

Szívből üdvözl

igaz híved *Tisza.*

¹ 1600/ff.